

Σέρρες

1900-1940

Χώρος και Ιστορία

ΤΜΗΜΑ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΤΕΙ ΣΕΡΡΩΝ

ΣΕΡΡΕΣ 1900-1940
ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΣΕΡΡΕΣ
1900-1940
ΧΩΡΟΣ
ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Σέρρες 2008

ISBN: 978-960-88247-6-8

© 2008, Τμήμα Εκδόσεων & Βιβλιοθήκης Τ.Ε.Ι. Σερρών και συγγραφείς

Σέρρες 1900-1940: Χώρος και Ιστορία / επιμέλεια: Αλεξάνδρα Καραδήμου-Γερόλυμπου και Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου. - Σέρρες: Τμήμα Εκδόσεων & Βιβλιοθήκης Τ.Ε.Ι. Σερρών, 2008

304 σ.: εικ., 24 εκ.

Περιέχει βιβλιογραφία

ISBN 978-960-88247-6-8

1. Πολεοδομικός σχεδιασμός--Ελλάδα--Σέρραι--Ιστορία
2. Αρχιεκπονική--Ελλάδα--Σέρραι--Ιστορία
3. Σέρραι (Ελλάδα)--Ιστορία

Φωτογραφία εξωφύλλου: Αθηνά Βιτοπούλου

Αεροφωτογραφία εσωφύλλου (το ιστορικό κέντρο της πόλης μετά τον ανασχεδιασμό του μεσοπολέμου): Νίκος Δανιηλίδης

ΣΕΡΡΕΣ 1900-1940 ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αλεξάνδρα Καραδήμου-Γερόλυμπου
Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου

ΤΜΗΜΑ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΕΙ ΣΕΡΡΩΝ

Περιεχόμενα

	Προλογικό σημείωμα	11
	Εισαγωγή	13
Αλέκα Γερόλυμπου	Μια πρώτη πολεοδομική επέμβαση: Ο ανασχεδιασμός των Σερρών, 1913-1920	25
Ευδοκία Ράντου	Παραδοσιακός ιστός και νέες χαράξεις. Το σχέδιο του 1914 για τις Σέρρες 20 έγχρωμοι χάρτες, 1914-1920 (σελ. 81-96)	61
Ελευθέριος Παναγιωτόπουλος	Η αγορά των Σερρών	115
Γεώργιος Καριώτης	πριν και μετά την καταστροφική	
Γλυκερία Καριώτου	πυρκαγιά του 1913	
Γιώργος Ν. Αψηλίδης	Οικονομικές συνθήκες και επιχειρήσεις στην πόλη των Σερρών, 1913-1940	141
Χαράλαμπος Βουρουτζίδης	Από το ολοκαύτωμα των Σερρών στο ολοκαύτωμα της εβραϊκής κοινότητας	175
Λίλα Θεοδωρίδου	Η ανοικοδόμηση της πόλης κατά τον μεσοπόλεμο	199
	Παράρτημα κειμένων	255
	- Εισηγητικές εκθέσεις	
	- Αρθρογραφία στην εφ. Μακεδονία	
	Πηγές - βιβλιογραφία	285
	- Νίκος Νικολάου / βασική εργογραφία	
	- Αρχειακές πηγές	
	- Εφημερίδες, οδηγοί, εγκυκλοπαίδειες	
	Ευρετήριο χαρτών	293
	Ευρετήριο κυρίων ονομάτων	294

Προλογικό σημείωμα

Οι μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί για τις Σέρρες στον τομέα της πολεοδομίας και της αρχιτεκτονικής είναι σχετικά λίγες. Χαίρομαι επομένως ιδιαίτερα που προλογίζω τον παρόντα τόμο, που συμβάλλει στην τεκμηρίωση της χωρικής ιστορίας μιας σημαντικής βορειοελλαδικής πόλης. Πόσο μάλλον που η μελέτη στηρίχθηκε στο υλικό της συλλογής της ακαδημαϊκής βιβλιοθήκης του Τ.Ε.Ι Σερρών, της οποίας την υλοποίηση επέβλεψα από τα πρώτα της βήματα.

Πρόκειται για ένα συλλογικό έργο, που χρησιμοποιεί αρχειακό και βιβλιογραφικό υλικό για να προχωρήσει σε ερμηνείες και να αναδείξει «αδέατες» πλευρές και συχνά «ξεχασμένες» διαδικασίες υλοποίησης των μεταβολών στο αστικό περιβάλλον. Τα επάλληλα σχέδια ανοικοδόμησης των Σερρών κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου περιγράφονται ως καινοτόμα εργαλεία, τόσο σε χωρικό όσο και σε θεσμικό επίπεδο και τεκμηριώνονται με πλούσιο χαρτογραφικό και εικονογραφικό υλικό. Η πλούσια βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε είχε ως άξονα αναφοράς τη μελέτη της Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου «Μια πρότυπη πολεοδομική επέμβαση: Η Ανοικοδόμηση των Σερρών, 1913-1920». Το έργο του ιστορικού της πόλης Ν. Νικολάου χρησιμοποιήθηκε εξαντλητικά, όπως και το έργο πολλών άλλων μελετητών. Οι έξι συγγραφείς διαπραγματεύτηκαν το θέμα τους εσπιάζοντας στις ιδιαίτερες εκφάνσεις του φαινομένου με επιστημονική πληρότητα, αμεσότητα και πρωτοτυπία. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι επιμελήτριες της έκδοσης, έχοντας πολύχρονη εμπειρία, συντόνισαν έτσι το περιεχόμενο της έκδοσης, ώστε να απευθύνεται τόσο σε όσους θέλουν να εμβαδύνουν στο θέμα, όσο και στους πρωτοασχολούμενους μ' αυτό.

Η ενασχόληση της καθηγήτριας της Αρχιτεκτονικής Σχολής του

Α.Π.Θ Α. Γερόλυμπου με την πόλη των Σερρών ξεκίνησε με την ευκαιρία της διδακτορικής της διαιτιβής για την ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης. Τότε είχε διαπιστώσει ότι η προσπάθεια για τον ανασχεδιασμό των Σερρών είχε προηγηθεί της Θεσσαλονίκης, εισάγοντας και χρησιμοποιώντας πειραματικά νέα πολεοδομικά εργαλεία, ορισμένα από τα οποία αποδείχθηκαν μη-επιχειρησιακά. Με την παρούσα εργασία παρακολουθείται συστηματικά η εξέλιξη (μετά από το σχεδιασμό της Θεσσαλονίκης) και η ολοκλήρωση της πολύ ενδιαφέρουσας αυτής πολεοδομικής επέμβασης.

Η αναπληρώτρια καθηγήτρια του Τ.Ε.Ι Σερρών Λίλα Θεοδωρίδου μεγάλωσε, ζει και εργάζεται στα Σέρρας. Το ειδικότερο ενδιαφέρον της για την πόλη των Σερρών, την οδήγησε τα τελευταία χρόνια στη μελέτη του ιστορικού και οικιστικού περιβάλλοντος, καθώς και στη έρευνα των μηχανισμών παραγωγής των σημαντικότερων κτιριακών έργων της πόλης. Η περίοδος του μεσοπολέμου την απασχόλησε και σε άλλες εργασίες της. Τόπος και χρόνος, τα δύο καίρια συστατικά της ιστορίας, αφήγηση και ανασύσταση του ιστορικού κατασκευής κτιρίων, βιβλιοθήκες και αρχειακές συλλογές αποτελούν αντικείμενα του ενδιαφέροντός της.

Συγχαίρω όλους τους συντελεστές και νιώθω ικανοποίηση που με πρωτοβουλία μιας ελληνικής ακαδημαϊκής βιβλιοθήκης της περιφέρειας, αναπτύχθηκε μια τόσο αξιόλογη έκδοση.

Ζωή Μητσάκη
Αρχιτέκτων

Υπεύθυνη της Μονάδας Β2
της Ειδικής Υπηρεσίας Διαχείρισης
του ΕΠΕΑΕΚ II

Αλέκα Γερόλυμπου
Λίλα Θεοδωρίδου

Η ιδέα μιας συλλογής κειμένων αφιερωμένων στην πολεοδομική και ιστορική διερεύνηση της πόλης των Σερρών κατά το διάστημα του μεσοπολέμου μας γορίτευε πολύ καιρό. Και για αυτό ανταποκριθήκαμε με θέρμη στην πρόκληση να αναλάβουμε την επιμέλεια αυτού του τόμου. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ένα τέτοιο έργο δεν μπορεί να συγκροτηθεί από μια απλή παράθεση άρθρων. Ανίθετα αυτά πρέπει να συγκλίνουν προς ένα σύνολο, μια ενότητα. Εκ των πραγμάτων η επιζητούμενη ενότητα δεν είναι πάντα προφανής, καθώς κάθε συγγραφέας θέτει την προσωπική του σφραγίδα, αναπόφευκτο, αλλά και τελικά απαραίτητο συστατικό μιας προσέγγισης που επιχειρεί να συνδυάσει την διεπιστημονικότητα με τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους προσλαμβάνονται τα κοινωνικά και χωρικά φαινόμενα.

Το παρόν αφιέρωμα έχει διπλό στόχο. Αναλαμβάνοντας να σκιαγραφήσει τις αλλαγές στο χώρο και στο ανθρώπινο δυναμικό που επέρχονται κατά τη διάρκεια της περιόδου 1900-1940, παρακολουθεί τις «περιπέτειες» του πολεοδομικού σχεδίου της πόλης, και τις διαδικασίες οικειοποίησης του συνεχώς μεταβαλλόμενου αστικού χώρου από τους κατοίκους των Σερρών. Οι αγορές και οι πλατείες, τα μνημεία και οι ανοικτοί χώροι, τα δημόσια και ιδιωτικά κτίρια, η ανάπτυξη της οικονομικής ζωής και οι ανθρώπινες δραστηριότητες κατά το μεσοπόλεμο συνθέτουν το ευρύτερο πλαίσιο που μας επιτρέπει να αφηγηθούμε ένα κομμάτι της ιστορίας.

Το άρθρο της Αλέκας Γερόλυμπου με θέμα "Μια πρότυπη πολεοδομική επέμβαση: Ο ανασχεδιασμός των Σερρών, 1913-1920", αναφέρεται στην επίμονη και ευρηματική προσπάθεια που έγινε για τον ανασχεδιασμό της πόλης μετά την πυρπόληση της από το βουλγαρικό στρατό στα 1913, τόσο από την ελληνική κυβέρνηση, όσο και από την ίδια την κοινωνία των Σερρών, φορείς και άτομα της οποίας παρενέβησαν ενεργητικά στη διαδικασία του σχεδιασμού και της εφαρμογής του. Η συμμετοχή των πολιτών και η υιοθέτηση νέων σχεδιαστικών ιδεών και εργαλείων σε μια περίοδο κατά την οποία διαμορφώνεται το ευρύτερο εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα του Ε. Βενιζέλου και της κυβέρνησης Φιλελευθέρων, καθιστούν ιδιαίτερα πρωτότυπη την επιχείρηση ανασχεδιασμού των Σερρών μεταξύ 1913 και 1920. Για την υποστήριξη των απόφεων της, η έρευνα βασίσθηκε στα αρχεία της Βουλής των Ελλήνων και διαφόρων τεχνικών υπηρεσιών, σε νομοθετικά κείμενα, στον τύπο της εποχής, σε κείμενα παραγόντων που συμμετείχαν στον ανασχεδιασμό της πόλης και σε γενικότερη βιβλιογραφία για την ιστορία των Σερρών.

Το άρθρο της αρχιτέκτονος Ευδοκίας Ράντου με τίτλο «Παραδοσιακός ιστός και νέες χαράξεις. Το σχέδιο του 1914 για τις Σέρρες», εστιάζεται στην λεπτομερή μελέτη ενός από τα τρία σχέδια που ετοιμάστηκαν για την ανοικοδόμηση της πόλης, και συγκεκριμένα του σχεδίου του 1914. Το 'χαμένο' αυτό σχέδιο είχε βρεθεί χάρη στις προσπάθειες του Ν. Νικολάου και βρίσκεται σήμερα στα Γενικά Αρχεία του Κράτους του νομού Σερρών. Παράλληλα η Ε. Ράντου αξιοποιεί τα στοιχεία της κτηματογράφησης που αποτέλεσε το υπόβαθρο του σχεδίου αυτού για να "διαβάσει" και να κατανοήσει τη μορφή της πόλης πριν από την καταστροφή της. Για την πληρέστερη κατανόηση της μορφής και της δομής της παραδοσιακής πόλης και των νέων σχεδίων, η Ε. Ράντου συνδέει μια σειρά χαρτών με ηλεκτρονική επεξεργασία, παρέχοντας στους μελετητές της πόλης ένα πολύτιμο εικονογραφικό υλικό για τη χωρική ιστορία των Σερρών.

Το áρθρο των τοπογράφων μηχανικών Ελευθέριου Παναγιωτόπουλου, Γεώργιου Καριώτη και της αρχιτέκτονος Γλυκερίας Καριώτου με τίτλο «Η αγορά των Σερρών πριν και μετά την καταστροφική πυρκαγιά του 1913» επιχειρεί μια προσέγγιση της «περίφημης» αγοράς της πόλης πριν την καταστροφική πυρκαγιά του 1913. Με την χρήση χαρτών και του κτηματολογικού πίνακα προσδιορίζονται τα παλιά οικόπεδα, γίνεται συσχέτιση με την σχεδιασμένη «νέα» αγορά μετά το 1913, διατυπώνονται σχόλια και επισημαίνονται ομοιότητες και διαφορές.

Το áρθρο του ερευνητή τοπικής ιστορίας Γιώργου Ν. Αψηλίδη με τίτλο «Οικονομικές συνθήκες και επιχειρήσεις στην πόλη των Σερρών (1913-1940)» παρουσιάζει την οικονομική φυσιογνωμία της πόλης μετά τις πολεμικές καταστροφές, τον πολιτικό-κοινωνικό μετασχηματισμό, την αναδιάρθρωση των παραγωγικών δομών και την αστικοποίηση της την περίοδο του μεσοπολέμου. Με έμφαση στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας καταγράφει τις παραγωγικές και επαγγελματικές δραστηριότητες των κατοίκων και προσεγγίζει τον κόσμο των εμπόρων και των μεγάλων επιχειρήσεων χρησιμοποιώντας κυρίως αρχειακές πηγές, όπως το Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος και τα συμβολαιογραφικά αρχεία που απόκεινται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους-Ν. Σερρών καθώς και επίσημες στατιστικές, επαγγελματικούς οδηγούς, εφημερίδες και περιοδικά της εποχής.

Το áρθρο του συγγραφέα Χαράλαμπου Βουρουτζίδη με τίτλο: «Από το ολοκαύτωμα των Σερρών στο ολοκαύτωμα της εβραϊκής κοινότητας» σκιαγραφεί στο πρώτο του μέρος την ιστορία της εβραϊκής κοινότητας των Σερρών, καταγράφει τις ιδιοκτησίες των εβραϊκής καταγωγής Σερραίων στην πυρίκαυστο ζώνη, στη συνέχεια εστιάζει στην πιο σημαντική από τις σερραϊκές, εβραϊκής καταγωγής, οικογένειες, την οικογένεια του Μεναχέμ Σιμαντώβ και, τέλος, περιγράφει τη ζωή των μελών της εβραϊκής κοινότητας στα χρόνια του μεσοπολέμου και έως τη φοβερή νύκτα της 3ης - 4ης Μαρτίου του 1943.

Το áρθρο της Λίλας Θεοδωρίδου με τίτλο «Η Ανοικοδόμηση της πό-

λης κατά τον μεσοπόλεμο» εξειάζει τις μορφές και διαδικασίες ανοικοδόμησης των Σερρών, εκτιμώντας ότι η ταχύτατη υλοποίηση του νέου σχεδίου υπήρξε καθοριστική για μια εντυπωσιακή αλλαγή της συνολικής εικόνας της πόλης. Στο χρονικό διάστημα μιας δεκαπενταετίας, οι δανειοδοτήσεις της Εθνικής Τράπεζας στους ιδιοκτήτες οικοπέδων της πυρικαύστου και η χρηματοδότηση μέσω της Ε.Α.Π. των προσφυγικών συνοικισμών, μετέτρεψαν την πόλη σ' ένα απέραντο εργοτάξιο και συνέβαλαν στην αναζωογόνηση της τοπικής οικονομίας. Η αντίθεση ανάμεσα στην πολυποίκιλη ιδιωτική ανοικοδόμηση των κατοικιών στην πυρίκαυστο και στην ομοιόμορφη κρατική δόμηση των προσφυγικών συνοικισμών στο νότο συνιστά τη «νέα» εικόνα της πόλης. Ναοί ξανακτίζονται με εξωστρέφεια προς τους δρόμους του νέου ρυμοτομικού σχεδίου, τα οδωμανικά κατάλοιπα περιφρονούνται, η «ελληνικότητα» τονίζεται. Πολυάριθμες καπναποδήκες, καταστήματα, ξενοδοχεία, διδακτήρια ανεγείρονται ακολουθώντας τις μεσοπολεμικές τάσεις ενός απλοποιημένου κλασικισμού, εκφάνσεις του art déco και ενός πρώιμου μοντερνισμού. Κοινωνία και οικιστικό περιβάλλον προσβλέπουν και απηχούν τα τεκταινόμενα στα μεγάλα αστικά κέντρα του νεοελληνικού κράτους.

Το βιβλιογραφικό και αρχειακό υλικό που χρησιμοποιήθηκε για τις παραπάνω μελέτες βρίσκεται κατά ένα μεγάλο μέρος στη συλλογή της Βιβλιοθήκης του Τ.Ε.Ι. Σερρών, της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών, στα Γ.Α.Κ. Σερρών και σε διάφορα ιδιωτικά αρχεία και συλλογές.

Τα κείμενα συνοδεύονται από δύο παραρτήματα, που περιλαμβάνουν αυτούσιες εισηγητικές εκδέσεις για τη νομοθεσία της ανοικοδόμησης και αποσπάσματα από εφημερίδες της εποχής, που συνέλεξε η αρχιτέκτων Θάλεια Καραφύλλη.

Ένα βιβλίο που καταγίνεται με τις αλλαγές στον αστικό χώρο των Σερρών, γρήγορες ή αργόσυρτες, ευδιάκριτες ή ανεπαίσθητες, δεν μπορεί παρά να βασιστεί στις έρευνες ενός πρωτοπόρου Σερραίου, του Νίκου Νικολάου που συνδύασε τις ιδιότητες του τεχνικού και του ιστορικού της πόλης. Η πρώτη μας σκέψη ετοιμάζοντας τον τόμο αυτό ήταν ότι θα του αφιερώσουμε.

Ο Νίκος Νικολάου ασχολήθηκε με το επάγγελμά του και τα κοινά με μια αίσθηση καθήκοντος που θα μπορούσε να αποδοθεί στις νεανικές του εμπειρίες στον προσκοπισμό και σε ορειβατικές και περιηγητικές δραστηριότητες. Δρώντας συλλογικά, εξοικειώθηκε από νωρίς σε εξερευνήσεις του φυσικού και ιστορικού περιβάλλοντος. Γεννημένος στα Σέρρας το 1930 με πατέρα διαπρεπή δικηγόρο της πόλης, σπούδασε πολιτικός μηχανικός στο Ε.Μ.Π και άρχισε να ασκεί το επάγγελμα στην γενέτειρά του το 1954. Το γραφείο του ήταν στο ισόγειο της πατρικής του διώροφης οικοδομής στην οδό Μεραρχίας. Ο αριθμός μητρώου του στο Γραφείο Πολεοδομίας Σερρών ήταν 6.

Όμως για τον Νίκο Νικολάου, το επάγγελμα του μηχανικού, που άσκησε ευσυνείδητα επί πολλά χρόνια, έγινε τελικά εργαλείο για να υπηρετήσει την μεγάλη του αγάπη, την πόλη του, σύγχρονη και αρχαία, μεσαιωνική και οδωμανική: τα Σέρρας του Βασίλειου Βουλγαροκτόνου, του Στέφανου Δουσάν, του εμπρησμού του 1913, της μεσοπολεμικής και μεταπολεμικής αναδημιουργίας. Τον γοήτευε ιδιαίτερα η περιοχή της πυρικαύστου, ως κατ' εξοχήν τόπου ιστορικής στρωματογραφίας, δηλαδή της σωρευτικής παρουσίας πολλών πόλεων στον ίδιο χώρο. Για τον Νίκο Νικολάου, η ιστορική και η σύγχρονη πόλη των Σερρών δεν έπρεπε να συνυπάρξουν απλώς αγνοώντας η μια την άλλη. Με τις έρευνες, τις προτάσεις του, αλλά και το υλοποιημένο έργο, επιχείρησε να εγκαταστήσει την επικοινωνία ανάμεσα στις επάλληλες ιστορικές μορφές, την αρχαία, τη βυζαντινή, την οδωμανική και τη νεοελληνική. Να επανεγγράψει τα ίχνη των προηγούμενων εποχών μέσα στο σύγχρονο ιστό, να ενεργοποιήσει την αρχιτεκτονική κληρονομιά, να ενημερώσει τους πολί-

ιες και τις αρχές για την αρχαία τοπογραφία, για τις βυζαντινές και οδωμανικές χαράξεις, για τα ποικίλα κτιριακά κατάλοιπα.

Χάρη στις εμπειρίες αυτές και χάρη στην αγάπη του για τα Σέρρας ο Νίκος Νικολάου, ταυτόχρονα πολιτικός μηχανικός που αρχιεκτιονούσε και αφοσιωμένος ερευνητής της ιστορίας της πόλης, ταίριαζε τα ενδιαφέροντά του μ' έναν τρόπο πρωτότυπο και καινοτόμο για την γενικότερη μελέτη της ιστορίας στην Ελλάδα. Μέσα από τις βασικές του σπουδές και την επαγγελματική του δραστηριότητα, ήξερε καλά την σημασία των σχεδίων, των τοπογραφικών διαγραμμάτων και κτηματολογικών ντοκουμέντων αλλά και της πληθώρας των στοιχείων που κρύβονται σε όλες τις τρέχουσες και ακλεείς πράξεις της διοίκησης: Πράξεις τακτοποιήσεων, άδειες οικοδομών, αλληλογραφίες, ενστάσεις, διεκδικήσεις.

Όλα αυτά τα σχέδια, τα κείμενα, οι καταγραφές, αναφέρονται σε χώρους πραγματικούς, που υπάρχουν, ή υπήρχαν και χάθηκαν. Άλλα η πόλη, το κινημένο της σχήμα έχει τη δυνατότητα να επιβιώνει στην μακριά ιστορική διάρκειά της με τρόπους μυστηριώδεις, κρυφούς ή δυσδιάκριτους. Ο Ν. Νικολάου ήξερε, κατά πως λέει ο ποιητής, ότι: «*Η πόλη είναι καμαρένη από σχέσεις ανάμεσα στα μέτρα του χώρου της και τα γεγονότα του παρελθόντος της... Όπι η πόλη δεν χρειάζεται να μιλάει για το παρελθόν της, το περιέχει σαν τις γραμμές ενός χεριού, γραμμένο σε γωνίες δρόμων, σε γρίλιες παραθυριών, σε κουπαστές από σκάλες, σε αλεξικέραυνα, σε ιστούς σημαιών, κάθε μεριά χαρακωμένη με τη σειρά της από γρατζουνιές, εγκοπές, γλυφές, χτυπήματα*».¹

Για τον Νίκο Νικολάου ο ίδιος ο χώρος της πόλης, όπως και οι σωροί από τα εκ πρώτης όψεως ασήμαντα χαρτιά είναι πολύτιμα ντοκουμέντα, με μια δική τους γλώσσα, που μπορεί να αποκρυπτογραφηθεί από έναν ευαίσθητο και λεπτολόγο μελετητή. Και βέβαια από την προσοχή του δεν διέφυγαν και τα πολεοδομικά σχέδια. Η πόλη των Σερρών του οφείλει την διάσωση ενός από τα πρώτα σχέδια πόλης μετά από την απελευθέρωση. Το σχέδιο αυτό είναι ιδιαιτέρως σημαντικό, γιατί όπως κάθε αντίστοιχο πολεοδομικό σχέδιο, αποτελεί μια ισχυρή μαρτυρία για

το πώς μια κοινωνία θέλει (και νομίζει πως μπορεί) να προετοιμάσει τη μελλοντική λειτουργία και την εικόνα της. Εκφράζει δηλαδή την, εντός του δυνατού για κάθε εποχή, βέλτιστη απεικόνιση μιας δεδομένης κοινωνίας στο χώρο: Την οργάνωση του δημόσιου χώρου και της καθημερινής ζωής, τη σχέση των θεσμικών ρυθμίσεων με τις ιδιωτικές ανάγκες, την συνύπαρξη των ιδιωτών μεταξύ τους. Είναι, δηλαδή, το σχέδιο ένας δείκτης πραγματισμού και οραματισμών συγχρόνως. Η εφαρμογή του σχεδίου στη συνέχεια, στον μακρύ χρόνο που πάντα απαιτεί, με τις μικρές ή μεγάλες προσαρμογές, τις διαψεύσεις ή μερικές αναπάντεχες εξάρσεις, 'μιλά' για τον βαθμό προσαρμογής ή εξέλιξης της κοινωνίας αυτής σε σχέση με τις αρχικές προβλέψεις και σχεδιασμούς. Το σχέδιο λοιπόν είναι ένα ιστορικό μέτρο για τις σταδιακές αλλαγές και το βαθμό πραγματοίησης ορισμένων οραμάτων. Κι ένας τρόπος να δοθεί μια ακόμη, απαραίτητη, διάσταση στην ιστορική έρευνα.

Ευρηματικά συνδυάζοντας όλα τα προηγούμενα μαζί με άλλες ιστορικές πηγές, ο Ν. Νικολάου συνέθεσε μια σειρά από μικρότερες ή εκτενέστερες έρευνες σχετικές με δέματα της περιοχής των Σερρών: ιστορικά γεγονότα, τις πυρκαγιές που κατέτρωγαν την πόλη, τη συνεχή ανασύσταση του αστικού ιστού, τις διανοίξεις των δρόμων, τις ανοικοδομήσεις των πανάρχαιων εκκλησιών της, τις ανθρώπινες δραστηριότητες και τους τρόπους και τις μορφές με τις οποίες εκδηλώνονταν στον χώρο, τις ιδιαίτερες ανθρώπινες ομάδες που τον κατοικούσαν, όπως π.χ. τον σερραϊκό εβραϊσμό. Αναφερόμαστε ειδικότερα σε δύο συνοπτικά σημειώματά του, με τα οποία προχώρησε σε ερμηνείες που αφορούν την πολεοδομική ιστορία της πόλης και τη χάραξη δύο αξιόλογων σχεδιαγραμμάτων, που αναφέρονται το μεν πρώτο στην περίμετρο των τειχών της ακρόπολης των Σερρών, το δε δεύτερο στην περίμετρο των βυζαντινών τειχών.²

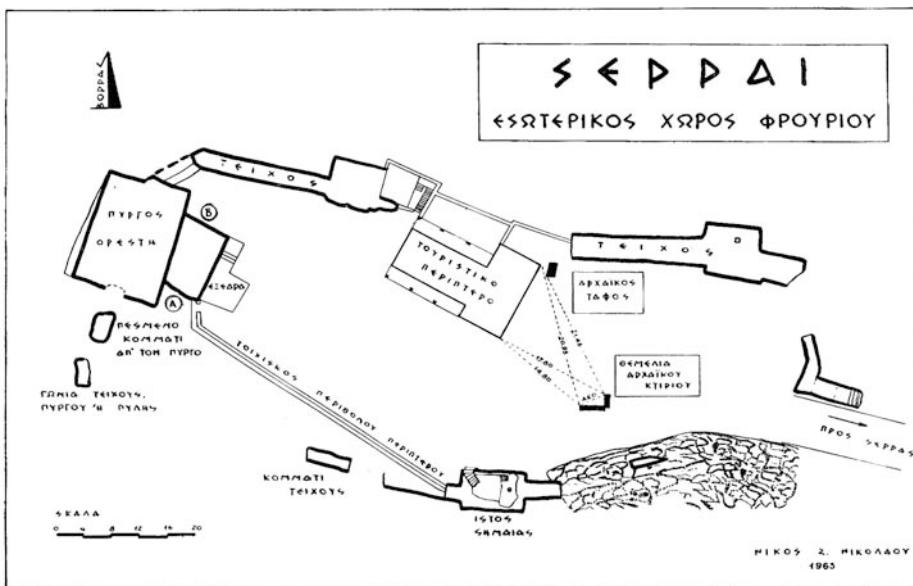
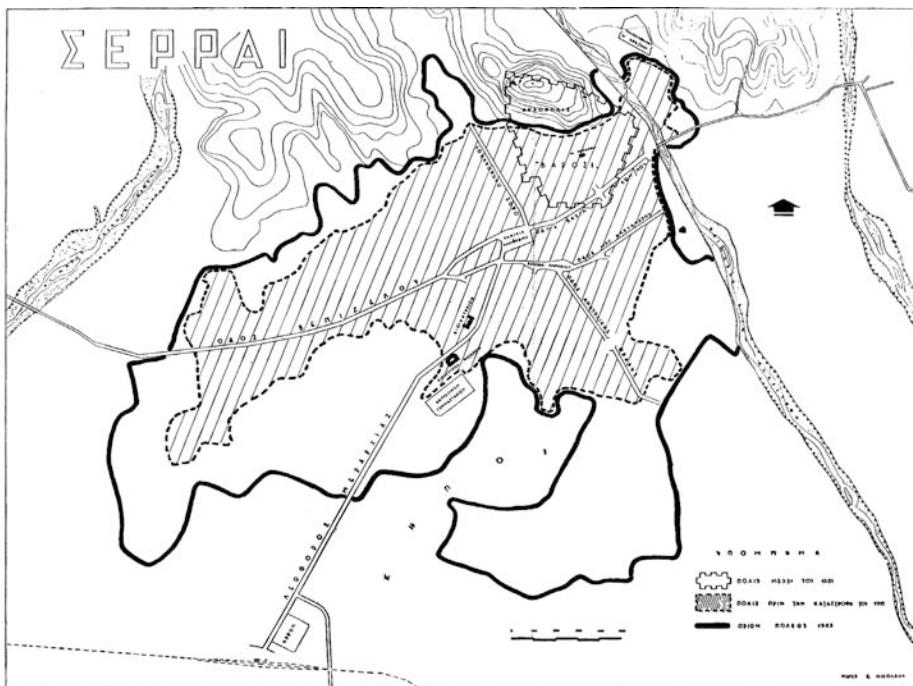
Σε μια άλλη μικρή μελέτη του ο Νικολάου ανατρέχοντας σ'¹ ένα συμβόλαιο αγοραπωλησίας του 1850 που δημοσιεύτηκε το 1937 στο «Μακεδονικόν Ημερολόγιον»,³ παρατηρεί με το εξασκημένο βλέμμα του μηχα-

νικού, την αναφορά για τη διάνοιξη μιας οδού και την ανταλλαγή μιας τωφλής παρόδου (κιορ σοκάκι) με έγκριση του μουχεντίζη, του οδωμανού μηχανικού της εποχής. Ουσιαστικά αποκαλύπτει μια πράξη τακτοποίησης ιδιοκτησίας υπό την εποπτεία της αρμόδιας αρχής, που έγινε αμέσως μετά από μια καταστρεπτική πυρκαγιά που συνέβη το 1849 και συνιστά ουσιώδη μαρτυρία για την παρέμβαση των τοπικών αρχών στην αναδιοργάνωση του χώρου της πόλης. Στο γενικότερο ζήτημα της μεγαλης πυρκαγιάς του 1849 στην πόλη των Σερρών ο Νίκος Νικολάου επανήλθε το 1994 με μια εμπεριστατωμένη μελέτη του, που αποτελούσε εξελιξη προγενέστερου άρδρου του με τον ίδιο τίτλο που δημοσιεύτηκε στα «Σερραϊκά Γράμματα» του 1962 του Νίκου Βουζούκα (τχ. 53-54). Στην μελέτη του 1994 ο Νικολάου αφηγείται συνολικά το γεγονός της πυρκαγιάς, αναζητά τα ίχνη των σημαντικών κτιρίων που καταστράφηκαν, παρουσιάζει τον χάρη της πυρίκαυστου σε κλίμακα 1/500 και χωροθετεί τη δέση των διαφόρων εκκλησιών.⁴

Σε άρδρο του για την παλιά αγορά ο Νικολάου ξαναζωντανεύει τη χαμένη παί μορφή της, που στέγαζε την πιο ζωτική λειτουργία της εμπορικής πόλης: τους δρόμους, αλλού ευθύγραμμους, αλλού λαβυρινθώδεις, αλλού στεγασμένους, αλλού ανοιχτούς. Τις μικρές κατατημάτες των οικοπέδων, τα όμοια μαγαζάκια, τις κατά δρόμους συγκεντρώσεις των εμπόρων και των τεχνιτών.⁵ Κι αλλού πάλι εντοπίζει την εβραϊκή γειτονιά, περιγράφει τον ελεύθερο τόπο όπου εγκαταστάθηκε, αναρωτιέται για την προηγούμενη χρήση του στα βυζαντινά χρόνια, σκιαγραφεί τον κλειστό και προφυλαγμένο της χαρακτήρα, τα ελεγχόμενα περάσματα, το συλλογικό κοινόχρηστο χώρο.¹⁶

Άλλα αν έδωσε ο Νίκος Νικολάου το χώρο στην ιστορία των Σερρών, δημιούργησε επίσης ένα χώρο γύρω του. Μοιράστηκε απλόχωρα τις γνώσεις του και τα στοιχεία που μάζευε. Για χρόνια δεχόταν ερευνητές και φοιτητές, τους βιοθούσε, τους ευαισθητοποιούσε, τους μάθαινε. Με τη συμπεριφορά του έδειχνε πως η έρευνα, η κουλτούρα είναι μια υπόθεση σιωπηλή και ελάχιστα επιδεικτική. Διεπιστημονικός, συνδετικός, κοινωνι-

ΣΕΡΡΕΣ 1900-1940 ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Σκαριφήματα του Νίκου Νικολάου για την πόλη των Σερρών

κός και συγχρόνως σεμνός στις εκδηλώσεις του, ολιγαρκής αλλά και παδιασμένος, αντιμετώπιζε με εύρος και μεθοδική προσέγγιση τις πηγές, ακούραστα και χωρίς βιασύνες. Είχε επινοητικότητα και γόνιμη φαντασία για υποδέσεις. Αναζητούσε παντού και επέλεγε πρωτογενή στοιχεία σε πηγές που παλαιότερα δεν περιλαμβάνονταν στις αναδιφήσεις των ερευνητών. Παράλληλα, καθώς οι αρχειακές πηγές ήταν εν γένει εξαιρετικά δυσοπρόσιτες, εμπλούτισε το ερμηνευτικό υπόβαθρο παρατηρώντας επί τόπου και κατανοώντας τα υπολείμματα ενός μακραίωνου παρελθόντος. Επιχείρησε να αναγνώσει το παλίμψηστο πάνω στο οποίο οι Σερραίοι γράφανε και ξαναγράφανε την ιστορία της πόλης τους.

Ακριβώς ο χαρακτήρας αυτής της δουλειάς, αγκυρωμένος στο χώρο και στη δυσδιάκριτη, δυστυχώς για τις ελληνικές πόλεις, αλλά πάντα παρούσα συνέχειά του, δεν πλουτίζει μόνο τη γνώση των Σερραίων για το παρελθόν της πόλης τους - άρα για τον εαυτό τους, δε συνεισφέρει μόνον στην ευρύτερη ανασύνθεση της ιστορίας των αστικών τόπων - στην ιστορία της χώρας μας. Προσφέρει, και αυτό είναι εξ ίσου σημαντικό, πολύτιμο υλικό για να αναζητήσουμε, να βρούμε, να αξιοποιήσουμε και να αναδείξουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τις ιδιαίτερες ποιότητες του αστικού χώρου μέσα στον οποίο ζούμε, και ο οποίος είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνος για τη διαμόρφωση της ατομικής και της συλλογικής προσωπικότητας των ανθρώπων που τον κατοικούν. Η αγωνία του Νίκου Νικολάου για την ιστορική κληρονομιά της πόλης των Σερρών δεν περιορίζοταν στην απλή ανάδειξη του πολυδιάστατου παρελθόντος της, αλλά απλωνόταν και στην αναζήτηση της μελλοντικής εικόνας της. Ενδιαφερόταν για την περιβαλλοντικά βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής, πολύ πριν ο όρος γίνει γνωστός και πολυχρησιμοποιημένος, όπως συμβαίνει σήμερα, και στρατεύτηκε σε πρωτοβουλίες για τη προστασία των βορινών παρυφών της πόλης ήδη από τη δεκαετία του '70.

Τα έργα και οι ημέρες του μηχανικού Νίκου Νικολάου, η ανάδειξη και μελέτη του επαγγελματικού του έργου, η συνεισφορά του στην πόλη των Σερρών, ως μηχανικού, ως επιστήμονα, ως ενεργού πολίτη, ως

ευαίσθητου πνευματικού ανθρώπου ασφαλώς δεν μπορούν να περιοριστούν στα πλαίσια μιας ολιγοσέλιδης αναφοράς. Εξάλου η ενασχόληση με έναν "μηχανικό", λιγότερο ή περισσότερο σημαντικό για την τοπική πραγματικότητα, δεν αποτελεί συνηθισμένο αντικείμενο της τοπικής ιστοριογραφίας. Οι μηχανικοί σπάνια αντιμετωπίζονται ως πνευματικοί ανθρωποί και τα έργα τους -τουλάχιστον στην Ελλάδα- δεν κριτικάρονται και δεν συζητούνται. Ελπίζουμε πως η μικρή αυτή έκδοση θα ανοίξει το δρόμο και για άλλες στο μέλλον παρουσιάσεις της ζωής και του έργου προσωπικοτήτων των Σερρών, που επηρέασαν την οικονομική και χωρική της φυσιογνωμία.

Ο Νίκος Νικολάου πέθανε δυστυχώς πρόωρα το 1994 πριν ξεδιπλώσει πλήρως όλες του τις ικανότητες, πριν μεταδώσει τη συσσωρευμένη γνώση και το απόσταγμα μιας ζωής στα γιαπιά, τις σκαλωσιές, τις δαιδαλώδεις διαδρομές της πολεοδομικής νομοθεσίας, τον κάματο των οικοδομικών αδειών, του καθημερινού αγώνα για την επιβίωση. Μέχρι το τέλος όμως ενδιαφερόταν για κάθε δρόμο, για κάθε πέτρα, για κάθε που συνέβαινε στην ιστορική πόλη των Σερρών, την πόλη του. Μέχρι το τέλος ήταν αισιόδοξος, όπι τα αναρίθμητα πακέτα από τιγάρα όπου θησαύριζε καθημερινά τις σκέψεις του, όπου σκιτσάριζε ό,τι του προκαλούσε εντύπωση, κάποια μέρα θα τα αξιοποιούσε για να γράψει ένα συνολικό «μεγάλο» έργο για τους ανθρώπους και τα κτίρια στην πόλη των Σερρών, για το «Φαρδύ», δηλαδή την οδό Αγίου Νικολάου, για το κάστρο, την καιάστικη με βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς πυρίκαυστο.

Ο Νίκος Νικολάου έφερε το χώρο στην ιστορική έρευνα. Κι έτσι έκανε ορατό το παρελθόν, του έδωσε διάρκεια και μέλλον. Σε όσους νιώθουν και εκτιμούν τη συνολική του στάση, ηθική και επιστημονική, εναπόκειται η συνέχεια.

Σημειώσεις

1. Ιταλο Καλβίνο, «Οι πόλεις και η μνήμη», στο *Oι αόρατες πόλεις*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1983.
2. Π. Πέννας, *H Ιστορία των Σερρών*, Αθήνα 1966, 41-43.
3. Νίκος Νικολάου, «Η πρώτη γνωστή διάνοιξη οδού στα Σέρρας τον περασμένο αιώνα», *Πνευματική Επαρχία*, τρίμηνη Λογοτεχνική και Λαογραφική Έκδοση, έτος Α' τχ. 3-4, Σέρρες, Ιούλιος Δεκέμβριος 1971, 65-84.
4. Νίκος Νικολάου, «Η Μεγάλη Πυρκαγιά του 1849», *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, 1 (1994) 136-144.
5. Νίκος Νικολάου, *Σκαπανείς της ιστοριογραφίας και προβλήματα της ιστορίας των Σερρών*, Θεσσαλονίκη: Τυπ. Βαφειάδη, 1964.
6. Νίκος Νικολάου, «Η εβραϊκή παρουσία στα Σέρρας», *Χρονικά*, περιοδική έκδοση του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδος, Δεκέμβριος 1985, 15-20.

Μία πρότυπη πολεοδομική επέμβαση: Ο ανασχεδιασμός των Σερρών, 1913-1920.

Αλέκα Γερόλυμπου

1. Εισαγωγικά

Για την νεώτερη ιστορία της πολεοδομίας, η πόλη των Σερρών παρουσιάζει ένα ειδικό ενδιαφέρον, καθώς σε δύο εντελώς διαφορετικές μεταξύ τους περιπτώσεις, οι Σέρρες αποτελούν για πρώτη φορά το πεδίο εφαρμογής μιας νέας αντίληψης για τον έλεγχο και την οργάνωση του χώρου της πόλης. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως σύμπτωση; Μάλλον όχι, καθώς η πόλη παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην περιοχή και προσελκύει το ενδιαφέρον της εκάστοτε διοίκησης. Συγχρόνως δε η τοπική κοινωνία εμφανίζεται ενήμερη και συμμετέχει στις αποφάσεις για την αναδιάρθωση του αστικού χώρου. Και όπως είναι γνωστό, η προετοιμασία μιας πολεοδομικής επέμβασης δεν παραπέμπει μόνο στις μορφές που προσχεδιάζονται για τον αστικό χώρο, αλλά και στις διαδικασίες με τις οποίες αυτές οι μορφές θα υλοποιηθούν δηλαδή σε όλες τις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές παραμέτρους που ενεργοποιούνται κατά την πραγματοποίηση ενός σχεδίου. Βασίζεται ακόμη στην οργάνωση της διοίκησης, στις τεχνολογικές δυνατότητες, στην ενεργή συμμετοχή και τις αισθητικές αξίες της κοινωνίας που θα το εφαρμόσει. Σε ένα γενικότερο επίπεδο μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα πολεοδομικά σχέδια συμπυκνώνουν τις ευρύτερες επιδιώξεις της εποχής τους, ενώ παράλληλα οι διαδικασίες εφαρμογής τους δείχνουν και τις πραγματικές δυνατότητες της κοινωνίας που θα τα πραγματοποιήσει.

Σε διάστημα μικρότερο των 70 ετών, οι Σέρρες γνωρίζουν δύο μείζονες καταστροφές του αστικού τους χώρου. Πρόκειται για την μεγάλη πυρκαγιά του 1849 και τον εμπρησμό και την καταστροφή τους από τον υποχωρούντα βουλγαρικό στρατό τον Ιούνιο του 1913. Και στις δύο περιπτώσεις η ανοικοδόμησή τους εγκαινιάζει μία προοπάθεια γενικότε-

ρης πολεοδομικής αναμόρφωσης που εντάσσεται σε ένα ευρύτερο εκ-
συγχρονιστικό πλαίσιο: Η πρώτη, στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων της
Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία εγκαταλείπει τις αρχαϊκές δομές
της και αποπειράται να οργανωθεί κατά το δυτικοευρωπαϊκό πολιτεια-
κό πρότυπο· η δεύτερη, στο εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα των Φιλελευθέ-
ρων υπό τον Ελ. Βενιζέλο, που, αντιμετωπίζοντας τον διπλασιασμό της
ελληνικής επικράτειας, οδήγησαν την χώρα σε συνολική αναδιοργάνω-
ση.

Οι δύο μεγάλες αυτές καταστροφές ορίζουν κατά κάποιον τρόπο και
ιρεις βασικές περιόδους στην χωρική ιστορία της πόλης: (α) Την φάση
της παραδοσιακής αστικής δομής, (β) την περίοδο του οθωμανικού εκ-
συγχρονισμού κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα που αποπειράται
να μετασχηματίσει τον αστικό χώρο με αργά βήματα και (γ) την νεοελ-
ληνική περίοδο, από το 1913 και την απελευθέρωσή των Σερρών, που,
με αφετηρία την καταστροφή της πόλης, ολοκληρώνεται με έναν συνο-
λικό χωρικό ανασχεδιασμό στο πλαίσιο του βενιζελικού αστικού εκσυ-
χρονισμού μέχρι και το β' παγκόσμιο πόλεμο.

2. Αναδρομή στην χωρική ιστορία των Σερρών μέχρι το 1849

Από την αρχαιότητα και μέχρι το τέλος του 14ου αιώνα, η περιει-
χισμένη πόλη των Σερρών αναπτύχθηκε στις νότιες υπώρειες της αρ-
χαίας Ακρόπολης. Ανατολικό της όριο ήταν το ρέμα των Αγίων Αναρ-
γύρων. Η βυζαντινή πόλη αναπτύχθηκε στο εσωτερικό ενός περιβόλου,
επιφάνειας 20 περίπου εκταρίων. Οι Οθωμανοί εμφανίζονται προ των
τειχών των Σερρών το 1373 και κατακτούν την πόλη τελεσίδικα το 1383.
Σύμφωνα με προφορικές πηγές οι όροι της παράδοσης επιβάλλουν την
παραμονή των χριστιανών κατοίκων στις συνοικίες τους και την διατή-
ρηση των εκκλησιών τους (γύρω στις 30), ενώ η εγκαίσταση των Τούρ-
κων γίνεται έξω από τον βυζαντινό οχυρωματικό περίβολο, ο οποίος

κατεδαφίζεται. Έχοντας αποφύγει την καταστροφή, η πόλη αναπτύσσεται και πάλι. Ήδη πριν από την άλωσή της επεκτεινόταν έξω από το τείχος προς τα δυτικά και την πύλη του Φόρου (όπως φαίνεται από 8 βυζαντινές εκκλησίες που υπάρχουν εκτός). Οι Οθωμανοί μεταφέρουν στην πόλη εποίκους και εγκαθίστανται ακόμη δυτικότερα αλλά και στα νότια, σε καινούργιες συνοικίες. Ο χώρος των Σερρών σημαδεύεται από κτίσματα των νέων κυρίαρχων όπως το Εσκί Τζαμί (1385) και το Εσκί Χαμάμ, χάνια, καραβανσεράι και πολλά μαγαζιά, καθώς και την 'κινητή' αγορά (Μπεζεστένι, σημερινό Αρχαιολογικό Μουσείο, 1454-55). Γύρω της απλώνεται ένα εκτεταμένο συγκρότημα από 1000 ως 2000 μαγαζιά, χάνια και εργαστήρια, η παρουσία των οποίων τεκμηριώνει την αναμφισβήτητη εμπορική ακτινοβολία της πόλης, αν και η δραστηριότητά τους υπεύθυνη πολλές φορές για καταστρεπτικές πυρκαγιές. Η πόλη γίνεται θέατρο πολλών ταραχών και εξεγέρσεων στον 15ο αιώνα, στο τέλος του οποίου οι πρώτες εβραϊκές οικογένειες καταφθάνουν από την Σικελία και την Ισπανία. Η πόλη ανοικοδομήθηκε πολλές φορές μετά από καταστρεπτικές πυρκαγιές που έλαβαν χώρα το 1630, 1638/9, 1714, 1763, καθώς και στα νεώτερα χρόνια 1849 και 1913, πυρκαγιές που σηματοδοτούν νέες φάσεις ανάπτυξης της πόλης.

3. Πυρκαγιά του 1849 και οθωμανικές μεταρρυθμίσεις

Η πυρκαγιά του 1849 κατέκαυσε επιά συνοικίες σε μια έκταση 30-35 εκταρίων, με 4.000 κτίσματα, και, όπως επισημαίνει ο Ν. Νικολάου, μάζι μ' αυτά καταστράφηκαν πολλά σημαντικά μνημεία της πόλης μεταξύ των οποίων και 13 εκκλησίες, καθώς και ιστορικά οικογενειακά κειμήλια, που συσσωρεύτηκαν στο διάστημα αιώνων.³

Λίγα στοιχεία υπάρχουν μέχρι σιγμής για την ανοικοδόμηση της πόλης επί όψιμης Τουρκοκρατίας. Η οθωμανική αυτοκρατορία έχει πλέον εισέλθει στην φάση του 'εξευρωπαϊσμού' των δομών της με την υιοθέτηση εκσυγχρονιστικών νόμων και διοικητικών πρακτικών. Πιο συγκεκρι-

μένα κατά την περίοδο που εκκινείται από το 1839 και έχει αποκληθεί περίοδος των οδωμανικών μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ), ο εξωραϊσμός και η βελτίωση των αστικών χώρων απασχολεί την κεντρική αλλά και τις επαρχιακές διοικήσεις. Μεταξύ 1846 και 1849 διατυπώνεται η πρώτη 'σύγχρονη' πολεοδομική νομοθεσία: ευδυγραμμίσεις δρόμων, διανοίξεις αδιεξόδων, επιβολή οικοδομικών γραμμών και ελέγχου των κατασκευών, χρήση άφλεκτων υλικών. Ο 'σύγχρονος' χαρακτήρας έγκειται στο ότι η νομοθεσία αυτή εδράζεται σε καθεστώς ισοπολιτείας και δεν εξαρτάται πλέον από διακρίσεις εναντίον των μη-μουσουλμάνων. Αποτέλεσμα των νέων ρυθμίσεων είναι η βαθμιαία ενδάρρυνση χριστιανών και εβραίων να επενδύσουν σε γη και ακίνητα, επιλέγοντας ελεύθερα τον χώρο εγκατάστασής τους εκτός των εθνικοδρησκευτικά περιχαρακωμένων γειτονιών.⁴

Όταν μετά το 1849 η πόλη ξανακτύζεται, ως ποιό σημείο ενεργοποιούνται οι νέες πολεοδομικές διατάξεις; Στο ερώτημα αυτό οι έρευνες του Ν. Νικολάου παρέχουν δύο επί μέρους απαντήσεις.⁵ Στη μελέτη του για την πυρκαγιά του 1849 δημοσιεύει σχέδιο της αγοράς το οποίο εμφανίζει με σαφήνεια τις ευδυγραμμίσεις που επιβλήθηκαν στα σημεία που κάηκαν, ενώ άλλες νησίδες παραμένουν σε ακανόνιστα σχήματα. Επίσης ο κώδικας της Αγίας Βλαχέρνας που ο ίδιος μελετητής επεσήμανε, αναφέρει σαφώς διακανονισμούς και τακτοποιήσεις μεταξύ ιδιωτών και δημοσίου με παρουσία μηχανικού, κατά τη πώληση οικοπέδου μετά από την πυρκαγιά. Σκοπός των διακανονισμών είναι η διάνοιξη 'διαμπερών' δρόμων και η αχρήστευση αδιέξοδων περασμάτων έτσι ώστε όλα τα οικόπεδα να έχουν πρόσωπο σε δημόσια οδό. Συγχρόνως ο λοχαγός Β. Νικολαΐδης που επισκέπτεται την πόλη τα χρόνια αυτά, περιγράφει πέτρινες κατασκευές που "στέκονται περήφανα στη θέση παλαιών κτισμάτων που κατέκαυσε η φωτιά",⁶ στοιχείο που εντείνει την βεβαιότητα ότι είχαν τεθεί σε εφαρμογή οι διατάξεις του νόμου του 1848 που επέβαλλαν την ανέγερση των κτιρίων με μη-εύφλεκτα υλικά..

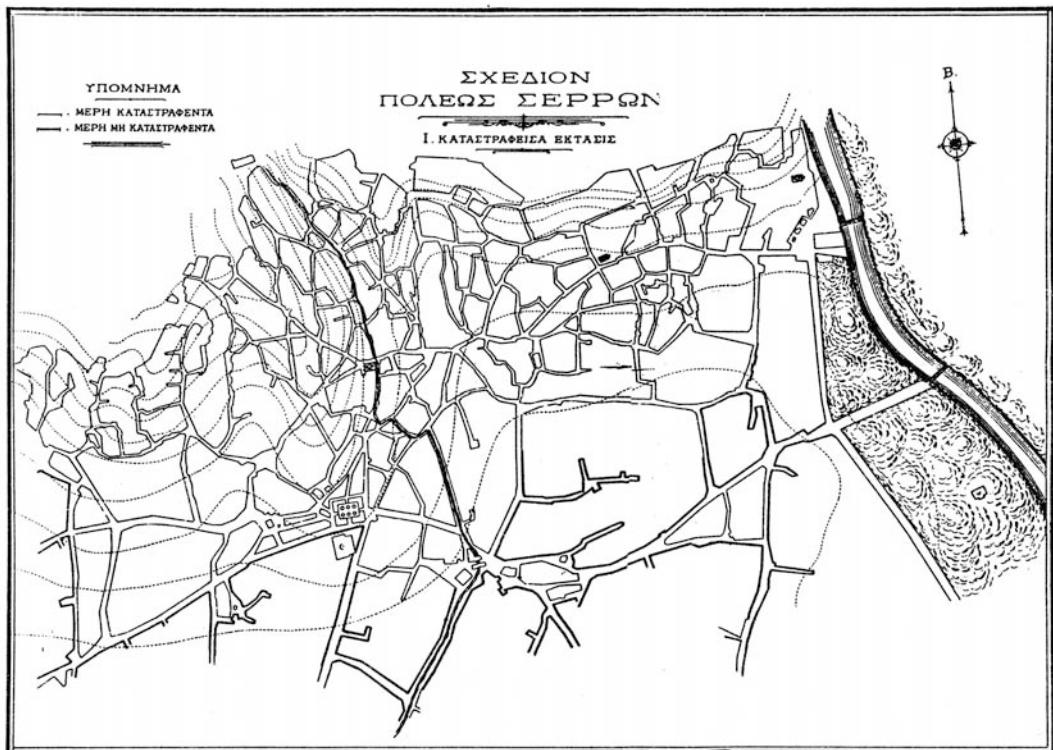
Άλλα και σε γενικότερο επίπεδο οι ιστορικοί της πόλης σημειώνουν

στοιχεία που υποδεικνύουν εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων: Την παρουσία δημαρχίας και δημοτικών υπηρεσιών καθαρισμού της πόλης, τις αποφάσεις για διανοίξεις νέων δρόμων, όπως η οδός Διοικητηρίου που είχε ευθεία χάραξη και ένωνε τον σιδηροδρομικό σταδιού με το Ορτάιιον (στο κέντρο της αγοράς), την λιθόστρωση όλων των δρόμων στην παλιά πόλη. Παράλληλα νέα δημόσια κτίρια (όπως το Διοικητήριο στις νότιες παρυφές της πόλης, το Ουζούνιον τσαρού -μακριά αγορά-, σχολεία, φυλακές, τηλεγραφείο, νοσοκομείο) αλλά και ιδιωτικές κατοικίες.

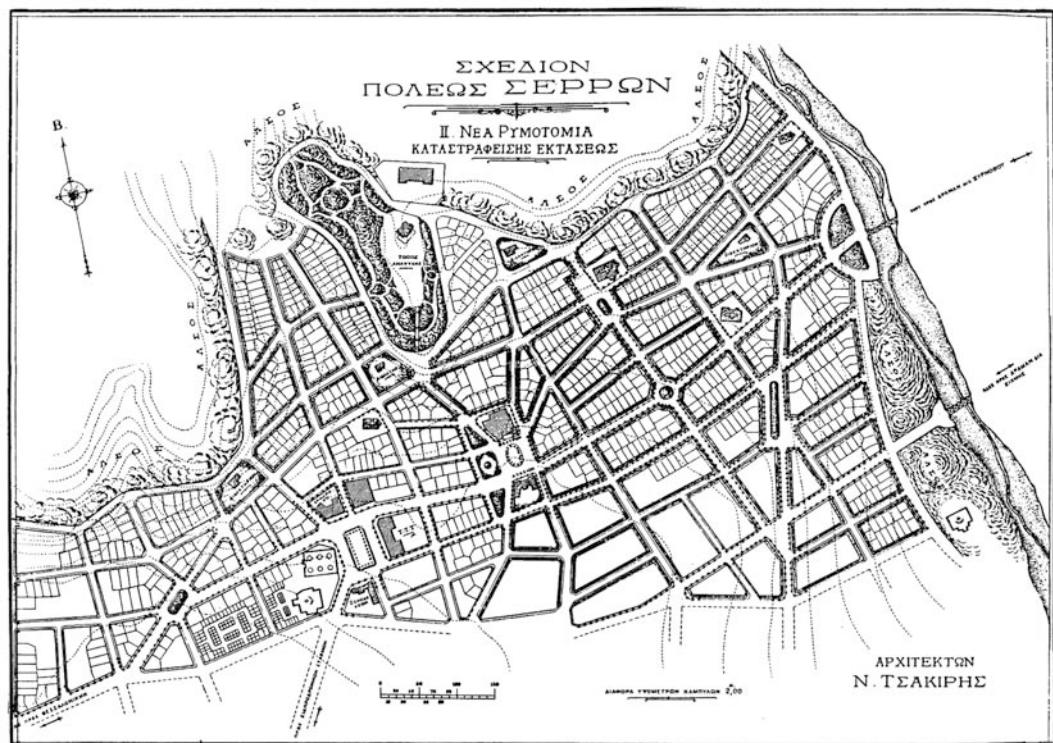
Ο έλληνας λοχαγός Ν. Σχινάς συντάσσει μια συνοπτική περιγραφή του αστικού χώρου το 1886.⁷ Σε σύνολο 28.000 κατοίκων, υπάρχουν 14.000 έλληνες ορθόδοξοι, 11.000 μουσουλμάνοι, 2.000 εβραίοι και περίπου 1.000 αδίγγανοι. Στην πόλη 26 εκκλησίες, 22 τζαμιά, 2 ελληνικά σχολεία και 6 οθωμανικά, 24 ευρύχωρα χάνια και μια καλοφιαγμένη αγορά που κλείνει με πύλες και βρίσκεται χωριστά από τις περιοχές κατοικίας, διαμορφώνουν τον χώρο. Μέσα στο χώρο της παλιάς βυζαντινής πόλης υπάρχει επίσης μια ισραηλιτική συνοικία.

Η σιδηροδρομική σύνδεση της πόλης με Θεσσαλονίκη και Κωνσταντινούπολη ενισχύει την λειτουργία των Σερρών στο τέλος του 19ου αιώνα. Έτσι, η πόλη (με 25 ως 30.000 κατοίκους που φθάνουν το 1905 τους 42.000) συγκαταλέγεται σταδερά μαζί με το Μοναστήρι και την Θεσσαλονίκη μεταξύ των σημαντικότερων πόλεων της Μακεδονίας ως προς πληθυσμό και εμπορική δραστηριότητα.

Αν και η ύπαρξη ενός συνολικού σχεδίου για την ανοικοδόμηση των Σερρών που θα διακανόνιζε και θα διεύρυνε την ρυμοτομία δεν έχει επισημανθεί,⁸ αξίζει να αναφερθούν μεταγενέστερες πληροφορίες και να διατυπωθούν ορισμένες εικασίες. Οταν η πόλη κάρηκε και πάλι το 1913, η υπηρεσία Δημοσίων Έργων Μακεδονίας ανακάλυψε και χρησιμοποίησε ένα σχέδιο που είχε εκπονήσει Αρμένιος μηχανικός επί τουρκοκρατίας. Ο Αλέξ. Παπαναστασίου σε εισήγησή του στην Βουλή ανέφερε συγκεκριμένα ένα «ιοπογραφικόν διάγραμμα της εν λόγω πόλεως υπό κλίμακα 1:2.000 καταρπισθέν επί τουρκοκρατίας ενώ παρίσταντο κατά προ-

Απούπωση της κατεστραμμένης έκτασης το 1914 (άνω) και σχέδιο του 1920 (κάτω), όπως δημοσιεύτηκαν συην έκδοση του Υπουργείου Συγκοινωνίας το 1930

σέγγισιν αι οδοί της πόλεως».⁹ Το σχέδιο αυτό δεν έχει βρεθεί μέχρι σιγμής. Ωστόσο καθώς, αντίθετα με όσα πιστεύαμε πριν από μερικά χρόνια, η έρευνα έχει αποκαλύψει σχέδια των τοπικών οδωμανικών αρχών για την Θεσσαλονίκη του 1880-82, την Λάρισα το 1880, τα Ιωάννινα το 1869, ή τον Βόλο ακόμη νωρίτερα (1840), δεν είναι περίεργο ότι αντίστοιχο σχέδιο απέκτησαν κάποια σιγμή και οι Σέρρες που μάλιστα ήταν ιδιαίτερα σημαντική πόλη της περιοχής.¹⁰ Σημειώνουμε πάντως ότι η παραδοσιακή οργάνωση του αστικού ιστού της πόλης αναπαρίσταται στα σχέδια αποτύπωσης του χώρου της μετά από την πυρκαγιά του 1913 που ετοιμάστηκαν τα αμέσως επόμενα χρόνια και όπως φαίνεται, επιβιώνει παρά τις 'εκσυγχρονιστικές' προθέσεις μετά από το 1849.

Η πόλη των Σερρών 'πλήρωσε' την απελευθέρωσή της με την καταστροφή του ιστορικού της κέντρου από το βουλγαρικό στρατό, στις 28 και 29 Ιουνίου 1913.¹¹ Συνδυάζοντας τις καταγραφές της Μαύρης Βίβλου¹² (εφημερίδες) με στοιχεία από τα σχέδια που εκπονήθηκαν, γνωρίζουμε ότι καταστράφηκε έκταση 54 εκταρίων, που περιλάμβανε την παλαιά βυζαντινή πόλη και τις μεταγενέστερες επεκτάσεις της προς τις εμπορικές συνοικίες προς νότια και δυτικά. Επρόκειτο για την πλέον πυκνοκατοικημένη περιοχή, που περιείχε και τις κεντρικές λειτουργίες των Σερρών, καθώς και έναν σημαντικό αριθμό βυζαντινών μνημείων. Κάηκαν 4.500 κατοικίες (επί συνόλου 6.000)¹³ και 1000 περίπου καταστήματα και καταμετρήθηκαν 15.000 άστεγοι. Επλήγησαν κυρίως οι ελληνικές συνοικίες, αλλά σοβαρές ζημιές υπέστησαν και η ισραηλιτική κοινότητα,¹⁴ όπως και η μουσουλμανική.

Η ιστορία του ανασχεδιασμού των Σερρών έχει τρεις φάσεις και καταλήγει σε σχέδια το 1913, το 1914 και τέλος το 1920.

4. 1913, το πρώτο σχέδιο

Η πρώτη φάση καλύπτει την περίοδο αμέσως μετά την καταστροφή και

ως το τέλος του 1913. Επί του τουρκικού σχεδίου που μόλις προηγουμένως αναφέρθηκε και το οποίο αποτύπωνε τον υπάρχοντα αστικό χώρο σε κλίμακα 1:2.000, η τότε αυτοτελής Υπηρεσία Δημοσίων Εργων της Μακεδονίας (που υπαγόταν στην Γενική Διοίκηση Μακεδονίας) επεξεργάσθηκε πρόταση ρυμοτομίας για ολόκληρη την πόλη. Το σχέδιο, που εκπόνησε ο διευθυντής της υπηρεσίας Πέτρος Μοσχίδης, εγκρίθηκε από τη Γενική Διοίκηση και διατάχθηκε αμέσως η εφαρμογή του τον Οκτώβριο 1913.

Το ίδιο το σχέδιο δεν έχει βρεθεί, αλλά γνωρίζουμε ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά του.¹⁵ Καλύπτει ολόκληρη την πόλη, σε μια έκταση 300 εκταρίων και για υπολογιζόμενο πληθυσμό 45.000 κατοίκων!. Οι μελλοντικές επεκτάσεις προβλέπονται προς Βορρά και προς Νότο, ενώ οι βιομηχανικές δραστηριότητες (κυρίως καπνεργοστάσια), χωροδετούνται σε συγκεκριμένους χώρους εκτός πόλεως. Προτείνεται η ρύθμιση με υδατοφράκτες του χειμάρρου που διασχίζει την πόλη, ώστε να καταστεί δυνατή η άμεση εφαρμογή του σχεδίου. Βασική χάραξη του σχεδίου είναι η αριτηρία που συνδέει τους στρατώνες του ιππικού και καταλήγει στη γέφυρα της Βροντούς, ενώ παράλληλα προς αυτήν χαράσσονται πολλοί δρόμοι "βάσει σχεδίου τελείας ρυμοτομίας". Προτείνονται επίσης πέντε μεγάλες δημόσιες πλατείες, εκ των οποίων οι δύο βρίσκονται στην περιοχή της αγοράς. Εν γένει το σχέδιο τροποποιεί όλες τις υπάρχουσες ακανόνιστες οικοδομικές νησίδες και τα ιδιωτικά οικόπεδα επιχειρώντας να τα ορθογωνίσει κατά το δυνατόν.

Η εφαρμογή προσέκρουσε αμέσως σε ποικίλα προβλήματα. Ως προς το ίδιο το σχέδιο ο Παπαναστασίου αναφέρει ασαφώς ότι "δεν εκρίθη εξυπηρετούν σκοπίμως την πόλιν των Σερρών". Κύριο ωστόσο πρόβλημα ήταν η ανυπαρξία υποδομής για την υλοποίησή του, δηλαδή αφ' ενός η έλλειψη κτηματολογίου και αφ' ετέρου η απουσία κατάλληλης πολεοδομικής νομοθεσίας για την εφαρμογή του που απαιτούσε την αναμόρφωση **όλων των ιδιοκτησιών**.¹⁶ Παράλληλα η άλλοτε ανθούσα πόλη βρισκόταν σε δυσχερέστατη οικονομική κατάσταση λόγω του πολέμου και των εκτεταμένων καταστροφών σε ολόκληρη την περιοχή κάθε

δε σκέψη για καταβολές αποζημιώσεων μεταξύ ιδιοκτητών έπρεπε εκ των προτέρων να αποκλειοθεί.

5. 1914, οι αντιδράσεις και το δεύτερο σχέδιο

Οπως γνωρίζουμε, μόλις η κατάσταση έγινε αντιληπτή από τους Σερραίους, αποφασίσθηκε η άμεση αντιμετώπιση του θέματος. Σύμφωνα με τις διαδέσιμες πηγές,¹⁷ η κινητικότητα των Σερραίων αποκτά δημόσια έκφραση από το τέλος του 1913. Στις 8 Νοεμβρίου 1913 σε συγκέντρωση στο διοικητήριο, εκλέγεται (!) με ψηφοδέλτια Επιτροπή Ανοικοδομήσεως. Επίτιμα μέλη της είναι ο νομάρχης Σερρών Α. Καβαλιεράτος. και ο δήμαρχος Ακήλ βέης. Πρόεδρος είναι ο Δημ. Γκίνης, διευθυντής του υποκαταστήματος της Τράπεζας της Ανατολής, γραμματέας ο Τριαντάφυλλος Πολυμέρης και μέλη οι Ιωάν. Σχινάς, Ιωάν. Αλεξανδρίδης, Φερίτ βέης, Χατζηστογιάννης, Μόσχος, Μαρούλης, Αζαρίας, Ταβζή εφένδης, Τριανταφύλλου, Ζαγκαρόλα, καθώς και ο Ιωάννης Δέλλιος, λυκειάρχης εγκατεστημένος στην Αθήνα.

Η επιτροπή διαμορφώνει τα αιτήματα των Σερραίων και αντιπροσωπεία της (Γκίνης, Σχινάς και Φερίτ βέης) μεταβαίνει στην Αθήνα για να τα υποβάλει στην κυβέρνηση.¹⁸ Ζητείται η βοήθεια της πολιτείας για τη σύναψη δανείου ύψους 12 έως 15 εκατ. δραχμών και διαρκείας 20 ετών ώστε να προχωρήσει η ανοικοδόμηση της πόλης. Ζητείται επίσης η κρατική αρωγή στην εξόφληση των χρεωλυτικών δόσεων για έναν αριθμό ετών. Ακόμη, για τον πολεοδομικό ανασχεδιασμό που κρίνεται αναγκαίος, προτείνεται να θεσμοθετείται "το σύστημα το οποίον εφηρμόσθη άλλοτε εν Θεσσαλονίκη" και το οποίο αντικαθιστά τις χρηματικές αποζημιώσεις των παροδίων με αμοιβαίες παραχωρήσεις οικοπεδικής γής.¹⁹ Τέλος ζητείται από την κυβέρνηση να στείλει αμέσως συνεργείο από στρατιωτικούς ή πολιτικούς μηχανικούς που θα αναλάβουν την κτηματογράφηση της πόλης.

Η κυβέρνηση ενθαρρύνει την επιτροπή (χωρίς να υπόσχεται τίποτα

περισσότερο) και ορίζει αμέσως συνεργείο της Χαρτογραφικής Υπηρεσίας του Στρατού που μεταβαίνει στην πόλη και αρχίζει το έργο των καταμετρήσεων. Το συνεργείο αποτελείται από τον σύμβουλο της Χαρτογραφικής Υπηρεσίας γερμανό τοπογράφο Krafft (τον οποίο είχε μετακαλέσει στην Αθήνα η ελληνική κυβέρνηση για να βοηθήσει στην οργάνωση της κιηματογραφικής υπηρεσίας), τον ταγματάρχη Ροντήρη και τον ίλαρχο Μπενάκη. Παράλληλα αποαστέλλεται από την Γενική Διοίκηση της Μακεδονίας (Ρέπουλης) και συνεργείο πολιτικών μηχανικών υπό τον Α. Δημητρακόπουλο (*Μακεδονία* 8.1.1914)

Υπό την καθοδήγηση του Krafft συντάχθηκε τότε τοπογραφικός χάρτης της πυρπολημένης περιοχής και της συνοικίας Κατακούζηνού σε κλίμακα 1:500. Εγινε ακριβέστατη κιηματογράφηση όλων των κατεστραμμένων ιδιοκτησιών, λιγότερο ακριβής υψημετρική αποτύπωση και συνοπτικός σχεδιασμός του κιηματολογίου σε χάρτη. Πιθανότατα λόγω του περιορισμένου χρόνου η αποτύπωση περιορίσθηκε στο καμένο τμήμα και δεν επεκτάθηκε σε μια ζώνη γύρω της, ώστε η νέα ρυμοτομία να μπορεί να συνδεθεί με την υπάρχουσα.²⁰ Ωστόσο μετά από εξαντλητική δουλειά του 3μελούς συνεργείου, («*από τας 7 το πρωί, μέχρι τας 8 το βράδυ*») καταγράφηκαν και άλλα στοιχεία του χώρου της πόλης, όπως βρύσες, πηγάδια κ.λπ.²¹ Η εργασία άρχισε τον Ιανουάριο του 1914 και ολοκληρώθηκε τον Αύγουστο, οπότε αμέσως ο χαρτογράφος Krafft άρχισε την επεξεργασία του νέου σχεδίου επί των αποτυπωμένων χαράξεων.

Εν τω μεταξύ αρδρογραφία ενήμερων Σερραίων (όπως ο δικηγόρος Γ. Λεφάκης), έθετε σε συζήτηση ουσιαστικά θέματα για την οργάνωση της πόλης. Μαζί με τον δήμαρχο Ακήλ βέη, άνθρωπο «με κοσμοπολιτικάς ιδέας» πρότειναν την σύναψη δανείου 4 εκατομμυρίων φράγκων από τον Δήμο για την ασφαλτόστρωση των οδών, την ύδρευση και τον φωτισμό της πόλης, καθώς και την κατασκευή υπονόμων με το γαλλικό σύστημα "*Tout à l'égout*".²² Παράλληλα αναφερόταν η δυνατότητα

Το συνεργείο κιηματογράφησης στα ερείπα των Αγίων Θεοδώρων (Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Σερρών - συλλογή Κων. Φωκά)

καθαρισμού και ανακύκλωσης των λημμάτων ώστε να διατίθενται για τις ανάγκες της βιομηχανίας και της γεωργίας (*Μακεδονία* 23 και 27.3.1914). Πράγματι η αφδονία των νερών στην περιφέρεια διευκόλυνε την δημιουργία δικτύου, και παράλληλα υποχρέωντες την αρχή να προβλέψει ειδικά υδραυλικά εξυγιαντικά και στραγγιστικά έργα στην πόλη που κατακλυζόταν από νερά και γέμιζε τέλματα.

Τα άρθρα προέτρεπαν τους Σερραίους να μην διστάσουν να αποδεχθούν πλαισίες οδούς, ακόμη και αν αυτό ήταν εις βάρος των οικοπέδων, ώστε να είναι υγιέστερες και ωραιότερες οι γειτονιές. Σημειωνόταν ότι αυτό τελικά θα επηρέαζε θετικά την αξία των οικοπέδων. Ιδιαίτερη έμφαση δινόταν στον έλεγχο της οικοδόμησης κατοικιών, ώστε να μην γίνουν «ανήλιες, σκοτεινές και εν γένει ανθυγιεινές». Προτεινόταν το σύστημα που υιοθετήθηκε στην Δρέσδη, με μονοκατοικίες σε κήπους. Ζητούσαν ακόμη τα σφαγεία να χωροθετηθούν εκτός πόλεως, οργανωμένο δημοτικό νοσοκομείο με διακριμένα τμήματα ανάλογα με τις παθήσεις, την κατασκευή δημοσίων κήπων, δημοτικά κτίρια, σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ναούς, γυμναστήριο, σκοπευτήριο κ.λπ.

Οπως φαίνεται λοιπόν από τα στοιχεία που μόλις παρατέθηκαν, η δεύτερη φάση του σχεδιασμού προκύπτει ως συνισταμένη δύο παράλληλων κινητοποιήσεων: Η μια γίνεται επί τόπου, μέσω μιας κοινωνίας που αγωνιά, αλλά συγχρόνως επαγρυπνεί τόσο για την προώθηση των άμεσων συμφερόντων της (που απαιτούν την ταχύτατη και κεντρικά χρηματιδοτούμενη ανοικοδόμηση), όσο και για τη βελτιωμένη νέα διάθρωση της πόλης. Η υιοθέτηση αναδασμού, που προτείνεται με πρωτοβουλία των Σερραίων, αποδεικνύει τη δυνατότητά τους να υποδείξουν σύγχρονα πολεοδομικά μέσα (ανύπαρκτα στην ελληνική πολεοδομική νομοδεσία) που εξασφαλίζουν εξ ίσου τον ανασχεδιασμό σε ορθολογικότερες βάσεις, όπως και το ρεαλιστικά εφικτό της πραγματοποίησής του.²³

Η δεύτερη κινητοποίηση είναι αυτή της κεντρικής κυβέρνησης και εντάσσεται στο ουνολικό πρόγραμμα εκσυγχρονισμού της χώρας. Η ανά-

γκη ανάπτυξης των τεχνικών υποδομών (δημόσια έργα, συγκοινωνίες, επικοινωνιακά μέσα) που έχει αποκτήσει ακόμη πιο επείγοντα χαρακτήρα λόγω της ένταξης των "Νέων Χωρών" στο τέλος των Βαλκανικών πολέμων, έχει ως αποτέλεσμα την διοικητική και θεσμική αναδιοργάνωση του κράτους. Εισι ενώ οι Σερραίοι διεκδικούν την ανοικοδόμηση της πόλης τους, η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων υπό τον Ε. Βενιζέλο, σχεδιάζει ριζικές αλλαγές σε εθνικό επιπέδο, με οργανωτικό, διοικητικό αλλά και πολιτικό χαρακτήρα. Η πολεοδομία, οι μεταφορές, τα τεχνικά έργα, αποσπώνται από το Υπουργείο Εσωτερικών (όπου υπάγονταν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους) και εντάσσονται σε ένα τεχνικό υπουργείο που δημιουργείται ειδικά.²⁴

Ο νόμος 455/1914 για την ανοικοδόμηση των Σερρών είναι ένα από τα τρία πρώτα νομοθετήματα αρμοδιότητας του νέου υπουργείου.²⁵ Ο υπουργός Δημ. Διαμαντίδης, που είναι και ο εισηγητής του νόμου για τις Σέρρες, είναι πεπεισμένος πως μόνο με την συνένωση όλων των πολιτών σε ένα ενιαίο σύνολο αμοιβαίων συμφερόντων μπορεί να προχωρήσει γρήγορα, δίκαια και αρμονικά ο ανασχεδιασμός και η νέα διανομή των οικοπέδων.²⁶ Υπερασπιστής του αναδασμού είναι και ο γερμανός τεχνικός Krafft. Εισι τα βήματα θα επιταχυνθούν στο δεύτερο μισό του 1914 και το νέο υπουργείο θα δραστηριοποιηθεί και θα καταδέσει το σχέδιο νόμου για την ανοικοδόμηση των Σερρών στο τέλος της ίδιας χρονιάς.²⁷

Ο νόμος 455/1914 «περί ανοικοδομήσεως του εμπρησθέντος τμήματος της πόλεως των Σερρών», που θα επιτρέψει, για πρώτη φορά στην Ελλάδα την πλήρη αναδιοργάνωση ενός αστικού χώρου με μακρά ιστορία και συνεχή ζωή, ήταν έτοιμος τον Νοέμβριο του 1914, επικύρωνε με το άρθρο 6 το νέο σχέδιο που είχε καταρτισθεί από την Υπηρεσία Δημοσίων έργων της Μακεδονίας και εισήγαγε μια νέα πολεοδομική πρακτική στην Ελλάδα:

1. Ολόκληρη η έκταση του εμπρησθέντος τμήματος της πόλης (όπως περιέχεται στον κτηματογραφικό χάρτη) με τις παλιές οδούς και πλατείες θεωρήθηκε ότι αποτελεί ένα σύνολο που απαλλοιτριώνεται για

την εφαρμογή του νέου σχεδίου και αναδιανέμεται μεταξύ των τελεσίδικα αναγνωρισμένων ως ιδιοκτητών ανάλογα με τις εκτάσεις που κατείχαν προηγουμένως (άρθρο 5). Από τη διανομή εξαιρούνται βέβαια οι οδοί και οι πλατείες του νέου σχεδίου.

2. Καθώς οι επιφάνειες που καταλαμβάνουν οι νέες οδοί και πλατείες είναι μεγαλύτερες από τις παλιές, η επιπλέον γη εξασφαλίζεται πριν από τη διανομή ως εξής:

- Υπολογίζονται σύμφωνα με τον κτηματογραφικό χάρτη όλες οι ιδιοκτησίες που ανήκουν στην Ελληνική Κοινότητα των Σερρών, στο δημόσιο και στο δήμο. Οι επί πλέον επιφάνειες της νέας ρυμοτομίας θα καλυφθούν απ' αυτές τις μη ιδιωτικές εκτάσεις ως τα 4/5 του εμβαδού τους. Το 1/5 που απομένει θα περιέλθει στο δήμο Σερρών για να χρησιμοποιηθεί για πιθανές αποζημιώσεις (άρθρο 7).

- Εάν, παρά τη χρησιμοποίηση της δημόσιας γης, υπολείπεται επιφάνεια που απαιτείται για την χάραξη των νέων δρόμων και πλατειών, θα συμπληρωθεί με την αντίστοιχη αναλογική μείωση όλων των ιδιοκτησιών.

3. Μετά τους υπολογισμούς, διανέμεται στους ιδιώτες δικαιούχους όλο το υπόλοιπο έδαφος (άρθρο 10). Η διανομή παίρνει υπ' όψη της τα παρακάτω:

- Δεν συμμετέχουν σ' αυτή όσοι δεν είχαν «άρτιο και οικοδομήσιμο» οικόπεδο.²⁸

- Δεν συμμετέχουν στη διανομή η Ελληνική Κοινότητα Σερρών και το δημόσιο. Αντίθετα ο Δήμος συμμετέχει κατά το 1/5 των εκτάσεων που του έχουν αποδοθεί ως «οικόπεδα» (του άρθρου 7), καθώς και κατά τις εκτάσεις αγνώστων ιδιοκτητών που έχουν περιέλθει σ' αυτόν.

Όπως γίνεται αμέσως φανερό, με τις νέες ρυθμίσεις το δημόσιο παύει πια να κατέχει γη (οικόπεδα), καθώς αυτά έχουν χρησιμοποιηθεί για την

Η πλατεία Δημοκρατίας στο μεσοπόλεμο/σημερινή πλατεία του ΙΚΑ (Τζανακάρης, 1991)

βελτίωση της ρυμοτομίας και των ελεύθερων χώρων της πόλης. Η διανομή των νέων οικοπέδων στους ιδιώτες γίνεται στη θέση περίπου της παλιάς ιδιοκτησίας τους, με μετατοπίσεις ορίων, κ.λπ. Οι πλευρές των νέων οικοπέδων οφείλουν να σχηματίζουν ορθές γωνίες με τον άξονα της οδού. Όταν όμως το νέο οικόπεδο δεν μπορεί να συμπίπτει με το παλιό, επιτρέπεται η μετάθεσή του κατά το πλησιέστερο δυνατόν. Κατά την μετάθεση «ισολογίζονται αι αξίαι της προτέρας ιδιοκτησίας προς την νέα, και δύναται να γίνη παραχώρησις επί μείζονος ή ελάσσονος εκτάσεως, αναλόγως της πολυτιμότητας της πριν ιδιοκτησίας ή της νέας» (άρθρα 11 και 12). Όσα οικόπεδα απομείνουν μη άρτια, προσκυρώνονται στους αμέσους γείτονές τους, ή σε ορισμένους εξ αυτών, ή ελλείψει γειτόνων, στο Δήμο Σερρών, και ανάλογα αποζημιώνονται οι δικαιούχοι ιδιοκτήτες των μη αρτίων (άρθρο 15).

Ολόκληρη η διαδικασία: υπολογισμοί συνεισφορών, διανομές, μεταρρύθμιση οικοπέδων, προσκυρώσεις, κανονισμός αποζημιώσεων, κ.λπ. ανατίθεται σε πενταμελή Τεχνική Επιτροπή που αποτελείται από: έναν νομικό σύμβουλο του Κράτους (ως προϊστάμενο), δύο μηχανικούς της Υπηρεσίας Δημοσίων Έργων και δύο στρατιωτικούς ή πολιτικούς μηχανικούς της Χαρτογραφικής Υπηρεσίας Στρατού που έχουν ήδη ασχοληθεί με κτηματογραφικές εργασίες (άρθρο 17). Η επιτροπή λειπουργεί και αποφασίζει με πλειοψηφία.

Μερικές διαδικαστικές λεπτομέρειες έχουν ενδιαφέρον καθώς και νοτομούν σε σχέση με την ιδιαίτερα παλαιωμένη νομοθεσία της χώρας (που χρονολογείται από το 1836). Η επιτροπή οριστικοποιεί την νέα διανομή στο σύνολο ή κατά τομείς του καμένου τμήματος της πόλης, σε ένα διάγραμμα όπου θα αναφέρονται οι νέες ιδιοκτησίες και οι ιδιοκτήτες τους. Παραδίδει το διάγραμμα στον δήμαρχο που υποχρεώνεται να το εκδέσει στο κοινό επί ένα μήνα (άρθρο 19). Δέκα μέρες μετά την λήξη της προθεσμίας οι οποιεσδήποτε αντιρρήσεις πρέπει να κοινοποιηθούν, λεπτομερώς διατυπωμένες στον πρόεδρο Πρωτοδικών (άρθρο 20). Ορίζεται «συντομωτάτη» δικάσιμος, παρουσία του αμφισβητούντος και

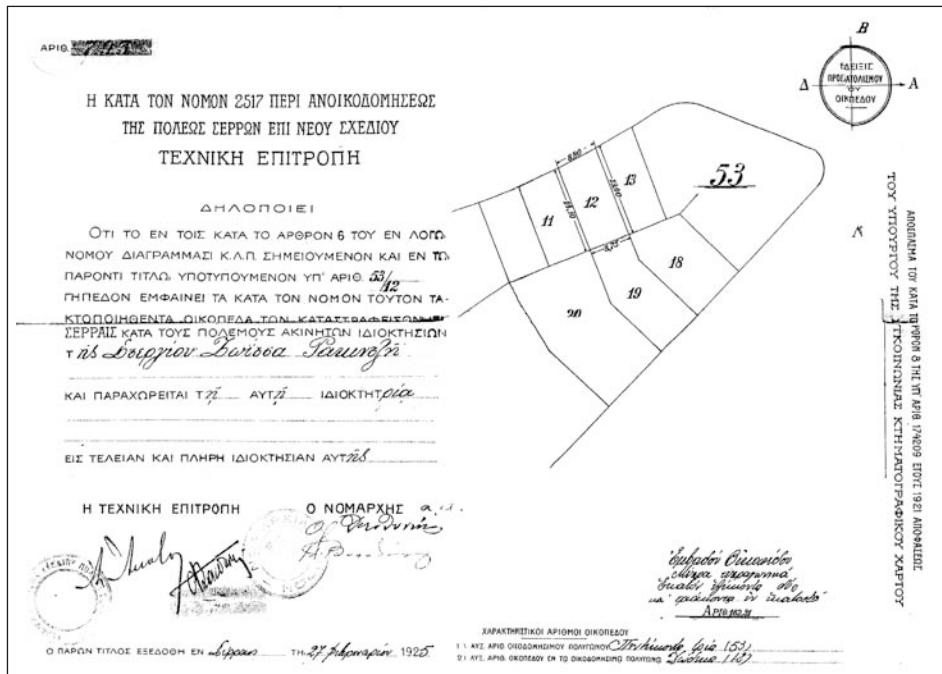
ενός μέλους της Τεχνικής Επιτροπής, και εν πάσῃ περιπτώσει, ο Πρόεδρος Πρωτοδικών αποφασίζει «*εκ των ενόντων*» μέσα σε ένα 10ήμερο από την δικάσιμο (άρθρο 21). Το ενδιαφέρον της διαδικασίας βρίσκεται στο ότι οποιαδήποτε απόφαση του Προέδρου (ή άλλων οργάνων στα οποία οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να προσφεύγουν στην συνέχεια) δεν επιτρέπεται να μεταβάλει το συνολικό σχέδιο της πόλης, το οποίο θεωρείται «*αμετάβλητον και πραγματικοήσιμον*», αλλά δίνει απλώς δικαίωμα αποζημιώσης, η οποία βαρύνει τον δήμο Σερρών. Σύμφωνα με τις τελικές ρυθμίσεις του νόμου, η κατασκευή και συντήρηση των νέων οδών και πλατειών βαρύνουν επίσης τον Δήμο Σερρών καθώς και όλες οι ενδεχόμενες αποζημιώσεις. Ακόμη το Δημόσιο κηρύσσει τον εαυτό του απόλυτα ανεύθυνο σε σχέση με οποιαδήποτε αξιώση που θα μπορούσε να ανακύψει λόγω του νόμου αυτού και της εφαρμογής του!...

Έτσι λοιπόν η καταστροφή του ιστορικού κέντρου της αντιμετωπίζεται ως ευκαιρία για την αναδιάρθρωση του παραδοσιακού ιστού, αναδιάρθρωση που δεν επέτρεπε η μέχρι τότε ισχύουσα νομοθεσία. Ωστόσο, και εμφανώς, η αναδιάρθρωση αφορά μόνο τη ρυμοτομία και το νέο σχεδιασμό των οικοπέδων χωρίς να αναφέρεται σε άλλους κοινόχρηστους χώρους, χρήσεις κ.λπ.

Το σχέδιο του 1914 εισιμάσθηκε παράλληλα με την κιηματογράφηση, με τη συνεργασία των μηχανικών της Χαρτογραφικής Υπηρεσίας και της Υπηρεσίας Δημοσίων Εργών και εγκρίθηκε με το άρθρο 6 του ίδιου νόμου. Η εφαρμογή συνεχίσθηκε μέχρι τον Αύγουστο του 1915, οπότε η τεχνική επιτροπή διαλύθηκε λόγω του α' παγκοσμίου πολέμου και τα μέλη της επιστρατεύθηκαν. Το αρχείο και τα στοιχεία της, κιηματικό χάρτες, κιηματικά βιβλία κ.λπ. παραδόθηκαν στο Νομάρχη Σερρών μέχρι την νέα εισβολή των Βουλγάρων, οι οποίοι και τα κατέστρεψαν.²⁹ Μετά την απελευθέρωση της πόλης ορισμένα επίσημα αντίγραφα βρέθηκαν στο αρχείο του φύλακα των μεταγραφών Σερρών.

Το σχέδιο του 1914 είχα δει το 1992 στο αρχείο του Ν. Νικολάου.

ΜΙΑ ΠΡΟΤΥΠΗ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ

Τίτλος ιδιοκτησίας νέου οικοπέδου (συλλογή Γ. Καριώτη)

Το συνεργείο κτηματογράφησης επί των ερευνών με φόντο την ανατολική πλευρά του ναού των Αγίων Θεοδώρων.
(Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Σερρών - συλλογή Κων. Φωκά)

Ουσιαστική παρουσίαση γίνεται στην μελέτη της Ε. Ράντου στον παρόντα τόμο. Εδώ σημειώνονται μόνον μερικές γενικές πληροφορίες ώστε να γίνουν σαφέστεροι οι μεταγενέστεροι σχεδιασμοί.

Σε κλίμακα 1:500, το σχέδιο περιέχει κτηματολογικό υπόβαθρο, επάνω στο οποίο έχει χαραχθεί η νέα ρυμοτομία. Αφορά **μόνον** την καμένη ζώνη. Η λογική του σχεδίου δεν είναι αυστηρή. Χωρίς ιδιαιτέρως εμφανή λόγο, άλλοτε διατηρεί το παλαιό δίκτυο των δρόμων, ευθυγραμμίζοντας και διαπλατύνοντας, άλλοτε διανοίγει νέους. Τα προτεινόμενα πλάτη των δρόμων είναι 6, 8 και 10 μέτρων ενώ οι κεντρικότεροι είναι 12 μ. Δεν διαφαίνεται συστηματική πρόθεση κατάτμησης των μεγάλων οικοδομικών νησίδων ή αντίθετα συνένωσης των μικρών. Το σχέδιο αυτό επίσης δεν προτείνει δημιουργία νέων δημόσιων χώρων ή εξορθολογισμό της χάραξης των αρτηριών έναντι μιας προσδοκώμενης αύξησης της κυκλοφορίας αυτοκινήτων. Εν γένει και παραδόξως (υπό την επιφύλαξη μιας μεθοδικότερης μελέτης του), το μόνο νέο στοιχείο που εισάγει στην πόλη, είναι η διεύρυνση και οι σημειακές/τεθλασμένες ευθυγραμμίες των δρόμων, που συνδέουν ένα δίκτυο που παραμένει ως προς τη συνολική εικόνα δαιδαλώδες. Συγκρίνοντας με τις λιγοστές πληροφορίες για το προηγούμενο σχέδιο, μπορούμε να μιλήσουμε για οπισθοχώρηση;

Είναι σίγουρο ότι έχουν επικρατήσει σκέψεις πέραν των επιστημονικών προδιαγραφών, που σχετίζονται με τη δυνατότητα άμεσης εφαρμογής, καθώς και με ειδικές δεσμεύσεις απέναντι στις άλλες δύο θρησκευτικές κοινότητες, την εβραϊκή και την μουσουλμανική, των οποίων τις ιδιοκτησίες η κυβέρνηση προτιμά να εξαιρέσει από τις οποιεσδήποτε νέες ρυθμίσεις, αφήνοντας στα μέλη τους την απόφαση συμμετοχής ή όχι στις ελαφρύνσεις της ατομικής ιδιοκτησίας. Η κριτική του Παπαναστασίου λίγα χρόνια αργότερα είναι χαρακτηριστική: "Αντί να ληφθή υπ' όψιν ολόκληρος η πόλις, να μελετηθεί εν γενικότητι η μελλοντική αναγκαία διαρρύθμισή της επί τη βάσει της παρούσης καταστάσεως και της προβλεπομένης αναπτύξεώς της, η δε ανοικοδόμησις της εμπρησθείσης

ΜΙΑ ΠΡΟΤΥΠΗ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ

Αποφή της κατεστραμμένης πόλης από το λόφο της Ακρόπολης Μπροστά, πριν από τον κατεστραμμένο ναό των Αγίων Θεοδώρων διακρίνεται ό,τι απέμεινε από το μητροπολιτικό οίκημα
(Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Σερρών - συλλογή Κων. Φωκά)

αυτής εκτάσεως να αποτελεση στοιχείον της τοιαύτης προμελέτης και να πραγματοποιηθῇ υπό όρους ούς θα επέβαλεν ο αντικεμενικός σκοπός της ανακαινίσεως της όλης πόλεως, εδεωρήθη όπι μόνη η εμπρησθείσα ελληνική συνοικία ηδύνατο ν' αποτελέσῃ την πόλιν των Σερρών, όπι επεβάλλετο ν' ανοικοδομηθῇ αύτη κατά πάσαν την έκτασίν της και όπι ηδύνατο να πραγματοποιηθῇ η ανοικοδόμησις αυτής επί νέου σχεδίου ανεξαρτήτως του περιβάλλοντος".

6. 1920, το τρίτο σχέδιο και η εφαρμογή του

Οταν το 1918 η πόλη απελευθερώνεται, το ζήτημα της ανοικοδόμησής της τίθεται αμέσως και προχωρεί υπό το φως νέων δεδομένων. Νέες καταστροφές έχουν προστεθεί στις παλαιότερες. Πράγματι με τη λήξη του α' παγκοσμίου πολέμου, η κατάσταση στην Ανατολική Μακεδονία ήταν εξαιρετικά δύσκολη, οι ζημίες υπερέβαιναν το ιλιγγιώδες για την εποχή ποσόν των 600 εκατομμυρίων δρχ. ενώ οι ανδρώπινες απώλειες τις 60.000. Μόνο στο νομό Σερρών υπήρχαν 79 χωριά κατεστραμμένα εντελώς και 41 εν μέρει. Η ισχύουσα νομοθεσία αποδεικνύοταν ακόμη πιο ανεπαρκής για την αντιμετώπιση της κατάστασης, αφού στηριζόταν μόνον στη λειτουργία του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας, έστω και με την οικονομική και τεχνική συνδρομή του κράτους. Η κρατική παρέμβαση κρίθηκε αναγκαία, ενώ με ειδική νομοθεσία (Ν 1728/1918 «περί ανεγέρσεως οικοδομών εις τας πόλεις, κώμας και συνοικισμούς της Μακεδονίας») προωθήθηκε η συνεταιριστική οργάνωση των κατοίκων ως βασικό εργαλείο για την εφαρμογή της οικιστικής πολιτικής στην περιοχή. Στο υπουργείο Συγκοινωνίας υπό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου είχε συσσωρευτεί εμπειρία λόγω και του ανασχεδιασμού της Θεοσαλονίκης, ενώ οι συνεργασίες Ελλήνων και ξένων αρχιτεκτόνων είχαν συνδράμει στην σχετική τεχνογνωσία με νεώτερες πολεοδομικές απόψεις και σύγχρονα εργαλεία σχεδιασμού και εφαρμογής.³⁰ Ιδιαίτερα το πρόγραμμα ανοικοδόμησης των οικισμών της Ανατολικής Μακεδονίας,

που συνέλαβε και επέβλεψε προσωπικά ο Παπαναστασίου, προβλήθηκε ως πρότυπο για τον αγροτικό εποικισμό που θα μπορούσε να επεκταθεί στο σύνολο της χώρας, επιτρέποντας την ανάληψη τοπικών πρωτοβουλιών προς την κατεύθυνση της οικονομικής και κοινωνικής προόδου του συνόλου των κατοίκων.

Στο ευνοϊκό για νεωτερισμούς κλίμα προστίθενται η εμπειρία των δύο προηγούμενων προσπαθειών για το σχεδιασμό των Σερρών και ο επείγων χαρακτήρας της ανοικοδόμησης, καθώς έχει ήδη παρέλθει μια πενταετία από την καταστροφή. Το Υπουργείο Συγκοινωνίας αναλαμβάνει επισήμως την ολοκλήρωση του ανασχεδιασμού κατά τρόπον "πρακτικώτερον και σκοπιμώτερον" των προηγουμένων: Συμπληρώνει και επεκτείνει την κτηματογράφηση εκτός της κατεστραμμένης περιοχής καταρτίζει πλήρη χωροσταθμικό χάρτη της πόλης και της ευρύτερης περιοχής της που θα χρησιμεύσει στην διευθέτηση των χειμάρρων και την εξυγίανση των ελωδών εδαφών· ετοιμάζει γενική προμελέτη του νέου σχεδίου για ολόκληρη την πόλη κυρίως σε ό,τι αφορά το δίκτυο των δρόμων και την διαρρύθμιση των διαφόρων τμημάτων της. Πάνω σ' αυτό το υπόβαθρο η υπηρεσία εκπονεί ως το 1920 οριστική μελέτη για την καμένη περιοχή, ενώ συνεχίζει και ολοκληρώνει το σχέδιο για ολόκληρη την πόλη λίγα χρόνια αργότερα.³¹

Νέος νόμος συντάσσεται για την υποστήριξη της εφαρμογής του νέου σχεδίου.³² Το καινούργιο στοιχείο που προσκομίζει η νομοθεσία είναι η δημιουργία ενός φορέα δημοσίου δικαίου, της Κτηματικής Ομάδας, που συγκεντρώνει το σύνολο των ιδιοκτητών της καμένης ζώνης. Υπέρ της Κτηματικής Ομάδας, που εκπροσωπείται από τον Δήμο Σερρών, διενεργείται ο σχεδιασμός και εξασφαλίζεται (αναλογικά με την προηγούμενη αξία της ιδιοκτησίας του καθενός) η «δικαία κατανομή» των μεταβολών στις αξίες των νέων οικοπέδων που θα προκύψουν κατά την ε-

Η οδός Β. Βουλγαροκτόνου στο μεσοπόλεμο / σημερινή Βασ. Βασιλείου (Τζανακάρης 1991)

φαρμογή του σχεδίου. Η Κιηματική Ομάδα, που είχε δοκιμαστεί ως φορέας στην ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης αποδεικνύοντας την επιχειρησιακότητά της, συνεργάζεται με την Τεχνική Επιτροπή που μελετά το σχέδιο. Χωροθετούνται οι χρήσεις με κοινωφελή χαρακτήρα, διακανονίζεται η ιεραρχία των δρόμων του οδικού δικτύου, τακτοποιούνται τα ιδιωτικά οικόπεδα και ρυθμίζεται η επιστροφή τους με κλήρωση στους ιδιοκτήτες (άρθρα 4-7). Συγχρόνως καταβάλλονται αποζημιώσεις για ακίνητα που απαλλοτριώνονται γιατί εμποδίζουν την εφαρμογή του σχεδίου και κατεδαφίζονται όλα τα παραπήγματα που είχαν ανεγερθεί από το 1913 και μετά και βρίσκονταν στους νέους κοινόχρηστους χώρους.

Το ίδιο το τρίτο, και τελευταίο, σχέδιο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον: Υπογράφεται από τον Ν. Τσακίρη (βλ. έγχρωμο χάρτη 20), για τον οποίο δυστυχώς δεν γνωρίζουμε τίποτα.³³ Αναπτύσσει ένα ομαλό γεωμετρικό δίκτυο δρόμων και έναν σχεδόν κανονικό κάναβο, του οποίου οι ελαφρές αποκλίσεις από τη γεωμετρική αυστηρότητα οφείλονται στο ανάγλυφο του εδάφους. Οι κεντρικές λειτουργίες αναπτύσσονται στον άξονα Ανατολής-Δύσης, σ' ένα τμήμα της κύριας αρτηρίας μήκους 450 περίπου μέτρων και πλάτους 20. Χαράσσονται άνετες δενδροφυτευμένες λεωφόροι, πλατείες, άλση και τόποι αναψυχής. Ορίζονται και διαφυλάσσονται χώροι στο κέντρο και στις γειτονιές για τα κυριότερα δημόσια κτίρια (δημαρχείο, θέατρο, ξενοδοχείο, ταχυδρομείο, διδακτήρια, εκκλησίες κλπ.).

Το εμπόριο παραμένει στην περιοχή του Μπεζεστενίου και του Παλιού (Εσκί) Τζαμιού. Η λύση που επιλέγεται 'εκσυγχρονίζει' οπτικά την εικόνα του παλιού 'ισαρσίου', χωρίς να την εξαφανίζει. Δηλαδή τα παλιά, ακανόνιστα μικρά οικόπεδα ξανασχεδιάζονται εξ ίσου μικρά, αλλά με γεωμετρικά σχήματα (βλ. Οικοδομικά τετράγωνα 8, 12 και 13). Επάνω τους θα κτισθεί ένας συγκεκριμένος και επαναλαμβανόμενος αρχιτεκτονικός τύπος καταστημάτων, ώστε να παρουσιάζουν ενιαία σύνθεση. Ουσιαστικά επιλέγεται η ίδια στάση απέναντι στην παραδοσιακή αγορά

που βλέπουμε στη Θεσσαλονίκη (περιοχές Μπεζεστενίου, Βλάλης και Αθωνος), στα σχέδια των πόλεων της Ανατολικής Μακεδονίας την ίδια εποχή, καθώς και αργότερα στην Εδεσσα.

Σε άμεση συνέχεια με την αγορά δημιουργείται η κεντρική πλατεία, τα μέτωπα της οποίας ορίζονται από το Δημαρχείο, δύο κύρια δημοσίων υπηρεσιών, ένα ξενοδοχείο και το Μπεζεστένι. Μια δεύτερη πλατεία σε απόσταση 150-200 μέτρων προς ανατολάς παίζει το ρόλο κέντρου αναψυχής, με κτίρια για θέατρο και λύκειο, καθώς και με δρόμο που ιη συνδέει με το λόφο, τόπο επίσης αναψυχής.

Οι βυζαντινές εκκλησίες που διασώθηκαν εντάσσονται στα νέα οικοδομικά τειράγωνα. Διάσπαρτοι στην περιοχή ορίζονται τέσσερις μεγάλοι χώροι στους οποίους χωροθετούνται διδακτήρια. Τα οικοδομικά τειράγωνα έχουν σχετικά κανονικά και γεωμετρικά σχήματα. Όλοι σχεδόν οι δρόμοι εμφανίζονται δενδροφυτευμένοι, ενώ τα οικόπεδα που έχουν γίνει ορθογωνικά, έχουν προκήπια (ή λωρίδες υποχρεωτικά) που προορίζονται να δημιουργήσουν πλατύτερους δρόμους και συνεχή παρουσία πράσινου. Γενικά το σχέδιο των Σερρών είναι ένα ενδιαφέρον δείγμα των απόψεων της εποχής του. Προσφέρει επεξεργασμένες διευθετήσεις, εμφανίζει μια οργανικότητα και εκφράζει καθαρά μια νέα αντίληψη για τον αστικό σχεδιασμό σ' ένα μεσαίο αστικό κέντρο, ανατρέποντας ολοκληρωτικά την εικόνα της παραδοσιακής πόλης, αλλά και του προηγούμενου σχεδίου. Αν και εμφανίζει έντονες τις επιρροές της γερμανικής πολεοδομίας των αρχών του αιώνα (σε αντίθεση με το μάλλον 'γαλλικό' σχέδιο της διπλανής Τζουμαγιάς), ωστόσο δεν αντιγράφει τιφλά, αλλά καινοτομεί, εντάσσοντας τοπικά χαρακτηριστικά της αστικής παράδοσης, όπως π.χ. την αγορά, στον νέο ιστό.³⁴ Ας μην ξεχνάμε επίσης ότι ουσιαστικά δεσμεύεται να υλοποιήσει στο έδαφος τις συγκεκριμένες ανάγκες της οικοπεδικής ιδιοκτησίας.

Ένα ουσιαστικό ζήτημα που είχε να αντιμετωπίσει ο νέος σχεδιασμός ήταν ο τρόπος με τον οποίο όφειλαν να αποδοθούν τα νέα οικόπεδα στους παλαιούς ιδιοκτήτες; Το σύστημα που είχε επιλεγεί για την

ΜΙΑ ΠΡΟΤΥΠΗ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ

Θεσσαλονίκη προϋπέθετε την αποτίμηση των νέων οικοπέδων σε χρήμα και την πρόσκληση των ιδιοκτητών να ανταγωνισθούν (υπό όρους) σε δημοπρασίες, αποπληρώνοντας με την αξία των παλαιών οικοπέδων τους, και κατά περίπτωση συμπληρώνοντας με χρήμα.³⁵

Στις Σέρρες η πρόσθετη πληρωμή απορρίφθηκε από την αρχή και το ζήτημα αντιμετωπίσθηκε διαφορετικά.³⁶ Αφού χωρίσθηκαν οι δρόμοι του παλαιού σχεδίου σε 4 κατηγορίες και του νέου σε 3, οι κατεστραμμένες ιδιοκτησίες (πληγή του δημοσίου, του δήμου, των ναών, της Ισραηλιτικής και της Μουσουλμανικής Κοινότητας) κατατάχθηκαν σε ομάδες ως εξής:

1. Ιδιοκτησίες ως 100 τ.μ. μόνο για κατοικία
2. Ιδιοκτησίες ως 100 τ.μ. για καταστήματα και κατοικία
3. Ιδιοκτησίες ως 50 τ.μ. για καταστήματα
4. Ιδιοκτησίες 50 ως 100 τ.μ. για καταστήματα, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για κατοικίες
5. Ιδιοκτησίες 100 ως 300 τ.μ.
6. Ιδιοκτησίες 300 ως 600 τ.μ.
7. Ιδιοκτησίες άνω των 600 τ.μ.

Στη συνέχεια τα νέα οικόπεδα σχεδιάστηκαν

- a. Με εμβαδόν 25 τ.μ. και σε αριθμό ίσο προς τα οικόπεδα των ομάδων 2,3, και 4.
- β. Με εμβαδόν 150 τ.μ. και σε αριθμό ίσο προς τα οικόπεδα των ομάδων 1 και 2.
- γ. Με εμβαδόν 220 τ.μ. και σε αριθμό ίσο προς την ομάδα 5.
- δ. Με εμβαδόν 280 τ.μ. και σε αριθμό ίσο προς την ομάδα 6.
- ε. Με εμβαδόν 380 τ.μ. και σε αριθμό ίσο προς την ομάδα 7.
- στ. Με εμβαδόν 150 τ.μ. και σε τέτοιο αριθμό ώστε να συμπληρωθούν οι ανάγκες των εχόντων μεγαλύτερα οικόπεδα.

Η τοποθέτηση των οικοπέδων στις διαφορετικές κατηγορίες δρόμων έπρεπε επίσης να αντιστοιχεί στην παλαιότερη σπουδαιότητα των δρόμων. Η τελική διανομή θα γινόταν με κλήρωση. Σύμφωνα με τον Παπαναστασίου που το εισηγήθηκε στη Βουλή, το σύστημα αυτό όχι μόνο εξασφάλι-

ζε σωστό σχεδιασμό, αλλά και δικαιοσύνη στη διανομή, καθώς και ταχύτητα στην εφαρμογή της. Βέβαια το σύστημα μπορούσε να λειτουργήσει ικανοποιητικά εξ αιτίας της χαμηλής αξίας της ιδιοκτησίας. Οπως ήδη αναφέραμε, στη Θεσσαλονίκη όπου η αξία της γης είχε ανεβεί πολύ, εντελώς διαφορετικές διαδικασίες προτάθηκαν από τον ίδιο τον Παπαναστασίου στην ίδια ακριβώς περίοδο. Παράλληλα ας σημειώσουμε ότι, και πάλι σε αντίθεση με τη Θεσσαλονίκη, στις Σέρρες δηλώθηκε κατηγορηματικά ότι "οιαδήποτε οικονομική επιβάρυνσις των ιδιοκτητών απεκλείετο".

Ο νόμος 2517 κατατέθηκε από τον Παπαναστασίου στη Βουλή και ψηφίστηκε στις 21.9.1920.³⁷ Στη διάρκεια του επόμενου χρόνου ξεκίνησε και η εφαρμογή του σχεδίου, πρώτα όμως από τις περιοχές που βρίσκονταν στα νότια όρια της καμένης ζώνης. Πράγματι για την καλύτερη ένταξη του σχεδίου, το κράτος απαλλοιτίωσε (!) ολόκληρη την περιοχή που γεινίαζε άμεσα με την κατεστραμμένη έκταση, πάνω στην οποία είχαν εκδηλωθεί τάσεις επέκτασης του εμπορίου.³⁸ Την περιοχή αυτή διαμόρφωσε σύμφωνα με το νέο σχέδιο, επέβαλε δε στη συνέχεια και ειδικές πολεοδομικές-αρχιτεκτονικές δεσμεύσεις. Βασική αιτιολογία που προβλήθηκε ήταν ότι, καθώς είχαν εγκατασταθεί παραπήγματα στην παραδοσιακά εμπορική περιοχή που είχε καεί, έπρεπε να βρεθεί χώρος προσωρινής εγκατάστασης του εμπορίου, μέχρις ότου αποκατασταθεί η παλιά εμπορική συνοικία. Ήταν η νέα ζώνη στο νότο απετέλεσε τον πρώτο χώρο που οργανώθηκε και λειτούργησε. Συγχρόνως η κατεστραμμένη περιοχή καθαρίσθηκε από τα ερείπια, διανοίχτηκαν και ισοπεδώθηκαν οι δρόμοι, καλύφθηκε με υπόνομο το ρέμα, και στρώθηκαν με σκυρωτό κατάστρωμα οι σημαντικότερες αριθμίες,³⁹ προετοιμάζοντας το έδαφος για την ανοικοδόμηση.

Οι κληρώσεις των οικοπέδων έγιναν στο τέλος του 1921. Μάλιστα, σύμφωνα με την εφημερίδα της Καβάλας *Σημαία*, η διαδικασία στην οποία παρίσταντο ο γενικός διοικητής Ανατολικής Μακεδονίας, ο μητροπολίτης Δράμας και οι μηχανικοί των υπηρεσιών, έλαβε χαρακτήρα ε-

οριαστικό, και στα διαλείμματα η Φιλαρμονική του Ορφέα "έπαιζεν αρμονικώτατα και επηύζανε και συνάδευεν την μεγάλην χαράν των Σερραίων".⁴⁰ Οπως συμπεραίνει ο Α. Δημητρακόπουλος: "Η λύσις αύτη (της κληρώσεως), ενέχουσα εις πλείστα όσα σημεία αρκετήν πρωτοτυπίαν, εμελετήθη επισταμένως και επέτυχε πλήρως εν τη πρακτική εφαρμογή χωρίς να προκαλέσῃ παράπονα και αναδεωρήσεις (...) Η κληρωσίς (...) ενταύθα δεν ενείχε την έννοιαν απλής μεδόδου διανομής οικοπέδων. Δι' αυτής έδει ο ιδιοκτήτης ν' αποκτήσῃ νέον οικόπεδον προσηγμοσμένον εις το νέον σχέδιον, εν τη αυτή περίπου εν ή και η παλαιά ιδιοκτησία του θέσει, ισοδύναμον κατ' αξίαν προς το παλαιόν και φέρον το αναλογούντα βάρος εκ της εφαρμογής του νέου σχεδίου. Η δέσις αύτη της κληρώσεως προσέδιδεν εις το όλον σύστημα την πρωτοτυπίαν"⁴¹

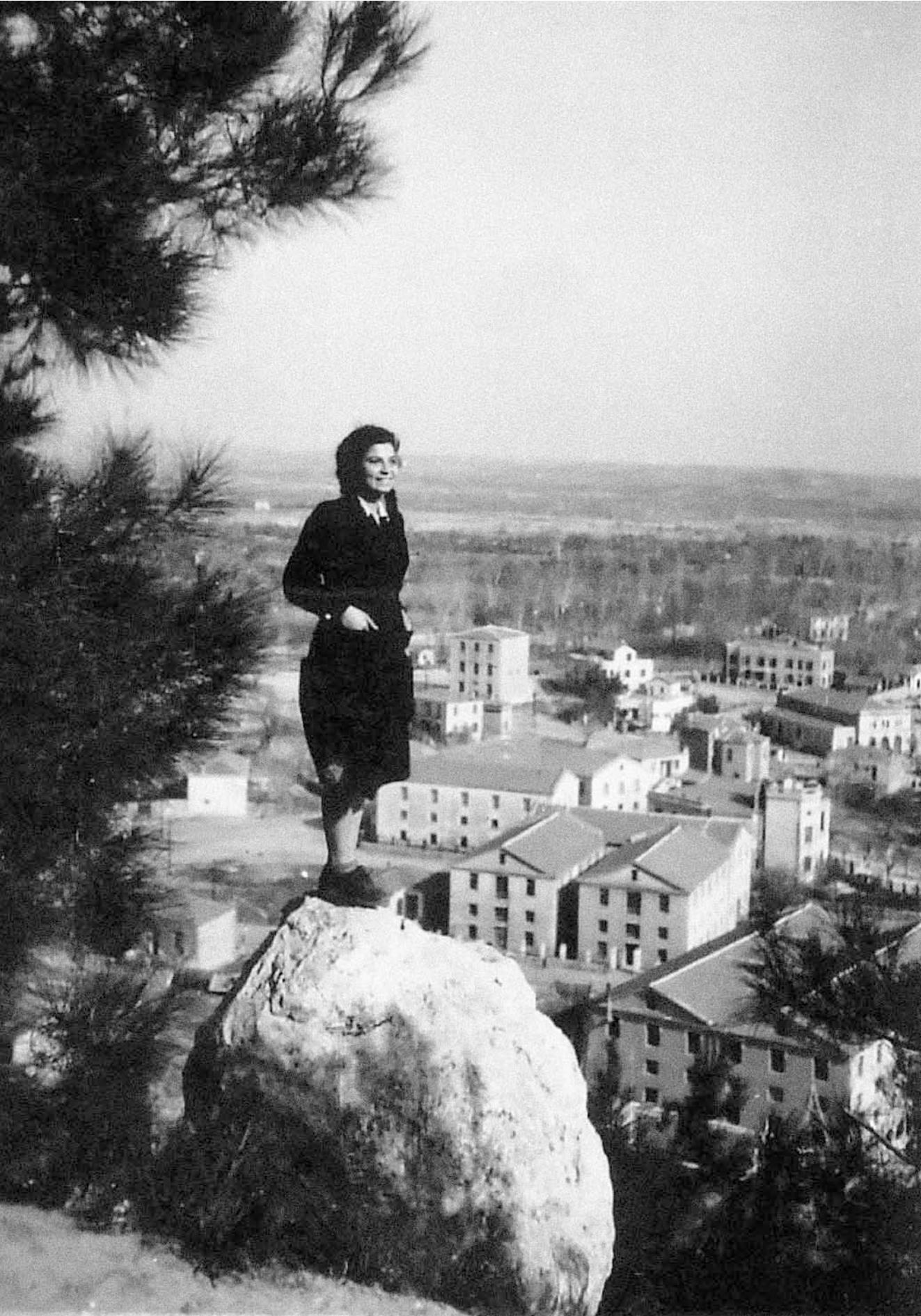
Οι καινοτομίες για την πολεοδομική αναδιοργάνωση των Σερρών δεν σταματούν εδώ. Μια ακόμη πρωτότυπη πτωχή τους είναι η σύνταξη ειδικού οικοδομικού κανονισμού για την εφαρμογή του σχεδίου των Σερρών.⁴² Ο κανονισμός ετοιμάστηκε από την διεύθυνση Δημοσίων Έργων του Υπουργείου Συγκοινωνίας υπό την καθοδήγηση του Ανάργυρου Δημητρακόπουλου, που είχε ασχοληθεί, όπως είδαμε, με τον σχεδιασμό της πόλης από το 1914 και έχει συντάξει το ιστορικό του έργου που έγινε στο υπουργείο (βλ. σημ. 34, *Απόσπασμα...*). Ο Δημητρακόπουλος είχε συνεργαστεί στενά με τον Ερνέστ Εμπράρ (αρχιτέκτονα που ανασχέδιασε την Θεσσαλονίκη) και με τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου και συμμεριζόταν με ενθουσιασμό τις τεχνικές και κοινωνικές τους γνώσεις και ευαισθησίες. Επηρεασμένος από τον ειδικό κανονισμό του 1920 για την ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης, συνέταξε τον αντίστοιχο των Σερρών το 1923, και λίγα χρόνια αργότερα, με βάση την εμπειρία αυτή, υπήρξε ο ιδύνων νούς πίσω από την συγγραφή του πρώτου ελληνικού Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού (του γνωστού μας ΓΟΚ) του 1929.⁴³ Εισι ο ανασχεδιασμός των Σερρών αποδεικνύεται πρόδρομος για τη συνολική αναδιοργάνωση της ελληνικής νομοθεσίας.

Ο κανονισμός αυτός είχε 55 άρθρα. Χαρακτηριστικά τα άρθρα 4 και 5 επέβαλλαν διαίρεση της πόλης σε 4 τμήματα (εμπορικά, αστικά, βιομηχανικά και εξοχικά), που "χαρακτηρίζονται ως τοιαύτα ρητώς εν τω εγκεκριμένω σχεδίῳ", ενώ για κάθε τμήμα ρυθμίζονται οι επιφερόμενες χρήσεις και αναφέρονται ρητώς οι αποκλειόμενες.

Καθώς εν τω μεταξύ έχει ανακύψει το προσφυγικό πρόβλημα (ανταλλαγή των πληθυσμών 1923) ο κανονισμός ασχολείται σε μεγάλο βαθμό με ρυθμίσεις για εργατικές κατοικίες, τις οποίες αντιλαμβάνεται ως οργανωμένα προγράμματα, και δέτει προδιαγραφές στην ιδιωτική πρωτοβουλία για την ανέγερση εργατικών κατοικιών δίπλα στα εργοστάσια "κατά ομάδας, εκάστη των οποίων θα περιλαμβάνη κατοικίας επαρκείς δια το προσωπικόν τουλάχιστον μιας βιομηχανικής επιχειρήσεως". Οι εργατικές συνοικίες θα περιβάλλονται από δενδρόφυτη ελεύθερη ζώνη πλάτους τουλάχιστον 15 μ. από το εργοστάσιο, οι ελεύθεροι χώροι θα έχουν ίση επιφάνεια με την δομήσιμη έκταση κλπ. Οι διατάξεις αυτές, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, παραμένουν μοναδικές στην Ελλάδα, δείχνοντας τις προδέσεις μιας τεχνοκρατικής ηγεσίας που επιθυμούσε να βελτιώσει ουσιαστικά τις συνδήκες κατοικίας των χαμηλών εισοδημάτων.

Από τα συστήματα δόμησης που περιγράφονται, εξαιρούνται οι οικοδομές των εργατικών οικισμών, που δεωρείται ότι κανονίζονται σε κάθε περίπτωση από το ειδικό σχέδιο του συγκεκριμένου οικισμού. Με το άρθρο 27 θεσπίζονται ύψη κτιρίων μέχρι το 12/10 του πλάτους των δρόμων, ελάχιστο ύψος οικοδομής 10 μέτρων και μέγιστο 24. Τα ύψη αυτά διαφέρουν στα εμπορικά τμήματα που μπορούν να φθάνουν τα 24 μέτρα, ενώ στα αστικά δεν θα υπερβαίνουν τα 20, στα βιομηχανικά τα 17 και στα εξοχικά τμήματα τα 14 μέτρα. Είναι φανερό από όσα αναφέρθηκαν, ότι στις Σέρρες όπως και στη Θεσσαλονίκη, οι κανονισμοί προκύπτουν από και υπηρετούν το συγκεκριμένο κάθε φορά σχέδιο που εφαρμόζεται στην πόλη.

Ωστόσο η επίκληση της πρωτοτυπίας στο σχεδιασμό, στη μέθοδο ανα-

διανομής των οικοπέδων και στους κανονισμούς για την ανοικοδόμηση δεν αρκεί για να χαρακτηρίσει πρότυπη την πολεοδομική επιχείρηση των Σερρών. Ούτε σημαίνει απαραίτητα ότι το νέο σχέδιο ενσωμάτωσε ιδιαίτερες τεχνικές ή αισθητικές καινοτομίες. Ο χαρακτηρισμός σημαίνει απλά ότι, παρά τις ιδιαίτερα αντίξοες συνδήκες και για μόνη ίσως φορά στην ελληνική εμπειρία, μερικά πολύ σημαντικά πράγματα έγιναν κατανοητά από τους δύο βασικούς συντελεστές κάθε σχεδιασμού, δηλαδή την πολιτεία και την τοπική κοινωνία. Οι κάτοικοι κατανόησαν ότι η αξία της ιδιοκισίας τους εξαρτάται από την ποιότητα και τις γενικότερες ρυθμίσεις της πόλης τους ότι ο συνολικός σχεδιασμός διευθετεί καλύτερα τις επί μέρους περιοχές του σχεδίου ότι ώφειλαν να δράσουν συλλογικά για να επιύχουν την προώθηση των αιτημάτων τους. Η πολιτεία συνδιαλέχθηκε με τους κατοίκους της περιοχής, χρησιμοποίησε άξιους τεχνικούς και καινοτόμησε στην επιλογή ειδικών διατάξεων, προσαρμοσμένων στις ιδιαίτερες συνδήκες του ανασχεδιασμού της πόλης. Παράλληλα και με την ευκαιρία, εισήγαγε νέες μεθόδους καταγραφής και επέμβασης, τις οποίες και δοκίμασε στην πράξη, ενώ αξιοποίησε την πείρα ξένων και ελλήνων τεχνικών.

Οι Σέρρες ξανακτίσθηκαν γρήγορα. Η χάρη της μεσοπολεμικής πόλης αναδύεται μέσα από τις φωτογραφίες και επιβιώνει ακόμη σε λίγους δρόμους κοντά στην παλιά Μητρόπολη. Για την σημερινή υπερπύκνωση και αισθητική ισοπέδωση δεν ευδύνονται οι παλιότεροι κάτοικοι, ούτε το "σχέδιο που παραβιάστηκε" όπως πολύ βολικά λέγεται σε κάθε παρόμοια περίσταση, αλλά η ανοικοδόμηση μετά το 1960. Στην Ελλάδα του 1920 τόσο η πολιτεία όσο και η κοινωνία είχαν τη διάθεση, το θάρρος και την αντοχή να αναζητήσουν συλλογικά τρόπους για την αναδιοργάνωση των αστικών χώρων, που κατεστραμμένοι ή επιβιώνοντες, δεν εξυπηρετούσαν τις σύγχρονες ανάγκες. Δυστυχώς για μας και για τις πόλεις μας, φαίνεται πως αυτή ήταν και η τελευταία φορά μέχρι σήμερα.

Η περιοχή Αγίου Αντωνίου από την Ακρόπολη. Δεξιά, στο μέσον της εικόνας το κτίριο του "Ορφέα" (συλλογή Γ. Αψηλίδη)

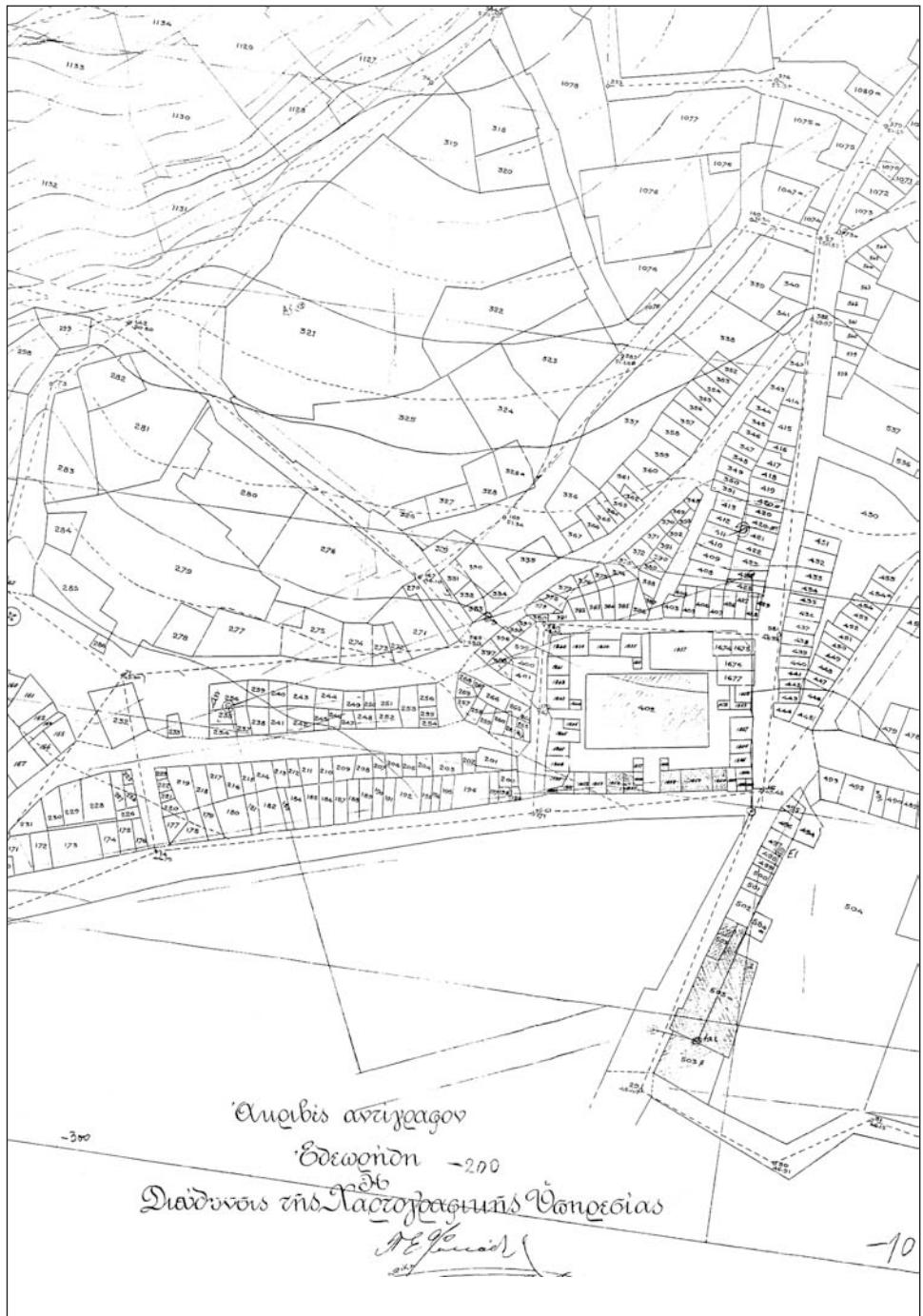
Σημειώσεις

1. Η μελέτη αυτή, που σε μια πρώτη, σύντομη μορφή δημοσιεύτηκε το 1997 στην *Επιστημονική Επειηρίδα του Τμήματος Αρχιτεκτόνων της Πολυτεχνικής Σχολής του ΑΠΘ*, οφείλει πολλά στις εργασίες του Νίκου Νικολάου, καθώς και σε προσωπικές συζητήσεις μαζί του. Στην έρευνα για τις εφημερίδες είχα πολύτιμη βοήθεια από τη συνάδελφο καθηγήτρια Κική Καυκούλα, που μου επισήμανε σημαντικές πληροφορίες και στοιχεία. Επίσης ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Μανώλη Κανδυλάκη, δημοσιογράφο και ερευνητή, ο οποίος παράλληλα με τις δικές του έρευνες στις εφημερίδες της εποχής, φρόντιζε πάντα να μου στείλει άρθρα που αφορούσαν στην ανοικοδόμηση των Σερρών. Μια σχεδόν πλήρης καταγραφή της αρθρογραφίας στην εφημερίδα *Μακεδονία* έγινε από την αρχιέκτονα Θάλεια Καραφύλλη, η οποία εκπόνησε ερευνητικό θέμα για την ιστορία της πόλης υπό την καθοδήγηση μου, στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων το 1984-85.
2. Π. Πέννας, *Iστορία των Σερρών*, Αθήνα 1966, Ν. Νικολάου, *Σκαπανείς της ιστοριογραφίας και προβλήματα της ιστορίας των Σερρών*, των Βαφειάδη, Θεσσαλονίκη 1964.
3. Ν. Νικολάου, "Η μεγάλη πυρκαγιά του 1849", *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, Σέρρες 1992, 136-151.
4. Για όλα όσα αναφέρθηκαν, καθώς και για τα ίδια τα κείμενα των νόμων βλ. Α. Καραδήμου Γερόλυμπου, *Μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Θεσσαλονίκη και βορειοελλαδικές πόλεις στο τέλος του 19ου αιώνα*. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2004. Η ίδρυση δημοτικής αυτοδιοίκησης συνδέεται άμεσα με τον έλεγχο, τον εξωραϊσμό και την συντήρηση του χώρου της πόλης. Σπις νεοσύστατες δημαρχίες συστήνονται τεχνικές υπηρεσίες που μελετούν τεχνικές βελτιώσεις, την εγκατάσταση υποδομών και την επέκταση της πόλης.
5. Ν. Νικολάου, "Η μεγάλη πυρκαγιά του 1849", *Σερραϊκά Γράμματα*, τ. 53-54, 1962 και "Η πρώτη γνωστή διανοιξη οδού στας Σέρρας", *Πνευματική Επαρχία*, τ. 3-4, Σέρρας 1971. Βλ. επίσης Ν. Νικολάου, "Η μεγάλη πυρκαγιά του 1849", *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, Σέρρες 1992, 136-151, με νεώτερα στοιχεία.
6. B. Nicolaidy, *Les Turcs et la Turquie contemporaine*, t. I, Sartorius, Paris 1859, 83-84.
7. Ν. Σχινάς,, *Οδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθευκής γραμμής και Θεσσαλίας*. Αθήναι 1886.
8. Αντίστοιχα σχέδια υπάρχουν στη Θεσσαλονίκη μετά την δεκαετία του 1870, και έχουν εκπονηθεί από τους μηχανικούς της δημαρχίας. Βλ. Καραδήμου Γερόλυμπου, όπ. π., 2004, σελ. 45, 147, 151. Βλ. επίσης το σχέδιο Salem της Δημαρχίας Θεσσαλονίκης για την ανοικοδόμηση της περιοχής Αγίας Σοφίας που κάρηκε το 1890, Α. Καραδήμου Γερόλυμπου, «100 χρόνια χαρτογραφίας και πολεοδομικών μεταμορφώσεων», στο Π. Σαββαΐδης, επιμ., Θεσσαλονίκης ανάδειξις. *Χαριών αναμνήσεις*. Έκδοση Εθνικής Χαρτοθήκης, Θεσσαλονίκη 2008, 162.
9. Η πληροφορία αναφέρεται στην εφημερίδα *Φως* 12.7.1914 και κυρίως, από τον Αλ. Παπαναστασίου. Βλ. Εισηγητική Εκθεση σχέδιου νόμου "Περί ανοικοδόμησεως της πόλεως Σερρών επί νέου σχεδίου" (νόμος 2517/1920), που βρίσκεται στο Αρχείο Βουλής, Υπουργείο Συγκοινωνίας 1920, χωρίς αρίθμηση. Ας σημειωθεί επίσης ότι στα τέλη της δεκαετίας 1880, ο αρχιμηχανικός του βιλαετίου ήταν Αρμένιος και ονομαζόταν Khorasanyan.
10. Για το εξαιρετικά πρώιμο σχέδιο του Βόλου, βλ. Α. Καραδήμου Γερόλυμπου, «Πόλεις της Θεσσαλίας στην περίοδο των οδωμανικών μεταρρυθμίσεων», στο Α. Δημόγλου, επιμ. Θεσσαλία. *Θέματα Ιστορίας*, τόμ. Α', Εκδοση ΕΤΕΔΚ Θεσσαλίας, Λάρισσα 2006, 99-133.
11. Για τα γεγονότα πριν και μετά από την καταστροφή, καθώς και εντυπωσιακή εικονογράφηση βλ. B. Τζανακά-

- ρη, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*. Εκδ. Περιοδικού "Γιατί", Σέρρες 1991, σελ. 260 και συνέχεια. Βλ. επίσης του ίδιου, *Σέρρες: Πορεία μεσα στο χρόνο*. Εκδ. Περιοδικού "Γιατί", Σέρρες 1984 και του Γ. Καφαντήζη, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*. Εκδ. Ομίλου Ορφέας Σέρρών 1985.
12. Μαύρη Βίβλο των καταστροφών δημοσιεύει η *Μακεδονία* σε καθημερινές συνέχειες σ' όλη τη διάρκεια του Μαΐου 1914.
 13. Τζανακάρης, ό.π., 1991, 337-339.
 14. Κάηκε η συναγωγή και το ιστραλιτικό σχολείο, καθώς και δύο μεγάλες οικοδομές, με το εισόδημα των οποίων συντηρούνταν τα ιδρύματα της κοινότητας. Επίσης μεγάλος αριθμός ιδιωτικών κτημάτων, συνολικής αξίας 1,3 εκ. φράγκων. Για τη συνολική εκτίμηση των ζημιών που συνοπτικά υπολογίζονται σε 60 εκ. φράγκα βλ. *Μακεδονία* 22.5.1914.
 15. Όπως καταγράφονται σε σχετικό άρθρο της *Μακεδονίας* 12.1.1914.
 16. Στην Ελλάδα ήταν ακόμη εν τούχῳ η οδωμανική νομοθεσία του 1836. Για την εξέλιξη της ελληνικής πολεοδομικής νομοθεσίας, των στόχων και των πραγματικών δυνατοτήτων της, βλ. Α. Καραδήμου Γερόλυμπου, *H ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995, ιδιαίτερα στο 3ο κεφάλαιο.
 17. Εφημερίδες *Μακεδονία*, ό.π. και σειρά άρθρων στο *Φως* 11 ως 14.7.1914, που υπογράφονται από τον Μ. Βατάλα. Ο Βατάλας, που υπήρξε επιστημονικός συνεργάτης του Εγκυκλοπαιδικού Λεξικού Ελευθερουδάκη (βλ. τ. Β', 1927) και της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας, ήταν καλός γνώστης των πολεοδομικών θεμάτων και η αναδρομή που επιχειρεί καθώς και οι παρατηρήσεις του διακρίνονται από ευστοχία και ακρίβεια.
 18. *Μακεδονία* 17, 22, 24 και 27.12.1913? επίσης 8, 9 και 12.1.1914. Η επιτροπή επισκέπτεται τους Βενιζέλο, Διομήδη, Ρέπουλη και στρατηγό Δούσμανη.
 19. Πρόκειται για σύστημα αστικού αναδασμού που είχε θεσπισθεί στην οδωμανική πολεοδομία από το 1882, και με το οποίο ανοικοδομήθηκε κεντρική περιοχή της Θεσσαλονίκης που κάηκε το 1890. Βλ. Καραδήμου Γερόλυμπου, ό.π. 2004.
 20. Κατά τις εκτιμήσεις στη Βουλή του Αλ. Παπαναστασίου, ό.π., 1920.
 21. Εφημ *Φώς*, 12.7.1914 (άρθρο υπογραφόμενο υπό Μάνου Βατάλα).
 22. Η έκφραση σημαίνει επί λέξει «Όλα στον υπόνομο» και αναφέρεται σε σύστημα που συνδέει κάθε οικοδομή και'ευθείαν με κεντρικό αποχετευτικό σύστημα.
 23. Ο αστικός αναδασμός δεσμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην ευρωπαϊκή νομοθεσία το 1902 από το δήμο Φραγκφούρτης και τόσο ταυτίσθηκε με την πόλη αυτή ωστε συχνά αποκαλείται και σύστημα Φραγκφούρτης. Με σειρά άρθρων του στη *Μακεδονία* (18, 26, 27 Μαρτίου 1914, 29 Ιουλίου 1914) εξηγεί τον αναδασμό ο σερβαρίος δικηγόρος Γ. Λεφάκης. Ειδικά δε σε άρθρο της 18.3.1914 εντοπίζει τα νομικά κενά που κάνουν προβληματική την εφαρμογή του προϋπάρχοντος σχεδίου.
 24. Για τους λόγους που δημιουργήθηκε το Υπουργείο Συγκοινωνίας στα 1914, βλ. Α. Καραδήμου Γερόλυμπου, *"Κρατική παρέμβαση και οργάνωση των αστικών χώρων 1917-1920"*, στο *Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Οι κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές του απόψεις*, Πάτειον Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1990.
 25. Τα άλλα δύο είναι ο νόμος 388/1914 για την οργάνωση του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και ο 541/1914 για την αναθεώρηση της ισχύουσας πολεοδομικής νομοθεσίας σε νέες βάσεις που θα παίρνουν υπ' όψιν τους τα κοινωνικά και τεχνικά δεδομένα και τις σύγχρονες αντιλήψεις περί υγιεινής και αισθητικής στην ανάπτυξη των πόλεων.
 26. Βλ. την εισηγητική έκδεση που ο Δ. Διαμαντίδης καταδέτει στη Βουλή στις 12 Νοεμβρίου 1914, για το νόμο 455/1914 "περί ανοικοδομήσεως εμπρησθέντος της πόλεως Σερρών", Αρχείο Βουλής, Υπουργείο Συγκοινωνίας, χωρίς αρίθμηση (παράρτημα 1 στον παρόντα τόμο).

27. Ο νόμος αυτός και η σημασία του για την νεοελληνική πολεοδομία έχει αναλυθεί με άλλη ευκαιρία, βλ. Καραδήμου Γερόλυμπου, ό.π., 1995. Ειδικά για το χαρακτήρα του αναδασμού ως πολεοδομικού εργαλείου, οημειώνεται ότι ο αναδασμός μπορεί να διευκολύνει την οργανωμένη μαζική ανοικοδόμηση, την εγκαίσταση των δικτύων υποδομής (απαραίτητη στην περίοδο που εξετάζουμε) και κυρίως, τη βελτιωμένη πολεοδομική οργάνωση, καθώς δεν δεομένεται από τα ιστορικά διαμορφωμένα σχήματα της υπάρχουσας ιδιοκτησίας. Ακόμη επιτέρει, μέσω και της συνεταιριστικής οργάνωσης των ιδιοκτητών, την αποδοτικότερη αξιοποίηση της γης και την εκμετάλλευσή της σε επικειματικές βάσεις. Εισάγει δε σε επίπεδο σχεδιασμού, μια ενδιάμεση κλίμακα ανάμεσα στο μεμονωμένο κτίσμα και το σύνολο της πόλης. Ο αστικός αναδασμός εντάχθηκε κανονικά στην ελληνική νομοθεσία με το Ν.Δ. του 1923 περί σχεδίων, κωμών και συνοικισμών του κράτους.
28. Άρτια με απόφαση του Δήμου θεωρούνται τα οικόπεδα που βρίσκονται σε πλατείες, ή σε δρόμους με πλάτος άνω των 10μ. και έχουν ελάχιστες διαστάσεις: προσώπου στον δρόμο 6μ., βάθους 10μ. εμβαδού 100 τμ. Επίσης όλα τα υπόλοιπα οικόπεδα που έχουν πρόσωπο 5μ., βάθος 7μ. και εμβαδόν 70τμ
29. Βλ. Παπαναστασίου, ό.π., 1920.
30. Για το πρόγραμμα ανοικοδόμησης των οικισμών της Ανατολικής Μακεδονίας που διενεργείται παράλληλα βλ. Κ. Καυκούλα, *Η ιδέα της κηπούπολης στην ελληνική πολεοδομία του μεσοπολέμου*, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Αρχιτεκτόνων της Πολυτεχνικής Σχολής του ΑΠΘ, παράρτ. 4 του τομ. ΙΒ, Θεσσαλονίκη 1990 και της ίδιας, *Η περιπέτεια των κηπουπόλεων. Κοινωνική και περιβαλλοντική μεταρρύθμιση στην Ευρώπη και την Ελλάδα του 20ού αιώνα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2007. Δυστυχώς το πρόγραμμα αυτό εγκαταλείφθηκε μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών.
31. Το πρώτο συνολικό σχέδιο πόλεως Σερρών εγκρίθηκε το 1925, βλ. ΦΕΚ 215 / 19.8.1925.
32. Εισηγητική έκθεση και κείμενο N 2517 "Περί ανοικοδομήσεως της πόλεως Σερρών επί νέου σχεδίου", ΦΕΚ 231 Α / 9.10.1920.
33. Τα προσχέδια Σερρών και Τζουμαγιάς εγκρίνονται από τον Παπαναστασίου το 1919, βλ. *Μακεδονία* 18.7.1919. Λίγο αργότερα οι Παπαναστασίου, Ερνέστ Εμπράρ και Τζων Μώσον επισκέπτονται τις Σέρρες για να ελέγχουν τα υπό εκπόνηση τελικά σχέδια, βλ. στην ίδια εφημερίδα 23.3.1920. Ο συνοδευτικός νόμος ψηφίζεται από τη Βουλή στις 21 Σεπτεμβρίου 1920 (βλ. προηγούμενη υποσημείωση).
34. Ας σημειωθεί εδώ ότι ακριβώς το χαρακτηριστικό αυτό, που εκτιμούμε θετικά σήμερα και το οποίο εξακολουθεί να λειτουργεί ουσιαστικά και να προσδίδει ιδιαίτερη ζωντάνια στις πόλεις μας, στα 1920 είχε θεωρηθεί ως ένδειξη οπισθοδρόμησης, χωρίς την οποία όμως και "δυστυχώς" δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει η πόλη. Βλ. για παράδειγμα τα σχόλια για τις Σέρρες: "... παρ' όλα τας προσπαθείας αίτινες κατεβλήθησαν ... κατέστη απολύτως αδύνατον ν' αποφευχθῇ καὶ υπὸ την νέαν ούνθεσιν η επανάληψις παλαιάς επιβλαφούς απὸ γενικῆς οικονομικῆς απόφεως συνηθείας, καθ' ἣν εἰς τα κεντρικάτερα καὶ εμπορικάτερα μέρη εδημιουργούντο ελαχίστων διαστάσεων ιδιοκτησίαι. Πάντως κατεβλήθῃ φροντίς εἰς την διάταξιν των ιδιοκτησιών τούτων, ὥστε να καθίσταται εφικτή εἰς το μέλλον η μεγέθυνσί των". Υπουργείον Συγκοινωνίας: *Απόσπασμα Μελετών Σκεδίων Συνοικισμών*, κλπ. Αθήναι 1930, σελ. 7. Διερωτάται κανείς άν ο συντάκτης της παραγράφου αυτής θα ήταν ευτυχής να αντικρύσει σήμερα την υπερμεγέθη πολυκατοικία, που κύισθηκε δίπλα στο Μπεζεστένι ανατρέποντας όλες τις οικείες, ιστορικά διαμορφωμένες σχέσεις των κτιρίων της αγοράς μεταξύ τους.
35. Καραδήμου Γερόλυμπου, ό.π., 1995.
36. Σύμφωνα με την υπουργική απόφαση 174.209 που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ (B') / 22.9.1921.
37. Συμπληρώσεις έγιναν με τον Ν. 3025, ΦΕΚ (A') / 28.8.1922 και το ούνολο της σχετικής νομοθεσίας τροποποιήθηκε και κωδικοποιήθηκε το 1923 διευκολύνοντας την ούσταση οικοδομικών συνεταιρισμών για την ανέγερση οικοδομών των μελάνων τους (βλ. Νόμο «περί κωδικοποιήσεως των Ν. 2517 και 3025 τροποποιημένων», 27.3.1923).

38. *Απόσπασμα....ό.π.*, 1930, σελ. 8. Για την απαλλοτρίωση κατεβλήθησαν όλες οι σχετικές δαπάνες.
39. Α. Δημητρακόπουλος, "Σχέδια πόλεων. Πολεοδομία εν Ελλάδι", *Τεχνική Επειηρίς της Ελλάδος*, τομ. Α', τεύχος II, εκδ. ΤΕΕ, Αθήναι 1937, 448-449.
40. Φύλλο της 4.11.1921, το οποίο παραθέτει ο Β. Τζανακάρης, ο.π., 1985, 136.
41. Δημητρακόπουλος, ο.π., 1937.
42. Διάταγμα "περί οικοδομικού κανονισμού της πόλεως Σερρών" (ΦΕΚ 261Α' / 17.9.1923, αναδημ. ως εσφαλμένως δημοσιευθέν στο ΦΕΚ 134 Α / 22.5.1923).
43. Α. Καραδήμου Γερόδημπου, "Ο ΓΟΚ και η νεοελληνική πόλη 1920-1985: Από την συνολική πολεοδομική αντίληψη στη ρύθμιση της ιδιωτικής κερδοσκοπίας", στο *Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974*. Έκδ. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης σε συνεργασία με την Εταιρεία Μελέτης της Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας, Βόλος 2000, 151-166.

Απόσπασμα χάρτη κιηματογράφησης (1914)

Παραδοσιακός ιστός και νέες χαράξεις. Το σχέδιο του 1914 για τις Σέρρες¹

Ευδοκία Ράντου

1. Εισαγωγή

Η πόλη των Σερρών πυρπολήθηκε και καταστράφηκε σχεδόν ολοκληρωτικά το 1913 από τους Βουλγάρους και ζανακατασκευάστηκε βάσει σχεδίου που εκπονήθηκε το 1920. Το σχεδόν κανονικό ρυμοτομικό της σύστημα και το πρόσφατο οικοδομικό υλικό επιβεβαιώνουν πως πρόκειται για πόλη νέα. Πέρα όμως από τη σύγχρονη, ορθολογικά σχεδιασμένη πόλη, μνημεία αρχαϊκά, βυζαντινά και οδωμανικά, αλλά και γειτονιές ολόκληρες με δομή μεσαιωνική μαρτυρούν την ύπαρξη μιας άλλης πόλης, κρυμμένης σε χαμηλότερα επίπεδα.

Μετά την καταστροφή της πόλης έγιναν απόπειρες ανασχεδιασμού τρεις φορές, το 1913, το 1914 και το 1920. Το εγχείρημα του ανασχεδιασμού αναλαμβάνει ένας νεοσύστατος τότε φορέας, το Υπουργείο Συγκοινωνίας, το οποίο χρησιμοποιεί πρωτοποριακά για την εποχή νομικά και πολεοδομικά εργαλεία. Το σχέδιο του 1913 δεν έχει ακόμη βρεθεί και το σχέδιο του 1920 είναι αυτό που τελικά εφαρμόστηκε.²

Το χαρτογραφικό ντοκουμέντο που περιέχει το σχέδιο του 1914 μαζί με την κιηματογράφηση της πόλης πριν από την καταστροφή βρίσκεται από το 1996 στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) Σερρών. Είναι πανόδειο, διαστάσεων 1.45 X 2.46, σε κλίμακα 1:500 και φέρει τον τίτλο «Χαρτογραφική Υπηρεσία, Κιηματογραφική Ομάς, Κιηματογράφησις Εμπρησθείσης εκτάσεως πόλεως Σερρών» καθώς και τέσσερα επικυρωτικά σημειώματα. Με μαύρο μελάνι έχει σχεδιαστεί η κιηματογράφηση της πυρίκαωσης ζώνης καλύπτοντας έκταση περίπου 55.4 εκτάρια. Περιλαμβάνονται οι ιδιοκτησίες αριθμημένες, αλλά και συνοπικές κατόψεις εκκλησιών, ανεξάρτητα από το αν διασώθηκαν ή όχι από την

πυρκαγιά. Για την τακτοποίηση των ιδιοκτησιών έχουν σχεδιαστεί αξονικές χαράξεις οι οποίες διχοτομούν τους υπάρχοντες δρόμους, ενώ τα σημεία όπου αυτές τέμνονται φέρουν αριθμούς της τοπογραφίας (τριγωνομετρικά σημεία). Έχουν επίσης αποτυπωθεί φυσικά στοιχεία της περιοχής, δηλαδή οι ισοϋψείς καμπύλες, όπως προέκυψαν από την υψομετρική αποτύπωση καθώς και οι δύο χείμαρροι της πόλης (Αγίων Αναργύρων και Κλουποτίσας). Επάνω σε αυτό το υπόβαθρο έχει χαραχτεί η νέα ρυμοτομία με κόκκινο μελάνι, ενώ το εσωτερικό των δρόμων γεμίζεται με κόκκινο χρώμα.³

Ο χάρτης συνοδεύεται από έναν λεπτομερή κατάλογο ιδιοκτησιών 170 σελίδων που περιλαμβάνει αλφαριθμητικά 826 ονόματα ιδιοκτησιών χριστιανών, μουσουλμάνων και ισραηλιτών. Στις ιδιοκτησίες αυτές περιλαμβάνονται και αυτές της Μουσουλμανικής Κοινότητας, δηλαδή οι ιδιοκτησίες του Αραπισλάρ τζαμί, του Εσκί τζαμί, του Κουτούπ τζαμί, του Μαραζάν τζαμί και του Μπεζεστενίου καθώς και αυτές του Δήμου Σερρών. Στις 170 σελίδες του καταλόγου περιλαμβάνονται και πέντε σελίδες με 127 ονόματα ιδιοκτησιών «Οδωμανών αποδημησάντων» και μία σελίδα με 58 παλιά οικόπεδα αγγώστων. Πρόκειται δηλαδή συνολικά για 1011 ιδιοκτησίες. Ο πίνακας αυτός φέρει καταρχήν έναν αύξοντα αριθμό για κάθε ιδιοκτήτη, το ονοματεπώνυμο του ιδιοκτήτη με το επάγγελμα το οποίο ασκεί, τον αριθμό του παλιού οικοπέδου στον κτηματογραφικό χάρτη, και το εμβαδόν του παλιού οικοπέδου. Σε άλλες στήλες εμφανίζεται το εμβαδόν κάθε οικοπέδου σε σχέση με το πρόσωπο που έχει σε οδούς που είναι χωρισμένες σε τέσσερις κατηγορίες. Στην επόμενη στήλη εμφανίζεται το συνολικό εμβαδόν. Από τις δύο αυτές στήλες προκύπτει η χωροδέτηση των ιδιοκτησιών ως προς τις οδούς α, β, γ, δ και η σχέση του εμβαδού με το πρόσωπο επί της συγκεκριμένης οδού. Στις ακόλουθες στήλες φαίνεται η αφαίρεση του 25% του εμβαδού για τη νέα ρυμοτομία, ο αριθμός του νέου οικοπέδου και το εμβαδόν του. Μέχρι στιγμής δεν έχουν προκύψει στοιχεία για τη δέση, τη μορφή, και εν γένει για την οργάνωση των «νέων» οικοπέδων.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΙΣΤΟΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΧΑΡΑΞΕΙΣ

Γενικός αριθμός ιδιοκτήτη	Ονοματεπώνυμον ιδιοκτήτου	Αριθμ. Παλαιού οικοπέδου εν τα κτηματογραφικών χάρτη	Εμβαδόν παλαιού οικοπέδου εις μ ²				Μείον 25% διά ρυμοτομίαν	Αριθ. Νέου οικοπέδου	Εμβαδόν Νέου οικόπ			
			Έν μέρει κατά καπηγορίας οδών									
			α	β	γ	δ						
1	A. Σ.	711		181	181	135.75	66/8	237.98				
2	A. M. I.	712		215	215	161.25	42/9	240.44				
3	A. Π.	1164		187	187	140. 25	5/5	239.86				
4	A. X. M.	498		12	12	9.00	12/7	25.08				
5	A. E.	421	27		27	20.25	13/23	25.16				
6	A. E. K.	1127	227		227	170.25	31/3	213.8				
7	A. Γ.	6760		31	31	23.25	53/10	161.96				
8	A. X. Δ.	700		269	269	201.75	50/13	230.11				
9	A. Σ. I.	702		419								
	Μπακάλης	721		259	678	608.50	62/10	381.16				
10	A. A.	709		195	195	146.25	42/4	240.27				
11	A. Δ. διδάσκαλος	864	337		337	252.75	51/14	279.95				
12	A. A.	973	139		139	104.25	30/8	210.42				
13	A. Δ.	242		38	38	28.50	12/3	25.08				
	Zαχαροπλάστης	1360	172		172	129	23/5	210.01				
14	A. A.	279	1178		1178	883.50	15/9	373.97				
15	A. M. Σ.						64/11	250.71				
		1347		513	513	384.75	25/16	258.82				
							17/8	301.63				
16	A. Γ. σύζυγος Ε. Δ. Η. σύζυγος Μ. Π. Κ. σύζυγος Α.	803		268	268	201	65/2	231.09				
17	A. Μάγειρος	1280		113	113	84.75	18/9	232.69				
18	A. E.	151		344	344	258.00	6/7	281.11				
19	A. Π. Αλευράς	614	204		204	153.00	14/8	222.25				
20	A. Η. Τσαρουχάς	693	557		557	417.75	52/7	281.19				
21	A. Ι. Μπακάλης	729		374	374	280.50	26/9	288.05				
22	A. Ιατρός	778		187								
23	A. Π. Μπακάλης	1180		343			4/5	280.13				
		1424		77	607	455.25						
		918		49	49	367				
24	A. E. Μαραγκού	942	123		123	92.25				
25	A. K. Αμπαζής											

Ο χάρτης του 1914 αποτελεί ντοκουμέντο με διπλή σημασία. Ένα τεκμήριο αποτελεί η κτηματογράφηση στην οποία βασίζεται η μελέτη της πόλης στις αρχές του 20ού αιώνα και ένα δεύτερο η προτεινόμενη ρυ-

μοτομία. Για τις ανάγκες της έρευνας τα δύο αυτά τεκμήρια ξανασχεδιάστηκαν ξεχωριστά και έτσι μελετήθηκαν στην αρχή για να ακολουθήσει αντιπαράθεσή τους και διεξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τις πρόδεσις του σχεδιασμού του 1914. Σε πρώτο στάδιο μελετήθηκε η κιηματογράφηση από όπου προκύπτει μία ενδιαφέρουσα απεικόνιση της πόλης πριν την πυρκαγιά του 1913. Στη συνέχεια, διερευνήθηκε το ρυμοτομικό σχέδιο που προτάθηκε το 1914 και εκφράζει τις σχεδιαστικές τάσεις της εποχής. Αναγκαία θεωρήθηκε τέλος και μία σύγκριση της πρότασης αυτής με το σχέδιο που τελικά πραγματοποιήθηκε.

2. Κιηματογράφηση και παραδοσιακή πόλη

Η κιηματογράφηση αποκαλύπτει μία χαρακτηριστική παραδοσιακή οιδωμανική πόλη. Οργανικά ανεπτυγμένος ιστός, με δαιδαλώδεις δρόμους, αδιέξοδα, ακανόνιστες οικοδομικές νησίδες και περίπλοκη γενικά μορφή. Είναι χαρακτηριστική η δυσανάλογη ανάπτυξη της πόλης κατά μήκος του άξονα ανατολής - δύσης σε βάρος της επέκτασης της κατά πλάτος. Είναι εμφανής άλλωστε η προσαρμογή του πολεοδομικού ιστού στο ανάγλυφο της περιοχής που θέτει ως φυσικό εμπόδιο στο Βορρά το λόφο Κουλά, όπου βρισκόταν η βυζαντινή ακρόπολη (χάρτης 1).

Παλιά - νέα πόλη. Το βυζαντινό τείχος (κατεστραμμένο από το 1383) έχει πάψει πια να αποτελεί όριο της πόλης. Όπως φαίνεται στο χάρτη 2 ο αστικός ιστός έχει αναπτυχθεί στα νότια και στα δυτικά του. Το παλιό Βαρόσι (πρόκειται για το βυζαντινό πυρήνα της πόλης και τα όριά του αποτυπώνονται στο χάρτη), με εμβαδόν 17 εκτάρια περίπου, καλύπτει μόνο το 30,50% της πυρίκαυστης ζώνης. Στις παρειές του έχουν έρθει να ακουμπήσουν νέες ιδιοκτησίες, με τα υπολείμματα του τείχους να αποτελούν πολλές φορές τμήμα της κατασκευής των κατοικιών ή και παρεμπόδιση στη διάρθρωση των χώρων τους. Η πλαισίωση αυτή του τείχους με μία σειρά από καινούρια οικόπεδα δημιουργεί δρόμους που σε

γενικές γραμμές επαναλαμβάνουν σε παράλληλη μετατόπιση τη χάραξή του. Τα υπολείμματα του τείχους του «Κάστρου» των Σερρών αποτελούν και ένα όριο ανάμεσα στις δύο βασικές εθνικοδρησκευτικές ενότητες της πολυεθνικής πόλης. Το όριο αυτό χωρίζει την πόλη σε παλιά και νέα, με την παλιά να αποτελεί τον ιστορικό πυρήνα και τη νέα να στεγάζει κεντρικές λειτουργίες (εμπόριο).

Κατανομή ιδιοκτησιών. Από την αντιστοίχηση των ιδιοκτητών που αναφέρονται στον κατάλογο (με το όνομά τους να αποκαλύπτει την καταγωγή και τη δρησκεία τους) στο σχέδιο της κιηματογράφησης, προκύπτουν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με την κατανομή στο χώρο των εθνικοδρησκευτικών κοινοτήων. Οι Σέρρες στις αρχές του 20ού αιώνα αποτελούν μία πολυεθνική πόλη. Σύμφωνα με τη Στατιστική του Στρατού του 1912 ο πληθυσμός της φτάνει τους 27.500 κατοίκους ενώ οι γαλλικές επειτήριδες ανεβάζουν το νούμερο αυτό στις 30.000.⁴ Οι κάτοικοι της είναι στην πλειοψηφία τους χριστιανοί, σε λίγο μικρότερο ποσοστό μουσουλμάνοι και σε πολύ μικρότερο ποσοστό ισραηλίτες.⁵ Παρατηρούμε λοιπόν (χάρτης 2) πως οι χριστιανικές συνοικίες καταλαμβάνουν το σύνολο του Βαροσίου, τη δυτική και τη νότια επέκτασή του, με συνολική έκταση το $\frac{1}{2}$ της πυρίκαυστης ζώνης. Μικρότερο ποσοστό (20%) καταλαμβάνουν οι μουσουλμανικές συνοικίες στα δυτικά της πόλης και σε απόσταση από το Βαρόσι. Οι δύο αυτές περιοχές με τα αυστηρά όρια συνδέονται με μία ζώνη μικτών ιδιοκτησιών στα νότια της πόλης, στην περιοχή της αγοράς και στις νεότερες επεκτάσεις της πόλης. Επεκτάσεις που χρονολογούνται σε εποχές κατά τις οποίες οι σχέσεις κατακτητών - υποδούλων έχουν βελτιωθεί και επιτρέπουν τη συνύπαρξή τους. Στο τμήμα αυτό ανήκουν οι μεγαλύτερες σε έκταση ιδιοκτησίες, οι οποίες ανήκουν είτε σε μουσουλμάνους, είτε σε χριστιανούς, είτε σε ισραηλίτες. Είναι δε τόσο εκτεταμένες που δυμίζουν μάλλον αγροτικές εκτάσεις ενταγμένες στον αστικό χώρο, πράγμα όχι σπάνιο για τις οδωμανικές πόλεις των Βαλκανίων.⁶ Οι μεγάλες αυτές ιδιοκτησίες έρχονται σε αντίθε-

ση με τα μικρά οικόπεδα που βρίσκονται στα βόρεια της πόλης και πι-
θανώς έχουν να κάνουν με την κλίση του εδάφους. Μέσα στο Βαρόσι
και με πολύ σαφή όρια, εμφανίζονται δύο εβραϊκές συνοικίες, η μία α-
πό τις οποίες είναι οι Σαράντα Οντιάδες,⁷ ενώ η δεύτερη σε μικρή από-
σταση (46 μ.) οργανώνεται γύρω από την εβραϊκή συναγωγή.

Αξιόλογα κτίρια. Όσον αφορά στα θρησκευτικά μνημεία, στις πε-
ριοχές που σχεδόν αμιγώς κατοικούνται από χριστιανούς αριθμούνται
από τις πηγές 27 εκκλησίες πριν από την πυρκαγιά, από τις οποίες οι
16 φαίνονται σχεδιασμένες στο χάρτη 3. Η θέση των υπόλοιπων προκύ-
πτει από χάρτη που δημοσίευσε ο Καφταντζής⁸ (χάρτης 3). 10 ναοί, που
είναι και οι παλαιότεροι, με σημαντικότερο το μητροπολιτικό ναό των Α-
γίων Θεοδώρων, βρίσκονται μέσα στο Βαρόσι διαμορφώνοντας γύρω
τους συνοικίες με το όνομά τους από αυτές (π.χ. συνοικία Αγίων Θεο-
δώρων, Παρασκευή μαχαλεσί). Με παρόμοιο τρόπο οργανώνονται και
οι χριστιανικές συνοικίες έξω από το Κάστρο. Έτσι, η περιοχή αυτή α-
ποτελείται από 20 συνοικίες, για τις οποίες δεν υπάρχουν σαφείς πλη-
ροφορίες για τα όριά τους, ωστόσο η θέση των ναών αποτελεί βοήθη-
μα για μία σχετική χωροδέιησή τους. Τα τζαμιά που αναφέρονται στις
πηγές, από τις οποίες δεν προκύπτουν συγκεκριμένες θέσεις, δεν φαί-
νεται να σηματοδοτούνται με ιδιαίτερο τρόπο στο χάρτη (εκτός από το
Εσκί Τζαμί και το Αραπισλάρ τζαμί). Γνωρίζουμε όμως πως στις αμι-
γώς μουσουλμανικές συνοικίες και στις μικτές συνοικίες της πυρίκαυ-
στης ζώνης (οι οποίες αποτελούσαν τμήμα βακούφικων συγκροτημάτων)
υπήρχαν 7 επί συνόλου 25 της πόλης.⁹ Μέσα στο Βαρόσι βρισκόταν και
η εβραϊκή συναγωγή. Έτσι λοιπόν, η θρησκευτική και κοινωνική ζωή της
κάθε εθνικοθρησκευτικής ενότητας οργανώνεται, ανεξάρτητα από την οι-
κονομική κατάσταση και την κοινωνική θέση των μελών της, σε συνοι-
κίες με σημείο συγκέντρωσης το θρησκευτικό κτίσμα.

Ως προς τη χωροδέιηση των εκκλησιών, ο σημαντικός ρόλος που
παίζουν στην καθημερινή ζωή των πολιτών, φαίνεται από δύο διαφορε-

τικούς τρόπους τοποθέτησης στον πολεοδομικό ιστό, πέρα από τη μεγάλη έκταση γης που βρίσκεται στην ιδιοκτησία τους. Στην πρώτη περίπτωση, όπου εντάσσονται κυρίως οι σημαντικότεροι ναοί (Μητρόπολη, Άγιος Παντελεήμονας) οι εκκλησίες βρίσκονται σε περίοπτη θέση της νησίδας ή έχουν ελεύθερη τουλάχιστον τη μία πλευρά σε αυτή. Στην περίπτωση αυτή παρατηρούμε και κάποια ανοίγματα στους δρόμους, πλατώματα θα λέγαμε, τα οποία τονίζουν τη σημασία του μνημείου. Ένας άλλος τύπος χωροθέτησης είναι στο εσωτερικό των οικοδομικών νησίδων, προφυλαγμένες από ένα τείχος κατοικιών ιδιωτών ακόμη και κατασημάτων (Άγιος Αθανάσιος, Άγιος Αντώνιος) με πρόσβαση μέσα από τις ιδιοκτησίες αυτές. Η εσωστρεφής αυτή οργάνωση, ακόμη και αν σήμερα θεωρείται λειτουργικά απαράδεκτη, φανερώνει την απλή, χωρίς τύπους σχέση που είχαν οι χριστιανοί με τους χώρους προσευχής. Τα δύο μουσουλμανικά τεμένη που αναφέρθηκαν παραπάνω είναι κτισμένα στο εμπορικό κέντρο της πόλης, το μεν Εσκί Τζαμί σε άμεση σχέση με το Μπεζεστένι, το δε Αραπιολάρ, σε περίοπτη θέση στο κέντρο ενός ελεύθερου χώρου που σχηματίζεται στην αγορά.

Από τα υπόλοιπα αξιόλογα κτίρια της πόλης, το Παλιό Ελληνικό Προξενείο βρίσκεται σε καίρια θέση του ιστού, στη συνοικία της Μητρόπολης (ναός των Αγίων Θεοδώρων) και μάλιστα απέναντι από το ναό. Το Κτίριο Σιμαντώβ¹⁰ έχει πρόσωπο σε δύο δρόμους εκ των οποίων ο βορεινός (οδός Αγίου Νικολάου) ήταν βασικός άξονας στον ιστό της πόλης, όπως θα δούμε παρακάτω.

Τέλος το Μπεζεστένι, το κτίριο που αποτελούσε το κέντρο του εμπορίου της πόλης, βρίσκεται σε μία οικοδομική νησίδα κανονικού σχετικά σχήματος, περιστοιχισμένο από μικρές ιδιοκτησίες που όχι μόνο δεν στερούσαν από την επιβλητικότητα του κτιρίου, αλλά προσέθεταν στη σημασία που είχε για την πόλη και την εμπορική της κίνηση. Εξάλλου φαίνεται να υπήρχαν διαμορφωμένες είσοδοι-πύλες που οδηγούσαν στο κτίριο αυτό τονίζοντας τη σημασία του.

Η αγορά των Σερρών. Ο πολυπυρηνικός χαρακτήρας της πόλης δεν εμποδίζει το σαφή διαχωρισμό του αστικού ιστού σε δύο διαφορετικού τύπου χρήσεις: κατοικίας και εμπορίου (χάρτης 5). Οι κεντρικές λειτουργίες της πόλης των Σερρών βρίσκονται έξω από το Βαρόσι, στα νοτιοδυτικά της πόλης. Το κέντρο αναπτύσσεται με σχήμα ακανόνιστο, και με εμβαδόν 4 εκτάρια περίπου, καταλαμβάνει συνολικά το 7% της πυρίκαυστης ζώνης. Ίσως μάλιστα ο πρώτος πυρήνας εμπορίου να σχηματίστηκε στα όρια της νέας πόλης με την παλιά, στο βόρειο άκρο της εμπορικής περιοχής, με μια σειρά εμπορικών καταστημάτων που αναπτύσσονται στην δυτική παρειά του τείχους, στην οικοδομική νησίδα όπου βρίσκεται ο ναός του Αγίου Αθανασίου. Εκεί άλλωστε βρισκόταν η πύλη του φόρου (της αγοράς), εκεί κατέληγε και ο βασιλικός δρόμος. Ο δρόμος αυτός φαίνεται να συνεχίζεται στα νοτιοδυτικά του ιστού, στεγάζοντας αποκλειστικά χρήσεις εμπορίου ενώ η προέκτασή του που δε φαίνεται στο χάρτη αυτό οδηγεί στο «Κονάκι», κτίριο διοίκησης.¹¹ Πρόκειται για το γνωστό από τις πηγές δρόμο Κονλούκι. Ωστόσο, το εμπόριο δεν περιορίζεται στο δρόμο αυτό αλλά εξαπλώνεται στα ανατολικά και δυτικά του για να φτάσει στο μέγιστο εύρος του στο νότιο όριο της πυρίκαυστης ζώνης. Εδώ βρίσκεται η κεντρική αγορά των Σερρών ενώ στα νοτιοανατολικά αυτού του σχηματισμού διακρίνεται άλλη μια εστία εμπορίου. Όπως φαίνεται στο χάρτη, στα όρια της κεντρικής αυτής περιοχής τα οικόπεδα που φιλοξενούν χρήσεις εμπορίου είναι όμορα με οικόπεδα κατοικίας ενώ πλησιάζοντας στο κέντρο οι νησίδες γίνονται αμιγώς εμπορικές με αποκορύφωμα αυτή του Μπεζεστενίου. Η νησίδα αυτή, όπως φανερώνει και η ονομασία της (Οριά Τσαροί = κεντρική κλειστή αγορά) φαίνεται να αποτελεί και το κέντρο της σερραϊκής αγοράς με το Μπεζεστένι, κλειστή αγορά πολύτιμων ειδών, να δεσπόζει στο μέσο της περιστοιχισμένο από μικρά καταστήματα σε μία σχεδόν ορθογωνική διάταξη και αρκετά ευδυναμισμένα. Τέσσερις είσοδοι στα μέσα των πλευρών του «ορθογωνίου» οδηγούν στο εσωτερικό της εσωστρεφούς αυτής διαρρύθμισης. Γύρω από αυτή την οικοδομική νησίδα ανα-

πιύσσονται σχεδόν αξονικά οι υπόλοιπες ενότητες του Οριά Τσαροί με σχήματα σχετικά καθορισμένα και ευθυγραμμισμένα όρια.

Όπως συνήθως συνέβαινε στις οδωμανικές πόλεις, έτοι και στις Σέρρες, η αγορά ήταν χωρισμένη κατά επαγγέλματα με ξεχωριστό είδος προϊόντων η κάθε μία για την ευκολία των συναλλαγών. Έτσι λοιπόν από τις περιγραφές των πηγών¹² προκύπτουν τα «Παζάρια» που φαίνονται στο Χάρτη 6. Οχτώ διαφορετικά είδη αγορών αναπτύσσονται άλλοτε σε ξεχωριστές οικοδομικές νησίδες άλλοτε κατά μήκος δρόμων ως τιμήματα μεγαλύτερων νησίδων. Στα όρια του τείχους, όπως προαναφέρθηκε, βρίσκονται τα Λαδάδικα, που περιστοιχίζονται από περιοχές κατοικίας. Κατά μήκος του δρόμου Κονλούκι βρίσκονται δώδεκα κατασήματα καταλαμβάνοντας συνολική έκταση 900 τ.μ. περίπου. Στην περιοχή αυτή, σύμφωνα με τον Τζανακάρη, εκτός από το εμπόριο φιλοξενούνταν και δικηγορικά γραφεία καθώς και γραφεία ισραηλιτών εμπόρων που εκτελούσαν τραπεζικές εργασίες. Χαμηλότερα, βόρεια από το Μπεζεστένι, με την ένωση δύο νησίδων δημιουργείται η αγορά βαμβακιού, με ισχυρή την παρουσία του μουσουλμανικού στοιχείου παρά το μικτό γενικά χαρακτήρα της. 52 ιδιοκτησίες εκτείνονται σε ένα χώρο συνολικού εμβαδού 1200 τ.μ. με δύο από αυτές να έχουν επιφάνεια μόλις 4 τ.μ. Στα ανατολικά του παζαριού αυτού τα αραμπατζίδικα συμβιώνουν με μία μεγάλη ιδιωτική έκταση που μάλλον δε χρησιμοποιείται ως εμπορική. 26 κατασήματα διαμορφώνονται στα δύο μέτωπα της οικοδομικής νησίδας έχοντας συνολικό εμβαδόν 600 τ.μ. Παρακάτω βρίσκεται η αγορά των ψαθωτών με 26 κατασήματα που οργανώνονται γραμμικά κατά μήκος των δύο πλευρών ενός μικτού σε χρήσεις και ιδιοκτησίες οικοδομικού συνόλου καλύπτοντας επιφάνεια 1400 τ.μ. Στα δυτικά του Οριά Τσαροί βρίσκονται τρεις σχεδόν παράλληλες μεταξύ τους γραμμικές οικοδομικές νησίδες φιλοξενώντας η κάθε μία αποκλειστικά τα ισαρουχάδικα με 23 κατασήματα σε συνολική έκταση 550 τ.μ., την αγορά δημητριακών που οργανώνεται με 46 ιδιοκτησίες σε χώρο εμβαδού μόνο 1200 τ.μ. και την αγορά σταφυλιών ενώ σε εκείνη την περιοχή χωροθετείται θεωρη-

τικά και το κερβάνι. Μία ακόμη αγορά τσαρουχιών βρίσκεται στα ανατολικά αυτής της περιοχής γραμμικά, κατά την παρειά της Κλουπούτισας. Περιλαμβάνει 11 μόνο ιδιοκτησίες σε συνολική έκταση περίπου 700 τ.μ. Η τελευταία εμπορική ενότητα βρίσκεται σε απόσταση από την κεντρική αγορά και αυτό ίσως λόγω του «βιομηχανικού» χαρακτήρα της. Πρόκειται για τα βυρσοδεψεία των Σερρών που λόγω των ακαδαρσιών τους αλλά και της γειτνίασής τους με τον ανθυγειενό κείμαρρο της Κλουπούτισας αποτελούσαν μία από τις πιο υποβαθμισμένες περιοχές των Σερρών.¹³ Ωστόσο, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες του Τζανακάρη, ο χώρος αυτός ενδέχεται να ήταν χώρος αναψυχής στεγάζοντας καφενεία, σε άμεση σχέση με τα χάνια που βρίσκονταν στα βορειανατολικά του. Στην περίπτωση αυτή, τα Βυρσοδεψεία τοποθετούνται νοτιότερα. Επιστρέφοντας στην κυρίως αγορά, μία σημαντική επισήμανση είναι πως ο κεντρικός της χαρακτήρας δεν προερχόταν μόνο από τη λειτουργία του εμπορίου αλλά και από την ύπαρξη σε αυτή αξιόλογων για τους μουσουλμάνους κατακτητές, κυρίων. Πέρα από το Μπεζεστένι στην περιοχή αυτή βρισκόταν το Εσκί Τζαμί, σύμβολο της κατάκτησης των Σερρών από τους Οθωμανούς αλλά και ένα ακόμη Τζαμί, το Αραπιολάρ Τζαμί στα δυτικά της αγοράς. Το Εσκί Χαμάμ στα βόρεια της περιοχής ενισχύει την άποψη πως επρόκειτο για βακούφικο σύστημα με μέρος των εσόδων της αγοράς και του χαμάμ να αποδίδονται στα τεμένη. Άλλωστε, ένα μεγάλο ποσοστό της αγοράς σύμφωνα με το χάριτη των ιδιοκτησιών ανήκει στην οθωμανική κοινότητα.

Αριηρίες. Το ρυμοτομικό σύστημα είναι ακανόνιστο και δαιδαλώδες. Οι δρόμοι δεν έχουν σταθερό πλάτος, καθώς έχουν προκύψει από την οργανική ανάπτυξη των ιδιοκτησιών και δεν υπάρχουν στοιχεία που δα μπορούσαν να επιτρέψουν μία ιεράρχηση. Ωστόσο, μερικές οδοί είτε λόγω αυξημένου πλάτους είτε λόγω των λειτουργιών που φιλοξενούν φαίνεται να έχουν μεγαλύτερη σημασία από τις υπόλοιπες (χάρτης 3). Από τις σημαντικότερες αριηρίες της πόλης είναι ο βυζαντινός βασιλι-

κός δρόμος, ο οποίος ακολουθεί την παλιά του χάραξη (παρόλο που η πυρκαϊά του 1849 κατέστρεψε ένα μεγάλο μέρος της περιοχής αυτής οι ιδιοκιησίες παρέμειναν ως είχαν) και επεκτείνεται και εκτός τειχών με νοτιοδυτική κατεύθυνση (Κονλούκι) για να καταλήξει στο κεντρικότερο σημείο της πόλης: το Οριά Τσαρού. Άλλο στοιχείο που τονίζει τη σημασία αυτού του δρόμου είναι πως περνάει μπροστά από πολλές εκκλησίες και κυρίως από τη μητρόπολη της χριστιανικής συνοικίας καθώς και από το παλιό Ελληνικό Προξενείο. Κατά μήκος του αναπτύσσονται τρία μικρά πλατώματα που έρχονται να ενισχύσουν την κεντρικότητά του. Ένας δεύτερος σημαντικός δρόμος, είναι η οδός Αγίου Νικολάου που ζεκινά από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου και με κατεύθυνση προς τα ανατολικά διασχίζει μία από τις ωραιότερες χριστιανικές συνοικίες των Σερρών που έχει πάρει το όνομά της από την εκκλησία αυτή. Άλλη αξιόλογη οδός είναι αυτή που διασχίζει την πόλη κάθετα, σαν να τη διχοτομεί, ζεκινώντας από την εκκλησία του Αγίου Παντελεήμονα και έναν μεγάλο ελεύθερο χώρο που βρίσκεται εκεί και κατεβαίνει παράλληλα με το χείμαρρο της Κλουπούτσας για να συναντηθεί με το Κονλούκι στον κόμβο του Οριά Τσαρού. Δύο φαρδείς δρόμοι ζεκινούν από τα δυτικά όρια της πυρίκαυστης ζώνης καταλήγοντας και αυτοί στο Τσαρού. Ανάλογης σημασίας είναι και ο δρόμος που συνδέει τα βυρσοδεψεία με την υπόλοιπη αγορά. Τέλος, δρόμοι μεγάλου πλάτους είναι και αυτοί που περιβάλλουν την πυρίκαυστη ζώνη. Όπως είναι φυσικό το πιο καλά (σχετικά πάντα) οργανωμένο σύστημα με τους ανετότερους και πιο ευθυγραμμισμένους δρόμους φαίνεται να συγκεντρώνεται στα νότια της πόλης, γεγονός που εξηγείται από τη νεότητα του τμήματος αυτού σε σχέση με τον παλαιότερο, βυζαντινό ιστό.

Ελεύθεροι χώροι. Οι ελεύθεροι χώροι (χάρτες 3-4), όσον αφορά στις χριστιανικές συνοικίες φαίνεται πως συνήθως συσχεύζονται με τις εκκλησίες των γειτονιών (Άγιοι Θεόδωροι, Άγιος Παντελεήμων, Άγιος Νικόλαος, Άγια Βλαχέρνα), καθώς, οι ναοί ήταν συνυφασμένοι με το κοι-

νωνικό κέντρο των διαφόρων περιοχών. Τα πλατώματα αυτά είναι μικρά και απροσδιόριστου σχήματος, αποτελούν όμως σημαντικό στοιχείο σε έναν ιστό που ασφυκτιά εξαιτίας της πυκνής δόμησης. Δυστυχώς δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ποια άλλα κτίρια όριζαν τις πλατείες αυτές, ίσως όμως και να ήταν απλές κατοικίες ιδιωτών καθώς τα οικόπεδα που τις περιβάλλουν έχουν μέτριο εμβαδόν. Όπως προαναφέρθηκε, άξια λόγου είναι και τα πλατώματα που διαμορφώνονται κατά μήκος του βασιλικού δρόμου (είτε εκατέρωθεν είτε στη μία πλευρά του) και δεν σχετίζονται άμεσα με κάποια συγκεκριμένη χρήση αλλά με τη σπουδαιότητα του δρόμου αυτού.

Αρκετά είναι τα πλατώματα που σχηματίζονται στα νότια και δυτικά του Κάστρου, στις μουσουλμανικές και τις μικτές συνοικίες. Δεν μπορεί να προσδιοριστεί ο χαρακτήρας των πλατωμάτων που βρίσκονται στα δυτικά στις περιοχές κατοικίας αλλά αυτά που βρίσκονται στην αγορά φαίνονται να αποτελούν πολύ σημαντικούς κόμβους για τη σωστή λειτουργία του χώρου. Έχουμε ήδη αναφερθεί στον κόμβο που σχηματίζεται στην ανατολική παρειά της νησίδας του Μπεζεστενίου, όπου διασταυρώνονται τέσσερις καίριες αρτηρίες του αστικού ιστού. Ο ελεύθερος αυτός χώρος ενώνεται με μία από αυτές τις αρτηρίες με μία ακόμη εμπορική πλατεία στα δυτικά, στα βυρσοδεψεία. Το πλάτωμα αυτό έχει μεγαλύτερη έκταση ενώ η σημασία του τονίζεται από ένα κτίριο του δημοσίου που βρίσκεται στα δυτικά της. Παρ' όλα αυτά, την προσοχή μας τραβάει κυρίως ένα σύστημα, θα λέγαμε, τριών ελεύθερων χώρων στα ανατολικά της αγοράς που συνδέονται με μία κύρια αρτηρία που μάλλον αντλεί τη σημασία της από αυτούς τους χώρους. Το πρώτο πλάτωμα, στη βάση αυτού του συστήματος βρίσκεται στα δυτικά όρια της αγοράς, στο όριο των περιοχών εμπορίου και κατοικίας. Ορίζεται από σειρές καταστημάτων στα νοτιοανατολικά της, ενώ στα βορειοδυτικά εμφανίζονται ιδιοκτησίες κατοικιών. Το κύριο μέρος του πλατώματος είναι προφανώς αυτό που πλησιάζει στην αγορά καθώς εκεί βρίσκεται και το Αραπιολάρ τζαμί το οποίο συνοδεύεται από μία μικρότερη κατασκευή,

ίσως βρύση. Η δεύτερη πλατεία αυτού του συστήματος είναι αρκετά μεγάλη σε έκταση και φαίνεται να είναι πλατεία συνοικίας, ενώ η τρίτη περιστοιχίζεται από κτίρια που ανήκουν στην οδωμανική κοινότητα και ίσως έχει κάποιας μορφής διοικητική σημασία. Το σύστημα αυτό είναι ενδιαφέρον ακόμη και επειδή εξελίσσεται παράλληλα με το σχηματισμό της αγοράς των Σερρών. Γενικά, η περιοχή της αγοράς αποτελεί ενδιαφέρον κομμάτι του πολεοδομικού ιστού, όχι μόνο λόγω των πλατωμάτων αλλά και για τη συνάντηση σε αυτή πολλών σημαντικών αρτηριών και για τις καλοσχεδιασμένες και σαφείς οικοδομικές νησίδες, όπως προαναφέρθηκε, στοιχεία που έχουν να κάνουν με τη βελτίωση της εικόνας της μετά την πυρκαϊά του 1849.

Ένας ακόμη ελεύθερος χώρος που προκαλεί ενδιαφέρον είναι η εσωτερική πλατεία που δημιουργείται από την εσωστρεφή διάταξη των εβραϊκών ιδιοκτησιών στους «Σαράντα Οντάδες». Εδώ πρέπει να επισημανθεί πως δεν πρόκειται βέβαια για δημόσιο χώρο αλλά για ελεύθερο χώρο για τους κατοίκους που ζούσαν περιμετρικά της. Δεν παύει όμως να έχει τη σημασία του ως χώρος που «χαλαρώνει» λίγο τον πυκνοδομημένο ιστό και δίνει τη δυνατότητα στους ισραηλίτες της συνοικίας να αναπτύσσουν υπαίθριες κοινωνικές και θρησκευτικές δραστηριότητες. Έχει δύο εισόδους, μία στα νότια, η οποία είναι και η μοναδική κατάληξη του δρόμου που οδηγεί σε αυτή και μία στα βόρεια που «βλέπει» σε μία πλατεία, δημόσια αυτή τη φορά με κίσμα στο κέντρο της που πιθανώς και πάλι να είναι βρύση.¹⁴

Μετά το σχολιασμό των δημοσίων και ελεύθερων χώρων μπορούμε να αναφερθούμε στους ιδιωτικούς χώρους του ιστού, στο βαθμό που οι δύο αυτές ποιότητες μπορούν να διαχωριστούν σε μία οργανικά αναπτυγμένη πόλη. Οι οικοδομικές νησίδες είναι γενικώς, όπως προαναφέρθηκε πολύπλοκου σχήματος δίνοντας μια πιο ξεκάθαρη εικόνα στο Βαρόσι και στα νότια της πόλης και πιο περίπλοκη μορφή στις μουσουλμανικές συνοικίες. Ωστόσο αυτό που παρατηρείται στις συνοικίες αυτές είναι μία ομοιογενής κατανομή ιδιοκτησιών γης με οικόπεδα κα-

ιοικίας που δεν διαφέρουν ιδιαίτερα σε έκταση, γεγονός που μάλλον έχει να κάνει με το πιο πρόσφατο της κατοίκησής τους. Οι πιο μεγάλες ιδιοκτησίες βρίσκονται, όπως προαναφέρθηκε, στα νότια της πόλης οι οποίες και υποδέτουμε ότι μπορεί να χρησιμοποιούνται για αγροτικές λειπουργίες.

3. Το σχέδιο του 1914

Το ρυμοτομικό σχέδιο αφορά μόνο στην πυρίκαυστη ζώνη των Σερρών, σε μία συνολική επιφάνεια 48 περίπου εκταρίων, μικρότερη δηλαδή αυτής της κτηματογράφησης. Πράγματι, όπως φαίνεται στο χάρτη 1, κάποιες περιοχές στα όρια της καμένης ζώνης δε φαίνεται να επανασχεδιάζονται παρά μόνο όσον αφορά στην πλευρά τους στις περιφερειακές οδούς στα βόρεια, ανατολικά και δυτικά της πόλης. Ο σχεδιασμός περιορίζεται στο οδικό δίκτυο, χωρίς να προχωρεί ούτε σε διαχωρισμό των οικοδομικών πολυγώνων σε οικόπεδα που θα συσχετίζονται με τις παλιές ιδιοκτησίες, ούτε στις μελλοντικές προεκτάσεις της πόλης. Επίσης, δε συνοδεύεται από κείμενα ή αναγραφές σχετικά με την κατανομή των χρήσεων στο χάρτη ούτε έχουν βρεθεί άλλα ντοκουμέντα που να περιγράφουν τις προθέσεις των σχεδιαστών του. Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει μόνο υποδέσεις σχετικά με τους στόχους και τον χαρακτήρα του νέου σχεδίου που υποστηρίζονται από τη μορφή και την διάρθρωση του νέου σχεδίου. Επιτρέπει επίσης την διατύπωση εκτιμήσεων που απορρέουν από τους συσχετισμούς που μπορούν να γίνουν με την κατάσταση πριν από την πυρκαγιά. Πρόκειται δηλαδή για την ανίστροφη κατάσταση με το σχέδιο που εκπόνησε ο Α. Ζάχος για τη Θεσσαλονίκη το 1914, την ίδια δηλαδή εποχή, από το οποίο σώζονται μόνο κείμενα που το περιγράφουν.¹⁵

Η οργάνωση του οδικού δικτύου. Η ιδιαιτερότητα του ρυμοτομικού σχεδίου οφείλεται κυρίως στην απουσία μίας κοινής λογικής ορ-

γάνωσης του οδικού δικτύου. Αν' αυτής παρατηρείται η σύνθεση 6 διαφορετικών μεδόδων αντιμετώπισης της πυρίκαυστης ζώνης (χάρτης 7). Έτσι λοιπόν, η περιοχή 1 η οποία καλύπτει το βορειοανατολικό κομμάτι της πόλης, αναπύσσεται σε σχηματισμό που δυμίζει κατά πολύ εκείνο του βυζαντινού τείχους και καλύπτει το 40% σχεδόν της υπόλοιπης έκτασης της ανασχεδιασμένης πόλης. Αν και το κομμάτι αυτό, όπως προαναφέρθηκε, λόγω της μακράς του ιστορίας ήταν και το πιο πολύπλοκο, η σχεδιαστική ομάδα πειναίνει, με μια σειρά από ριζοσπασικές αλλαγές στις παλιές οικοδομικές νησίδες, να δημιουργήσει ένα σχεδόν κανονικό σύστημα οδών που υπακούουν σε βασικές αξονικές χαράξεις, ίσως και σε μια μορφή καννάβου. Δεν πραγματοποιείται απλά ευθυγράμμιση και διαπλάτυνση των οδών, δεν έχουμε μόνο θεραπευτική παρέμβαση, αλλά αποφασιστική αλλαγή με διαιτήρηση μεν των βασικών αξόνων αλλά και προσαρμογή του παλιού ιστού σε κανονικές χαράξεις. Η μόνη εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα είναι ο περιφερειακός δρόμος στα βόρεια της πυρίκαυστης ζώνης, ο οποίος υπακούει μάλλον σε φυσικά χαρακτηριστικά (μεγάλη κλίση) παρά στον κάνναβο. Άλλωστε, από το κομμάτι αυτό δε λείπει η οργανικότητα και τα οικοδομικά πολύγωνα εμφανίζουν πολύ διαφορετικά μεταξύ τους μεγέθη, στοιχείο του προηγούμενου ιστού που διατηρείται. Παράλληλα, ακόμη και στο εσωτερικό της ίδιας αυτής ενότητας παρατηρείται διαφορετικός τρόπος οργάνωσης του οδικού δικτύου, με ακτινωτές χαράξεις και παραλληλίες στο ανατολικό τμήμα του και μια πιο πολύπλοκη μορφή ιστού στο δυτικό.

Ανάμεσα σε αυτόν τον τομέα και τον χείμαρρο της Κλουπούτσας, ο οποίος κλείνεται για λόγους υγιεινής, εκτείνεται μία στενόμακρη περιοχή στην οποία ο σχεδιασμός γίνεται πιο συντηρητικός: οι νέες χαράξεις επαναλαμβάνουν αυτό που βρίσκεται έτοιμο, με ευθυγραμμίσεις και διαπλατύνσεις, θυσιάζοντας παρ' όλα αυτά κάποια στοιχεία προκειμένου να δημιουργηθεί μία ομαλή συνολικά εικόνα. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ενότητας αυτής είναι η δημιουργία μικρών οικοδομικών πολυ-

γώνων, ίσως και μικρότερων των παλαιότερων νησίδων. Πρόκειται δηλαδή για συστηματική διάσπαση τους.

Οι δύο τομείς που βρίσκονται στην άλλη πλευρά αυτού του δρόμου θα έπρεπε ενδεχομένως να αποτελούν μία ενότητα στη μελέτη, καθώς και στους δύο η κανονική σχεδίαση έχει μειωθεί πια αρκετά. Τα σχήματα του παρελθόντος σχεδόν επαναλαμβάνονται σε πιο σύγχρονη μορφή. Ωστόσο οι παλιές οικοδομικές νησίδες του 4ου τομέα είναι ελαφρώς πιο καλοσχηματισμένες, επιτρέποντας μια πιο ευανάγνωστη σχεδίαση, σε αντίθεση με αυτές του 3ου τομέα, που με τις επεμβάσεις που γίνονται, καταλήγουν στην επανάληψη του σχήματος του ρόμβου, σαν να πρόκειται για έναν αυστηρά διατηρημένο κάνναβο.

Μία απόλυτα, θα λέγαμε, οργανική σχεδίαση λαμβάνει χώρα στον 5ο τομέα, όπου εκδηλώνεται ελάχιστο ενδιαφέρον για την κανονικότητα του ιστού. Πρόκειται για την επιμελή σχεδόν αποτύπωση της προηγούμενης κατάστασης. Οι μεγάλες οικοδομικές νησίδες διασπώνται και οι μικρότερες ενώνονται για τη διατήρηση κάποιων αναλογιών στα μεγέθη των πολυγώνων που δημιουργούνται, αλλά οι βασικές χαράξεις διατηρούνται.

Ο τελευταίος τομέας, που καλύπτει τη νότια έκταση της πόλης, έχοντας ίδια περίπου έκταση με τον πρώτο (17.4 εκτάρια περίπου), παρουσιάζει σαφώς μεγαλύτερη διάθεση εξομάλυνσης των πολύπλοκων γραμμών που διέπουν την παλιά πόλη. Σε αυτό βοηθά άλλωστε και το γεγονός ότι πρόκειται για νεότερη περιοχή από τις προηγούμενες, που φιλοξενούσε κεντρικές χρήσεις και για το λόγο αυτό έτυχε κάποιας φροντίδας μετά την πυρκαγιά του 1849. Ωστόσο, όσο και αν η μορφή του τμήματος αυτού στα ανατολικά του θυμίζει την κανονική σχεδίαση του πρώτου τομέα, στο ανατολικό τμήμα μεγάλες οικοδομικές νησίδες και ιδιοκτησίες μένουν αδιάσπαστες, χωρίς να υπάρχει σχεδιαστικά λόγος για αυτό.

Μία εξήγηση για τον τμηματικό αυτό σχεδιασμό δίνει ο χάρτης 9, στον οποίο φαίνεται ο ανασχεδιασμός του 1914 έχοντας για υπόβαθρο

την κιηματογράφηση με την κατανομή των ιδιοκτησιών. Η ιδιαίτερη αυτή αντιμετώπιση του χώρου έχει να κάνει με τη διαφορετική αντιμετώπιση των εθνικοδρησκευτικών κοινοτήτων. Οι Σέρρες παραμένουν και μετά το 1913 μία πολυεθνική πόλη, για τον ανασχεδιασμό της οποίας, σύμφωνα με το άρθρο 8 του νόμου 455,¹⁶ ισχύουν διαφορετικές ρυθμίσεις για τις διαφορετικής προέλευσης ομάδες που κατοικούν στις Σέρρες. Έτσι, από την προσφορά της ιδιωτικής τους ιδιοκτησίας στο δημόσιο χώρο εξαιρούνται η μουσουλμανική και η ισραηλιτική κοινότητα. Η διαφορετική αυτή αντιμετώπιση έχει τον αντίκτυπό της στον αστικό χώρο καθώς παρουσιάζεται μεγαλύτερη ελευθερία σχεδίασης στις χριστιανικές συνοικίες, ενώ στις μουσουλμανικές, η δέσμευση από την πρηγούμενη κατάσταση δεν επιτρέπει ριζικές αλλαγές. Πιο συγκεκριμένα, για το Βαρόσι, στο οποίο αντιστοιχεί ο πρώτος τομέας, προτείνεται μία κανονική σχεδίαση του χώρου, η οποία καθώς προχωρούμε δυτικά, προς τις καινούριες, εκτός κάστρου χριστιανικές συνοικίες χάνει βαδιμαία την αυστηρότητά της. Πιθανόν να λειτουργεί ως μεταβατικό στάδιο για τη σύνδεση με τις μουσουλμανικές συνοικίες οι οποίες έχουν σχεδιαστεί πολύ συντηρητικά, ρομαντικά θα λέγαμε, προκειμένου να μην επηρεαστούν ιδιαίτερα οι ιδιοκτησίες των μουσουλμάνων κατοίκων. Μία επιπλέον δυσκολία για τον ορθοκανονικό σχεδιασμό των μουσουλμανικών συνοικιών ίσως να ήταν και η έντονη κλίση της περιοχής όπως φαίνεται στο χάρτη 1. Για τις εβραϊκές συνοικίες, δεν φαίνεται να υπάρχει η ίδια φροντίδα, καθώς αυτές εντάσσονται αρμονικά στον κάνναβο της ανατολικής περιοχής, με αλλαγές που ιδιαίτερα στην περιοχή των Σαράντα Οντάδων είναι ριζικές. Ίσως για το συγκεκριμένο οικιστικό σύνολο υπάρχει η ευχέρεια αποφασιστικού σχεδιασμού στην περίπτωση που η εσωτερική αυλή έχει θεωρηθεί ως δημόσιος χώρος και συνεπώς μπορεί να κατατεθεί για τη δημιουργία κανονικών αξόνων.

Ιεράρχηση των οδών. Μετά από μία γενική επισκόπηση του πολεοδομικού ιστού που προτάθηκε το 1914, μπορούμε να προχωρήσουμε σε

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΙΣΤΟΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΧΑΡΑΞΕΙΣ

πιο ειδικά θέματα που προκύπτουν από τη μελέτη του. Παρά λοιπόν τον ελεύθερο χαρακτήρα που διέπει το οδικό δίκτυο, υπάρχει σε αυτό μία σαφής ιεράρχηση που έχει να κάνει με το πλάτιος των δρόμων αλλά και με τη λειτουργία που αυτοί αναλαμβάνουν στην πόλη (χάρτης 8).

Ως προς το πλάτιος των δρόμων λοιπόν, έχουμε τις εξής κατηγορίες:

- α) Πλάτους 15 μ. Για να είμαστε συγκεκριμένοι, το πλάτος αυτό που είναι και το ανώτερο, δεν ανήκει σε σύνολο δρόμων, αλλά σε μία και μόνο οδό που φαίνεται όμως να είναι μία από τις σημαντικότερες αρτηρίες της πόλης. Πρόκειται για τον δρόμο που xαράσσεται στη διεύθυνση που ορίζει ο xείμαρρος της Κλουποτίτσας. Ο δρόμος αυτός φαίνεται να διχοτομεί την πόλη σε ανατολική και δυτική, καθώς ξεκινά από το βόρειο άκρο της για να φτάσει στο νότιο όριο της πυρίκαυστης ζώνης.

β) Πλάτους 12 μ. Το πλάτος αυτό έχει η βασική αρτηρία της πόλης, που συxεδιάζεται στα ίχνη του βυζαντινού βασιλικού δρόμου και του οδωμανικού δρόμου Κονλούκι. Ο δρόμος αυτός που πιθανώς θα διατηρούσε τον εμπορικό του χαρακτήρα είναι δρόμος έντονης κίνησης. Άλλωστε η διαπλάτυνση και ευθυγράμμισή του δεν είναι οι μόνες επιμβάσεις που εφαρμόζονται σε αυτόν. Οι οικοδομικές νησίδες που συναντούσε στο δρόμο του λίγο πριν διασχίσει την Κλουποτίτσα διαιρούνται για να του δώσουν σαφή και ανεμπόδιστη διεύθυνση προς την αγορά της πόλης. Το ίδιο πλάτος έχει και μία από τις δυτικές εισόδους της πόλης, η οποία αποτελεί και νοτιοδυτικό όριο της πυρίκαυστης ζώνης. Είναι λοιπόν αναμενόμενο για μία οδό που θα διατηρεί συνεχώς σημαντική κίνηση να απαιτεί μεγάλο σχετικά πλάτος ώστε να λειτουργήσει αποδοτικά.

οποία χαράσσεται παράλληλα στις βασικές γραμμές της παλιάς αγοράς. Ένας ακόμη δρόμος στα ανατολικά της πόλης που μάλλον ονομάζεται περιφερειακός και όχι είσοδος διατηρεί επίσης το πλάτος των 10 μέτρων.

- δ) Πλάτους 8 μ. πρόκειται για τη διάσταση που έχει το μεγαλύτερο ποσοστό των δρόμων του οδικού δικτύου της πόλης, δρόμοι τοπικής κυκλοφορίας. Το πλάτος αυτό έχουν όλες σχεδόν οι οδοί που σχεδιάζονται παράλληλα με το βασιλικό δρόμο, και στις δύο πλευρές του, οι περισσότεροι δρόμοι στη θέση της παλιάς αγοράς αλλά και οι πιο ακανόνιστοι δρόμοι στις μουσουλμανικές συνοικίες.
- ε) πλάτους 6 μ. Πρόκειται για δευτερεύοντες δρόμους που συνδέουν τους σημαντικότερους και συνήθως προκύπτουν από τη διάσπαση των οικοδομικών νησίδων. Δεν αποτελούν δρόμους με αναμενόμενη έντονη κυκλοφορία αλλά με το σχεδιασμό τους βοηθούν στην καλύτερη διάρθρωση του σχεδίου.

Ελεύθεροι χώροι. Οι οργανωμένοι ελεύθεροι χώροι στο ρυμοτομικό σχέδιο του 1914 είναι σχετικά λίγοι με συχνή την παρουσία ά-σημων κόμβων στις ενώσεις των οδών. Στο σημείο αυτό θα γίνει αναφορά αποκλειστικά στο σημαπισμό τους σε σχέση με το οδικό σύστημα της πόλης, ενώ η λειτουργία και οι χρήσεις που πιθανώς φιλοξενούνται σ' αυτούς θα σχολιαστούν παρακάτω (χάρτης 12).

Ο πρώτος και μάλλον πιο αξιόλογος χώρος είναι μία πλατεία που σηματίζεται στα ανατολικά της πόλης (χάρτης 12a). Έχει εντυπωσιακά αυστηρό σχήμα τετραγώνου διαστάσεων 80*80 μ. ενώ φαίνεται να οργανώνει σε μεγάλο βαθμό το οδικό σύστημα στη γύρω περιοχή. Την πλατεία αυτή φαίνεται να διασχίζει διαγώνια ο νέος δρόμος που επαναλαμβάνει τη χάραξη του Κονλουκίου τονίζοντας τη σημασία της πλατείας αυτής στον αστικό ιστό. Εκτός από το δρόμο αυτό, από την πλατεία ξεκινούν κάθετα και αξονικά άλλοι οχιώ συνολικά δρόμοι μαρτυρώντας μεν τη σημασία της κανονικής αυτής χάραξης αλλά και υπο-

βαθμίζοντας τη λειτουργία της διοχετεύοντας σημαντικό ποσοστό της κίνησης της πόλης στον εντυπωσιακό κατά τα φαινόμενα ελεύθερο αυτό χώρο.

Ένας δεύτερος, όχι τόσο καλοσχηματισμένος αλλά με μεγάλη επίσης σημασία στη διάρθρωση του πολεοδομικού ιστού βρίσκεται στα νοτιοδυτικά της πόλης, στη θέση της παλιάς αγοράς (χάρτης 12β). Στο σημείο ένωσης σημαντικών αρτηριών αποτελεί κάτι παραπάνω από διευρυμένο κόμβο για την αποσυμφόρηση της κυκλοφορίας, καθώς η έκτασή του είναι αρκετά μεγάλη και τα όριά του σαφή δίνοντάς του ένα σχεδόν τριγωνικό σχήμα.

Ο τρίτος και τελευταίος διευρυμένος ελεύθερος χώρος του συστήματος αυτού τοποθετείται στα βορειοδυτικά της πόλης, στην αφετηρία του δρόμου που καλύπτει την Κλουποτίτσα (χάρτης 12γ). Από την ιδιότητα ακριβώς της αφετηρίας ενός τόσο αξιόλογου άξονα για την πόλη προσδίδεται μεγάλη σημασία στο χώρο αυτό. Χάνει κάτι όμως από το γεγονός ότι δε φαίνεται να έχει μία συγκεκριμένη λογική σχεδίασης, αλλά ότι μάλλον προκύπτει από το σχηματισμό των οικοδομικών νησίδων στην περιοχή πριν από την πυρκαγιά.

Ιδιωτική - δημόσια γη. Από την παραπάνω σχεδιαστική λογική προέκυψε ένας σαφής διαχωρισμός ιδιωτικού - δημόσιου χώρου. Φαίνεται όμως πως, για τα σημερινά δεδομένα, το ποσοστό του δημόσιου χώρου είναι μικρό σε σχέση με αυτό του ιδιωτικού και οι υπολογισμοί έρχονται να επιβεβαιώσουν αυτή την εντύπωση: 25% της συνολικής έκτασης διαιτήθεται για τη δημιουργία των οδών ενώ μόλις 2% της έκτασης αυτής καταλαμβάνεται από τους υπόλοιπους ελεύθερους χώρους (πλατείες). Αν λάβουμε υπ' όψη όμως την οικονομική δυσπραγία τόσο του κράτους όσο και των πολιτών, αλλά και την ανάγκη για γρήγορη ανοικοδόμηση της πόλης θα κατανοήσουμε τα ποσοστά αυτά

Κατανομή χρήσεων. Όπως προαναφέρθηκε, δυστυχώς, το σχέδιο

Χορτογραφική Υπηρεσία
Κπηματογραφική Ομάδα

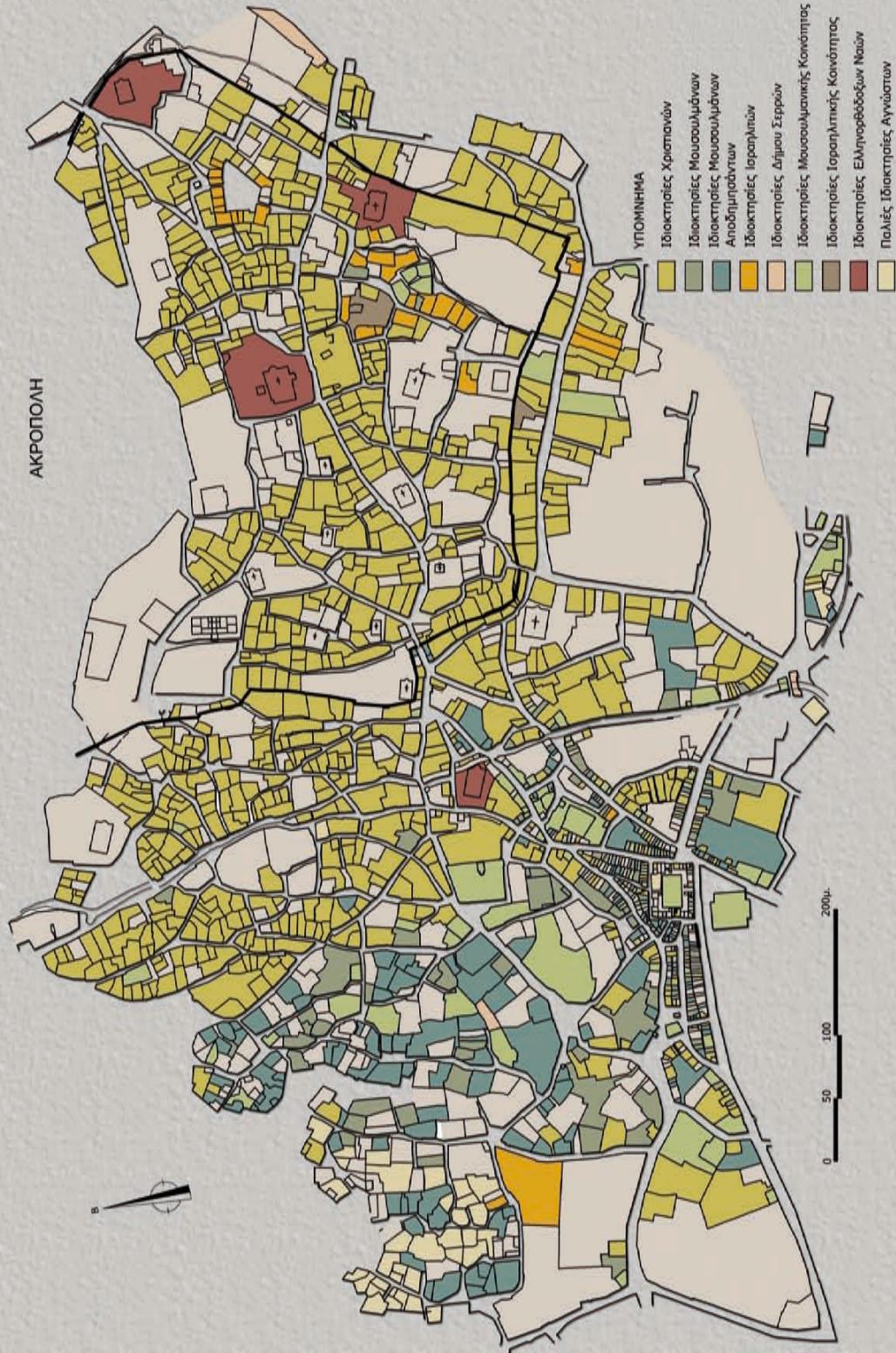
Κτηματογράφησις

ΕΥΠΡΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΕΚΤΙΘΕΜΕΝΟΣ ΠΛΗΕΙΟΣ ΣΕΓΓΟΙΩΝ

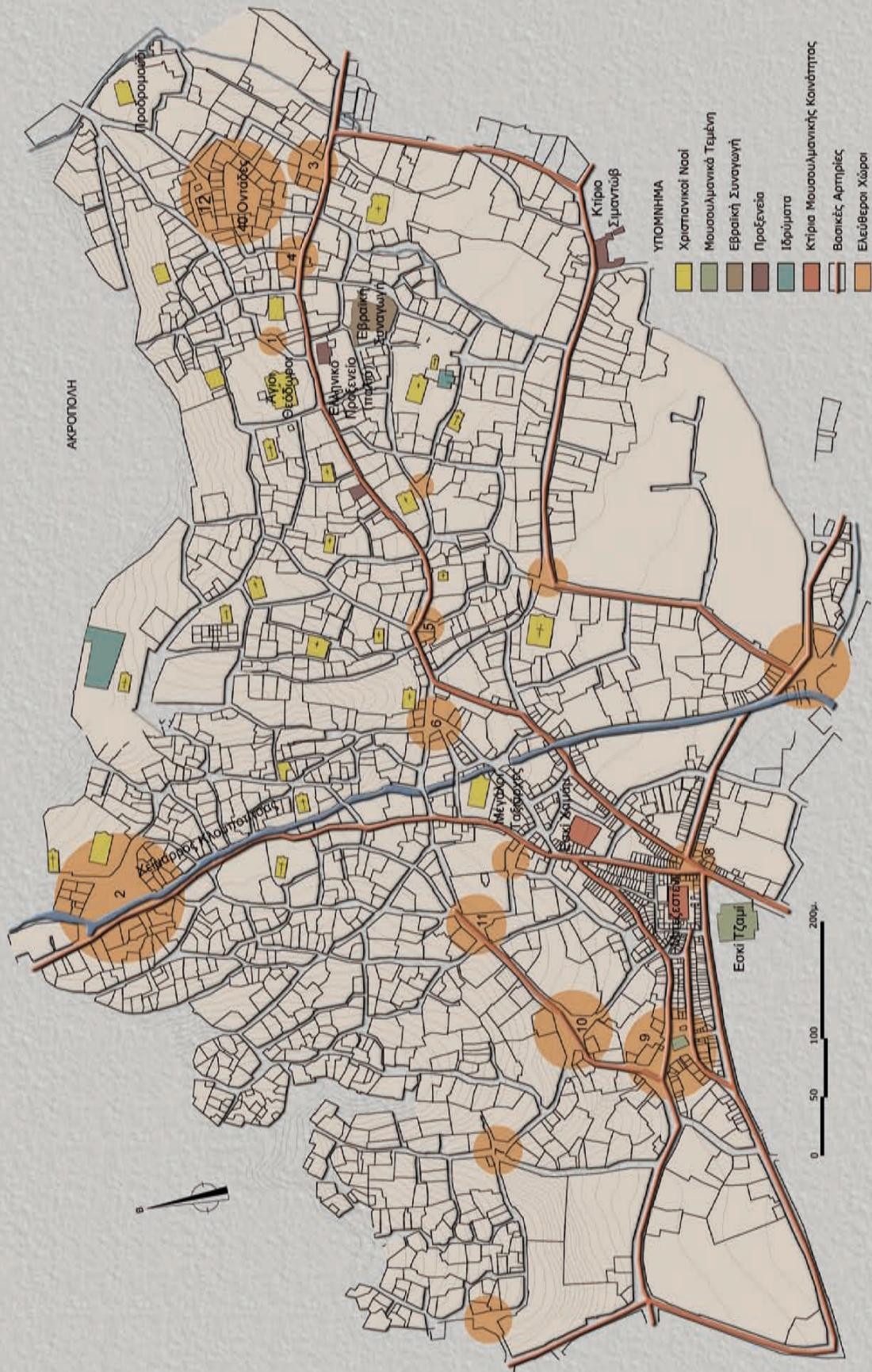
κλινοξ 1:500

Σχεδίαση - Επεξεργασία: Ευδοκία Ράντου

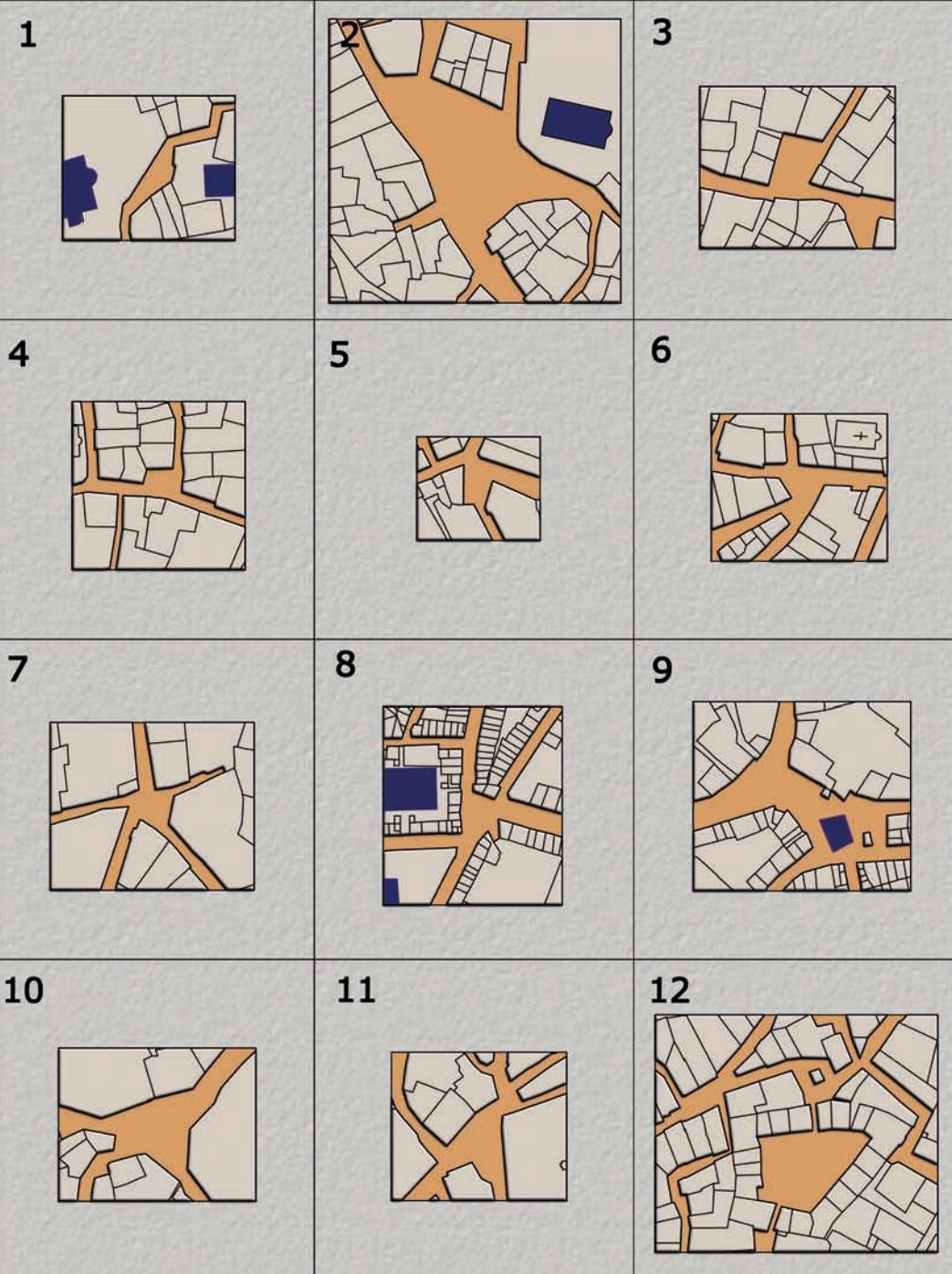
ΧΑΡΤΗΣ 2: ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΔΙΟΚΤΗΣΙΩΝ

Σχέδιοση - Επεξεργασία: Ευδόκια Ράντου

ΧΑΡΤΗΣ 4: ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΧΩΡΩΝ

0 20 40 60μ.

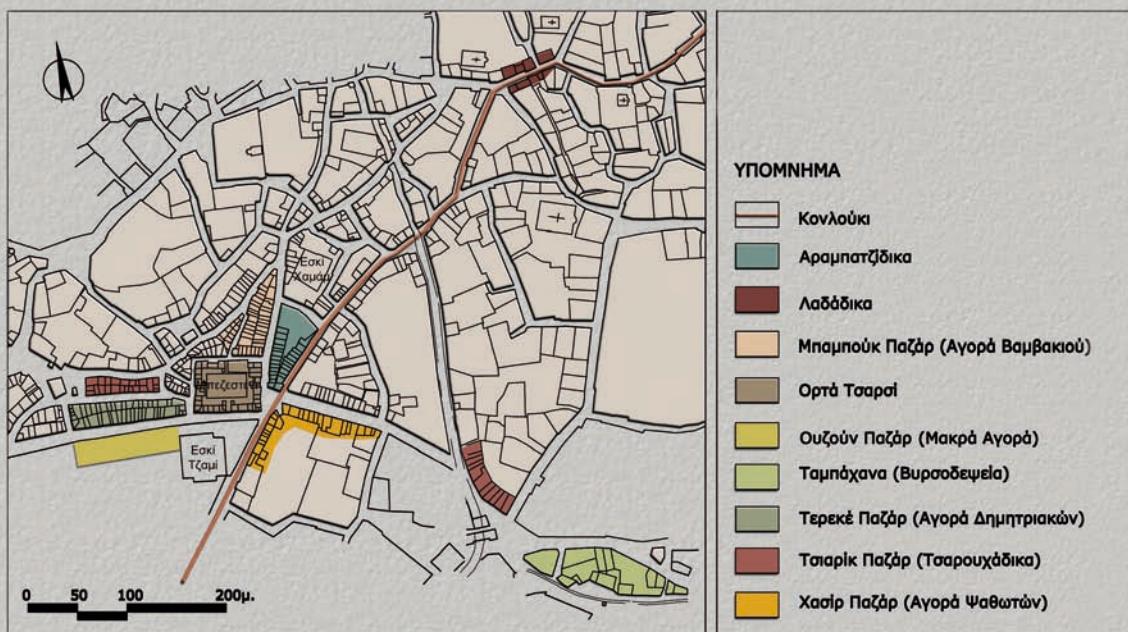
Σχεδίαση - Επεξεργασία: Ευδοκία Ράντου

ΧΑΡΤΗΣ 5: ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΧΡΗΣΕΩΝ

Σχεδίαση - Επεξεργασία: Ευδοκία Ράντου

ΧΑΡΤΗΣ 6: ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ

Σχεδίαση - Επεξεργασία: Ευδοκία Ράντου

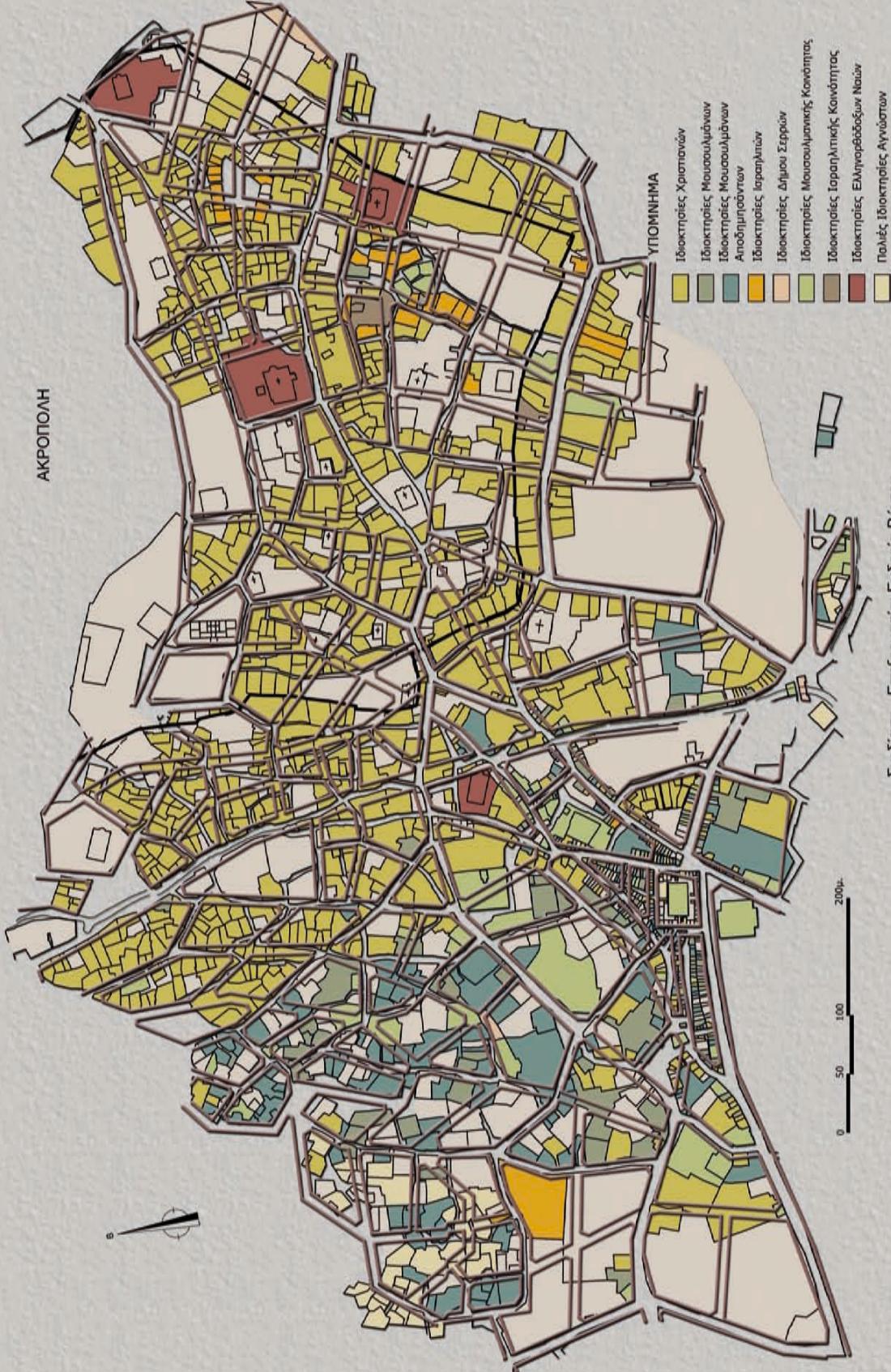
ΧΑΡΤΗΣ 7: ΤΟΜΕΙΣ ΑΝΑΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

ΧΑΡΤΗΣ 8: ΙΕΡΑΡΧΗΣΗ ΤΩΝ ΟΔΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΛΑΤΟΣ

ΧΑΡΤΗΣ 9: ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΝΕΑ ΡΥΜΟΤΟΜΙΑ

Σχεδιαστή - Επεξεργαστή: Ευδοκία Ράντου

ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ ΑΞΙΟΛΟΓΑ ΚΤΙΡΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΡΥΜΟΤΟΜΙΑ

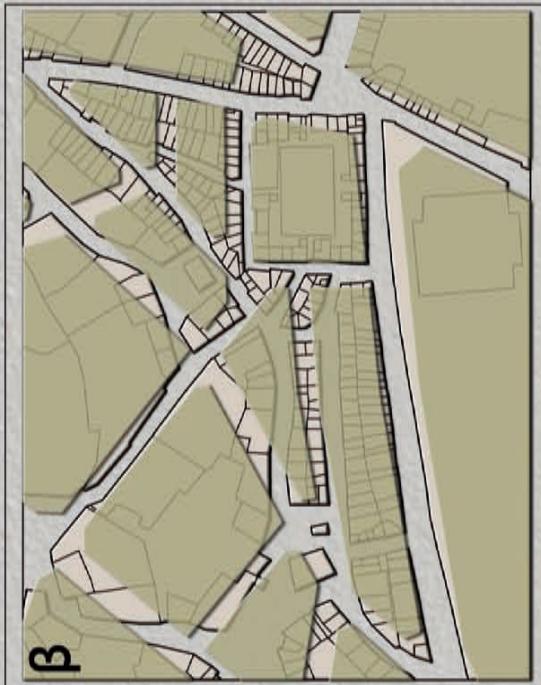

ΧΑΡΤΗΣ 11: ΧΡΗΣΕΙΣ - ΚΥΡΙΟΙ ΑΞΟΝΕΣ - ΚΥΡΙΑ ΓΛΑΤΕΙΑ

Σχεδίαση - Επεξεργασία: Ευδοκία Ράντου

ΧΑΡΤΗΣ 12: ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΧΩΡΩΝ

Σχεδίαση - Επεξεργασία: Ευδοκία Ράντου

Χάρτης 12α: Η κύρια πλατεία του σχεδίου του 1914
Χάρτης 12β: Η εμπορική πλατεία του σχεδίου του 1914
Χάρτης 12γ: Ο αλευθερος χώρος στα βόρεια της πόλης

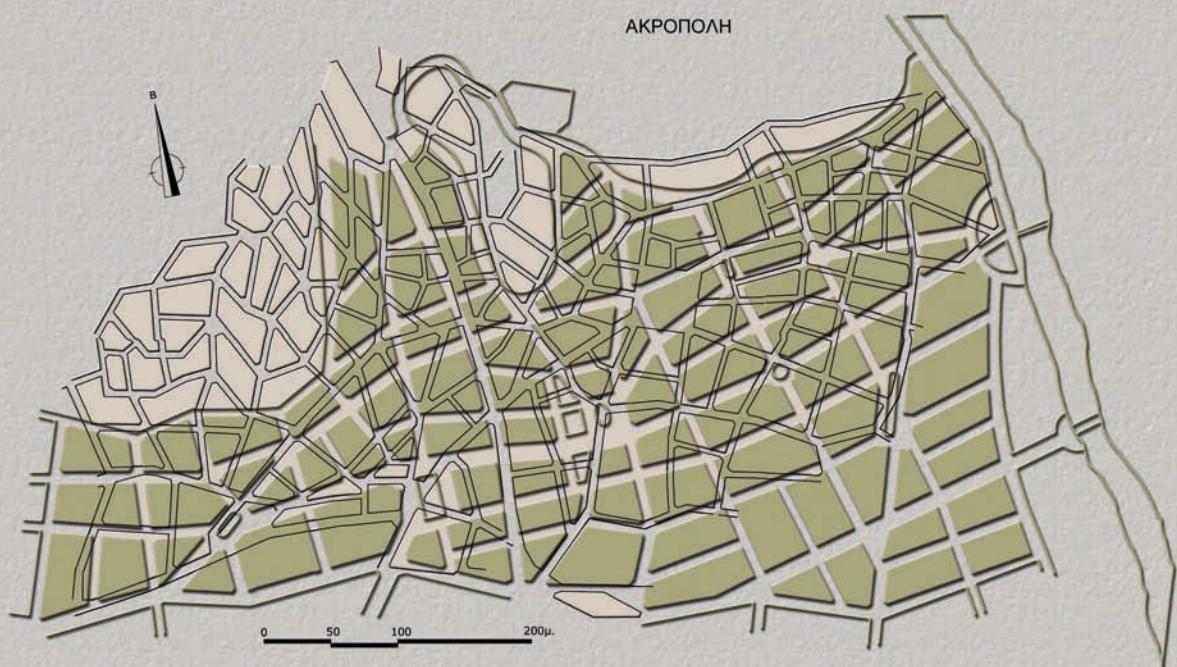

ΧΑΡΤΗΣ 13: ΚΤΗΜΑΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΚΑΙ ΡΥΜΟΤΟΜΙΑ ΤΟΥ 1920

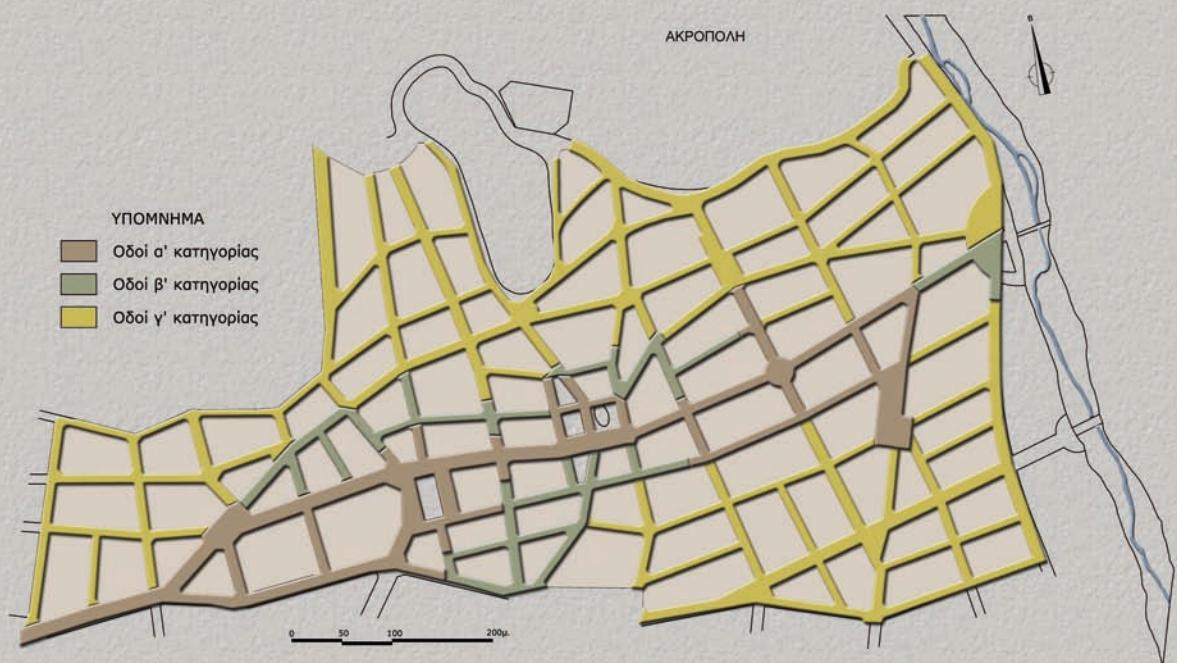
Σχεδίαση - Επεξεργασία: Ευδοκία Ράντου

ΧΑΡΤΗΣ 14: ΡΥΜΟΤΟΜΙΑ 1914 - ΡΥΜΟΤΟΜΙΑ 1920

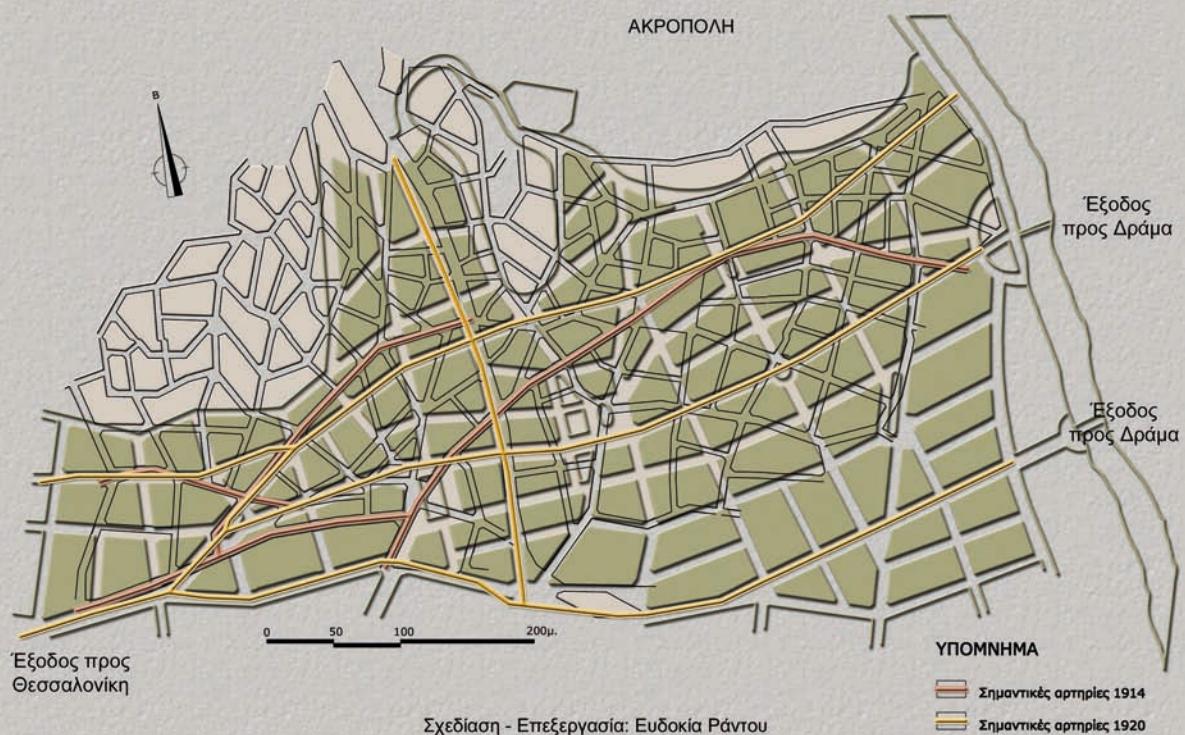
Σχεδίαση - Επεξεργασία: Ευδοκία Ράντου

ΧΑΡΤΗΣ 15: ΗΕΡΑΡΧΗΣΗ ΟΔΩΝ

Σχεδίαση - Επεξεργασία: Ευδοκία Ράντου

ΧΑΡΤΗΣ 16: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΑΡΤΗΡΙΩΝ 1914-1920

ΧΑΡΤΗΣ 17: ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΧΡΗΣΕΩΝ

ΧΑΡΤΗΣ 18: ΑΞΙΟΛΟΓΑ ΚΤΙΡΙΑ ΚΑΙ ΡΥΜΟΤΜΙΑ ΤΟΥ 1920

Σχεδιαστή - Επεξεργασία: Ευδοκία Ράντου

ΧΑΡΤΗΣ 19: ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΡΥΜΟΤΟΙΑ 1920

ΧΑΡΤΗΣ 20: ΑΝΑΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΡΩΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ Ν. ΤΣΑΚΙΡΗ

του 1914 δεν παρέχει πληροφορίες σχετικά με την κατανομή των χρήσεων στο χώρο της πόλης. Το ίδιο το ρυμοτομικό σύστημα όμως προσφέρει κάποια γενικά στοιχεία σχετικά με τη λειτουργία των διάφορων περιοχών. Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ένα γενικό σκαρίφημα (χάρτης 11), όπου είναι εμφανής η καθαρή και σαφώς οριοθετημένη τοποθέτηση κεντρικών χρήσεων και κατοικίας.

Το εμπορικό κέντρο φαίνεται να παραμένει στη θέση που είχε πριν την πυρκαγιά, με δύο βασικούς πυρήνες, έναν στα νοτιοδυτικά της πόλης, στη θέση του παλιού Οριά Τσαροί και έναν δεύτερο στα νότια, στη θέση της περιοχής των βυρσοδεψείων σε μία συνολική έκταση σαφώς μειωμένη σε σχέση με την παλιά έκταση που καταλάμβανε το εμπορικό κέντρο. Αυτή η σύγκριση βέβαια είναι άδικη καθώς η χρήση του εμπορίου στο σχέδιο του 1914 θα προοριζόταν και για τους χώρους που γειτονεύουν με το βασικό πυρήνα του χωρίς αυτό να φαίνεται σαφώς στο χάρτη. Εντύπωση προκαλεί η επανάληψη των σχημάτων που συνέδεταιν το παλιό Τσαροί για τη δημιουργία της νέας αγοράς. Οι δρόμοι διαπλατύνονται και ευδυγραμμίζονται και τα πολύγωνα που προκύπτουν παρουσιάζουν ιδιαίτερη σαφήνεια, ωστόσο η λογική της ανάπτυξης του μικρο-εμπορίου (παζάρι) στη βάση της μοιάζει να μένει σταθερή. Το ίδιο συμβαίνει και με τα βυρσοδεψεία, των οποίων οι βασικές χαράξεις διατηρούνται αλλά το σχήμα απλοποιείται στη μορφή του ρόμβου. Πυρήνας της αγοράς παραμένει καθώς φαίνεται το Μπεζεστένι, το οποίο εντάσσεται στο κέντρο ενός κανονικού πολυγώνου. Σε μία συνολικά τριγωνική διάταξη αναπτύσσονται άλλες έξι νησίδες, τέσσερις στα βόρεια του κυρίου και δύο πιο στενόμακρες στα δυτικά. Η πλατεία που προαναφέρθηκε και εκτείνεται στα ανατολικά του Μπεζεστένι και προέκυψε από την «αφαίρεση» κάποιων καταστημάτων έχει προφανώς εμπορικό χαρακτήρα, ιδιότητα περισσότερο κίνησης παρά στάσης συνεισφέροντας στην αποσυμφόρηση της περιοχής στις ώρες αιχμής. Αντίθετα η πλατεία που αναφέρθηκε στο σχολιασμό της κιμματογράφησης, στα δυτικά όρια της αγοράς μάλλον υποβαθμίζεται καθώς μειώνεται η έκτασή της αλλά και

κατεδαφίζεται (ή έχει ήδη καταστραφεί) το Τζαμί που αυτή φιλοξενούσε.

Στο σημείο αυτό ας επιτραπεί μία υπόθεση σχετικά με την περιοχή που εντάσσεται στο δεύτερο τομέα του χάρτη 7. Βασικό χαρακτηριστικό της περιοχής αυτής είναι η κατάτμηση των οικοδομικών νησίδων σε μικρά πολύγωνα, τα οποία, ως προς τη χρήση θυμίζουν χώρο αγοράς ή ακόμη και γραφείων. Τον κεντρικό χαρακτήρα του τμήματος αυτού ενισχύει η πρόσβασή του στο δρόμο που καλύπτει την Κλουποτίσα, δρόμο αυξημένης σημασίας και κίνησης. Ανασταλικό στοιχείο για την υπόθεση αυτή αποτελεί το γεγονός ότι σύμφωνα με τους χάρτες των ιδιοκτησιών και των χρήσεων πριν την πυρκαγιά, το κομμάτι αυτό αποτελούσε περιοχή κατοικίας και δε θα ήταν ίσως τόσο εύκολη μια τόσο ριζική μεταβολή της χρήσης που αυτό φιλοξενούσε. Ωστόσο, αποτελούνταν από χριστιανικές συνοικίες, γεγονός που θα έκανε τα πράγματα πιο εύκολα για έναν ελεύθερο χειρισμό του θέματος.

Προς την αναζήτηση ενός πολιτικού κέντρου (civic centre) της πόλης κατευθυνόμαστε στην κύρια πλατεία της, η οποία, τόσο αυστηρά σχεδιασμένη, παραπέμπει μάλλον σε διοικητικές λειτουργίες. Το κανονικό της σχήμα, οι μνημειακές, αξονικές χαράξεις που καταλήγουν σε αυτή, καθώς και η άμεση σχέση της με μία καίρια αριτρία της πόλης, της δίνουν τη σοβαρότητα που αρμόζει σε ένα χώρο διοικητικής λειτουργίας. Την άποψη αυτή ενισχύει το γεγονός ότι μέσα στο περίγραμμα της βρισκόταν προ της πυρκαγιάς το κτίριο του ελληνικού προξενείου, το οποίο δε θα συνεχίσει βέβαια να λειτουργεί με την ίδια ιδιότητα, αλλά ενδεχομένως ο χώρος του θα διατεθεί για κάποια άλλη πολιτική λειτουργία.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί πως το κυρίως διοικητικό κέντρο της πόλης μάλλον θα παρέμενε στην περιοχή του Διοικητηρίου (Κονάκι), όπου ήδη φιλοξενούνταν διοικητικές χρήσεις. Το γεγονός αυτό όμως δε μειώνει τη σημασία της παραπάνω πλατείας στον αστικό ιστό. Ο χώρος αυτός θυμίζει τις περιγραφές του Α. Ζάχου για τη διαμόρφωση της περιοχής του Λευκού Πύργου όχι μόνο σε πολιτικό κέντρο αλλά και σε χώρο γοήτρου, όπου θα φιλοξενούνταν οι υψηλές λει-

τουργίες της πόλης και ο οποίος θα οριζόταν από μεγαλοπρεπή δημόσια και ιδιωτικά κτίρια.¹⁷ Αν υποδέσουμε και την τοποθέτηση κάποιου αγάλματος σε αναλογία με το άγαλμα του βασιλιά που προόριζε ο Α. Ζάχος για την πλατεία του Λευκού Πύργου, μιλάμε πλέον για μία πλατεία του ηγεμόνα παρόμοια με αυτές της πολεοδομίας της ευρωπαϊκής Αναγέννησης.

Όποιος και να ήταν ο ακριβής μελλοντικός ρόλος της, η πλατεία αυτή φαίνεται να βαρύνεται με έντονη συμβολική σημασία. Αποτελούσε μάλλον ισχυρό εργαλείο για το συμβολισμό της αλλαγής, του περάσματος από το θεοκεντρικό, συντηρητικό οδωμανικό κράτος στη σύγχρονη, πολιτικά οργανωμένη ελληνική κοινωνία.

Ένας τρίτος χώρος, όπου θα μπορούσαν να αναπτύσσονται διοικητικές λειτουργίες είναι αυτός που συνορεύει με την περιοχή των βυρσοδεψείων στα νότια της πόλης. Η περιοχή αυτή αντλεί τη σημασία της από τη γειτνίαση με έναν άλλο χώρο κεντρικής λειτουργίας (εμπόριο), από την κατάληξη σε αυτή της πιο κεντρικής οδού της πόλης, αλλά και από την ύπαρξη σε αυτή ενός κτιρίου που στον κατάλογο των ιδιοκτησιών αναφέρεται να ανήκει στο δημόσιο. Τσως λοιπόν η πρώτη πλατεία να προοριζόταν για το κατεζοχήν πολιτικό κέντρο των Σερρών, που θα στέγαζε τα πιο σημαντικά κτίρια διοίκησης, ενώ η άλλη ως ένας δευτερεύων χώρος για παρόμοιες λειτουργίες μικρότερης σημασίας.

Σε απόλυτη σχέση με το κυρίως πολιτικό κέντρο της πόλης βρίσκεται και το νέο δρησκευτικό κέντρο της με πυρήνα το μητροπολιτικό ναό των Αγίων Θεοδώρων, ο οποίος, αν και είναι γνωστό πως καίγεται το 1913, αντιμετωπίζεται από τη μελετητική ομάδα με μεγάλο ενδιαφέρον. Εντάσσεται σε ένα οικοδομικό πολύγωνο που πιθανώς αποδίδεται εξολοκλήρου στην εκκλησία δίνοντας επιβλητική θέση στον ιστό της πόλης αλλά και μετατρέποντας το γύρω χώρο του σε ευχάριστη ημιδημόσια περιοχή.

Ως προς τη σύνδεση λοιπόν των ελεύθερων αυτών χώρων, έχουμε έναν άξονα πλούσιο σε ιστορία που διατηρεί τη βασική κατεύθυνση του

βυζαντινού και αργότερα οθωμανικού δρόμου και συνδέει το θρησκευτικό κέντρο της πόλης με το χώρο γοήτρου, το εμπόριο και στην προεκτασή του στα νότια το πολιτικό κέντρο των Σερρών.

Ο μοναδικός ενταγμένος στον αστικό ιστό χώρος αναψυχής ίσως είναι αυτός που παραπάνω αναφέρθηκε ως δεύτερο εμπορικό κέντρο. Δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για τις δραστηριότητες που φιλοξενούσε ο χώρος αυτός κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Στην περίπτωση όμως που επρόκειτο για χώρο αναψυχής, η χρήση αυτή ενδέχεται να διατηρούνταν και στο νέο σχέδιο. Όσον αφορά στον ελεύθερο χώρο στα βόρεια της πόλης, στην αρχή του κεντρικού δρόμου, το χαλαρό σχήμα του χώρου αυτού δεν εμποδίζει την ανάπτυξη χώρου πρασίνου. Το γεγονός όμως ότι βρίσκεται στα όρια της πόλης, πολύ κοντά στο τουρκικό νεκροταφείο κάνει αδύνατη την υπόθεση ότι θα μπορούσε να αποτελεί τόπο αναψυχής. Πρόκειται δηλαδή απλώς για την επανάληψη μίας κατάστασης χωρίς εμφανείς λόγους. Ωστόσο, από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, η διασκέδαση των Σερραίων οργανωνόταν στη σημερινή οδό Εξοχών, στα βορειοανατολικά της πόλης, κατά μήκος του χειμάρρου των Αγίων Αναργύρων. Ίσως λοιπόν να μη θεωρήθηκε απαραίτητη η ένταξή μιας τέτοιας λειτουργίας στον αστικό ιστό.

Αντιμετώπιση αξιόλογων κτιρίων. Κατά την πυρκαγιά του 1913 κάηκαν 19 εκκλησίες σύμφωνα με κατάλογο που δημοσιεύεται στα Σερραϊκά Χρονικά.¹⁸ Σύμφωνα με τον κατάλογο αυτό οι εκκλησίες των Αγίων Θεοδώρων, του Αγίου Αντωνίου, των Μεγάλων Ταξιαρχών και του Αγίου Παντελεήμονα ανήκουν στην καιηγορία αυτή, αλλά με το σχέδιο πόλεως του 1920 οι ιδιοκτησίες τους έμειναν στην ίδια καθώς αυτές αναστηλώθηκαν ή χτίστηκαν από την αρχή. Ο υπολογισμός ενδέχεται να ήταν ο ίδιος για το σχέδιο του 1914 καθώς φαίνεται πως οι συγκεκριμένες εκκλησίες καθώς και ο ναός του Τιμίου Προδρόμου (Προδρομούδι), που δεν κάηκε, αντιμετωπίζονται στο σχέδιο με παρόμοιο τρόπο. Όπως προαναφέρθηκε για το ναό των Αγίων Θεοδώρων,

και στις πέντε περιπτώσεις τα οικοδομικά πολύγωνα σχεδιάζονται με προσοχή προκειμένου να αναδειχτούν οι ναοί (χάρτης 10). Καθώς η έκταση της ιδιοκτησίας του κάθε ναού είναι περίπου ίση με αυτή του οικοδομικού πολυγώνου στο οποίο εντάσσεται είναι πιθανόν ο χώρος να σχεδιάστηκε σκόπιμα με τον τρόπο αυτό: Είσι ο κάθε μνημείο θα έχει πρόσβαση στους δρόμους που το περιβάλλουν αλλά και θα διαθέτει έναν καθαρό, σαφή ημιδημόσιο χώρο, ώστε κάθε εκκλησία να αποτελεί πέρα από θρησκευτικό και κοινωνικό κέντρο. Ως προς τις υπόλοιπες εκκλησίες, προφανώς δεν υπολογίστηκε πως θα ανοικοδομηθούν στην παλιά τους θέση, καθώς νέοι δρόμοι καταλαμβάνουν τον χώρο τους.

Το ίδιο συμβαίνει και με την εβραϊκή συναγωγή, που με το προτεινόμενο σχέδιο φαίνεται να βρίσκεται στη διασταύρωση δύο δρόμων ανάμεσα στην πλατεία και την εκκλησία του Αγίου Αντωνίου.

Σχετικά με τα μουσουλμανικά τεμένη, δυστυχώς οι πληροφορίες δεν είναι αρκετές. Προαναφέρθηκε ωστόσο η σχεδίαση δρόμου στη θέση όπου βρίσκεται το Αραπισλάρ τζαμί, το οποίο μάλλον κάηκε. Στην περίπτωση του Εσκί τζαμιού, η ύπαρξή του όχι απλά αναγνωρίζεται αλλά υπογραμμίζεται κατά το σχεδιασμό του 1914 για να κατεδαφιστεί το 1935 μετά από πολυετή εγκατάλειψή του.

Όσο για το κύριο του παλιού Ελληνικού Προξενείου φαίνεται να αναγνωρίζεται κατά τον ανασχεδιασμό καθώς διατηρούσε θέση σημαντική στον παλαιότερο ιστό της πόλης με πρόσωπο στο δρόμο Κονλούκι που διατηρήθηκε ως προς τη διεύθυνσή του. Το Ιταλικό Προξενείο μοιάζει επίσης να κρατά σημαντική θέση στο νέο σχέδιο καθώς διατηρείται η γωνιακή του θέση.

Τέλος, ως προς το Μπεζεστένι, αυτό εντάσσεται σε μία νέα καλοσχεδιασμένη οικοδομική νησίδα της οποίας πιθανώς επρόκειτο να αποτελεί μοναδικό κτίριο.

Προτού συνοψίσουμε σχετικά με τους στόχους σχεδιασμού σε συνδυασμό με τον παλιότερο ιστό κρίνεται χρήσιμη μια σύγκριση του σχεδίου του 1914 με αυτό του 1920 ώστε να εξαχθούν πιο ολοκληρωμένα συμπερά-

σματα σχετικά με την έκφραση ή όχι της επιθυμίας για εκουγχρονισμό της πόλης καθώς και τη δέσμευση από την προηγούμενη κατάσταση.

4. Σύγκριση των σχεδίων 1914 και 1920

Το σχέδιο του 1920, που είναι και αυτό που τελικά εφαρμόστηκε, έχει ήδη σχολιαστεί για τις σχεδιαστικές του αρχές και την πρωτοτυπία του.¹⁹ Στο σημείο αυτό όμως μας ενδιαφέρει μια σύντομη ανάλυσή του με σκοπό τη σύγκριση των δύο σχεδίων. Πριν από τη σύγκριση αυτή καλό είναι να αναφερθεί πως είναι διαφορετική η «ποσότητα» πληροφοριών που παίρνουμε από τα δύο σχέδια. Το σχέδιο του 1914 αποτελείται από τις ρυμοτομικές χαράξεις μόνο επάνω στο κτηματογραφικό υπόβαθρο. Αντίθετα, το σχέδιο του 1920, προσφέρει έναν πλούτο πληροφοριών, όπως το οδικό δίκτυο με την πεζοδρόμηση και τις νησίδες, τις εισόδους στην πόλη, τις νέες ιδιοκτησίες, τις χρήσεις αλλά και το χαρακτηρισμό κάποιων κτιρίων. Συνεπώς στοιχεία του παλιού σχεδίου για τα οποία μόνο εικασίες είναι δυνατές, για το νέο σχέδιο σχολιάζονται με σιγουριά καθώς είναι και αυτό που τελικά εφαρμόσθηκε.

Η οργάνωση του οδικού δικτύου. Καταρχήν, όπως φαίνεται από τους χάρτες 13 και 14, το σχέδιο του 1920 δεν καλύπτει την ίδια έκταση με αυτό του 1914. Το σχέδιο του 1914 αναφέρεται στην πυρίκαυση ζώνη τηρώντας ακριβώς τα όριά της, ενώ σε αυτό του 1920, τμήματα που ρυμοτομούνταν το 1914, τώρα σχεδιάζονται ως άλση. Το συνολικό εμβαδόν αυτών των εκτάσεων (100.000 τ.μ. περίπου) συμπληρώνει ανασχεδιάζοντας δύο εκτάσεις που δεν περιλαμβάνονται στην καμένη ζώνη, στα νοτιοανατολικά και τα νοτιοδυτικά του σχεδίου. Το αποτέλεσμα που προκύπτει από τη ρύθμιση αυτή είναι ότι το καινούριο σχέδιο, ενώ είναι ίδιο με το προηγούμενο σε έκταση, έχει περισσότερο τονισμένο τον άξονα ανατολής - δύσης.

Πρόκειται για ένα σχέδιο με ενιαία και σαφή σχεδιαστική λογική σε

όλη την έκτασή του. Πρόταση ανατρεπική, εντελώς διαφορετική από αυτή του 1914 και έντονα επηρεασμένη από τις αρχές της σύγχρονης δυτικοευρωπαϊκής (γερμανικής) πολεοδομίας. Ανεξάρτητα από τις παλιές συνοικίες δημιουργείται ένα γεωμετρικό, σχεδόν κανονικό δίκτυο δρόμων βασιζόμενο σε ένα σχετικά αυστηρό κάνναβο. Οι μόνες παρεκκλίσεις από τον κανόνα που διέπει το σχέδιο παρατηρούνται στα βόρεια και βορειοδυτικά της πόλης και οφείλονται στο φυσικό ανάγλυφο του εδάφους. Ακόμη, όσον αφορά κυρίως στον πρώτο τομέα του σχεδίου του 1914 (βλ. χάρτη 7) ο κάνναβος για τον οποίο μιλήσαμε έχει κατεύθυνση ΝΑ προς ΒΔ, ενώ αντίθετα, στο νέο σχέδιο το δίκτυο των δρόμων αναπτύσσεται σε έναν διαγώνιο επίσης άξονα με κατεύθυνση όμως αυτή τη φορά από ΒΑ προς ΝΔ. Η διαφορά αυτή έχει και πάλι να κάνει με το βαθμό δέσμευσης των δύο σχεδίων από την παλιά κατάσταση. Έτσι, το σχέδιο του 1914 προκύπτει, ακόμη και στο πιο ριζοσπαστικό του σημείο, από το σεβασμό στα βασικά στοιχεία της παλιάς πόλης. Το σχέδιο του 1920, αντίθετα, δεν υπακούει σε τέτοιους κανόνες αλλά προτείνει χαράξεις που δίνουν ένα κανονικό αποτέλεσμα.

Οι οικοδομικές νησίδες που προκύπτουν από τις χαράξεις αυτές παίρνουν όλες κανονικά επίσης σχήματα παραλληλογράμμων, τραπεζίων και τριγώνων ενώ ταυτόχρονα διατηρούν παρόμοιο εμβαδόν (περίπου 4.000 τ.μ.) μεταξύ τους. Επιπλέον το ποσοστό των ελεύθερων χώρων έχει αυξηθεί κατά πολύ σε σχέση με αυτό που προτεινόταν το 1914, από 25% σε 40%.

Ιεράρχηση των οδών. Σε μια πιο λεπτομερή μελέτη του οδικού δικύου βιοθημά ένας χάρτης του 1921 από τον οποίο προκύπτει μια σαφής κατηγοριοποίηση των δρόμων που σχετίζεται μάλλον με τη λειτουργία των δρόμων στον αστικό ιστό. Σύμφωνα με τον χάρτη αυτό, οι οδοί της πόλης χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες οι οποίες διακρίνονται σαφώς μεταξύ τους με τη χάραξη γραμμών - ορίων (χάρτης 15).

Στην κατηγορία α' εντάσσεται ο άξονας που διασχίζει την πόλη από

ια δυτικά μέχρι τα ανατολικά της αποτελώντας έξοδο προς Θεσσαλονίκη στα δυτικά και προς Δράμα στα ανατολικά, όπως πληροφορούμαστε και από το σχέδιο. Με πλάτος 20 μέτρων φαίνεται να κυριαρχεί όχι μόνο λόγω διαστάσεων αλλά και λειτουργίας καθώς κατά μήκος του αναπτύσσονται πέντε ελεύθεροι χώροι, ένα πλάτωμα στα δυτικά του, δύο πλατείες στη συνέχεια, ένας κυκλικός κόμβος (rond point) και μία ελλειψοειδής διάταξη στο ανατολικό του άκρο. Στην ίδια αυτή κατηγορία ανήκουν κάποιες αριθμίες που έχουν σχέση με τον άξονα αυτό δημιουργώντας τρία «σύνολα» α κατηγορίας, στο δυτικό άκρο της πόλης, στο κέντρο της και στο ανατολικό της άκρο. Τα σύνολα αυτά σχετίζονται με τους ελεύθερους χώρους αλλά και με τις λειτουργίες που φιλοξενούνται στις περιοχές που περικλείουν όπως θα δούμε παρακάτω.

Στη β' κατηγορία ανήκουν ευρείς και πάλι δρόμοι (10,12, 14, 20 μ.) που οργανώνονται σε άμεση σχέση με την πρώτη κατηγορία και πλαισιώνουν τους ελεύθερους χώρους που προαναφέρθηκαν. Πρόκειται για δύο συστήματα, ένα στα βόρεια και ένα στα νότια του βασικού δρόμου καθώς και για την απόληξή του στα ανατολικά στην ελλειψοειδή διάταξη που προαναφέρθηκε, η οποία διαμορφώνει τη σύνδεση της πόλης με την ενδοχώρα της.

Στην κατηγορία γ' ανήκει όλο το υπόλοιπο οδικό σύστημα με δρόμους τοπικής κυκλοφορίας πλάτους από 10 έως 20 μ. χωρίς επιπλέον διευκρινήσεις για επιμέρους ιεράρχησή τους. Ωστόσο, η κατηγορία αυτή καλύπτει προφανώς τις περιοχές που βρίσκονται εκτός χωρικού και λειτουργικού κέντρου, στα βόρεια και νότια της πόλης.

Πέρα από την αυστηρή αυτή ομαδοποίηση των δρόμων σε κατηγορίες, από την οποία δε φαίνεται να προκύπτουν ιδιαίτερες αναφορές στο σχέδιο του 1914, είναι χρήσιμη η μελέτη του νέου σχεδίου από την οποία προκύπτουν επιπλέον παρατηρήσεις σχετικά με την ιεράρχηση του οδικού δικτύου αλλά και με τις ομοιότητες σε σχέση με τις χαράξεις που προτάθηκαν το 1914 (χάρτης 16). Φαίνεται λοιπόν πως ο βασικός δρόμος που προαναφέρθηκε έχει κοινή περίπου αρχή με το δρόμο Α - Α

και σε ένα μικρό τμήμα του προχωρεί παράλληλα με αυτόν. Ένας δεύτερος δρόμος που διασκίζει διαμπερώς την πόλη ξεκινώντας από το ίδιο σημείο στα δυτικά με τον πρώτο συνεχίζει νοτιότερα, σχεδόν παράλληλα με αυτόν διασκίζοντας έναν χώρο που φαίνεται να μένει ελεύθερος για να καταλήξει στα δυτικά δημιουργώντας έναν δεύτερο σύνδεσμό της πόλης με την ενδοχώρα της. Ο δρόμος αυτός δε φαίνεται να αναφέρεται στο προηγούμενο σχέδιο παρά μόνο στη δυτική έξοδο του. Από την έξοδο αυτή δυτικά ξεκινά και μία τρίτη αρτηρία που διασκίζει επίσης την πόλη κατά τον άξονα ανατολής - δύσης αλλά βορειότερα περνώντας από ένα ιδιαίτερα κομβικό σημείο, τη Μητρόπολη καθώς και το μικρό πλάτωμα που ανοίγεται μπροστά της. Η οδός αυτή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς φαίνεται να συμπίπει σε διαφορετικά τμήματά της με δύο επίσης σημαντικές λειτουργικά οδούς του σχεδίου του 1914. Επισης, στο σημείο που αποκολλάται από την κεντρικότερη αρτηρία της νέας πόλης προχωρεί παράλληλα με την οδό Β - Β, η οποία βρισκόταν κοντά στις κεντρικές λειτουργίες της πόλης σύμφωνα με το σχέδιο εκείνο. Ακόμη, στο σημείο που ο νέος δρόμος περνά μπροστά από τη Μητρόπολη, εμφανής είναι η ταύτισή του με την οδό του 1914 που θα αναπαρήγαγε το Κονλούκι της Τουρκοκρατίας, το βασιλικό δρόμο του Βυζαντίου. Ωστόσο, πέρα από το σημείο αυτό οι δύο δρόμοι δεν έχουν άλλα κοινά στοιχεία καθώς, όπως προαναφέρθηκε, οι κάνναβοι των δύο σχεδίων διαφέρουν στη διεύθυνση τους. Βασική συνέπεια, η υποβάθμιση του βασιλικού δρόμου του Βυζαντίου που με τόση «ευλάβεια» διατηρείται στον ανασχεδιασμό του 1914.

Πέρα από τις αρτηρίες που διασκίζουν την πόλη σε «οριζόντια» διεύθυνση μεγάλη σημασία έχουν και κάποιες «κατακόρυφες». Μία από τις πιο ενδιαφέρουσες είναι αυτή που σχεδιάζεται στη διεύθυνση του χειμάρρου της Κλουπούτσας, ο οποίος κλείνεται όπως προσχεδιαζόταν και από το 1914. Όπως είναι λοιπόν φυσικό, ο δρόμος αυτός κινείται σχεδόν παράλληλα και σε ένα τμήμα του μάλιστα συμπίπει με τον ευρύτερο και έναν από τους σημαντικότερους δρόμους του σχεδίου του 1914.

Στο καινούριο σχέδιο έχει ενδιαφέρον η κατάληξή του στο χώρο, στο νότιο όριο της πόλης που όπως προαναφέρθηκε φαίνεται να προορίζεται για ελεύθερος χώρος.

Οι υπόλοιποι δρόμοι που αναπτύσσονται στον άξονα βορρά - νότου δε φαίνονται να έχουν κάποια σχέση με τις χαράξεις του σχεδίου του 1914, είναι όμως ιδιαίτερα σημαντικοί για τη νέα πόλη. Ο μεσαίος (δρόμος ιδιαίτερης κλίσης) διασκίζει δύο σημεία κλειδιά της πόλης, το χώρο της Μητρόπολης και το rond point νοτιότερα. Η οδός που βρίσκεται στα ανατολικά διασκίζει και αυτή έναν ελεύθερο χώρο ο οποίος μάλιστα δημιουργείται στο σημείο τομής της με έναν διαγώνιο άξονα. Ο άξονας αυτός συμπίπτει κατά μεγάλο μήκος του με τον ανατολικό περιφερειακό δρόμο του σχεδίου του 1914.

Οργάνωση των χρήσεων στο χώρο. Ως προς τις χρήσεις, το σχέδιο του 1920 γίνεται πιο σύνθετο και πιο συγκεκριμένο σε σχέση με το παλιότερο σχέδιο (χάρτης 17). Πέρα από την κατοικία και το εμπόριο χωροθετούνται τρεις διαφορετικού είδους πλατείες, ελεύθεροι χώροι, ένας σαφώς επεξεργασμένος χώρος αναψυχής, καθώς και εκπαιδευτικές λειτουργίες.

Η λειτουργία του εμπορίου μετακινείται ελαφρώς νότια σε σχέση με το παλιό Τσαροί και τη θέση που έχει στο σχέδιο του 1914 χωρίς όμως να χάσει την αίσθηση του μικροεμπορίου (Bazaar).²⁰ Ουσιαστικά εντάσσεται σε δύο οικοδομικά πολύγωνα, στο ένα από τα οποία βρίσκονται το Μπεζεστένι και το Εσκί Τζαμί και αναπτύσσεται ευθύγραμμα στα μετωπα των πολυγώνων αλλά και στο εσωτερικό τους. Ωστόσο, πέρα από την ιδιαίτερη αυτή διάταξη του εμπορίου, στα ίδια αυτά οικοδομικά πολύγωνα συνυπάρχουν και ιδιοκτησίες των οποίων το μέτριο μέγεθος παραπέμπει στην οικοδόμηση μεγαλύτερων κτισμάτων σε σχέση με αυτά της παραδοσιακής αγοράς. Τις όμως αυτό να έχει να κάνει με το μετωπο των πολυγώνων στις πλευρές τους αυτές σε δρόμο καίριας σημασίας (άρα και αξίας) για το πολεοδομικό σύστημα. Παρ' όλα αυτά, ο πα-

ραδοσιακός χαρακτήρας της λειτουργίας του εμπορίου φαίνεται να διατηρείται παρά τον εξορθολογισμό του σχεδιασμού.

Σε απόλυτη σχέση με τη λειτουργία του εμπορίου σχεδιάζεται μία πλατεία στα ανατολικά του Μπεζεστενιού, η οποία έχει ορθογώνιο σχήμα και πλαισιώνεται από το κτίριο αυτό, το δημαρχείο, δύο άλλα κτίρια διοικητικών λειτουργιών και ένα ξενοδοχείο. Η πλατεία αυτή φαίνεται να σχετίζεται με τη μελλοντική πλατεία που θα σχεδιαστεί στην περιοχή του Διοικητηρίου, στην προέκταση της οδού που οδηγεί στο σιδηροδρομικό σταθμό όπως μαρτυρεί το σχέδιο. Πρόκειται λοιπόν για μία δεύτερη πλατεία συμβολικού χαρακτήρα που περιβάλλεται τόσο από διοικητικές όσο και από εμπορικές δραστηριότητες. Η πλατεία αυτή σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό χωρικά με τον ελεύθερο χώρο που προτάθηκε το 1914 μπροστά στο Μπεζεστένι, συνδυάζοντας όμως τον αποκλειστικά εμπορικό χαρακτήρα εκείνης με τη διοικητική λειτουργία.

Στα βορειοδυτικά του συστήματος αυτού της αγοράς σχηματίζεται μία διαπλάτυνση στο νέο κεντρικό άξονα που δεν έχει σχέση με τις χαράξεις του 1914, είναι όμως ενδιαφέρουσα η μετέπειτα ονομασία της «Πλατεία Δήμητρας» από το «Τερεκέ Παζάρ» (Αγορά Δημητριακών) της οδωμανικής πόλης.

Σε μικρή απόσταση και με σαφή σύνδεση με την πλατεία που αναφέρθηκε παραπάνω δημιουργείται μία ακόμη πλατεία ελλειψοειδούς σχήματος. Το λιγότερο αυστηρό αυτό σχήμα αλλά και τα κτίρια που την ορίζουν (Θέατρο και Λύκειο) μαρτυρούν έναν λιγότερο συμβολικό χαρακτήρα, μία λειτουργία αστικής αναψυχής. Αυτός ο χώρος άλλωστε, είναι τοποθετημένος στο «βαρύκεντρο» του αστικού ιστού.

Νοιούτερα από την πλατεία αυτή, στα όρια της πυρίκαυστης ζώνης της πόλης, βρίσκεται ένας χώρος που αν κρίνουμε από την έλλειψη σχεδιασμού προεκτάσεων πρόκειται να μείνει ελεύθερος. Η χρήση του ίσως να είχε σχέση με το χώρο αναψυχής που λειτουργούσε στη θέση αυτή κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας είτε με το εμπόριο. Πρόκειται για τη σημερινή πλατεία Εμπορίου.

Σε αντίθεση με το σχέδιο του 1914, η πλατεία της Μητρόπολης φαίνεται να λειτουργεί ανεξάρτητα από τις υπόλοιπες κεντρικές λειτουργίες της πόλης με τη διαμόρφωση ενός ελεύθερου χώρου που σχεδιάζεται για το σκοπό αυτό. Η πλατεία σχετίζεται χωρικά με το rond point που προαναφέρθηκε, το οποίο επίσης φαίνεται να αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους κόμβους της νέας πόλης, ένα χώρο γοήτρου.

Σαφής είναι και η χωροθέτηση της λειτουργίας της εκπαίδευσης με τέσσερα διδακτήρια διάσπαρτα στο χώρο της πόλης, ώστε να εξυπηρετούν τις γειτονιές της κατοικίας, τα οποία έχουν αποκλειστική κατοχή του οικοδομικού πολυγώνου στο οποίο ανήκουν. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η γειτνίασή τους με τους χώρους πρασίνου περιμετρικά του αστικού ιστού.

Όσον αφορά στο πράσινο μέσα στον αστικό ιστό, στο σχέδιο του 1920 σχεδιάζεται ένας τόπος αναψυχής που δυμίζει τις περιγραφές του Α. Ζάχου σχετικά με το όραμά του για το Επταπύργιο της Θεσσαλονίκης του 1914.²¹ Στα βορειοδυτικά λοιπόν της πόλης οργανώνεται και διαμορφώνεται ένας ελεύθερος χώρος με επιβλητική είσοδο που οδηγεί στο κέντρο του τόπου αυτού, όπου σχηματίζεται ένα μεγάλων διαστάσεων και ελεύθερης μορφής πλάτωμα που φιλοξενεί μάλλον κάποιο περίπερο πολιτισμού και αναψυχής. Στην περιφέρεια αυτού του πλατώματος οργανώνεται το πράσινο με ρομαντικά ελλειψοειδή μονοπάτια που φαίνεται να αντικαθίστανται στον αυστηρό σχεδιασμό του αστικού χώρου.

Πέρα από αυτόν το σχεδιασμένο πράσινο χώρο, η πόλη περιβάλλεται στα βορειοδυτικά, βόρεια και ανατολικά της με άλση,²² από τα οποία το πιο ενδιαφέρον είναι αυτό στα βορειοδυτικά που τοποθετείται στις πρώην μουσουλμανικές συνοικίες οι οποίες έχουν δημευθεί και διατίθενται με αυτό τον τρόπο στους πολίτες των Σερρών (χάρτης 19). Το άλσος στα βόρεια της πόλης επίσης καταλαμβάνει παλιές ιδιοκτησίες (χριστιανών αυτή τη φορά) οι οποίες με τον αστικό αναδασμό μεταφέρονται σε άλλες περιοχές της πόλης. Το 1914 δεν υπήρχε βέβαια η ευχέρεια

για τέτοιες κινήσεις καθώς όχι μόνο δεν επικρεμόταν η αποχώρηση των μουσουλμάνων, αλλά επιπροσθέτως ο νόμος προέβλεπε την ιδιαίτερη μεταχείρισή τους.

Αντιμετώπιση αξιόλογων κτιρίων. Ήδη έγινε μία αναφορά στη Μητρόπολη των Σερρών, η οποία όχι απλώς αναδεικνύεται τοποθετούμενη σε γωνιακό σημείο του οικοδομικού πολυγώνου αλλά θεωρείται ως αφορμή για το σχηματισμό άλλης μιας πλατείας στην πόλη, κίνηση με αναφορές στις περιγραφές του Ζάχου αλλά και στον τελικό ανασχεδιασμό της Θεσσαλονίκης το 1917.²³ Με παρόμοιο, λιγότερο όμως μνημειακό τρόπο αντιμετωπίζονται και οι υπόλοιπες βυζαντινές εκκλησίες, οι οποίες είτε σώθηκαν από την πυρκαϊά είτε προαποφασίστηκε ότι δα ανοικοδομηθούν στην ίδια δέση (χάρτης 18). Πρόκειται για τις ίδιες εκκλησίες που αναγνωρίζονται κατά το σχεδιασμό του 1914 (Άγιοι Θεόδωροι, Τιμίου Προδρόμου, Άγιος Αντώνιος, Ταξιάρχες).

Ως προς την αντιμετώπιση των οδωμανικών μνημείων, όπως και στο σχέδιο του 1914, το Μπεζεστένι και το Εσκί Τζαμί αναγνωρίζονται ως σημαντικά κτίρια και εντάσσονται στο νέο σχεδιασμό με τρόπο που τα αναδεικνύει, ενώ το Αραπισλάρ Τζαμί, μάλλον κατεστραμμένο απουσιάζει από το σχεδιασμό. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο Αχμέτ Πασά Τζαμί, στα νοτιανατολικά της πόλης, το οποίο εντάσσεται στο νότιο άλσος.

Από τα προξενεία της πόλης μόνο το παλιό Ελληνικό Προξενείο εντάσσεται σε νέο οικοδομικό πολύγωνο. Άλλωστε το 1920 πλέον το Ελληνικό Προξενείο ίσως να μην έχει πλέον έντονη συμβολική σημασία σαν κύριο όπως είχε το 1914. Ως προς το Ιταλικό Προξενείο, φαίνεται να ρυμοτομείται ενώ είναι γνωστό πως σε πράξεις τακτοποίησης που συντάχθηκαν το 1927 το εμβαδόν της ιδιοκτησίας μειώνεται αισθητά.²⁴

5. Συμπεράσματα

Το σχέδιο του 1914 είναι ένα σχέδιο συμβιβασμών. Μέσα στη δίνη των

εξελίξεων που συνταράσσουν την Ελλάδα και τη σερραϊκή κοινωνία έχει να αντιμετωπίσει μια επείγουσα ανάγκη στέγασης χιλιάδων κατοίκων με πενιχρά θεσμικά και οικονομικά μέσα. Η πίεση του χρόνου δεν αφαιρεί από τη συστηματικότητα του εγχειρήματος. Η λεπτομερής κιηματογράφηση και η θεσμοθέτηση του αστικού αναδασμού για πρώτη φορά στην ελληνική πολεοδομία αποδεικνύουν το αντίθετο.

Ωστόσο, ενώ ο νέος σχεδιασμός φαίνεται να ωθείται μέχρι κάποιο σημείο από την πρόθεση για τη δημιουργία μίας πόλης σύγχρονης, ευρωπαϊκής με έντονη τη σφραγίδα του ελληνικού κράτους, τελικά καταλήγει σε συμβιβασμούς. Η πολυεθνική σύσταση της πόλης υπαγορεύει ιδιαίτερες ρυθμίσεις για τις διάφορες εθνικοθρησκευτικές ενότητες. Προς αποφυγή πολύπλοκων χειρισμών καιά την ανακατανομή του χώρου στους μη χριστιανούς ιδιώτες, το νέο σχέδιο δεσμεύεται σε μεγάλο βαθμό από τις παλιές χαράξεις στα δυτικά της πόλης, οι οποίες σε συνδυασμό με τις κανονικές χαράξεις στα ανατολικά δίνουν μία εικόνα σύγχυσης, μίας πόλης χωρισμένης σε δύο ίματα που ενώνονται με μία ενδιάμεση κατάσταση ανάμεσά τους.

Ένα σχέδιο συντηρητικό, που διστάζει να απουνάξει την παλιά κατάσταση, αλλά και ρομαντικό, που αναγνωρίζει τις ιδιαιτερότητες των κατοίκων της πόλης και τους αντιμετωπίζει διαφορετικά. Διατηρεί τους περισσότερους άξονες του παλιού σχεδίου αλλά και τον πολυπυρηνικό χαρακτήρα του. Εξωραΐζει τον αστικό ιστό ακολουθώντας την υπάρχουσα σχεδιαστική λογική στην οποία εφαρμόζει τα μέτρα της σύγχρονης εποχής (ευθυγραμμίσεις και διαπλατύνσεις οδών, δημιουργία δημόσιων χώρων). Φαίνεται να αφήνει ακλόνητες τις διάφορες χρήσεις που αναπτύσσονται στην πόλη μη τολμώντας να καταστρέψει την παλιά ατμόσφαιρα. Στην προσπάθεια όμως της διατήρησης του «τοπικού χρώματος», το οποίο έθετε και ο Α. Ζάχος ως βασικό στοιχείο του οράματός του για τη Θεσσαλονίκη, της φυσιογνωμίας της πόλης, δυσιάζει την ευκαιρία για μία γενική αναμόρφωση της, γιαέναν ορθολογικότερο σχεδιασμό και για τη δημιουργία περισσότερων ελεύθερων χώρων. Καθί-

σταται έτσι αδύνατο το πέρασμα από την διασπασμένη πολυθρησκευτική κοινωνία, στην βελτίωση των όρων συμβίωσης των εθνικοθρησκευτικών ενοτήτων και στην ομογενοποίησή τους κάτω από κοινές οργανωτικές δομές, διασυνδέσεις και στόχους.

Τα στοιχεία αυτά έρχεται να προσφέρει το νέο σχέδιο με τη λειτουργικότητα, τη διορατικότητα και τη δικαιοσύνη του. Πρόκειται για ένα σχέδιο που προσφέρει στους κατοίκους ένα άνετο παρόν και ένα πολλά υποσχόμενο μέλλον. Ωστόσο, το σχέδιο του 1920 μοιάζει να στερεί από την πόλη κάτι από τον παλιό της αέρα «ξεριζώνοντας» ιδιοκτησίες και λειτουργίες από την παλιά τους θέση, σβήνοντας τις παλιές χαράξεις και ξεκινώντας από λευκό χαρτί... Ακόμη όμως και αν θυσιάζει αρκετά στοιχεία του παρελθόντος δε σημαίνει ότι το αγνοεί τελείωσ. Διατηρεί γωνιές στην πόλη που αποπνέουν την αιμόσφαιρα του 19ου αιώνα. Κρατά τη σχεδιαστική λογική του Ορτά Τσαρού και χαράσσει έναν από τους σημαντικότερους δρόμους της νέας πόλης (Ι. Δραγούμη) στα ίχνη του "Κονλούκι" της Τουρκοκρατίας, Βασιλικού Δρόμου του Βυζαντίου, Εγνατίας οδού του παρελθόντος.

Σιώκος όμως αυτής της εργασίας δεν ήταν η σύγκριση των δύο σχεδίων και η ανάδειξη του επιτυχέστερου. Η επιτυχία άλλωστε ενός σχεδίου δε φαίνεται παρά στην εφαρμογή και στην περίπτωση της πρότασης του 1914 μπορούμε μόνο να αναφωτίσμαστε για τη μετέπειτα εξέλιξη του βασικού εκείνου πυρήνα. Το σχέδιο του 1914 παρέμεινε στα χαριτιά. Ο μη ρεαλιστικός του χαρακτήρας, η έλλειψη μιας ενιαίας φυσιογνωμίας, και η απλά θεραπευτική του επέμβαση σε κάποιες περιοχές το κατέστησαν μη εφικτό. Παράλληλα, η εφαρμογή του προσέκρουσε και σε εξωτερικές αντικειμενικές δυσκολίες: την οικονομική δυσχέρεια κράτους και κατοίκων, την έλλειψη κατάλληλης πολεοδομικής νομοθεσίας, τον πόλεμο, την ανακατάληψη της πόλης από τους Βουλγάρους.

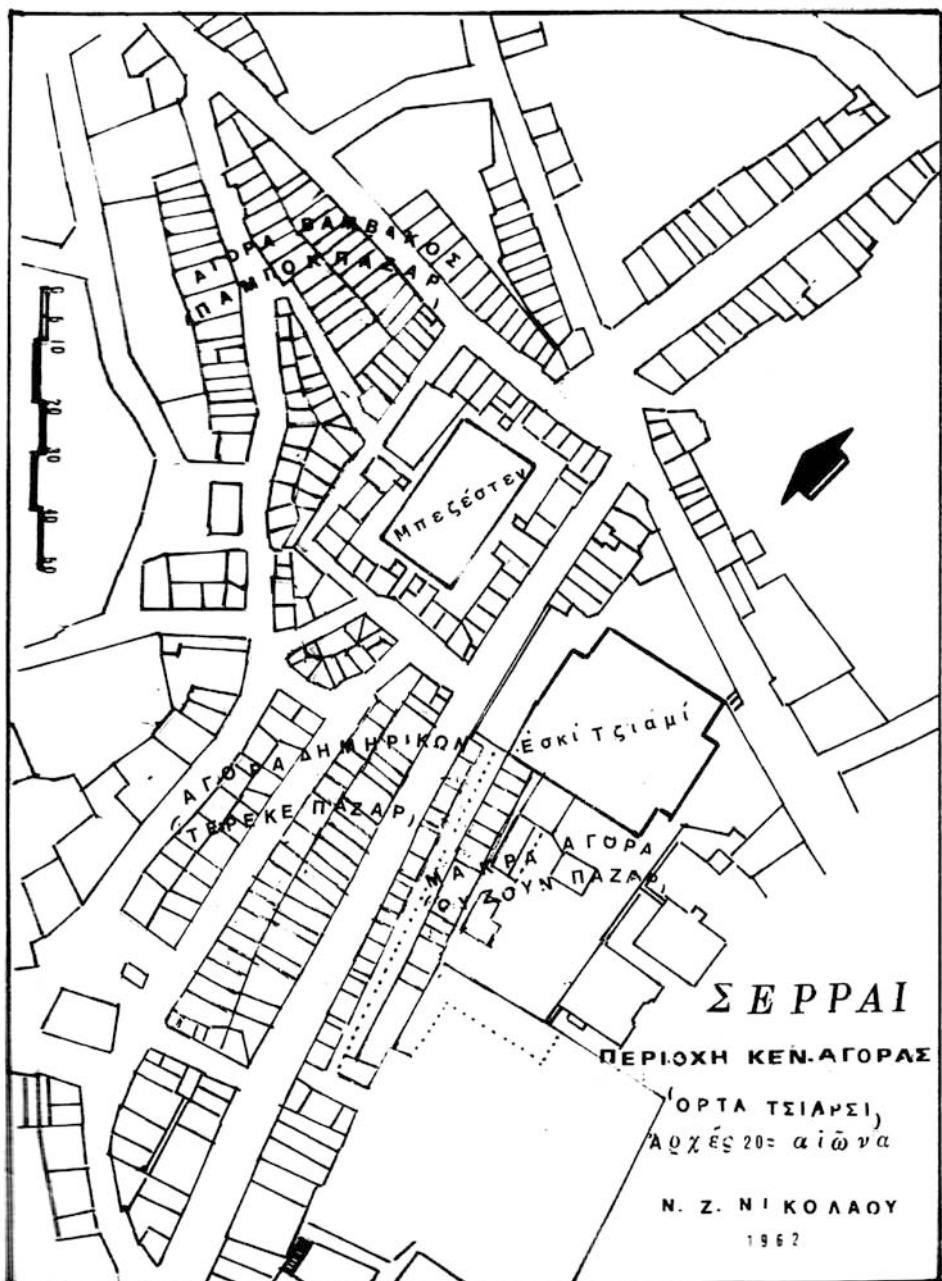
Μοιραία, η πόλη των Σερρών ανασχεδιάστηκε μετά τη Θεσσαλονίκη που καταστράφηκε αργότερα από αυτή. Και ενώ οι πρώτες προσπάθειες ανασχεδιασμού των Σερρών βοήθησαν στη γρηγορότερη αντιμετώπιση

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΙΣΤΟΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΧΑΡΑΞΕΙΣ

του νομοθετικού μέρους του ανασχεδιασμού της συμπρωτεύουσας, το σχέδιο της Θεσσαλονίκης και η εμπειρία που αποκτήθηκε κατά την κατάρτισή του οδηγούν σε μία πιο δυναμική αντιμετώπιση του ανασχεδιασμού των Σερρών.

Σημειώσεις

1. Το άρθρο αυτό αποτελεί συνέχεια της μελέτης μου «Ανασχεδιάζοντας την πόλη μετά την καταστροφή. 1914: Το πρώτο ελληνικό σχέδιο των Σερρών» που τελεί υπό δημοσίευση στα πρακτικά του Β' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου του Δήμου Σερρών *Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την οδωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή*, μεταξύ 6-9/04/2006.
2. Ακριβής καταγραφή όλων των σταδίων του εγχειρήματος του ανασχεδιασμού της πόλης μέσα από έρευνα σε πρωτογενές υλικό σχετικά με την δραστηριοποίηση της πολιτείας, των τοπικών παραγόντων και της σερραϊκής κοινωνίας γίνεται στη μελέτη της Α. Καραδήμου - Γερόλυμπου, στον παρόντα τόμο.
3. Ακριβώς λόγω χρώματος οι χαράξεις αυτές δε φαίνονται καθαρά στη φωτοτυπία που χορηγείται από την υπηρεσία. Για τη συνολική, λοιπόν, μελέτη του χάρη χρειάστηκαν επιπόπτες επισκέψεις ώστε να γίνει αντιγραφή της ρυμοτομίας του 1914 από το πρωτότυπο σε διαφάνεια και αργότερα συμπλήρωση του αντίγραφου του σχεδίου. Το σχέδιο αυτό ψηφιοποιήθηκε για την εκπόνηση αυτής της μελέτης, στο βαθμό ακριβειας που επέτρεπε η κακή του κατάσταση και η διαίρεση του σε κομμάτια.
4. Τα πληθυσμιακά στοιχεία αντλούνται από τη μελέτη του Αφηλίδη στον παρόντα τόμο.
5. Όπως αναφέρεται στη μελέτη του Αφηλίδη στον παρόντα τόμο, ο ελληνικός πληθυσμός αντιπροσώπευε το 43,7 % περίπου των συνολικών κατοίκων κατά την περίοδο πριν τον πόλεμο του 1912 σύμφωνα με την στατιστική του Ελληνικού Στρατού.
6. Καραδήμου Γερόλυμπου Α., 2003, σελ. 23.
7. Νικολάου Ν., 1964 σελ. 33-37
8. Καφτανζής Γ., 1985, 472. Ο χάρτης έχει συνταχθεί από τον τοπογράφο σχεδιαστή Κ. Παχάδο.
9. Καφτανζής Γ., 1985, 286-293.
10. Το κτίριο αποτελούσε ιδιοκτησία της εβραϊκής οικογένειας Σιμαντώβ με έντονη συμμετοχή στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης. Το μέλος της Μεναχέμ Σιμαντώβ διετέλεσε επίτιμος Ιταλός πρόξενος στις Σέρρες και το κτίριο στο οποίο γίνεται αναφορά χρηματοποιήθηκε ως Ιταλικό Προξενείο στις αρχές του 20ού αιώνα. Βλ. Θεοδωρίδου Σωτηρίου Λ., Θεοδωρίδης Κ., 1993-1994, 197-201.
11. Το «Κονάκι», σημερινό Διοικητήριο, όπου στεγάζεται η Νομαρχία Σερρών κπιομένο στα χρόνια 1898-1905 εξυπηρετούσε τις ανάγκες του οδωμανικού δημοσίου. Βλ. Θεοδωρίδου Σωτηρίου Λ., 2001, 129.
12. Καφτανζής Γ., 1985, 280-286, Νικολάου Ν., 1992, 145, Τζανακάρης Β., 1995, 74-80. Βλ. άρθρο Παναγιωτόπουλος κ.ά. στον παρόντα τόμο.
13. Τζανακάρης Β., 1995, 78.
14. Ο Νικολάου Ν., 1964, 33-37 δημοσιεύει το συγκεκριμένο υψηλά της κτηματογράφησης και διατυπώσει υποδεισεις για τη μορφή του χώρου αυτού.
15. Καραδήμου Γερόλυμπου Α., 1998.
16. Πρόκειται για το νόμο 455/1914, περί ανοικοδομήσεως του εμπροθέντος τιμήματος της πόλεως Σερρών. Διεξοδική μελέτη του νόμου και των καινοτομιών που εισάγει κάνει η Α. Καραδήμου Γερόλυμπου στη μελέτη «Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαϊά του 1917»
17. Καραδήμου Γερόλυμπου Α., 1998, 336.
18. Παπακυριάκος Κ., 2004, 111-134.
19. Βλ. Καραδήμου Γερόλυμπου Α., στον παρόντα τόμο.
20. Με τον ίδιο τρόπο αντιμετωπίστηκαν και οι παραδοσιακοί χώροι αγοράς (περιοχές Μπεζεστενίου, Βλάλης και Αθωνού) στη Θεσσαλονίκη κατά τον ανασχεδιασμό του 1917. Καραδήμου Γερόλυμπου Α., Θεσσαλονίκη 1997, 170.
21. Βλ. Καραδήμου Γερόλυμπου Α., 1998, 339
22. Αντίστοιχα με την πρόβλεψη για τους άλσους του Σέιχ-Σου κατά τον ανασχεδιασμό της Θεσσαλονίκης.
23. Βλ. Καραδήμου Γερόλυμπου Α., 1998, 342-343 και Καραδήμου Γερόλυμπου Α., 1995, 168.
24. Βλ. Θεοδωρίδου Σωτηρίου Λ. - Θεοδωρίδης Κ., 1993-1994, 200.

Η αγορά των Σερρών μετά το 1850 (Νικολάου, 1962)

Η αγορά της πόλης των Σερρών
πριν και μετά την καταστροφή του 1913.
Μια χαρτογραφική προσέγγιση

Ελευθέριος Παναγιωτόπουλος,
Γεώργιος Καριώτης, Γλυκερία Καριώτου

1. Τα όρια της παλιάς αγοράς

Η περιοχή της «παλιάς» αγοράς των Σερρών αναπτυσσόταν έξω από το Βαρόσι, στα νοτιοδυτικά της πυρίκαυστης ζώνης της πόλης, κατά μήκος της οδού «Κονλούκι» και διευρυνόταν νοτιοδυτικά. Εκτεινόταν σε μία έκταση τεσσάρων εκταρίων και πυρήνας της ήταν η οικοδομική νησίδα του Μπεζεστενίου και το «Οριά Τσαροί», γύρω από την οποία αναπτύσσονται υπο-αγορές με ξεχωριστό είδος προϊόντων η κάθε μία.

Λεκτικές περιγραφές της παλιά αγοράς διασώθηκαν σε αρκετές αφήσεις.¹ Κατά τον Πέτρο Πέννα, το Οριά Τσαροί «απλωνόταν απ' την εκκλησιά των Αγίων Ταξιαρχών, τη σημερινή δηλαδή Μητρόπολη, όπου ήταν τα κρεοπωλεία και τα ψαράδικα ως το Εσκί Τζαμί και από το ρέμα της Κλουπούτισας και τον Ταμπά Χανά ανατολικά ως εκεί όπου και σήμερα αρχίζει ο δρόμος για την Καμενίκια. Εκεί ακριβώς, στην αρχή αυτού του δρόμου βρισκόταν το τυροπάζαρο και λίγο βορειότερα η σιαγορά».² Κυρίως Οριά Τσαροί λεγόταν το τμήμα του δρόμου που άρχιζε από την βορινή πλευρά του Εσκί Τζαμί και τελείωνε στο τυροπάζαρο. Ήταν ολόκληρο σκεπασμένο με ξύλινη στέγη και κεραμίδια. Γι' αυτό και λεγόταν και «Σκεπαστά». Την είσοδο και την έξοδο των «Σκεπαστών», την έφραζαν σιδερένιες πόρτες και όταν τα βράδια «σφαλούσαν τα μαγαζιά μπόδιζαν το πέρασμα του κόσμου από το μέρος εκείνο. Εκεί μέσα στα Σκεπαστά αριστερά και δεξιά ήταν αραδιασμένα τα λογής καταστήματα, όπου εύρισκες

Η ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ 1913

Αποφή της αγοράς. Το Κερβάνι (φωτογραφικό αρχείο Ε.Λ.Ι.Α.)

όπι κι αν ο νους έβαζε, είτε ταφούχι είτε το πιο σπάνιο είδος πολυτέλειας αποζητούσες». Στην αρχή των Σκεπαστών κατάντικρυ από την βορινή πλευρά του Εσκί Τζαμί, βρισκόταν το ωραίο θολωτό Μπεζεστένι. Στην άλλη, τη δυτική άκρη των Σκεπαστών και αριστερά της εξόδου, βρισκόταν το περίφημο «Κερβάνι», ένα είδος κυκλικής στοάς «με μαγαζιά ολοιρόγυρα, που πρόσφεραν με των παιχνιδιών την αποκλειστική πραμάτεια, των παιδιών τη χαρά». Μια άλλη σειρά από μαγαζιά -αποκλειστικά παπλωματάδων- ήταν ανάμεσα στο Εσκί Τζαμί και το Κερβάνι και πίσω ακριβώς από τα καταστήματα της αριστερής μεριάς του Οριά Τσαρού.

Η αγορά κάηκε ολοσχερώς κατά τον εμπρησμό του 1913. Την καταστροφή της περιέχραψε παραστατικά και ο Βασ. Τζανακάρης: «Έκεί λίγο πριν το Εσκί ιζαμί η φωτιά αφού πήγε και ήρθε οργισμένη άρχισε να κατατρώει με βουλιμία τις αποδήκες με το βαμβάκι και τα εμπορικά, τα φορτωμένα με όλα τα καλά του κόσμου. Πέρασε από τα μανάβικα και

Η ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ 1913

Τρίπλευρη μαρμάρινη στήλη στηριζόμενη σε κλιμακωτό υπόβαθρο με κρουνούς ύδατος, στην πλατεία ταχτά-παζάρ (σανιδοπάζαρο) στην περιοχή "Κονλούκι". Αριστερά στα βάθος ο παλιός ναός Ταξιαρχών (Καφταντζής, 1985)

τα κρεοπωλεία και ύστερα ξεγλίστρησε πιο κάτω και άρχισε να καίει την ζακουσιτή της σιαγορά το «ιερεκέ παζάρ», κι εκείνες τις αποδήκες τις φοριωμένες με σιτάρια, κριθάρια, καλαμπόκια, μεταξωτό βαμβάκι, τόνους από σουσάμι και κουκούλια. Στη συνέχεια χώθηκε στις αποδήκες τις παραγεμισμένες με ξυλεία ευρωπαϊκή της επίπλωσης και με την άλλη για τις οικοδομές και τα κατασήματα. Πήγε και ήλθε στα παπλωματάδικα και τα εργαστήρια των στοιβαχτάδων και των μπασματζήδων, έκαψε όλα τα μεγάλα υφασματεμπορικά με τις αιελείωτες πήχεις των μεταξωτών, των μάλλινων και των βαμβακερών στα πολυάριθμα ράφια τους και δε λυπήθηκε ούτε τα βελούδα και τα μαροκέν που διάλεγαν με περίσσια προσοχή και φροντίδα οι κυράδες και οι αρχόντισσες».³

Όπως έγραψαν οι εφημερίδες της εποχής, όταν ο Ελευθ. Βενιζέλος, επισκέφθηκε την πόλη για δεύτερη φορά, στις 21 Σεπτεμβρίου 1918,

διέσχισε το Ορτά Τσαροί, είδε την κατερειπωμένη αγορά «και δεν μπόρεσε να κρύψει τα δάκρυα του».

Τα ερωτήματα που τέθηκαν εξαρχής ήταν ποιά ήταν τα ακριβή όρια της παλιάς «αγοράς» και ποιά η νέα θέση της μετά τον επανασχεδιασμό της; Κατά πόσο ταυτίζεται η παλιά με τη νέα χωροθέτηση και αν αποκλίνει, ποια είναι η αιτιολογία; Αυτά απαιτούσαν μια σε βάθος τοπογραφική προσέγγιση. Σύμφωνα με το «μοναδικό» γνωστό διάγραμμα της παλιάς αγοράς -που δημοσίευσε ο Νίκος Νικολάου το έτος 1962- η αγορά χωρίζεται σε τρεις περιοχές: η βόρεια περιοχή ονομαζόταν «Αγορά Βάμβακος ή Πάμποκ Παζάρ», η Δυτική πλευρά ονομαζόταν «Αγορά Δημητριακών ή Τερεκέ Παζάρ» και η Νοτιοδυτική πλευρά ονομαζόταν «Μακρά Αγορά ή Ουζούν Παζάρ».⁴

Η οριοθέτηση που επιχειρήσαμε υποστηρίχθηκε από τη δημιουργία ενός ψηφιακού χαρτογραφικού υποβάθρου ολόκληρης της πυρίκαυστου ζώνης. Ως γνωστόν το κτηματογραφικό διάγραμμα της πυρίκαυστου ζώνης των Σερρών διέσωσε ο Νίκος Νικολάου και τη διαδικασία σύνταξής του περιέγραψε η Α. Γερόλυμπου στον παρόντα τόμο. Η δική μας συμβολή συνίσταται στη ακριβή ψηφιοποίηση του χαρτογραφικού υποβάθρου, την ανάλυση των χωρικών στοιχείων της αγοράς των Σερρών πριν την καταστροφική πυρκαγιά του 1913 σε σύγκριση με τον επανασχεδιασμό της σε νέα θέση μετά το 1920.

2. Η μεθοδολογία ψηφιοποίησης

Τα τρία φύλλα αποτύπωσης της πυρικαύστου με τον τίτλο «Κτηματογράφησις Εμπρησθείσης εκτάσεως πόλεως Σερρών κλίμαξ 1:500» (ΓΑΚ Σερρών) συνορθώθηκαν και γεωαναφέρθηκαν -ώστε να είναι δυνατή η συσχέτιση με τα υπόλοιπα διαγράμματα- και απετέλεσαν το νέο ψηφιακό χαρτογραφικό υπόβαθρο. Ο κτηματολογικός πίνακας των οικοπέδων, τα διαγράμματα του σχεδίου πόλης Σερρών σε κλίμακα 1:500, α-

Η ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ 1913

Η αγορά των Σερρών μετά το 1850 (σχεδίαση Γ. Καριώτης)

Άποψη της «Μακράς Αγοράς» ή Ουζούν Παζάρη (Νικολάου, 1994)

Η ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ 1913

96	N.	Σύμβολο τιμών σε πόλης οικίας της Βιονίτζου					Σύμβολο τιμών σε πόλης οικίας της Βιονίτζου
		α	β	γ	δ	ε	
79	Πανιάδης Κ. Γουνάρης	1369		160	160	120-	144 293.9
80	Νοός Σαζιαρχών	1045	1023		1023	769.5 23.12	341.06
81	Νοός Φαγανᾶς Μηχροπόδης	1476	4128			4128 30.96 42.10 39.11 4128 15.00 15.20	
82	Νοός Αγίου Αντωνίου	675		2202		2202 165150 55.00 303.00	
83	Νοός Αγίου Προδρόμου	1568			2795 2795 20.16 15.50 22		
84	Νάσσος Ηρακλανίου Δρ-	723		111	111	83.25 38.25 23.47	
<hr/>							
85	Νάσσου Καραϊσλαζίδης	838	344				
		842	554			878 673.59 59.6 38.48	
86	Νικονίτης Ζερέρης	1613			878	878 658.50 58.64 383.97	
87	Νικολάου Χρήστου Σεφαρού	722		239		239 179.25 55.61 238.33	
	Χαρ.						
88	Νικολάου Καραϊσλαζίδης	946	177			177 132.75 34.6 210.12	
89	Νικούγγαρης κ' Χρήστου	951	1726			1726 1294.5 39.2 380.13 1726 353.63 140.19	
	Καβέσης						
90	Νικόγεας Θεολυπρού Λιγυρού	931	43				11.61 25.03
		749		110		156 117- 42.13 210.91	
91	Νικολάου Νικαρέρην	816	491			491- 368.25 44.08 234.42	
92	Νικολάου Λαζαρέρην Λαρού	1675		21			13.61 25.77 13.61 21.38
	φην	894		502		523 392.21	
93	Νικολάου Σιωτούρη	972			142	142 106.50 9.8 212.97	
94	Νικολάου Πανέτα Βούλα	1288			56	56 42- 15.11 12.43	
95	Νικολάου ε! ρέργου Ταρρού	1343			160	160 120- 9.7 7.337	
96	Νικολίδης Καυφίνας	1551		431			10.13 31.19
		1543		187		618 463.5	
97	Νορα Παναγίας Πανογιάρης	904			301	301 225.7 34.00 218.07	
98	Ντραγιών Καυφίνας	965			74	74 55.50 49.8 16.96	
99	Ντραγιών κ' Γαργαρέας	917			157	157 117.75 59.11 218.46	
100	Ντραγιών Καυφίνας	767		121		121 90.75 66.15 237.92	

Απόσπασμα από τον κηματολογικό πίνακα (1914)

πό τα οποία χρησιμοποιήθηκαν μόνο τα αντίστοιχα φύλλα τα οποία περιείχαν πληροφορία απουπώσης, όπως το Φ.Χ. 8 (αρχείο Γραφείο Πολεοδομίας της Νομαρχίας Σερρών) και το διάγραμμα σχεδίου πόλης σε κλίμακα 1:2000 (αρχείο Δήμου Σερρών) χρησιμοποιήθηκαν για συμπλήρωση και ενημέρωση περιοχών, στις οποίες δεν υπήρχε καταγεγραμμένη πληροφορία στα διαγράμματα των Γ.Α.Κ Σερρών.

Ακολούθησε η ψηφιοποίηση των οικοπέδων και όσων κτισμάτων υπήρχαν στην απούπωση. Σε κάθε οικόπεδο αναγράφησαν οι αντίστοιχοι αριθμοί, ώστε αφενός να συσχετίζονται με τον κτηματολογικό πίνακα και αφ' ετέρου να μπορεί να υπολογιστεί αυτόματα το εμβαδόν του οικοπέδου. Για το σκοπό αυτό δημιουργήθηκε ανάλογο πρόγραμμα, όπου με δεδομένο τον κωδικό του οικοπέδου υπολογίζεται το εμβαδόν του. Η κωδικοποίηση των επιπέδων έγινε με τρόπο, ώστε να μπορεί να παραχθεί πληροφορία για την υφιστάμενη κατάσταση του πολεοδομικού ιστού της πόλης. Το τελικό αποτέλεσμα της συνένωσης των τριών φύλλων και της ψηφιοποίησης των διαδέσιμων στοιχείων παρουσιάζεται στον χάρτη 1.

3. Συσχέτιση με τα δεδομένα του κτηματολογικού πίνακα
Σε μια ξεχωριστή βάση δεδομένων καταγράφηκαν τα δεδομένα του κτηματολογικού πίνακα του 1914. Στον κτηματογραφικό πίνακα οι ιδιοκτήτες καταγράφονται κατά αλφαριθμητική σειρά. Στην 1η στήλη αναγράφεται ο γενικός αύξων αριθμός ιδιοκτητών, ακολουθεί το ονοματεπώνυμο του ιδιοκτήτη και στη 3η στήλη είναι καταχωρημένος ο αριθμός του παλαιού οικοπέδου στο κτηματογραφικό χάρτη. Σις επόμενες 4 στήλες διαχωρίζονται και καταχωρούνται τα εμβαδά των οικοπέδων, ανάλογα με τη κατηγορία των οδών, από τις οποίες έχουν προσπέλαση. Στην όγδοη στήλη καταχωρείται το συνολικό εμβαδόν των οικοπέδων του ιδιοκτήτη. Οι δύο τελευταίες στήλες (10) και (11) καταγράφουν τον αριθμό του οικοδομικού τειτραγώνου / τον αριθμό του νέου οικοπέδου (π.χ. 16/4) και το εμβαδόν

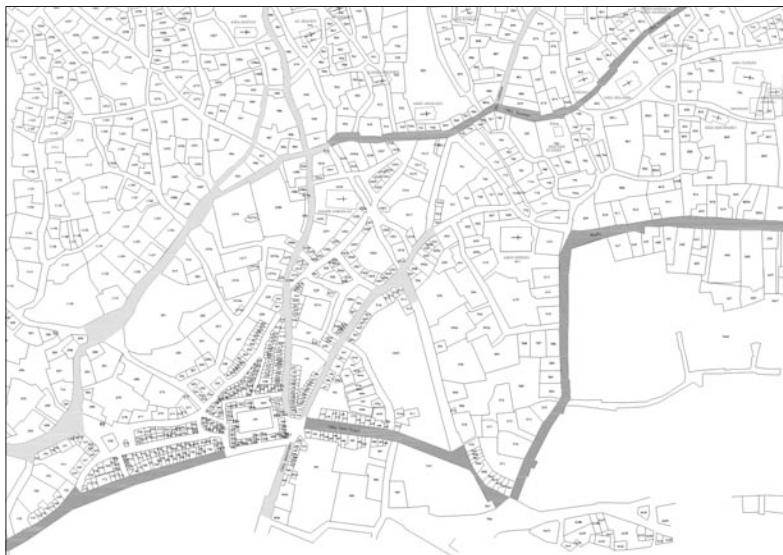
του.⁵ Η ένατη στήλη έχει ενδιαφέρον γιατί γίνεται χρήση ενός πολεοδομικού εργαλείου, της εισφοράς σε γη. Από τον κτηματολογικό πίνακα προκύπτει ότι κατά την απόδοση "νέων" οικοπέδων στους αρχικούς ιδιοκτήτες υπήρξε μείωση 25% επί του αρχικού εμβαδού της ιδιοκτησίας τους, ανεξάρτητα από τη θέση του οικοπέδου σε σχέση με το νέο ρυμοτομικό σχέδιο. Με το πολεοδομικό εργαλείο της «εισφοράς γης» για τη δημιουργία των κοινόχρηστων και κοινωφελών χώρων υπήρχε ισόνομο ποσοστό αφαιρούμενου τμήματος ιδιοκτησίας και αρχικός (λογιστικός) προσδιορισμός του θεωρητικού εμβαδού της τελικής ιδιοκτησίας. Από τους πίνακες ή κάποιο άλλο στοιχείο, όμως δεν φαίνεται πώς αντιμετωπίστηκε η διαφορά που θα προέκυπτε μεταξύ θεωρητικού και αποδιδόμενου εμβαδού τελικού οικοπέδου. Παράδειγμα, στο 1ο οικόπεδο (εικόνα 11 του αποσάματος του κτηματολογικού πίνακα) ενώ έπρεπε να αποδοθεί οικόπεδο εμβαδού 120 τ.μ. αποδίδεται οικόπεδο εμβαδού 243,96 τ.μ.

Αξιοποιώντας τις στήλες (4), (5), (6), (7) του κτηματολογικού χάρτη συνδέσαμε τον χάρτη 2, από μια απλή ανάγνωση του οποίου προκύπτει ότι στην πρώτη και δεύτερη κατηγορία υπάγονται τα οικόπεδα με πρόσωπο σε φαρδείς και κεντρικούς δρόμους της πόλης. Με σκούρο γκρι χρώμα παρουσιάζονται οι δρόμοι που τα οικόπεδα με πρόσωπο σε αυτούς κατατάσσονται στην πρώτη κατηγορία και είναι οι δρόμοι (περιοχές) Κονλούκ, Ορτά Τσαροί και Φαρδύ. Με ανοιχτό γκρι χρώμα παρουσιάζονται οι δρόμοι που τα οικόπεδα με πρόσωπο σε αυτούς κατατάσσονται στην δεύτερη κατηγορία είναι οι δρόμοι (περιοχές) Διοικητηρίου και Λαδάδικα.

Τέλος για να υπάρχει αναφορά και σύγκριση στοιχείων αριθμήθηκαν τα κτηματογραφικά τετράγωνα. Με τον όρο κτηματογραφικό τετράγωνο νοείται το κλειστό πολύγωνο που δημιουργείται από ένα ή περισσότερα οικόπεδα που περιβάλλονται από κοινόχρηστο χώρο. Έτσι, με τη κωδικοποίηση των επιπέδων σχεδίασης και την αρίθμηση των κτηματογραφικών τετραγώνων αποδίδεται ο πολεοδομικός ιστός της πόλης πριν το 1913 στην περιοχή της πυρικαύστου.

Χάρτης 1: Ανασχεδίαση χάρτη κιηματογράφησης (1914)

Χάρτης 2: Ανασχεδίαση χάρτη κιηματογράφησης (1914). Οδοί και πλατείες

Η ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ 1913

Ανασχεδίαση χάρτη κιτματογράφησης (1914). Αρίθμηση κιτματογραφικών τετραγώνων και οριοθέτηση της περιοχής της αγοράς πριν το 1913

Στους μολυβδοσκέπαστους θόλους του Μπεζεστενίου πριν το 1938 (φωτογραφικό αρχείο Ε.Λ.Ι.Α.)

Τελικά το διάγραμμα που φιλοτέχνησε ο Ν. Νικολάου το 1962 επιβεβαιώνεται και από την λεπτομερή εξέταση των χωρικών στοιχείων που επιχειρήσαμε. Πράγματι αν λάβουμε υπόψη μόνο τα χωρικά στοιχεία που εμφανίζονται στον κτηματογραφικό χάρτη και τον κτηματολογικό πίνακα, τότε μπορεί να θεωρηθεί ότι η θέση της παλαιάς αγοράς εντοπίζεται μόνο γύρω από το Μπεζεστένι. Όμως με γεωναφορά του ΦΧ (8) κλίμακας 1:500 του σχεδίου πόλης Σερρών και αντίστοιχα του διαγράμματος σε κλίμακα 1:2000 και συσχέτιση με τα προαναφερόμενα ψηφιοποιημένα στοιχεία φαίνεται ότι η παλαιά αγορά της πόλης εκτεινόταν και νοτίως της πυρικαύστου περιοχής. Η επιλογή του ΦΧ (8) αποσκοπεί ώστε η απόδοση του ψηφιοποιημένου διαγράμματος να έχει προέλθει από χαρτογραφικό υλικό σχεδιασμένο στην ίδια κλίμακα. Δυστυχώς το όμορφο φύλλο ΦΧ (7) σε κλ. 1/500 δεν εμφανίζει την πρότερη κατάσταση (αποτύπωση) του σχεδίου πόλης γι' αυτό υποκαθίσταται από το ΦΧ σε κλίμακα 1:2000. Τα αποτελέσματα της συσχέτισης φαίνονται στην εικόνα της σελ 119), όπου διακρίνεται το Εσκί Τζαμί με τον περίβολό του και η συνέχεια της αγοράς με τα ίδια μικρά σε μέγεθος μαγαζιά.

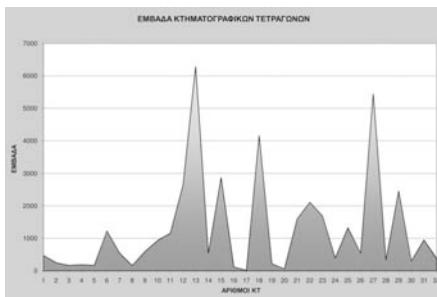
Βάσει της κατηγοριοποίησης των οδών και των διαδέσιμων στοιχείων από τους κτηματολογικούς πίνακες, οριοθετήθηκε η περιοχή της αγοράς, με μπλε χρώμα. Το νότιο της πυρικαύστου τμήμα της αγοράς (κόκκινο χρώμα), δεν συμπεριλαμβάνεται ελλείψει στοιχείων (δεν περιλαμβάνεται στον κτηματολογικό πίνακα).

Στην περιοχή πουν προσδιορίσαμε υπάρχουν 32 κτηματογραφικά τειράγωνα, το εμβαδόν των οποίων είναι σχετικά περιορισμένο. Υπάρχουν κτηματογραφικά τειράγωνα τα οποία εμπεριέχουν μια και μόνο ιδιοκτησία όπως το 16, 17, 20 και χρήση γης καθαρώς εμπορική, όπως πιθανολογείται από το εμβαδόν των ιδιοκτησιών και τη χωρική συγκέντρωση γύρω από το Μπεζεστένι (ΚΤ.1), δηλαδή τα κτηματογραφικά τειράγωνα 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14. Στα υπόλοιπα κτηματογραφικά τειράγωνα επικρατεί η μικτή χρήση (εμπόριο, κατοικία, θρησκευτικοί χώροι).

Η ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ 1913

Αρ. Κ.Τ.	Εμβαδόν						
1	477.20	11	1163.10	21	1606.83	31	552.56
2	251.84	12	2646.37			32	5444.84
3	172.46	13	6285.13				
4	192.15	14	548.67			34	341.24
5	171.16	15	2877.25			35	2458.38
6	1231.06	16	124.19			36	311.17
7	547.67	17	16.43	27	2115.74	37	953.84
8	163.46	18	4159.84	28	1692.32	38	377.71
9	597.86	19	220.92	29	391.56		
10	938.48	20	63.21	30	1329.01		

πίν. 1: εμβαδά κιηματογραφικών τετραγώνων

γράφημα 1:
εμβαδά κιηματογραφικών τετραγώνων

ΑΡ. ΚΤ	Εμβαδόν	αρ. οικοπέδων	Μ.Ο. Εμβαδού ανά ΚΤ	Αφαιρείται Εμβαδόν άλλων	Τελικό Εμβαδόν	Μ.Ο. εμβ αδού ανά ΚΤ	Άλλες Χρήσεις
1	477.20	1	477.20	477.20	477.20	477.2	Μπεζεστένι
2	251.84	8	31.48		251.84	31.48	
3	172.46	11	15.68		172.46	15.68	
4	192.15	13	14.78		192.15	14.78	
5	171.16	9	19.02		171.16	19.02	
6	1231.06	47	26.19		1231.06	26.19	
7	547.67	23	23.81		547.67	23.81	
8	163.46	13	12.57		163.46	12.57	
9	597.86	34	17.58		597.86	17.58	
10	938.48	39	24.06		938.48	24.06	
11	1163.10	27	43.08		1163.10	43.08	
12	2646.37	34	77.83	607.33	2039.04	61.79	Εσκί Τζαμί
13	6285.13	32	196.41	2443.97	3841.16	123.91	Εσκί Τζαμί
14	548.67	15	35.68		548.67	36.58	
15	2877.25	28	102.76		2877.25	102.76	
16	124.19	1	124.19		124.19	124.19	
17	16.43	1	16.43		16.43	16.43	
18	4159.84	17	244.70	1175.88	2983.96	186.50	Αγά Μπέης
19	220.92	6	36.82		220.92	36.82	
20	63.21	1	63.21		63.21	63.21	
21	1606.83	22	73.04		1606.83	73.04	
27	2115.74	12	176.31	1016.99	1098.75	99.89	Ναός Ταξιαρχών
28	1692.32	16	105.77	1217.46	474.86	31.66	Εσκί Τζαμί
29	391.56	9	43.51		391.56	43.51	
30	1329.01	13	102.23		1329.01	102.23	
31	552.56	8	69.07		552.56	69.07	
32	5444.84	17	320.28	4594.38	850.46	53.15	Μουσουλμ. Κοιν.
34	341.24	4	85.31		341.24	85.31	
35	2458.38	9	273.15		2458.38	273.15	
36	311.17	7	44.45		311.17	44.45	
37	953.84	7	136.26		953.84	136.26	
38	377.71	4	94.43		377.71	94.43	

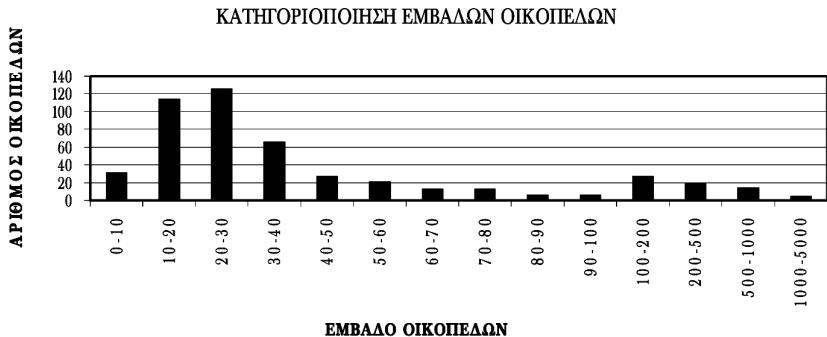
πίν. 2.
πυκνότητα οικο-
πέδων ανά κιη-
ματογραφικό τε-
τράγωνο και
Μ.Ο. εμβαδών
οικοπέδων

Το σύνολο των οικοπέδων που περιλαμβάνονται στα προαναφερόμενα κιηματογραφικά τετράγωνα είναι 488. Στον κιηματολογικό πίνακα, όπως προαναφέρθηκε, δεν καταγράφονται όλες οι ιδιοκτησίες, υπάρχουν ελλείψεις σε ποσοστό 60% περίπου. Για τη συμπλήρωση του πίνακα δημιουργήθηκε ένας νέος πίνακας από τα χωρικά δεδομένα με τον αριθμό του κάθε οικοπέδου και το εμβαδό όπως αυτό προέκυψε από την ψηφιοποίηση των οικοπέδων.

Από το συγκεντρωτικό πίνακα 3 προκύπτει ότι το 74% των οικοπέδων έχουν εμβαδό κάτω των 50 τετραγωνικών μέτρων που δηλώνει και την χρήση τους, ως καταστήματα αποκλειστικά. Εάν θεωρηθεί ότι στα οικόπεδα μέχρι τα 80 τμ υπάρχουν μόνο καταστήματα τότε το 84% των οικοπέδων έχουν αμιγή χρήση αγοράς δηλαδή εμπόριο και παροχή υπηρεσιών και το υπόλοιπο 16% μικτή χρήση αφού από μαρτυρίες προκύπτει και οικιστική χρήση στην περιοχή. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην περιοχή το 23% υφίστανται οικόπεδα 10-20 τμ και 26% οικόπεδα 20-30 τμ. Δηλαδή συνολικά το 50% των οικοπέδων είναι μεταξύ 10-30 τμ.

ΚΛΙΜΑΚΑ ΕΜΒΑΔΟΥ	ΑΡΙΘΜ ΟΣ ΟΙΚΟΠΕΔΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ	ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ
0-10	31	6	6
10-20	114	23	29
20-30	126	26	55
30-40	66	14	69
40-50	27	6	74
50-60	21	4	79
60-70	13	3	81
70-80	13	3	84
80-90	6	1	85
90-100	6	1	86
100-200	27	6	92
200-500	19	4	96
500-1000	14	3	99
1000-5000	5	1	100
ΣΥΝΟΛΑ	488	100	

πίν. 3. ταξινόμηση εμβαδών οικοπέδων

γράφ. 2. Ταξινόμηση των εμβαδών των οικοπέδων

Από την συσχέτιση των δύο πινάκων προκύπτει ότι η επιτροπή κιηματογράφησης συμπεριέλαβε στους πίνακες μόνο το 40% του συνολικού αριθμού των οικοπέδων που αντιστοιχούν στο 46% περίπου του συνολικού εμβαδού. Οι ακριβείς λόγοι που δεν συμπεριελήφθησαν μέχρι σήμερα είναι άγνωστοι.

Επίσης εξετάζοντας τους κιηματολογικούς πίνακες παρατηρούμε ότι: αν και σε πολλούς ιδιοκτήτες παραχωρούνται οικόπεδα μεγαλύτερα από αυτά που δικαιούνται, παρ όλα αυτά τελικά αποδίδονται 137 12,2 τετραγωνικά μέτρα αντί των 14475,75 που προκύπτει από την μείωση κατά 25% για την δημιουργία κοινοχρήστων χώρων (πίνακας 4). Ανιιδέτως στους μεγαλοϊδιοκτήτες παραχωρούνται μικρότερα εμβαδά απ' αυτά που δικαιούνται.

4. Η χωροθέτηση της «νέας» αγοράς

Στο πρώτο σχέδιο, του 1914, η αγορά φαίνεται να παραμένει στη θέση που είχε πριν την πυρκαγιά, οργανωμένη σε δύο βασικούς πυρήνες. Όπως αναφέρει και η Α. Γερόλυμπου στον παρόντα τόμο, τα σχήματα που

	ΑΡ. ΟΙΚΟΠΕΔΩΝ	ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΕΜΒΑΔΟ ΟΙΚΟΠΕΔΩΝ	ΕΜΒΑΔΟ ΜΕΙΩΣΗ 25%	ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΕΜΒΑΔΟ ΠΑΡΑΧΩΡΗΘΕΝΤΩΝ
ΣΥΝΟΛΟ ΟΙΚΟΠΕΔΩΝ ΑΓΟΡΑΣ ΑΠΟ ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗ	488	41579	31184,25	
ΟΙΚΟΠΕΔΑ ΑΓΟΡΑΣ ΑΠΟ ΠΙΝΑΚΑ	196	19301	14475,75	13712,2
ΟΙΚΟΠΕΔΑ ΠΟΥ ΔΕΝ ΣΥΜΠΕΡΙΕΛΗΦΘΗΣΑΝ	292	22278	16708,5	
ΠΟΣΟΣΤΟ %	59,84	53,58		

πίν. 4. Συσχέτιση οικοπέδων που συμπεριελήφθησαν στον πίνακα από την Κηματογραφική Ομάδα

συνέθεταν το παλιό Ορτά Τσαροί επαναλαμβάνονται, με το δημόσιο χώρο να αυξάνεται, ενώ η λογική της ανάπτυξης του μικροεμπορίου (Bazaar) παραμένει σταθερή. Στο σχέδιο του 1920 η λειτουργία του εμπορίου μετακινείται ελαφρώς προς νότο σε σχέση με το παλιό Ορτά Τσαροί και τη θέση που έχει στο σχέδιο του 1914, χωρίς όμως να χάσει την μικροκλίμακά της. Σε μεγάλο μέρος που καταλάμβανε το παλιό Ορτά Τσαροί σχεδιάστηκε μία κεντρική πλατεία ορθογωνίου σχήματος (σημερινή πλατεία Ελευθερίας), που πλαισιωνόταν από διοικητικά και εμπορικά κύρια. Όπως επισημαίνεται: «*H λύση που επιλέγεται 'εκσυγχρονίζει' οπικά την εικόνα του παλιού 'τσαροίου', χωρίς να την εξαφανίζει. Δηλαδή τα παλιά, ακανόνιστα μικρά οικόπεδα ξανασχεδιάζονται εξ ίσου μικρά, αλλά με γεωμετρικά σχήματα. Επάνω τους δα κτισθεί ένας συγκεκριμένος και επαναλαμβανόμενος αρχιτεκτονικός τύπος κατασημάτων, ώστε να παρουσιάζουν ενιαία σύνθεση. Ουσιαστικά επιλέγεται η ίδια στάση απέναντι στην παραδοσιακή αγορά που βλέπουμε στη Θεσσαλονίκη (περιοχές Μπεζεστενίου, Βλάλης και Αδωνογ.), στα σχέδια των πόλεων της Ανατολικής Μακεδονίας την ίδια εποχή, καθώς και αργότερα στην Έδεσσα».*

Η διανομή των νέων οικοπέδων έγινε βάσει του «Σχεδίου Καταστραμ-

Η ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ 1913

μένης Εκτάσεως», που εγκρίθηκε με το Β.Δ. 21-8-1920 και συμπληρώθηκε για την υπόλοιπη πόλη με το «Σχέδιο Σερρών», που εγκρίθηκε με το Π.Δ. 31-7-1925 (ΦΕΚ. 215, Α/19-8-1925). Η Τεχνική Επιτροπή, που συγκροτήθηκε σε εφαρμογή του Νόμου 2517/1920 για την διανομή των νέων οικοπέδων, ολοκλήρωσε τις εργασίες της, με την παραχώρηση τίτλων στους δικαιούχους. Οι τίτλοι που εκδόθηκαν από την Τεχνική Επιτροπή Σχεδίου Πόλεως Σερρών, φέρουν απόσπασμα τοπογραφικού διαγράμματος, με ακριβείς διαστάσεις των πλευρών των οικοπέδων και αναφορά στο οικοδομικό τετράγωνο και αριθμό οικοπέδου μέσα σε αυτό.

Ο νόμος 2517 κατατέθηκε από τον Αλ. Παπαναστασίου στη Βουλή και ψηφίστηκε στις 21.9.1920.⁶ Στη διάρκεια του επόμενου χρόνου ξεκίνησε και η εφαρμογή του σχεδίου, πρώτα όμως από τις περιοχές που

Η επικάλυψη της Κλουποτίτσας (φωτογραφικό αρχείο E. Hebrard)

βρίσκονταν στα νότια όρια της καμένης ζώνης. Πράγματι για την καλύτερη ένταξη του σχεδίου, το κράτος απαλλοιρίωσε (!) ολόκληρη την περιοχή που γειτνίαζε άμεσα με την κατεστραμμένη έκταση, πάνω στην οποία είχαν εκδηλωθεί τάσεις επέκτασης του εμπορίου.⁷ Την περιοχή αυτή διαμόρφωσε σύμφωνα με το νέο σχέδιο, επέβαλε δε στη συνέχεια και ειδικές πολεοδομικές-αρχιτεκτονικές δεομεύσεις. Βασική αιτιολογία που προβλήθηκε ήταν ότι, καθώς είχαν εγκατασταθεί παραπήγματα στην παραδοσιακά εμπορική περιοχή που είχε καεί, έπρεπε να βρεθεί χώρος προσωρινής εγκατάστασης του εμπορίου, μέχρις ότου αποκατασταθεί η παλιά εμπορική συνοικία. Ήταν η νέα ζώνη στο νότο απετέλεσε τον πρώτο χώρο που οργανώθηκε και λειτούργησε. Συγχρόνως η κατεστραμμένη περιοχή καθαρίσθηκε από τα ερείπια, διανοίχτηκαν και ισοπεδώθηκαν οι δρόμοι, καλύφθηκε με υπόνομο το ρέμα, και στρώθηκαν με σκυρωτό κατάστρωμα οι σημαντικότερες αρτηρίες,⁸ προετοιμάζοντας το έδαφος για την ανοικοδόμηση.

Η διαδικασία αναδιανομής των οικοπέδων της πυρικαύστου ξεκινά μετά το 1920 σύμφωνα με το Νόμο 2517/1920 και την έγκριση του σχεδίου πόλης Σερρών με το Β.Δ. 21-8-1920 και το Π.Δ. 31-7-1925. Με το Β.Δ. 17-9-1923 (ΦΕΚ. 161Α/17-9-1923) καθορίζονται χρήσεις γης με την περιοχή βόρεια και ανατολικά από το Μπεζεστένι να χαρακτηρίζεται ως αστικό τμήμα και να προορίζεται για κατοικία και το τμήμα νοτιότερα από το Μπεζεστένι να χαρακτηρίζεται ως εμπορικό τμήμα. Το άρθρο 4 του παραπάνω διατάγματος για το αστικό τμήμα αναφέρει: «*Tα αστικά τμήματα περιλαμβάνουσι τα οικοδομήσιμα πολύγωνα τα προοριζόμενα εν τω εγκεκριμένω σχεδίω υπό δύο γραμμών απεχουσών αλλήλων κατά τρία μέτρα, ων η μεν εξωτερική αποτελεί το όριον μεταξύ των μη οικοδομησίμων κοινοχρήστων χώρων και των ιδιοκτησιών, η δε εσωτερική τα εξώτατα όρια της οικοδομησίου εκτάσεως εντός των ιδιοκτησιών αυτών.*». Στο άρθρο 5 αναφέρει για τις επιτρεπόμενες χρήσεις: «*Επί των αστικών τμημάτων επιτρέπεται η ανέγερσης οικοδομών εξυπηρετουσών*

ιην σιέγασιν κατοίκων και μικροεμπορίου ως προς τας βιομηχανικάς εγκαταστάσεις, ισχουσών και δια τα τιμήματα ταύτα των διαιτάξεων της προηγουμένης παραγράφου».

Με το ίδιο διάταγμα (άρθρο 4) τα οικοδομικά πολύγωνα που βρίσκονται νοτιότερα της περιοχής του Μπεζεσιένι χαρακτηρίζονται ως εμπορικό τμήμα: «*τα εμπορικά τιμήματα περιλαμβάνουσι τα οικοδομήσιμα πολύγωνα (κοινώς οικοδομικά τετράγωνα) τα περιοριζόμενα εν τω εγκεκριμένω σχεδίω υπό απλής γραμμής αποτελούσης τα μεταξύ των μη οικοδομησίμων κοινοχρήστων χώρων (οδών, πλατειών κ.τ.λ.) και των ιδιοκτησιών όρια και ούσης άμα και το όριον της οικοδομησίμου εκτάσεως των ιδιοκτησιών τούτων» και για τις επιτρεπόμενες χρήσεις στο άρθρο 5: «*Επί των εμπορικών τιμημάτων επιτρέπεται η ανέγερσις οικοδομών εξυπηρετουσών την σιέγασιν κατοίκων και εμπορίου πάσης φύσεως. Απαγορεύεται ή εν τοις τιμήμασι τούτοις ανέγερσις μεγάλων εργοστασίων και αποθηκών μεγάλου εμπορίου και εν γένει μεγάλων εγκαταστάσεων καθαρώς βιομηχανικών»**

Οι παραπάνω λόγοι επέβαλαν την Τεχνική Επιτροπή του Σχεδίου Πόλεως Σερρών να χωροδειτήσει τη «νέα» αγορά και να διανείμει οικόπεδα όχι γύρω και ανατολικά από το Μπεζεσιένι, περιοχή που πριν την πυρκαγιά ήταν το κέντρο της αγοράς, αλλά στην χαρακτηρισθείσα ως «εμπορική» περιοχή νοτιότερα αυτής. Συγκεκριμένα επιλέχθηκαν τα οικοδομικά πολύγωνα 8, 12, 13, 182, 183 και 184. Μέχρι το 1925, που εγκρίθηκε το συνολικό σχέδιο της πόλης, τα προαναφερθέντα πολύγωνα παρέμεναν μεγάλα και ενιαία. Στη συνέχεια κατατμήθηκαν σε 2 έως και 10 υποπολύγωνα το καθένα και χαράχθηκαν δρόμοι πλάτους 5.50 έως 8,00 μέτρα στο εσωτερικό των πολυγώνων. Ο σχεδιασμός της «νέας» αγοράς δημιούργησε πολυάριθμα μικρά οικόπεδα με εμβαδό 20-26 τετραγωνικά μέτρα.

Στο σχεδιασμό του ρυμοτομικού σχεδίου της «νέας» αγοράς παρατηρείται μια συνέχεια της οικοδομικής γραμμής που περιβάλλει τα πολύ-

γωνα, παρότι εσωτερικά έχουν διαμορφωθεί, σε μορφή θύλακα, μικρότερα πολύγωνα που εξυπηρετούνται από διαμόρφωση κοινόχρηστων χώρων στα εσωτερικά των πολυγώνων. Οι κοινόχρηστοι αυτοί χώροι σχεδιάστηκαν από την Τεχνική Επιφροπή, τηρώντας πάντοτε τις αρχικές περιμετρικές ρυμοτομικές και οικοδομικές γραμμές, που ταυτίζονται σύμφωνα με το άρθρο 4. Ο συγκεκριμένος σχεδιασμός δημιουργεί μια σαφή ιεράρχηση των οδικών αξόνων εντός του αστικού ιστού. Μπορούν να χαρακτηριστούν ως οδοί τοπικής σημασίας, οι οποίες συνδέονται με τις συλλεκτήριους. Η τάση που ήδη είχε διαμορφωθεί, ώστε η αξία γης να είναι μεγαλύτερη επί των κεντρικών δρόμων τεκμηριώνει και την απόδοση των νέων οικοπέδων επί των οδών αυτών σε ιδιοκτήτες με ιδιαίτερη οικονομική επιφάνεια ή υπό ειδική ιδιότητα. Το μεγαλύτερο ποσοστό των οδών τοπικής σημασίας που έχουν χαραχθεί εντός των οικοδομικών πολυγώνων για την εξυπηρέτηση των νέων οικοπέδων εμφανίζουν συνέχεια με τους αντίστοιχους δρόμους των έναντι Ο.Τ, λύση που εξυπηρετεί τη διακίνηση πεζών και αγαθών με ασφάλεια μια και οι διασταυρώσεις με τους κεντρικούς δρόμους είναι κάθετες.

Οι «δρόμοι» αυτοί μέχρι πριν λίγα χρόνια δεν εμφανίζονταν στο σχέδιο πόλης πλην της καιάμησης του οικοδομικού πολυγώνου 184 σε 2 τμήματα (184 και 184α) με την τροποποίηση του Δ. 3-7-1930 (ΦΕΚ. 229 Α'/5-7-1930). Οι υπόλοιπες τροποποιήσεις ως κοινόχρηστοι δρόμοι καθώς και οι χαρακτηρισμοί ως πεζόδρομοι έγιναν από τις υπηρεσίες του Δήμου την τελευταία δεκαπενταετία. Παρόλα αυτά λειπουργούσαν ως κοινόχρηστες εκτάσεις και από τα πολεοδομικά γραφεία εκδίδονταν οικοδομικές άδειες.

Στο πολύγωνο 8 αποδόθηκαν 31 οικόπεδα, εκ των οποίων τα με αριθμούς 1, 29, 30 και 31 είναι σχετικά μεγάλα οικόπεδα και βρίσκονται επί του κεντρικού οδικού αξονα Β. Βουλγαροκάστρου (σημερινή ονομασία Β. Βασιλείου). Τα με αρ. 29 και 30 οικόπεδα δόθηκαν στη Μουσουλμανική Κοινότητα (Αραποιλάρ Τζαμισή, Εμίρ, Εσκί Τζαμί) και στο οικόπε-

Η ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ 1913

Η νέα αγορά (1933). Τα Ο.Π. 12 και 13 προβλεπόταν στο σχέδιο του 1920

δο με αρ. 31 προβλεπόταν η ανέγερση Οθωμανικού σχολείου. Το οικόπεδο 1, δόθηκε στον Βελίδη Γ. Χρήστο (στον κτηματολογικό πίνακα δεν αναγράφεται το επάγγελμά του). Το Ο.Τ. 8 έχει τριγωνικό σχήμα. Λόγω των τοπικών εσωτερικών δρόμων διαιρείται σε τρία (3) αυτοτελή Ο.Τ. το ένα εκ των οποίων είναι εσωτερικό με μόλις δύο μικρές ιδιοκτησίες (αρ.15 και αρ.16). Πιθανολογούμε ότι αυτό το εσωτερικό πολύγωνο ξεκίνησε ως δημοτικός χώρος, μια και το με αρ. 16 αναφέρεται στους κτηματολογικούς πίνακες ως «Δήμος Σερρών». Στη συνέχεια πιθανώς να διαπιστώθηκε ότι δεν είχε εκχωρηθεί οικόπεδο στον Χατζηγιάννη Νικόλαο και του δόθηκε το οικόπεδο με αρ. 15. Τα εσωτερικά οικόπεδα συνδέονται με τους περιμετρικούς δρόμους από δύο σημεία.

Στο πολύγωνο 12 αποδόθηκαν 121 οικόπεδα, εκ των οποίων τα οικόπεδα με αριθμούς 1, 118, 119, 120 και 121 είναι σχετικά μεγάλα και βρίσκονται επί του κεντρικού οδικού άξονα Β. Βουλγαροκτόνου. Τα με αρ. 118, 119, 120 και 121 οικόπεδα δόθηκαν στη Μουσουλμανική Κοινότητα (Αραποιλάρ Τζαμισή, Εμίρ, Εσκί Τζαμί) και το οικόπεδο με αρ. 1 στο χρυσοχόο Σεραφείμ Κ. Τα εσωτερικά οικόπεδα συνδέονται με τους περιμετρικούς δρόμους μόνο από τρία σημεία, ενώ εσωτερικά έχει δημιουργηθεί ένα τοπικό οδικό δίκτυο, που εξυπηρετεί την πρόσβαση σε κάθε οικόπεδο. Λόγω των εσωτερικών δρόμων το αρχικό πολύγωνο διαιρείται σε επτά αυτοτελή Ο.Τ., εκ των οποίων τα τέσσερα είναι εσωτερικά. Στο οικόπεδο 119 και μεταξύ των ορίων των οικοπέδων 119-120 παρατηρείται μια διακεκομμένη γραμμή. Πιθανώς να είχε προβλεψθεί η κατασκευή στοάς, ως συνέχεια και διέζοδος του προβλεπόμενου εσωτερικού δρόμου, η οποία ποτέ δεν υλοποιήθηκε.

Στο Ο.Τ. 13 αποδόθηκαν 54 οικόπεδα, εκ των οποίων τα με αριθμούς 1, 2, 3, 4 και 5 είναι σχετικά μεγάλα οικόπεδα και βρίσκονται επί του κεντρικού οδικού άξονα Β. Βουλγαροκτόνου. Τα μεγάλα οικόπεδα δόθηκαν αντίστοιχα στους Νουρή Εφέντη, Τεφή Βέη, Μεμέτ Εφέντη, Ταχτά Σακάλ, Δημοσθένη Ν. Μέλφου και Φωτεινή Ζαφειρίου. Στους

κιηματολογικούς πίνακες δεν αναγράφονται τα επαγγέλματά τους. Στο Ο.Τ. 13 δεν δημιουργείται έντονα η αίσθηση του εσωτερικού οικοπέδου, διότι χρησιμοποιείται ο περιβάλλοντος χώρος του Εσκί Τζαμί και Μπεζεστένι. Πάντως, λόγω των τοπικών εσωτερικών δρόμων διαιρείται σε τέσσερα αυτοτελή πολύγωνα, εκ των οποίων τα δύο είναι εσωτερικά. Οι δημιουργοί και σχεδιαστές του ρυμοτομικού σχεδίου ταύτισαν το ιδιοκτησιακό καθεστώς και μάλιστα της θρησκευτικής κοινότητας με τον πολεοδομικό σχέδιο, θεωρώντας ότι η ιδιοκτησία του Εσκί Τζαμί είναι κοινόχρηστη. Αποτέλεσμα αυτής της παράληψης, σε συνδυασμό με την οικοδομική κλειστή γραμμή που περιβάλλει όλο το πολύγωνο, ήταν να κτιστεί το ογκώδες οικοδομικό συγκρότημα που υπάρχει σήμερα στη θέση του Εσκί-Τζαμί.

Το Ο.Τ. 184 βρίσκεται έξω από την πυρίκαυστη περιοχή (ρυμοτομικό σχέδιο 1925 και τροποποίηση του 1930) έναντι και νοτίως του Ο.Τ. 12. Αποδόθηκαν 86 οικόπεδα, όπως φαίνεται από το διάγραμμα, χωρίς να υπάρχουν στοιχεία καταγεγραμμένα στους κιηματολογικούς πίνακες. Μόνο το με αρ. 86 οικόπεδο φαίνεται σχετικά μεγάλο. Τα υπόλοιπα οικόπεδα είναι μικρά. Το Ο.Τ. 184 έχει τριγωνικό σχήμα. Λόγω των τοπικών εσωτερικών δρόμων διαιρείται σε επτά αυτοτελή μικρότερα πολύγωνα, το ένα εκ των οποίων είναι εσωτερικό. Τα εσωτερικά οικόπεδα συνδέονται με τους περιμετρικούς δρόμους από έξι σημεία, ενώ εσωτερικά έχει δημιουργηθεί τοπικό οδικό δίκτυο, που εξυπηρετεί την πρόσβαση σε κάθε οικόπεδο.

Το Ο.Τ. 184a διέπεται από το ίδιο πολεοδομικό καθεστώς με το 184, βρίσκεται έναντι και νοτίως του Ο.Τ. 13. Αποδόθηκαν 28 οικόπεδα, όπως φαίνεται από το διάγραμμα, χωρίς να υπάρχουν στοιχεία καταγεγραμμένα στους κιηματολογικούς πίνακες. Επί του κεντρικού οδικού άξονα σημειωνής Μεραρχίας, όπου η αξία γης ήταν υψηλή, παρέμειναν οι ιδιοκτησίες με τους αρχικούς ιδιοκτήτες. Το συγκεκριμένο Ο.Τ. δεν ταξινομείται στα Ο.Τ. με εσωτερικό τοπικό οδικό δίκτυο. Δημιουργήθη-

κε ένας δρόμος, ο οποίος διαιρεί το Ο.Τ. σε δύο μέρη, επί του οποίου διαμορφώθηκαν και αποδόθηκαν τα νέα μικρά οικόπεδα.

Το Ο.Τ. 182 βρίσκεται επίσης έξω από την πυρίκαυστη περιοχή, (ρυμοτομικό σχέδιο 1925), έναντι και νοτίως του πολυγώνου 8. Αποδόθηκαν 89 οικόπεδα, όπως φαίνεται από το διάγραμμα, χωρίς να υπάρχουν στοιχεία καταγεγραμμένα στους κτηματολογικούς πίνακες. Το Ο.Τ. 184 έχει σχήμα τραπεζίου. Λόγω των τοπικών εσωτερικών δρόμων διαιρείται σε ένδεκα αυτοτελή πολύγωνα τα τρία εκ των οποίων είναι εσωτερικά. Τα εσωτερικά οικόπεδα συνδέονται με τους περιμετρικούς δρόμους από οκτώ (8) σημεία, ενώ εσωτερικά έχει δημιουργηθεί τοπικό οδικό δίκτυο, που εξυπηρετεί την πρόσβαση σε κάθε οικόπεδο. Στο συγκεκριμένο Ο.Τ. υπήρχαν και ιδιοκτησίες για τις οποίες απλώς χωροθετήθηκαν δύο πολύγωνα, χωρίς ο πολεοδομικός σχεδιασμός να επεμβαίνει στη ρύθμιση νέων ορίων οικοπέδων, όπως έγινε με τα οικόπεδα της πυρίκαυστης περιοχής.

Το Ο.Τ. 183 βρίσκεται επίσης έξω από την πυρίκαυστη περιοχή (ρυμοτομικό σχέδιο 1925), έναντι και νοτίως του Ο.Τ. 184 και ανατολικά του Ο.Τ. 182. Αποδόθηκαν 59 οικόπεδα, όπως φαίνεται από το διάγραμμα, χωρίς να υπάρχουν στοιχεία καταγεγραμμένα στους κτηματολογικούς πίνακες. Το πολύγωνο 183 έχει σχήμα παραλληλογράμμου. Λόγω των τοπικών εσωτερικών δρόμων διαιρείται σε τέσσερα αυτοτελή Ο.Τ. το ένα εκ των οποίων είναι εσωτερικό. Τα εσωτερικά οικόπεδα συνδέονται με τους περιμετρικούς δρόμους από τρία σημεία, ενώ εσωτερικά έχει δημιουργηθεί τοπικό οδικό δίκτυο, που εξυπηρετεί την πρόσβαση σε κάθε οικόπεδο. Επί του κεντρικού οδικού άξονα σημερινής Μεραρχίας, όπου η αξία γης ήταν υψηλή, παρέμειναν οι ιδιοκτησίες με τους αρχικούς ιδιοκτήτες. Αυτές οι ιδιοκτησίες χωροθετήθηκαν σε ένα πολύγωνο, χωρίς ο πολεοδομικός σχεδιασμός να επεμβαίνει στη ρύθμιση νέων ορίων οικοπέδων, όπως έγινε με τα οικόπεδα της πυρίκαυστης περιοχής.

Η ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ 1913

Παρά την απλοποιημένη της χάραξη σε σχέση με την παλιά αγορά, η «νέα» αγορά των Σερρών λειτουργησε με επιτυχία. Στους στενούς, εσωτερικούς δρόμους εγκαταστάθηκαν καταστήματα μικρεμπορίου όπως σιδηρικά, επιδιορθώσεις υποδημάτων κ.λπ. και στους ευρείς κεντρικούς (οδός Ερμού, Μεραρχίας, Βασ. Βασιλείου, Βενιζέλου) πολυσάριθμα καταστήματα νεωτερισμών και λιανεμπορίου. Η πυκνή κατάτμηση συνέβαλε στο να διατηρηθούν στο κέντρο της πόλης χρήσεις, που σε άλλη περίπτωση θα είχαν απομακρυνθεί.

Στους πεζοδρομημένους (σήμερα) εσωτερικούς δρόμους και στην ευρύτερη περιοχή της μεσοπολεμικής «νέας» αγοράς των Σερρών έχουν ξεφυτρώσει πολυσάριθμα, χαριτωμένα cafés και χώροι εστίασης. Την περιοχή κατακλύζουν οι Σερραίοι τόσο για αγορές, όσο και για ψυχαγωγία. Παραμένει ο πιο πολυσύχναστος, ποικιλόμορφος και διακεκριμένος τόπος της πόλης. Έχει αποφύγει την ισοπεδωτική ομοιομορφία άλλων περιοχών, διατήρησε τον ιδιαίτερο της χαρακτήρα, διέσωσε μέχρι τις μέρες μας το «άρωμα» μιας άλλης εποχής.

Απόσπασμα χάρτη του 1925. Με διακεκομμένη γραμμή τα Ο.Π. της πυρικαύστου και με συνεχόμενη τα Ο.Π. του σχεδίου του 1925. Με γκρι χρώμα η οδός Ερμού

Η οδός Ερμού και στο βάθος το νέο Δημαρχείο (συλλογή Γ. Αφηλίδη)

Σημειώσεις

1. Νατάλης Πέιροβιτς, «Μορφή της παλαιάς πόλης», *Σερραϊκά Χρονικά*, 1 (1953) 105-131.
2. Πέτρος Θ. Πέννας, Ταξίδι στα περασμένα. Σέρρες: η όμορφη πολιτεία της ανατολικής Μακεδονίας (σαν ιστορία και σαν παραμύθι) στην «Μεγάλη Εγκυλοπαίδεια των Νέων» Χάρη Πάτση (τόμος «Ελλάς»- Β' 308-321), Αθήνα 1965.
3. Βασίλειος Τζανακάρης, *Η θυσία μιας πόλης. Χρονικό*, εκδ. περ. Γιατί: Σέρρες, 1998, 50.
4. Νίκος Ζ. Νικολάου, *Σκαπανείς της ιστοριογραφίας και προβλήματα της ιστορίας των Σερρών*, Θεσσαλονίκη: Ένωση Βαφειάδη, 1964.
5. Πρέπει να οημειωθεί ότι στο διαθέσιμο κτηματολογικό πίνακα δεν αναγράφονταν όλες οι ιδιοκτησίες. Ο πίνακας ξεκινά από την σελίδα 51, λείπουν δηλαδή οι αρχικές σελίδες, που ίσως αποτελούσαν κάποιο ξεχωριστό πρακτικό της επιρροπής κτηματογράφησης, που συστήθηκε στα πλαίσια του Ν. 2517/1920 «Περί ανοικοδομήσεως της πόλης Σερρών επί νέου σχεδίου».
6. Συμπληρώσεις έγιναν με τον Ν. 3025, ΦΕΚ Α/28.8.1922 και το σύνολο της σχετικής νομοθεσίας τροποποιήθηκε και κωδικοποιήθηκε το 1923 διευκολύνοντας την ούσταση οικοδομικών συνεταιρισμών για την ανέγερση οικοδομών των μελών τους. Βλ. Νόμο «περί κωδικοποίησεως των Ν. 2517 και 3025 τροποποιημένων», 27.3.1923.
7. Α. Δημητρακόπουλος, Υπουργείον Συγκοινωνίας: *Απόσπασμα Μελετών Σχεδίων Συνοικισμών*, κ.λπ. Αθήναι 1930, σελ. 8. Για την απαλλοτρίωση κατεβλήθησαν όλες οι σχετικές δαπάνες.
8. Α. Δημητρακόπουλος, "Σχέδια πόλεων. Πολεοδομία εν Ελλάδι", *Τεχνική Επενηρίς της Ελλάδος*, τομ. Α', τεύχος ΙΙ, εκδ. ΤΕΕ, Αθήναι 1937, 448-449.

Οικονομικές συνθήκες και επιχειρήσεις στην πόλη των Σερρών (1913-1940)

Γιώργος Ν. Αψηλίδης

Στο μέσο μιας εύφορης πεδιάδας με ποικίλες καλλιέργειες, η πολυεθνική πόλη των Σερρών τα 4-5 τελευταία χρόνια πριν την απελευθέρωση, μετά το κίνημα των Νεοτούρκων, παρουσίασε αξιόλογη οικονομική άνθιση και ανάπτυξη οικονομικών μεγεθών.¹ Πριν από αυτό, για δεκαετίες, υπήρχε μια οικονομική στασιμότητα και διάχυτη ήταν η αναπόληση της παλιάς εποχής (μέσα του 19ου αιώνα), όταν η πόλη είχε μετατραπεί σε διαμετακομιστικό κέντρο ολοκλήρου του Σαντζακίου, που εκτεινόταν μέχρι την Άνω Τζουμαγιά, Πετρίτσι, Μελένικο, Νευροκόπι και στην περιοχή της Δράμας. Έκτοτε, η εμπορευματική κίνηση που υπήρχε, ήταν συνάρτηση των εξελίξεων στον αγροτικό χώρο παρόλο που οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις λειτουργούσαν με πρωτόγονες σχέσεις παραγωγής, με αναποτελεσματικά συστήματα καλλιέργειας και με υποδομές ανύπαρκτες. Το εμπόριο αποτελούσε τον προνομιακό τρόπο απόδοσης για τα κεφάλαια που συσσωρεύονταν, γι' αυτό και μεγάλος ήταν ο αριθμός των προσώπων που ασχολούνταν με την αγορά και πώληση γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων πρωταγωνιστώντας στην οικονομική ζωή της πόλης.

1. Μετά την απελευθέρωση

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι επέφεραν εξελίξεις και πολλές αλλαγές στην οικονομική και κοινωνική δομή των περιοχών που απελευθερώθηκαν. Εκτός από τις μεγάλες καταστροφές ακινήτων και εμπορευμάτων και τις απώλειες ανθρωπίνου δυναμικού, μετεβλήθησαν και τα γεωγραφικά όρια δράσης των επιχειρηματιών, που έπρεπε πλέον να λειτουργήσουν με άλλους προσανατολισμούς. Χάθηκαν οι αγορές πρώτων υλών της ευρω-

παϊκής και ασιατικής Τουρκίας, υψώθηκαν δασμολογικά τείχη και η οικονομία της πόλης έπρεπε να ενσωματωθεί στην ελληνική οικονομική πραγματικότητα. Εκεί που λειπουργούσε ένα παμπάλαιο εμπορικό δίκαιο, άρχισαν να ισχύουν νέες μεταβατικές διαιτάξεις. Ένα μέρος των εγχωρίων Τούρκων επιχειρηματιών, που κατείχαν τα σκήπτρα στην κορυφή της τοπικής ιεραρχίας, απώλεσε την πολιτικοκοινωνική του δύναμη και τα προνόμια που απολάμβανε.

Για την πόλη των Σερρών οι συνδήκες ήταν ακόμη πιο δύσκολες αφού η απελευθέρωση, τον Ιούνιο του 1913, έγινε με βαρύ οικονομικό τίμημα. Από τον εμπρησμό κάηκαν 1.000 καταστήματα, 4.050 κατοικίες, αποτεφρώθηκαν εμπορεύματα αξίας 12.000 δραχμών και καταμετρήθηκαν 15.000 άστεγοι. Η αύξηση της ζήτησης επαγγελματικής στέγης, που παρουσιάστηκε μετά, εκτόξευσε τα ενοίκια των καταστημάτων στα ύψη. Πολλοί επαγγελματίες, που δεν μπόρεσαν ή δεν είχαν δυνατότητες να νοικιάσουν, κατασκεύασαν επί των ερειπίων πρόχειρα μικρά ξύλινα εμπορικά παραπήγματα. Για την αντιμετώπιση του στεγαστικού προβλήματος συστήθηκε στις 8-11-1913 «Επιτροπή Ανοικοδομήσεως» από οικονομικούς παράγοντες, που ανέλαβε την προώθηση στην Αθήνα των αιτημάτων δανειοδότησης και εφαρμογής σχεδίου ανοικοδόμησης της πόλης.² Η πολιτεία λόγω των πολεμικών γεγονότων έδεσε σε ισχύ ειδικό νόμο για την αναστολή των χρεών, που επεκτάθηκε και στις νέες απελευθερωθείσες χώρες και ίσχυσε μέχρι τις 30-8-1914. Ο επιχειρηματικός κόσμος της πόλης απαλλάχθηκε από την πίεση των πιστωτών και ανακουφίστηκε προσωρινά. Όμως το πρόβλημα εμφανίστηκε ένα χρόνο μετά, όταν η μειωμένη ζήτηση και οι αυξημένες δαπάνες οικογενειακής και επαγγελματικής αποκατάστασης έφεραν αδυναμία εξόφλησης παλαιών οφειλών.³ Αίτημα όλων ήταν να σταματήσουν οι αγωγές και οι εξώσεις και να υπάρξει μια πενταετής περίοδος ρύθμισης των οφειλών.⁴

Η μετανάστευση των ευπόρων Τούρκων στέρησε την οικονομία της πόλης από σημαντικά κεφάλαια.⁵ Σε αντιστάθμισμα δημόσιοι υπάλληλοι και ρέκτες επιχειρηματίες από την παλιά Ελλάδα εγκαταστάθηκαν στην

πόλη συμβάλλοντας στο νέο ξεκίνημα. Η έλλειψη όμως επαγγελματικής και οικογενειακής στέγης, που έμελε να καταστεί μακροχρόνιο ζήτημα προς επίλυση, δημιούργησε στρεβλώσεις στην αγορά. Χρειάστηκαν πολλά χρόνια για να επανέλθει η πόλη σε κοινωνικοοικονομικούς ρυθμούς που μπορούν να χαρακτηρισθούν φυσιολογικοί.

1.1. Οι επιχειρηματίες της εποχής

Στην πόλη στο ζωτικό τομέα της αγοροπωλησίας και μεταποίησης των καπνών δραστηριοποιούνταν οι εταιρείες: Αμέρικαν Τομπάκο Κόμπανυ, Άρριγκτον Κόμπανυ, Λόριλαντ Κόμπανυ και οι Υιοί Νάσιουτζικ για τη Regie. Στην ύπαιθρο πολλές ιδιοκτησίες τσιφλικιών με την αναχώρηση των Τούρκων μπέηδων μισθώθηκαν για εκμετάλλευση από Έλληνες επιχειρηματίες. Ως κτηματίες και γαιοκτήμονες αναφέρονταν οι: Κ. Αργυριάδης, Χαρ. Εμμανουήλ, Δαν. Ζαγκαρόλας, Κ. Μαρούλης, Δημ. Σταμούλης, Νάσιουτζικ και υιοί, Δ. Τικόπουλος, Γεωργ. Χατζηχρηστάκης, Μιχ. Πόρναλης, Ακήλ Βέης και η εταιρεία των Σιμαντώβ και Αζαρία.⁶

Στο χρηματοπιστωτικό τομέα, που συνεχίζει την παράδοση της οδωμανικής περιόδου, δραστηριοποιούνταν οι τραπεζίτες: Δ. Αλεξανδρίδης, Ζαφ. Νικολάου, Β. Σταμούλης και υιοί, Ι. Σχοινάς, Σιμαντώβ και Αζαρίας και οι τοκισταί: Γ. Παρίσης, Δημ. Γράτιος, Δαφ. Δημητρίου, Δαν. Ζαγκαρόλας, Α. Πάνου, Δημ. Τσολακίδης, Ν. Τσολακίδης, Απ. Τσοραπισής, Φ. Σολομών, Γ. Χατζή Χρηστάκης και Β. Χατζή Ιωάννου. Για τις ανάγκες σίτισης της πόλης και της περιοχής λειτουργούσαν οι αλευρόμυλοι του Βασ. Γκέκα, Β. Σταμούλη και υιοί, Φερίντ Μπέη, Ζία Γιουσούφ και Κώτσο Χατζή Νούσκα.

Στο χώρο της ένδυσης δραστηριοποιούνταν οι υφαντουργοί Β. Γούτας και Αντ. Γούτας και φανελοποιία της «Κούνιο Μ. και Υιοί».

Τις μεγάλες ανάγκες ανοικοδόμησης της πόλης εξυπηρετούσε το «Μέγα» -όπως διαφημιζόταν- αιμοκίνητο εργοστάσιο Κεραμοποιίας και Πλινθοποιίας της εταιρείας «Τριαντάφυλλος Πολυμέρης και Σια» που λειτουργούσε έξω από τη πόλη, στη περιοχή του Αι-Γιάννη,⁷ ενώ στο ε-

μπόριο οικοδομικής ξυλείας δραστηριοποιούνταν οι επιχειρήσεις των Χ. Πάτρα, Αγ. Αρμένη, Π. Δημητρίου και Ιωσήφ Σιμαντώβ.

Ένας τομέας που έκανε γνωστή την πόλη στο πανελλήνιο ήταν ο κλάδος της ποτοποιίας, όπου ξεχώριζαν οι επιχειρήσεις του Π. και Ι. Καράμπελια, που λειτουργούσε από το 1855, του Κων. Ζαρκιά και του Θεοδ. Φέσσα που ιδρύθηκε το 1845. Οι ποτοποιίες Καράμπελια και Ζαρκιά, το 1914, έλαβαν μέρος στην έκθεση «οίνων και οινοπνευματώδων ποτών» της Ελληνικής Γεωργικής Εταιρείας, που διοργανώθηκε στο χώρο του Ζαππείου στην Αθήνα, με κρασιά και αρωματικά ποτά παλαιώσης αποσπώντας ευμενή σχόλια. Μάλιστα το ποτό «Ολυμπιάς» της ποτοποιίας Καράμπελια έλαβε το Α' Βραβείο και την αμέσως επόμενη χρονιά όταν συμμετείχε στην παγκόσμια έκθεση του Σαν Φραντζίσκο υμήθηκε με το αργυρό μετάλλιο.⁸

1.2. Οι επαγγελματικές δραστηριότητες

Από ένα σύνολο 5.906 ανδρών ηλικίας άνω των 20 ετών (ο πληθυσμός της πόλης ήταν 18.668 άτομα), που καταγράφηκαν με το επάγγελμά τους στον εκλογικό κατάλογο του 1915 για τις επικείμενες εθνικές εκλογές, προκύπτει η εργασιακή ενασχόληση των κατοίκων, ο επαγγελματικός καταμερισμός εργασίας και αναδεικνύεται η οικονομική φυσιογνωμία της πόλης, όπως ήταν κατανεμημένη στους τρεις οικονομικούς τομείς, πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του καταλόγου:

- Στο σύνολο των εγγεγραμμένων υπερείχαν οι Έλληνες με ποσοστό 65,1% έναντι 31% των Τούρκων και 3,90% των Εβραίων.
- Ποσοστό 21% του συνόλου απασχολούνταν στον πρωτογενή τομέα (γεωργία και κτηνοτροφία), 24,4% στο δευτερογενή (μεταποίηση-βιοτεχνική παραγωγή) και 45,7% στον τριτογενή (εμπόριο-παροχή υπηρεσιών), ενώ ένα μικρό ποσοστό 4 % καταγράφεται χωρίς επάγγελμα. Οι απασχολούμενοι στον τριτογενή τομέα ήταν η πολυπληθέστερη ομάδα σε κάθε εθνότητα.
- Από τα επαγγέλματα του πρωτογενή τομέα: το 53,8% εργαζόταν ως

Διαφήμιση των προϊόντων ποτοποιίας Π. & I. Καράμπελια

γεωργοί που ήταν και η μεγαλύτερη ομάδα εργαζομένων στο γενικό σύνολο (ποσοστό 11,34% του συνόλου ή καλύτερα ένας στους δέκα στην πόλη απασχολούνταν με αγροτικές εργασίες) και ακολουθούσαν τα επαγγέλματα των κηπουρών (12%) και των χορταράδων (6,7%).

Στο δευτερογενή τομέα αριθμητικά υπερείχε η ιάξη των υποδηματοποιών (16,33%) και ακολουθούσαν οι ψαθοποιοί (11,77%) και οι αρτοποιοί (7,87%).

Στον τριτογενή τομέα μεγαλύτερη παρουσία είχαν τα επαγγέλματα των υπαλλήλων (10,35%) και ακολουθούσαν οι παντοπώλες (9,77%) και οι αχδοφόροι (9,38%). Οι έμποροι αντιπροσώπευαν το 6,9% του συνόλου του τριτογενή τομέα.

Ένα ποσοστό 8,9% του συνόλου του καταλόγου δήλωνε ότι εξασκεί το επάγγελμα του εργάτη χωρίς να προσδιορίζει σε ποιό τομέα. Σε αυτούς τους εργάτες αν προσέθεσμε ένα σύνολο 3,9% που απασχολούνταν στον πρωτογενή τομέα, ως καπνεργάτες, το ποσοστό των ατόμων με αυ-

ιή την επαγγελματική ιδιότητα έφθανε στο 11,8% του γενικού συνόλου ανίστοιχο περίπου των γεωργών.

- Κατά εθνικότητα οι Έλληνες, που ήταν και η πολυπληθέστερη ομάδα, υπερείχαν σε αριθμό εργαζομένων σε όλους τους τομείς με πρώτο κατά σειρά το δευτερογενή και ακολούθως τον πρωτογενή. Οι περισσότεροι Τούρκοι απασχολούνταν στον πρωτογενή και ακολουθώς ο τριτογενής τομέας και τέλος οι περισσότεροι Εβραίοι απασχολούνταν στον τριτογενή. Στην κατηγορία των απασχολουμένων ως εργατών οι Έλληνες ήταν περισσότεροι (63,07%) έναντι 37,5% των Τούρκων και 1% των Εβραίων.

2. Η περίοδος της βουλγαρικής κατοχής

Τον Αύγουστο του 1916 η πόλη και οι κάτοικοι της, όσοι δεν πρόλαβαν να φύγουν σε άλλα μέρη της Ελλάδος, δοκιμάσθηκαν ακόμη μια φορά. Η κατοχή των Βουλγάρων διήρκησε έως τον Σεπτέμβριο του 1918. Οι συνθήκες που επικράτησαν στην πόλη οδήγησαν στην μείωση του πληθυσμού, στην ελάττωση των οικονομικών δραστηριοτήτων και περιόρισαν τις δυνατότητες εργασίας. Την τραγική εικόνα της οικονομίας αποτιπώνει η επιστολή του δημάρχου Ακήλ Μπέη προς το Βούλγαρο διοικητή Δράμας, το Μάρτιο του 1917⁹:

«Ο χρυσός άρχισε να εκλείπει από την πόλη κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων. Τόσο η βουλγαρική Τράπεζα αρχικά, όσο και το ελληνικό κράτος στη συνέχεια φρόντισαν επιμελώς για τη συγκέντρωση της ποσότητας του χρυσού που κυκλοφορούσε. Επί πλέον οι Τούρκοι που έφυγαν για την Τουρκία μετέφεραν μαζί τους σημαντικές ποσότητες χρυσού. Όταν κηρύχτηκε ο παγκόσμιος πόλεμος η ελληνική κυβέρνηση διέταξε τη συλλογή και αποστολή στο κεντρικό κατάστημα της Εθνικής Τράπεζας στην Αθήνα των διαθεσίμων αποδεμάτων χρυσού που υπήρχαν. Όσες μικροποσότητες δεν εστάλησαν είναι κατατεθεμένες στην Τράπεζα που έπαυσε πλέον να λειτουργεί». «Η πόλη αδυνατούσε» συνέχιζε, «να συγκεντρώσει 2 με 3 χιλιάδες λίρες για την πληρωμή των τροφίμων και

γενικά έχει βυθιστεί σε ένα οικονομικό τέλμα ολωσδιόλου αξιοθρήνητο, γεγονός που καθιστά αδύνατη τη σύναψη εμπορικών σχέσεων με τις αγορές των περιχώρων. Η αγορά των Σερρών κατά το μεγαλύτερο της μέρος έχει νεκρώσει και δεν είναι δυνατό να μιλήσει κανείς ούτε για γεωργία ούτε για κτηνοτροφία, ενώ το εργατικό δυναμικό απέμεινε χωρίς δουλειά. Περισσότεροι από 8.000 δημότες σιτίζονται καθημερινά από το συσσίτιο του Δήμου. Από οικονομικής πλευράς δεν μπορεί να γίνει καμία σύγκριση της κατάστασης που έχει περιέλθει η πόλη των Σερρών με αυτή που βρίσκονται άλλες πόλεις π.χ. η Δράμα όπου δλες οι υπηρεσίες λειπουργούν όπως και πριν και όπου δεν έλαβε χώρα το φαινόμενο της μετανάστευσης των οικονομικά ευκατάστατων δημοτών της».

Η επιστολή κατέληγε: «η πόλη των Σερρών ποτέ στο παρελθόν δεν είχε αντιμετωπίσει παρόμοια οικονομική κρίση με αυτή. Την εποχή αυτή διεξάγεται ένας αγώνας της ζωής κόντρα στο δάνατο».

Οι Βούλγαροι κατέστρεψαν τα εργοστάσια του Πολυμέρη και του Τσοραπισή, τους αιμόμαλους του Β. Γκέκα και Νούσκα Χατζηκώτου, λεηλάτησαν τα αγροκτήματα του Λυσιμάχου Βασιλείου, Ακήλ Μπέη και αδελφών Τικόπουλου καθώς και πολλά σπίτια και καταστήματα της πόλης.¹⁰

3. Μετά τη λήξη του α΄ παγκοσμίου πολέμου

Οι τεράστιες καταστροφές, ο αποδεκατισμός του πληθυσμού, η πείνα και η φτώχεια έφεραν σε απόγνωση αυτούς που επέζησαν. Οι πολεμοπαθείς και οι όμηροι ζητούσαν την οικονομική βοήθεια της πολιτείας και οι επαγγελματίες με ψήφισμά τους κεφάλαια κίνησης για να ξεκινήσουν. Ένα δάνειο 60 εκατομμυρίων δραχμών με απόσβεση εντός 15ετίας εκτιμούσαν ότι θα ήταν μια καλή αρχή. Ζητούσαν ακόμη στο ψήφισμα να καταργηθεί ο οποιοσδήποτε περιορισμός επί του εμπορίου, να επιβληθεί ενοικιοστάσιο μέχρι να ανοικοδομηθεί η πόλη, να μην γίνουν αυξήσεις ενοικίων στα δημόσια κτήματα και να ισχύσουν τα μισθώματα του 1916. Για τον εξαδλιωμένο πληθυσμό της πόλης ζητούσαν να δοθούν ενδύματα, να

διατεθούν 10 χιλιάδες άρτου ημερησίως, με αύξηση της μερίδας στα 100 δράμια, να επισκευασθούν 200 υπάρχοντα σπίτια, να αποσταλούν περί τα 1.000 παραπήγματα, να διατεθούν βαγόνια για τη δωρεάν μεταφορά εμπορευμάτων και των τροφίμων επισιτισμού και για την καλλιέργεια της γης να διανεμηθούν 10 χιλιάδες «αροτριώντα» ζώα με τα υποζύγια τους.¹¹

Η πρώτη αυτή περίοδος χαρακτηρίζεται από στασιμότητα της παραγωγής και πιώση της παραγωγικότητας στους περισσότερους κλάδους της οικονομίας. Ένα χρόνο αργότερα, το Μάιο του 1920, οι πρόεδροι των συνεχνιών και σωματείων της πόλης ζητούσαν από την πολιτεία να ενισχύσει με κάθε μέσο τις δραστηριότητες τους, να τους δοθεί χρόνος ώστε να δημιουργήσουν κεφάλαια ή να συμπληρώσουν τα λίγα και ελλιπή που είχαν. Πρότειναν να απαλλαγούν επί μια τριετία του φόρου της καθαρής προσόδου, που υπήρχε σε κάθε πωλούμενο είδος και του φόρου της δεκάτης που προστίθετο σε κάθε παραγόμενο είδος. Ζητούσαν ακόμη να αρχίσει άμεσα η ανέγερση 300 τουλάχιστον οικιών για να σταματήσει η διαβίωση των κατοίκων σε τρώγλες και να δοθεί δικαίωμα παρασκευής ξυλανθράκων χωρίς δημοπρασία, ώστε να μπορέσουν να προμηθευτούν όλοι οι κάτοικοι κάρβουνα για την αντιμετώπιση του επικείμενου χειμώνα.¹²

Η ώρηση που είχε ανάγκη η αγορά ήλθε μετά από 3-4 χρόνια με την αύξηση του πληθυσμού και της καταναλωτικής ζήτησης. Η διάθεση προσφυγικών και παραγωγικών δανείων ανέστρεψε την οικονομική στασιμότητα.

3.1. Το ξεκίνημα των επιχειρηματιών

Παρά τις αντίξοες συνθήκες που επικρατούσαν η επιχειρηματικότητα στην πόλη ξεκίνησε από τις αρχές του 1919. Κύρια χαρακτηριστικά της αρχικής μεσοπολεμικής επιχειρηματικής δραστηριότητας είναι οι επιχειρήσεις μικρής δυναμικότητας, η συνεταιριστικότητα των επαγγελματιών από την έλλειψη κεφαλαίων και η κινητικότητα που επεδείκνυαν στους κλάδους των επιχειρήσεων. Από συμβολαιογραφικό αρχείο της εποχής, που εναπόκευται στα Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Σερρών, σταχυολογούμε μερικές τέτοιες περιπτώσεις:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

- Στις 20-2-1919 ο εμπορευόμενος Πασχάλης Στεφάνου ο οποίος αναδείχτηκε σε δημοπρασία ενοικιαστής επί τριετία του χιονιού και του φυσικού πάγου του Λαϊλιά και ο επιχειρηματίας Τριαντάφυλλος Πολυμέρης, που δραστηριοποιούνταν στον τομέα των μεταφορών, σύστησαν εταιρεία με κεφάλαιο 12.000 δρχ. με σκοπό την εξαγωγή, μεταφορά και πώληση του πάγου.¹³

- Στις 22-2-1919 διαλύθηκε η γνωστή εταιρεία παρασκευής και εμπορίας οινοπνευματωδών ποτών «Π.&Ι. Καράμπελιας» εξ αιτίας των καταστροφών και αρπαγών της περιοουσίας της από τους Βουλγάρους. Αποχώρησε ο ένας εκ των συνεταίρων ο Πέτρος Καράμπελιας που δήλωνε πλέον ξενοδόχος. Το ενεργητικό κεφάλαιο είχε μείνει στις 12.779 δρχ., ενώ υπήρχε και παθητικό σε δανειστές 6.944 δρχ. Όλα τα σκεύη τα παρέλαβε ο Ιωάννης Καράμπελιας. Δύο μήνες μετά, στις 27-4-1920, ο τελευταίος συνεταιρίζεται με τον γιο του Πέτρου, τον Αθανάσιο, ιδρύοντας νέα ομόρρυθμο εμπορική εταιρεία υπό την επωνυμία «Ι. & Α. Καράμπελιας» για τη λειτουργία του εργοστασίου ποτοποιίας. Το εταιρικό

Το κατάστημα της ποτοποιίας Ι. & Α. Καράμπελια (συλλογή Γ. Κουνέλη)

κεφάλαιο της νέας εταιρείας φθάνει στο ποσό 87.712,8 δρχ. γιατί περιλαμβάνει την αξία των αγορασθέντων ήδη εμπορευμάτων.¹⁴

- Στις 21-12-1919 η εταιρεία «Ξενοφών Αντωνιάδης και Ορέστης Περδικάρης», που έχει μισθώσει τα ανθρακωρυχεία της Οδωμανικής Μεταλλευτικής Εταιρείας στη θέση «Μονόσπιτα, Κατακουνόζ, Μπάφι και Λειμώνες», ανέθεσε την εξόρυξη των γαιανθράκων στον εργολάβο Βικέντιο Νικοσία από την Κύμη Ευβοίας με ελάχιστο όριο παράδοσης 300 τόνους το μήνα προς 46 δρχ. τον τόνο. Η διάρκεια της συμφωνίας οριζόταν τριετής, αλλά στις 28-1-1920 η εταιρεία προχωρά και σε νέα συμφωνία με άλλους δύο εργολάβους, τους Νικόλαο Καραβά και Κωνσταντίνο Τσεκούρα κατοίκους πάλι Κύμης, με ίδιους όρους, αλλά με χρονική διάρκεια 8 μηνών.

Η εξορυκτική επιχείρηση του Αντωνιάδη-Περδικάρη ήταν μία από τις δύο επιχειρήσεις που λειτουργούσαν στην Ελλάδα εκείνη την εποχή και η επίσημη απόδοσή της το 1920 έφετασε τους 10.000 τόνους λιγνίτη και το 1921 στους 7.000 τόνους.¹⁵

- Στις 2-4-1920 ο σιδηρουργός Αθανάσιος Σαμαρίνας, ο λευκοσιδηρουργός Κωνσταντίνος Επαμεινώνδας και ο μηχανοδηγός Δημήτριος Χρήστου ίδρυσαν μετοχική εταιρεία με σκοπό τη λειτουργία εργοστασίου σιδηρουργίας. Το εταιρικό κεφάλαιο ορίστηκε στις 12.000 δρχ. και η συμμετοχή στα κέρδη του Κ. Επαμεινώνδα καθορίστηκε στο 25% ενώ των άλλων δύο στο 37,5%.¹⁶

- Την ίδια ημέρα ο Κωνσταντίνος Επαμεινώνδας, ο αδελφός του Ιωάννης και οι ξυλουργοί Κωνσταντίνος Σιαμπουλής, Θεόδωρος Κουνέλης και Χρήστος Τζιάκας σύστησαν μετοχική εταιρεία με σκοπό την ίδρυση εργοστασίου ξυλουργίας που θα παρήγαγε «παντός είδους οικοδομήσιμου ξυλείας και επίπλων». Η διάρκεια της εταιρείας ορίστηκε για 4 χρόνια και στο κεφάλαιο οι δύο πρώτοι συμμετείχαν με 4.000 δρχ. έκαστος, ενώ οι υπόλοιποι, εκτός από τις 4.000 δρχ. πρόσθιεσαν και την εκτιμώμενη προσωπική τους εργασία 4.000 δρχ. έκαστος, δηλαδή σύνολο 32.000 δρχ.¹⁷

- Στις 7-4-1920 ο Κωνσταντίνος Χαϊζηδήμου και ο Μιχαήλ Χαϊζη-

αγγέλου ιδιοκτήτες μεταλλείου λιγνίτη στη θέση «Βερό» της περιοχής Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου συμφώνησαν την ίδρυση μετοχικής εταιρείας μαζί με τον Βασίλειο Μερκούρη για την εκμετάλλευση του μεταλλείου με κεφάλαιο 6.000 δρχ. Οι μεν δύο ιδιοκτήτες έβαζαν από 2.500 δρχ. και ο Μερκουρίου την εμπειρία και την προσωπική του εργασία αποτιμωμένη σε 1.000 δρχ. Τα κέρδη θα αναλογούσαν κατά 45 % στους δύο πρώτους και 10% στον τρίτο.¹⁸

- Στις 18-6-1920 ο έμπορος Μπαρού Λιάρο Μπενουζίο και ο σησαμοελαιοποιός Ιωάννης Σαμολαδάς συνομολόγησαν εταιρεία εκκοκκισμού βαμβακιού, αγοράς και μεταπώλησης εκκοκκισμένου βαμβακιού, αγοράς και μεταποίησης σησαμέλαιου. Η διάρκεια της εταιρείας συμφωνήθηκε να είναι μονοετής. Το εταιρικό κεφάλαιο καθορίστηκε σε 5.000 δρχ. για τον πρώτο, ενώ ο δεύτερος έβαζε τον υδρόμαλο που κατείχε στη θέση Άγιος Γεώργιος και την προσωπική του τέχνη στη λειτουργία του μύλου, που την αποτιμούσε στις 5.000 δρχ. Η συμμετοχή στα κέρδη θα ήταν εξίσου.¹⁹

- Στις 5-11-1921 οι εργολάβοι Φίλιππος Νούσης και Ιωάννης Μουλάκης συνομολόγησαν από κοινού να αναλάβουν την επισκευή της Μουσουλμανικής Σχολής, που χρησίμευε για Παρθεναγωγείο, βάζοντας κεφάλαιο 3.000 δρχ. έκαστος.²⁰

Στις 8 Δεκεμβρίου 1922 έπαυσε να λειτουργεί η μεγάλη εμπορική και τραπεζική εταιρεία Μ. Σιμαντώβ-Οβ. Αζαρία λόγω θανάτου του δευτέρου. Η εταιρεία ιδρύθηκε το 1908 με κεφάλαιο 35.000 δρχ. αντιπροσωπεύοντας στην πόλη την εταιρεία Ιούδα Αρδίτη της Θεσσαλονίκης και απέκτησε μεγάλο κύρος και εμπορική αξιοπιστία. Παράλληλα με τις χρηματοπιστωτικές συναλλαγές και τις εμπορικές πράξεις, που ενεργούσε, μίσθωνε και εκμεταλλεύστηκε μαζί με τον Λυσίμαχο Βασιλείου και Γεώργιο Ευθυμίου τα τσιφλίκια Μπεϊλίκ Μαχαλά, Κις-πεκή, Αντά, Γκουντελή και Σαλ Μαχαλά. Κατά τη διάλυσή της οι δύο πλευρές μοιράστηκαν το ποσό των 1.335.997 δρχ. Βρέθηκαν ακόμη απαιτήσεις από τρίτους 1.209.625,75 δρχ. και οφειλές 849.365 δρχ. Χαρακτηριστικό είναι ότι υπήρχαν πιστωτές που χρεωστούσαν στην εταιρεία από την ίδρυσή της.²¹

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

Επικέτα και διαφήμιση
των προϊόντων της
ποτοποιίας Κ. Ζαρκιά
(συλλογή Γ. Αψηλίδη)

4. Η δεκαετία του 1920

Η μεσοπολεμική οικονομική κατάσταση χαρακτηρίστηκε από την ανταλλαγή των πληθυσμών, τα κύματα των προσφύγων που κατέκλυσαν την πόλη, αλλά και τις προσπάθειες που έγιναν για την ανοικοδόμησή της. Στον επαγγελματικό ιστό της πόλης ενσωματώνονται νέες παραγωγικές δυνάμεις και παρατηρείται μια αργή αλλά σταδερή οικονομική άνοδος και σταδιακή αύξηση της παραγωγής με παράλληλη αστική ανάπτυξη.

Με την έλευση και εγκατάσταση των προσφύγων η πόλη διπλασιάστηκε σε πληθυσμό. Το 1928 είχε 29.640 κατοίκους έναντι 14.486 το 1920, δηλαδή παρουσίασε αύξηση ποσοστού 50,4%. Την ίδια χρονιά, σε σύνολο

13.243 απασχολουμένων κατοίκων, η πολυπληθέστερη ομάδα απασχολούνταν στο δευτερογενή τομέα με 5.822 άτομα ή ποσοστό 43,96% και ακολουθούσαν οι εργαζόμενοι στο τριτογενή 3.910 άτομα ή ποσοστό 29,52%, ενώ στο πρωτογενή, που έδειχνε ότι είχε ακόμη ιδιαίτερη σημασία για την οικονομία της πόλης, απασχολούνταν 3.511 άτομα ή ποσοστό 26,51 %.²²

Η εισροή των προσφύγων επηρέασε όλους τους τομείς της οικονομίας της πόλης και επιτάχυνε τις εξελίξεις σε κάθε τομέα της κοινωνικής ζωής. Η παρουσία των προσφύγων συνέβαλε στην εξέλιξη του μεταποιητικού τομέα, κυρίως με την αύξηση της προσφοράς εργασίας, τη διεύρυνση της αγοράς καταναλωτικών αγαθών και ιδιαίτερα στην αύξηση της ζήτησης των ειδών πρώτης ανάγκης. Η προσαρμοστικότητα τους και η γρήγορη ένταξή τους στην παραγωγή δημιούργησε ευκαιρίες απασχόλησης ακόμη και στον τριτογενή τομέα με την αύξηση μικρο-εμπορίου.²³

Τον πρώτο καιρό οι πρόσφυγες έτρεφαν ελπίδες ότι μπορούσε κάποια σιγμή να επιστρέψουν στις πατρίδες τους γι' αυτό και φρόντιζαν στους επιχειρηματικούς σχεδιασμούς τους να διατυπώνουν αυτή τη θέση τους. Έτσι π.χ., σε συμβόλαιο που συντάσσουν την 9-3-1923 ο εργολάβος Βασιλείου Ευθύμιος, ο χυλέμπορος Ιωσήφ Σιμαντώβ και ο Αναστάσιος Μπακιρτζής, πρόσφυγας από την Ανατολική Θράκη, για την ίδρυση εταιρείας εκμετάλλευσης κεραμοποιείου, με τριετή διάρκεια, ο τρίτος, αφ' ενός θέτει στο εταιρικό κεφάλαιο των 45.000 δρχ. την προσωπική του τέχνη αποτιμώμενη σε 20.000 δρχ. αφ' ετέρου ορίζει ότι σε περίπτωση ανακατάληψης των περιοχών της Ανατ. Θράκης η εταιρεία θα διαλυθεί αυτοδικαίως για να επιστρέψει στην πατρίδα του.²⁴

Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων συνέπεσε και με την τελική φάση της αγροτικής μεταρρύθμισης και επιτάχυνε την πορεία της απαλλοτρίωσης και αναδιανομής της μεγάλης γαιοκτησίας προς όφελος της μικρο-ιδιοκτησίας και παράλληλα διεύρυνε το συνεταιριστικό κίνημα. Η συνεταιριστική οργάνωση αναπτύχτηκε ιδιαίτερα στην περιοχή. Από το 1922 στην πόλη λειτούργησε η Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών με μέλη 150 πρωτοβάθμιες συνεταιριστικές οργανώσεις σ' όλο το Νο-

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

Η επιχείρηση ξυλείας του Ιωσήφ Σιμαντώφ (ΤΑΚ-Αρχεία Ν. Σερρών, συλλογή Saine Yerusan)

μό.²⁵ Το 1925 ιδρύθηκε η Ομοσπονδία Επαγγελματιών και Βιοτεχνιών, ενώ η πόλη φιλοξένησε σειρά συνεδρίων όλων των παραγωγικών τάξεων που επιζητούσαν λύσεις στα αιτήματά τους.

Η εξεύρεση στέγης εξακολούθησε να αποτελεί προτεραιότητα τόσο για τους πολεμοπαθείς γηγενείς, όσο και για τους νεοφερμένους πρόσφυγες. Από τις 3.000 άστεγες οικογένειες από την εποχή του 1913 μόνο 300 καιάφεραν να αποκτήσουν στέγη. Το ρυμοτομικό σχέδιο εγκρίθηκε το 1925 και σταδιακά δημιουργήθηκαν 12 αστικοί προσφυγικοί συνοικισμοί κυρίως σε αδόμητες περιοχές της πόλης. Κατασκευάσθηκαν συνολικά 1.056 κατοικίες, πολλές σε οικήματα διπλοκατοικιών, μερικές σε οίκημα οκταπλοκατοικιών και τριπλοκατοικιών από τον εργολάβο/πολιτικό μηχανικό Αλέξανδρο Καλκάνη για λογαριασμό της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων.²⁶

Η πεδιάδα των Σερρών ήταν γεμάτη από ελώδεις περιοχές που διαμόρφωναν εξαιρετικά ανθυγιεινά οικοσυστήματα. Η φυσική γονιμότητα του εδάφους περιοριζόταν από την έλλειψη καταλλήλων αποστραγγιστικών έργων, την διευθέτηση του ποταμού Στρυμόνα και των χειμάρρων. Μεγάλες πλημμύρες το 1928 και 1929 κατέστρεψαν τις γεωργικές καλλιέργειες και επιδείνωσαν την αγροτική οικονομία που είχε αντίκτυπο στην πόλη. Η εκτέλεση των έργων αποξήρανσης της λίμνης Αχινού και διευθέτησης του ποταμού έγινε από τις εταιρείες John Monks & Sons and Ulen & Co και απέδωσε στην καλλιέργεια 275.000 στρέμματα προστατεύοντας άλλα 330.000 σε σύνολο 1.050.000 στρεμμάτων, ενώ ταυτόχρονα πρόσφερε απασχόληση για μια τουλάχιστον 5ετία στην περιοχή.²⁷

Η ανάπτυξη του καπνεμπορικού κεφαλαίου οδήγησε στη δημιουργία μεγάλων καπναποθηκών όπου απασχολούνταν πολλοί νέοι, από κοινωνική άποψη, εργάτες. Η χωροδέτηση των καπναποθηκών έγινε σε περιοχές που δεν υπήρχε οικιστική ανάπτυξη, κυρίως στη βορειανατολική πλευρά της πόλης, περιοχή Αγίου Αντωνίου μέχρι το ύψος του τέμενους του Μεχμέτ Μπέη (Αγία Σοφία) και απέναντι του Δημοτικού Γυμναστηρίου. Το 1928 στα καπνεργοστάσια της πόλης απασχολούνταν ως καπνεργάτες 1.841 άτομα (1.093 άνδρες και 748 γυναίκες) που αντιπροσώπευαν το 6,2% του πληθυσμού της πόλης. Το εργατικό κίνημα γνώρισε ανάπτυξη από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 και κορυφώθηκε μετά το 1930 όταν οι κινητοποιήσεις κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης προωθούσαν όχι μόνο συνδικαλιστικά αλλά και πολιτικά αιτήματα εκφράζοντας την ευρύτερη δυναμική που είχε αποκτήσει στην περιοχή.²⁸

4.1. Οι απογραφές των επιχειρήσεων

Στις 18 Δεκεμβρίου 1920 διενεργήθηκε πανελλαδικά η απογραφή βιομηχανικών επιχειρήσεων και εργοστασίων. Ο Νομός Σερρών με πληθυσμό 112.135 ατόμων διέθετε 500 επιχειρήσεις (η Δράμα 702 και η Θεσσαλονίκη 2.568) που απασχολούσαν 1.511 προσωπικό. Από αυτές οι περισσότερες, ποσοστό 68,5 % του συνόλου των επιχειρήσεων, αφορούσε

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

Εργάτες στη βυθοκόρο "Αχινός" στα αποξηραντικά έργα της Μονής Γιούλεν (συλλογή Γ. Αψηλίδη)

Αποφη του προοφυγικού ουνοικιομού Μπαΐρ Μαχαλά (συλλογή Γ. Αψηλίδη)

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

Φυλλάδιο όρων
εργοληψίας ηλεκτρισμού
της πόλης, το 1928
(συλλογή Γ. Αψηλίδη)

την επεξεργασία προϊόντων γεωργίας, κυνοτροφίας, θήρας και αλιείας και ακολουθούσαν οι επιχειρήσεις εκμετάλλευσης υπεδάφους, μεταλλουργικές και οικοδομικές με ποσοστό 19%.²⁹

Οι περισσότερες επιχειρήσεις ήταν μικρής δυναμικότητας ή και οικογενειακές. Συγκεκριμένα οι 489 απασχολούσαν προσωπικό από 1 έως 5 άτομα, 7 επιχειρήσεις από 6 έως 25 άτομα και μόνο 4 επιχειρήσεις απασχολούσαν πάνω από 25 άτομα. Η απογραφή έδειξε ότι αντιστοιχα ποσοστά απασχόλησης αιτόμων κατά επιχείρηση υπήρχαν και σε όλη την χώρα και φανέρωνε ότι η οικονομική ανάπτυξη βασιζόταν σε μικρού μεγέθους επιχειρήσεις.³⁰

Στη νέα απογραφή που έγινε το Σεπτέμβριο του 1930 απογράφηκαν συνολικά 4.005 επιχειρήσεις στο Νομό, εκ των οποίων οι 1.464 στην πόλη. Από τις επιχειρήσεις στην πόλη οι 242 ήταν εμπορικές, οι 38 βιομηχανικές, οι 662 επαγγελματικές, οι 450 βιοτεχνικές και 72 διάφορες. Απασχολούσαν υπαλληλικό προσωπικό 418 αιτόμων και 2.705 εργάτες.³¹ Από τα αριθμητικά στοιχεία της απογραφής γίνεται φανερή η επιχειρηματική «έκρηξη» που σημειώθηκε τη δεκαετία 1920 καθώς αυξήθηκαν

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

Εργάτες μπροστά στην είσοδο γαλαρίας του λιγνιτωρυχείου Περδικάρη (ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Σερρών, συλλογή Κλεάνθη Καράμπελια)

Καπναποδήκη στη διασταύρωση της οδού Χατζηπανιαζή και Παναγούλη (συλλογή Χρ. Μελλιδη)

σημαντικά οι επιχειρήσεις και ο αριθμός εργαζομένων που απασχολούνταν σε αυτές.³²

4.2. Οι επιχειρήσεις

Προς τα τέλη της δεκαετίας του '20 βιομηχανικές επιχειρήσεις στην πόλη θεωρούνταν: η Ηλεκτρική Εταιρεία «Α. Βλατάκης- Κ. Αργυρόπουλος και Σια» που λειτουργούσε από το 1924 και η δύναμη των μηχανών της έφθανε τους 250 ίπους, τα Παγοποιεία και Ψυγεία «Γεωργιάδης- Σημαντώβ και Σια», τα Λαναριστήρια του Ιωαν. Γαλανόπουλου και Θ. Βενανίδη, τα σιδηρουργεία Ν. Βεργή και το τυπογραφείο της εταιρείας «Αθ. Γραικόπουλος και Σια Ζήσης».³³

Ακόμη αναφέρονται: δύο χειροκίνητα υφαντουργεία των Γούτα, που παρήγαγαν είδη εγχώριας κατανάλωσης, όπως πανιά, ζώνες κ.ά., με συνολική παραγωγή 100-150 χιλιάδων πήχεων τροφοδοτώντας τις αγορές

Διαφήμιση τοιχάρων "Παγγαίον" του καπνεργοστασίου Τζίμου Ραβάνη, 1934 (συλλογή Γ. Αψηλίδη)

ης Αν. Μακεδονίας και Θράκης, δεκαπέντε ποτοποιεία, που παρήγαγαν και άλλα ηδύποτα πλην ούζου και δεκαπέντε συνολικά αιμοκίνητοι αλευρόμυλοι μικρής δύναμης στην πόλη και σε χωριά. Στην οδό Ερμού το εργοστάσιο σιγαρέτων του Λυσίμαχου Μαρούλη και η πιλοποιία του Γ. Δεμεριζή και στην οδό Σμύρνης τα εργοστάσια πλεκτικής της Αν. Βουτιά και χαρτοσακουλών του Παν. Μαυρομάτη.³⁴

Λειτουργούσαν επίσης τα λιγνιτωρυχεία του Ορέστη Περδικάρη, του Δημ. Παπαντωνίου και Κων. Χατζηδήμου. Εξ αυτών το λιγνιτωρυχείο Περδικάρη θεωρούνταν το μεγαλύτερο με παραγωγή 12 εκατ. οκάδες γιανθράκων ειησίως, μετά ερχόταν του Παπαντωνίου και τελευταίο του Χατζηδήμου. Το μεγαλύτερο μέρος του λιγνίτη καταναλώνονταν τοπικά για κάλυψη οικιακών αναγκών και μέρος εξάγονταν στη Θεσσαλονίκη και Δράμα.³⁵

Μεγάλη γεωργική-εμπορική επιχείρηση της εποχής με εμβέλεια σε όλη τη Μακεδονία ήταν η «Γεωπονική» των Γ. Διονυσίου - Γ. Κιουτσούκη με

Διαφημιστικό φυλλάδιο
της Γεωργικής Εταιρείας
Γ. Διονυσίου- Γ. Κιουτσούκη, 1930
(συλλογή Γ. Αφηλίδη)

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

Κατάστημα στην πλατεία Ελευθερίας, 1928 (συλλογή Λ. θεοδωρίδου)

Η επιχείρηση υφασμάτων και ασφαλειών Δ. Μέλφου-Ε. Χαμπούρη στην οδό Βουλγαροκτόνου, το 1930 (συλλογή Χρ. Μελλιδη)

φυτώρια που διατηρούσαν στην περιοχή του Σιδηροδρομικού Σταθμού.

Με το εμπόριο του καπνού δραστηριοποιούνταν οι εταιρείες Αμέρικαν Τομπάκο, Γκάιρυ Τομπάκο, Γκλέν Τομπάκο και Αυστροελληνική καδώς και οι αδελφοί Χατζή Σιαυρόπουλοι, Δημ. Αλευράς, Αλ. Γκράτσιος, Αδελφοί Ζίχναλη, Θ. Θεοδωρίδης, Α. Κόρδας, Βασ. Κόρδας, Αν. Καμάρας, Αχ. Κασάπης, Αλ. Νικολάου, Δημ. Σταμούλης, Ήρ. Σπανός, Ιωαν. Σεμεντεφέρης, Δημ. Σπόντης και ο Κων. Τζίμος.

Στην πόλη εισέρρεαν κεφάλαια με τη μορφή τραπεζικών, βιομηχανικών και προσφυγικών δανείων. Λειτουργούσαν υποκαταστήματα της Εθνικής Τράπεζας και της Τράπεζας της Ανατολής. Το 1926 ίδρυσε υποκατάστημα η Τράπεζα Θεσσαλίας, το 1927 η Τράπεζα Αθηνών και το 1928 άνοιξε η Ιονική. Το νέο μεγαλόπρεπο, κλασικού ρυθμού κύριο της Εθνικής εγκαινιάστηκε στις 16-6-1927.³⁶ Από την ίδρυση της στο νομό η Εθνική Τράπεζα ενίσχυσε το εμπόριο με ένα δις περίπου δραχμές. Το 1927 διέθεσε για γεωργικά και καπνικά δάνεια το ποσό των 120 εκατομμυρίων δρχ.³⁷

Προς το τέλος της δεκαετίας η πόλη έχει αλλάξει όψη με τις νέες συνοικίες, με τις νεόκτιστες οικοδομές, τους καινούργιους δρόμους και τη νέα χωροδέπηση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Η οδός Βουλγαροκτόνου θεωρούνταν η μεγαλύτερη και κεντρικότερη οδός της νέας αγοράς «με όψη δρόμου μεγαλουπόλεως». Εκεί πραγματοποιούνταν κάθε Τρίτη η λαϊκή αγορά και σε αυτήν βρίσκονταν όλες οι τράπεζες, τα μεγαλύτερα καταστήματα και αρκετές νεόδμητες οικοδομές.³⁸

5. Η δεκαετία του 1930

Η πόλη εξακολουθούσε να αντλεί την οικονομική της σημασία από τις στενές παραγωγικές σχέσεις με την περιβάλλουσα ύπαιθρο. Σχέσεις απόσπασης και μεταφοράς πλεονάσματος παραγωγής που συνέχιζαν να λειτουργούν υπέρ του αστικού κέντρου. Η οικονομική δραστηριότητα προσανατολιζόταν στη σφαίρα του εμπορίου οδηγώντας σε υπέρμετρη ανάπτυξη των τριτογενή τομέα.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

Η αγροτική οικονομία εξακολούθησε να στηρίζεται στην παραγωγή κυρίως του καπνού, οι εξαγωγές του οποίου έφθασαν να καλύπτουν το 70% του συνόλου της παραγωγής της χώρας, αποτελώντας την κύρια πηγή συναλλάγματος. Αυτός όμως ο εξαγωγικός προσανατολισμός κατέστησε τον καπνό βασικό δύμα της δεκαετίας 1930, όταν στο διάστημα 1929-1933 οι εξαγωγές καπνού έπεσαν κατακόρυφα στο 1/3 της αρχικής ποσότητας και κατά 8% σε αξία.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 φάνηκε στην αγορά των Σερρών μετά το 1932. Οι συνέπειες της κρίσης έπληξαν όλο το φάσμα των οικονομικών δραστηριοτήτων. Η αρχή έγινε το 1929 όταν έπεσε η τιμή των καπνών -όπως προαναφέρθηκε- και καταστράφηκε η παραγωγή των λοιπών αγροτικών προϊόντων, δημητριακών κ.ά. από τις πλημμύρες. Οι έμποροι εξακολούθησαν να παρέχουν πιστώσεις με είδη καλλιέργειας, διατροφής και ένδυσης στον αγροτικό κόσμο, δανειζόμενοι κεφάλαια από τις τράπεζες. Τα επιά τραπεζικά κατασήματα της πόλης ανταγωνίζονταν στην παροχή πιστώσεων προς τους εμποροεπαγγελματίες. Οι άσχημες χρονιές όμως συνεχίστηκαν για την ύπαιθρο με αποτέλεσμα η κατανάλωση των αγροτών να περιοριστεί και ο τζίρος των κατασημάτων της πόλης να πέσει στο ένα τέταρτο του αρχικού. Όταν από τα μέσα του 1931 άρχισε η «περιουσιαλογή» των τραπεζών της πόλης με το κατάσημα της

Απόδειξη κατασήματος
της Ιονικής Τράπεζας,
το 1935
(ουλλογή Γ. Αψηλίδη)

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

Καπνεργατικό συνέδριο στην πόλη των Σερρών το 1926 (συλλογή Ιουλίας Βερβέρη)

Τράπεζας της Ανατολής να συγχωνεύεται με αυτό της Εδνικής και της Ιονικής να σταματά τη λειτουργία του και να προσπαθούν να εισπράξουν τις πιστώσεις που είχαν χορηγήσει, το παράδειγμα τους γενικεύτηκε, με αποτέλεσμα όλες οι τράπεζες να απαιτούν την εξόφληση των οφειλών. Εξασκήθηκαν αφάνταστες πιέσεις επί των εμπόρων και επαγγελματιών και κατατέθηκαν πάνω από 400 αγωγές αξίας ενός εκατομμυρίου.

Οι οικονομικές δυσχέρειες εμφανίστηκαν με τη μορφή έλλειψης αναγκαίων κεφαλαίων κίνησης. Το Σεπτέμβριο του 1931 χορηγήθηκε από την Κυβέρνηση πενταετές χρεοστάσιο υπέρ των αγροτών. Ο Εμπορικός Σύλλογος προσπάθησε να επεκτείνει το χρεοστάσιο και για τα μέλη του. Η επιτροπή που κατήλθε στην Αθήνα πέτυχε την αναστολή εκτέλεσης των αγωγών. Τις ενέργειες των Σερρών ακολούθησαν και άλλοι εμπορικοί σύλλογοι και έτσι η αναστολή παρατάθηκε μέχρι τέλους Αυγούστου 1933.

Στις 30 Ιουλίου 1933 έγινε στην πόλη το τρίτο Συνέδριο εμπορο-επαγγελματιών Ανατ. Μακεδονίας. Στο ψήφισμα ζητούνταν μεταξύ άλλων

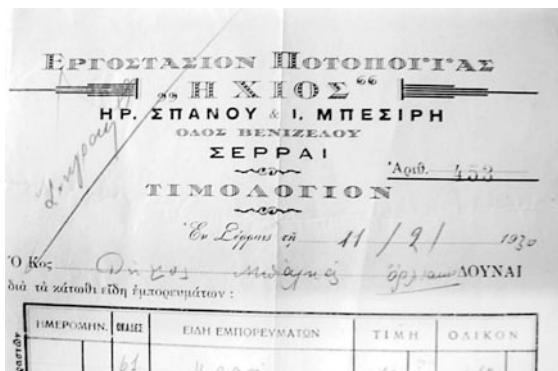
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

η 2ετή αναστολή πάσης πληρωμής χρεών και η αποπληρωμή τους σε 10 δόσεις με τόκο 3% ή 5%, επίσης να αρθεί η άρση της προσωπικής κράτησης, τα χρέη των αγροτών να αναληφθούν από την Αγροτική Τράπεζα και αν αυτό είναι ανεύφευκτο να αρθεί το δικαίωμα της πρωτοπράξιας της τράπεζας.³⁹

Το 1936 ενώ τα χρέη των εμπόρων και των επαγγελματιών στις τράπεζες ήταν μόνο 20 εκατομμύρια και αυτά από γραμμάτια σε τρεχούμενους λογαριασμούς και χρέη κτηματικά, είχαν να λαμβάνουν από τον αγροτικό κόσμο 120 εκατομμύρια. Οι έμποροι πίεζαν να πετύχουν ρύθμιση των χρεών τους, που διογκώθηκαν από τόκους και επιτόκια, ώστε να μειωθούν κατά 40% και συνολική αποπληρωμή τους να γίνει σε 15-20 ετήσιες δόσεις.⁴⁰ Προς τα τέλη της δεκαετίας η κρίση φαίνεται ότι είχε ξεπεραστεί.

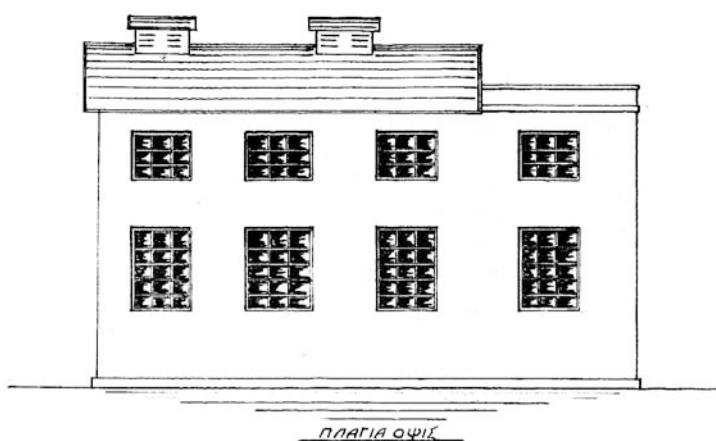
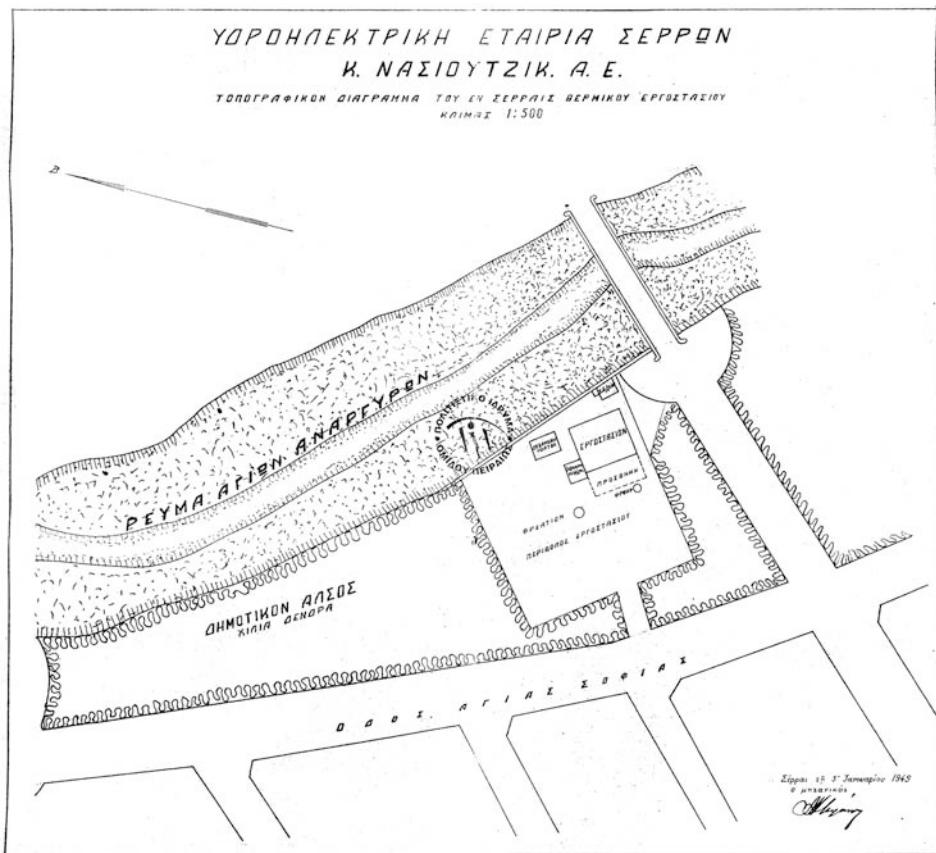
Το 1939 στην πόλη υπήρχαν περί τα 1.450 κατασήματα εμπορικά, επαγγελματικά και βιοτεχνικά, που απασχολούσαν 1.650 υπαλλήλους, τεχνίτες και εργάτες. Με την επεξεργασία καπνών απασχολούνταν 2.500 εργάτες εργαζόμενοι κατά μέσον όρο 150-165 ημέρες το χρόνο.⁴¹

Στον επαγγελματικό οδηγό της εποχής διαφαίνιζονταν: το εργοστάσιο σησαμελαίων -χαλβάδων-ταχινιών του Δημ. Φωτιάδη, το εργοστάσιο ποτοπούιας «Η Χίος» του Ηρ. Σπανού και Ιωαν. Μπεσίρη, το εργοστάσιο ζαχαροπλαστικής Κων Χριστοδούλου, το «μηχανοκίνητον ξυλουργικόν εργοστά-

Τιμολόγιο εργοστασίου ποτοπούιας Ηρ. Σπανού & I. Μπεσίρη
(συλλογή Λ. Θεοδωρίδου)

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

Τοπογραφικό και κυριακό σχεδιάγραμμα θερμικού εργοστασίου υδροηλεκτρικής εταιρείας Νάσιουτζικ (Ιστορικό αρχείο Π.Ι.Ο.Π.)

σιον» Αθ. Γεωργιάδη, το λαναριστήριο και κλωστήριο Χρ. Σκουλίδη, το μηχανουργείο Παν. Ανδρέου, το «καλλιεχνικόν» υποδηματοποιείο Γ. Ιατρίδη και ο αλευρόμυλος των Χρ. Σκουλίδη και Θ. Εμμανουηλίδη κ.ά.⁴²

5.1. Οι μεγάλες επιχειρήσεις

Μέσα από έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος συλλέχθηκαν ενδιαφέροντα στοιχεία για τη λειτουργία 5 μεγάλων εταιρειών που δραστηριοποιήθηκαν στην πόλη κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου.

- Η «*Υδροηλεκτρική Εταιρεία Κ. Νάσιουτζικ*» συστάθηκε ως ανώνυμη εταιρεία τον Ιανουάριο του 1932.⁴³ Το κεφάλαιο της εταιρείας ορίστηκε στις 11.176.000 δρχ. διαιρεμένο σε μετοχές των 1.000 δραχμών. Μέτοχοι της αρχικής εταιρείας ήταν ο Κωνσταντίνος Αθανασίου Νάσιουτζικ, πρόεδρος, με 6.988 μετοχές, η σύζυγός του Αρετή, ως αντιπρόεδρος, με 2.025 μετοχές, ο αδελφός του Γεώργιος Αθανασίου Νάσιουτζικ με 2.025 και οι επιχειρηματίες Ορέστης Ζαφειρίου και ο Αλέξανδρος Ζαφειρίου με 69 μετοχές έκαστος.

Ο Κ. Νάσιουτζικ εκχώρησε και μεταβίβασε αμετάκλητα στην εταιρεία τη σύμβαση που είχε υπογράψει με τον Υπουργό Συγκοινωνίας για το δικαίωμα εκμετάλλευσης της πιτώσης των υδάτων του χειμάρρου Δερβέτσιανη (Καζίλ Τσιάϊ) και την έκταση 18.800 τ.μ. πλησίον της Ι.Μ. Τιμίου Προδρόμου όπου το υδροηλεκτρικό εργοστάσιο, καθώς και τη σύμβαση που είχε υπογράψει με το Δήμο Σερρών για τον ηλεκτροφωτισμό της πόλης στις 5-10-1928.

Το δίκτυο διανομής της εταιρείας αποτελούνταν από μια γραμμή υψηλής τάσης 10.000 βολτ οκτώ χιλιομέτρων, οκτώ υποσταθμούς μεταβίβασης ρεύματος με τα μηχανήματά τους και δύο πλήρη δίκτυα φωτισμού μέσα στην πόλη. Για την κατασκευή του δικτύου και του εργοστασίου η εταιρεία συμβλήθηκε με την Οικονομική Τεχνική Εταιρεία Ελλάδος και με την Ανώνυμο Ελληνική Εταιρεία Ηλεκτρισμού «Γαλιλαίος» έναντι ποσού 17.800 λιρών. Η έναρξη παροχής ηλεκτρισμού στην πόλη έγινε στις

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

1-2-1931.⁴⁴ Από τους ισολογισμούς της εταιρείας προκύπτουν τα ακόλουθα οικονομικά στοιχεία:⁴⁵

ΕΤΟΣ	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Έξοδα γενικά	2.771.715,05	3.594.372,90	4.084.470,15	5.811.957,60	6.631.234,30	7.376.018,15	6.743.856,80	6.362.170,65
Έξοδα μισθών	686.873,30	659.695,65	778.901,25	862.009,60	961.274,15	1.041.657,50	1.194.103,15	1.233.024,25
Αποσβέσεις	802.783,55	828.604,35	938.808,90	919.943,60	1.074.581,90	947.936,25	892.668,05	891.319,60
Έσοδα	2.153.980,70	3.379.485,55	3.017.812,50	3.405.806,30	3.910.667,45	4.384.217	4.300.060,65	4.867.031,55
Ζημίες	617.734,35	214.887,35	429.142	2.050.004,40	1.898.189,40	2.184.498	1.596.803,70	764.372,15

- Το ξυλουργείο και πριστήριο των Νικολάου Ευστ. Πολυχρόνη και Παύλου Ιων. Κούστα στην οδό Θεσσαλονίκης 28, ιδρύθηκε το 1928, ως βιομηχανία οικοδομήσιμων υλικών και γεωργικών εργαλείων. Τα κτίρια (αποδήκη και εργοτάξιο) κτίσθηκαν το 1935 σε οικόπεδο 1.037 τ. μ. όπου υπήρχαν 3 πριονοκορδέλες των 90, 80 και 60 εκατοστών και μία σύνθετης πλάνη με καινούργια ξεχοντριστήρα. Το 1939 απασχολούσε 15 τακτικούς και 6 εκτάκτους υπαλλήλους παράγοντας κουφώματα και ραμποτάρισμα ξυλείας για όλο το Νομό και ειδικά για τα οχυρά έργα. Επίσης παρήγαγε αγροτικά εργαλεία και εκτελούσε διάφορες ξυλουργικές εργασίες.

Το σύνολο εργασιών της κατά τα έτη 1946-49 έφθασε στις

Απόδειξη πληρωμής παροχής ηλεκτρικού ρεύματος Υδροηλεκτρικής Εταιρείας Νάσιουτζικ (συλλογή Γ. Αψηλίδη)

206.000.000 δρχ. και τα καθαρά κέρδη ανήλθαν στις 78.000.000 δρχ. Είχε δυνατότητες να ανεβάσει τιν ειήσιο κύκλο εργασιών της στο ποσό των 300.000.000 δρχ. Η αξία των εγκαταστάσεων κοστολογούνταν σε 625.000 δρχ. πριν το 1940.⁴⁶

- *Ta Λιγνιτωρυχεία «Taxitamptí» Δημητρίου Παπαντωνίου* ιδρύθηκαν το 1920. Η επιχείρηση άρχισε ερευνητικά έργα από το 1922 και τη συστηματική εκμετάλλευση από το έτος 1924. Με συνεχή αύξηση παραγωγής έγινε το πρώτο λιγνιτωρυχείο το 1939-49 με ημερήσια παραγωγή 200 τόνων λιγνίτη. Βρισκόταν έξωθεν της πόλης των Σερρών και δυτικά αυτής, σε απόσταση 500 μέτρων προς τη Βύσιανη σε ύψος 6.750 στρεμμάτων. Εξορυσσόταν λιγνίτης σε φυσική καιάσταση που απέδιδε 4.000 περίπου θερμίδες. Η εξόρυξη του λιγνίτη γινόταν με εργάτες που χρησιμοποιούσαν εκρηκτικές ύλες και αεροτρυπάνα (πιστολέτα) σε κεκλιμένες στοές.

Αξία της κινητής και ακίνητης περιουσίας των εγκαταστάσεων το 1938 κοστολογούνταν στις 31.353.000 δρχ. Απασχολούσε το 1937 τέσσερις υπαλλήλους και 210 εργάτες, το 1938 έξι υπαλλήλους και εργάτες 380 και το 1939 οκτώ υπαλλήλους και 520 εργάτες.

Κατά τη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού πολέμου παρέδιδε 120 τόνους λιγνίτη ημερησίως στους σιδηρόδρομους της Ελλάδος. Κατά τη διάρκεια της κατοχής το λιγνιτωρυχείο εκμεταλλεύτηκαν οι Βούλγαροι καταστρέφοντας σημαντικό τμήμα στοών και μηχανημάτων. Από τους ισολογισμούς της ειαιρείας προκύπτουν τα ακόλουθα οικονομικά στοιχεία:⁴⁷

ΕΤΟΣ	1937	1938	1939
Κύκλος εργασιών	4.323.750	11.672.630	23.420.920
Κέρδη σε δρχ.	501.200	922.410	3.495.094

- *Ta ανθρακωρυχεία Σερρών του Ορέστη Κων/νου Περδικάρη* βρισκόταν στη θέση Μισδρά, Κατακονόζ, Μονόσπιτα και Μπάφη περιφερείας Σερρών σε ύψος 8.825 στρεμμάτων και απέδιδαν 765.000 τόνους

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

λιγνίτη. Ο Περδικάρης τα είχε εξαγοράσει από την Οθωμανική Μεταλλευτική Εταιρεία το 1926 και είχε διαθέσει για έργα και εγκαταστάσεις 7 εκ. δρχ. Η διάθεση του λιγνίτη γινόταν στην πόλη και από το 1933 στους Ελληνικούς σιδηρόδρομους όπου διέθετε το 50% της παραγωγής. Σιαμάτησε να λειπουργεί αρχές το 1960. Από τους ισολογισμούς της εταιρείας προκύπτουν τα ακόλουθα οικονομικά στοιχεία:⁴⁸

ΕΤΟΣ	1930	1931	1932	1933
Εξαγομ. τόνοι	13.821	11.163	11.530	12.388
Κέρδη σε δρχ.	1.728.000	1.107.000	1.408.000	1.333.000

- *Τα λιγνιτωρυχεία Κ. Χατζηδήμου και Σια Ο. Ε.* βρισκόταν στη θέση «ΒΕΡΟ» και «ΠΑΝΑΓΟΥΔΑ» προς την Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου. Την περίοδο του μεσοπολέμου η εκμετάλλευση των λιγνιτωρυχείων γινόταν σε συνεργασία με τρίτους με περιορισμένες χρονικές συμβάσεις. Στις 14-12-1949 ιδρύθηκε εταιρεία από τους Κωνσταντίνος Δ. Χατζηδήμο, Ιωάννη Δ. Χατζηδήμου και Ζωή σύζυγο Κ. Χατζηδήμου και άλλους με εταιρικό κεφάλαιο 200 εκ. δρχ. για την εκμετάλλευση των λιγνιτωρυχείων.⁴⁹ Η αξία των εγκαταστάσεων μεταπολεμικά έφθασε στα 700 εκ. δρχ.

- *Η Παγοποιητική Εταιρεία Σερρών Α.Ε.* λειπούργησε το 1939 σε οικόπεδο έκτασης 4.095 τ.μ., επί της οδού Μεραρχίας, με κεφάλαιο 7.500.000 δρχ. Η επιχείρηση λειπουργούσε από το 1928 στο όνομα της Ο.Ε. «Γεωργιάδης -Σιμαντώβ και Σια». Η ανώνυμη εταιρεία συστάθηκε το 1938. Μέτοχοι ήταν οι Παντελής και Ιορδάνης Γεωργιάδης βιομήχανοι κάτοικοι Θεσσαλονίκης, οι Ιωσήφ και Μωάς Αβραάμ Σιμαντώβ, Αθανάσιος Παζαρεύσιος, Γεώργιος Ζώγας, Χαρίλαος Μηνάς, Στέργιος Χατζηστεργίου, Ιωάννης Διδασκάλου, Αθανάσιος Μαρτίνοβιτς, Ευστάθιος Μαρτίνοβιτς, Γερονίκη Χρήστου και Αγγελική Αναστασίου. Στο διοικητικό συμβούλιο μετείχαν ως πρόεδρος ο Ιορδάνης Γεωργιάδης, ως γενικός διευθυντής ο Παντελής Γεωργιάδης και μέλη οι Ιωσήφ Σιμαντώβ, Γεώργιος Ζώγας και Αθανάσιος Παζαρεύσιος.⁵⁰ Αξία όλων των οικοπέδων, των μηχανών πα-

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (1913-1940)

γιοποιείου και των ψυκτικών θαλάμων υπολογίστηκαν το 1940 στις 2.744.453 δρχ. Η εταιρεία είχε καθαρά κέρδη το 1939: 314.396 δρχ. και το 1944: 414.396 δρχ.

Η περιγραφή της οικονομικής κατάστασης της πόλης των Σερρών του μεσοπολέμου δεν απέχει από ό, τι ουνέβη και σε άλλες πόλεις της χώρας και ειδικά της Μακεδονίας. Μόνο που στην περίπτωση των Σερρών όλα ξεκίνησαν από μηδενική περίπου βάση, εξαιτίας των μεγάλων πολεμικών καταστροφών.

Η σημερινή οδός Μεραρχίας την περίοδο του μεσοπολέμου (συλλογή Γ. Αψηλίδη)

Η ανάκαμψη της οικονομίας, που παρατηρήθηκε περί τα τέλη της δεκαετίας του 1920 και κορυφώθηκε στα τέλη του 1930, σταμάτησε από το μέσον της δεκαετίας και βίαια με το β' παγκόσμιο πόλεμο και τη νέα βουλγαρική κατοχή από τον Απρίλιο του 1941. Η πόλη και οι κάτοικοί της θα υποστούν τις πολλαπλές συνέπειες της Κατοχής και της εμφύλιας σύγκρουσης με το τέλος του πολέμου και θα χρειαστεί να ξαναρχίσουν πάλι από την αρχή στη δεκαετία του '50.

Σημειώσεις

1. Η οικονομική ευμάρεια οφειλόταν στην εισροή τραπεζικών κεφαλαίων τόσο στον πρωτογενή τόσο και στον τριτογενή τομέα, στην αύξηση της γεωργικής παραγωγής, στην εγκατάσταση μεγάλων καπνικών εξαγωγικών εταιρειών και στην έναρξη επεξεργασίας του προϊόντος, στην τόνωση της κηματαγοράς και της οικοδομικής δραστηριότητος, βλ. Β. Ριζαλέου, «Το κίνημα των Νεότουρκων και ανίκτιπος στις Σέρρες των αρχών του 20ου αιώνα», *Σερραϊκά Ανάλεκτα 4* (2006) 165 και Γ. Ν. Αφηλίδη, «Το πρακτορείο της Τράπεζας της Ανατολής στις Σέρρες: Μια ελληνική τράπεζα των τελευταίων χρόνων της τουρκοκρατίας», *Σίρις 5* (1995-1996) 69.
2. Πρόεδρος της επιροπής ήταν ο Δημήτριος Γκίνης διευθυντής του υποκατασήματος της Τράπεζας της Ανατολής, γραμματέας ο κεραμοποιός Τριαντάφυλλος Πολυμέρης και μέλη ο τραπεζίτης Ιωάννης Σχοινάς, ο κηματίας-τραπεζίτης Ιωάννης Αλεξανδρίδης, ο αλευροβιομήχανος Φερίντ Μπέης, ο κηματίας-τοκιστής Δανιήλ Ζαγκαρόλας, ο έμπορος Β. Χατζηστογάννης, Ν. Μόσχος, Κων/νος Μαρούλης, Οβαδίας Αζαρίας, Ι. Δέλιος και ο πρωτοδίκης Τριανταφύλλου. Η σύνθεση των μελών της επιροπής ανανεώθηκε τον Απρίλιο του 1914, βλ. Λ. Θεοδωρίδου- Σωτηρίου- Χ. Βουρουτζίδης «Ο πολιτικός Σύλλογος "Φίλιππος πρώην Ορφεύς" και το στεγαστικό πρόβλημα της πόλης των Σερρών το 1913-1916», *Σερραϊκά Χρονικά 16* (2007) 63 και 67.
3. Γ. Ν. Αφηλίδης, «Προβλήματα των εμπόρων μετά την καταστροφή της πόλης των Σερρών το 1913 και ο Πολιτικός Σύλλογος "Φίλιππος πρώην Ορφέας"», περ. *META*, τεύχ. 90, Ιούνιος 2002, 17.
4. Το υπόμνημα υπέγραφαν οι πρόεδροι των συντεχνιών: αρτοποιών Αθ. Μόσχος, αλευροπολών Αθ. Μύχος, ζαχαροπλαστών Ι. Γκάλιος, σαμοιλαδάδων Δ. Χαβαλές, υποδηματοποιών Ν. Κροπιλάστης, παπουτσήδων Α. Κιουτιούκης, κουνιουράδων Δημ. Αθανασίου, γαλακτοπωλών Χρ. Αθανασίου, σχοινάδων Μ. Σχοινάς, σαγματοποιών Δ. Δέλλιος, τενεκετζήδων Επ. Σάββας, γυναράδων Κ. Χρυσογόνος, φραγκοραπτών Διον. Δημητρίου, κουρέων Γ. Ιωαννίδης, ραπτών Χαρ. Γεωργίου, μαγείρων Δ. Ιωάννου, αφαντζήδων Μ. Χατζηκωνσταντίνου, μανιφαντουρζήδων Αλ. Καφτανζής, τσαρτσήδων Αργ. Παντζιάρης, ωρολογοποιών Θ. Χρίστου, καταφτανζήδων Κ. Μαρβάκης, παντοπωλών Χρ. Γεωργίου, καφεπωλών Χ. Καφετζής, κηπουρών Γ. Στεργίου, κρεοπωλών Αθ. Βασιλείου, οπωροπωλών Αθ. Καλέκος, μπακιρτζήδων Κ. Βαή, βασιματζήδων Αντ. Μαδεμήλης, καντζήδων Θ. Τσιάγκας, τσαρουχάδων, Σι. Χρήστου, ιχθυοπωλών Αν. Βόταρης, υφαντών Γ. Σεργιώτης, καπνεργατών Δ. Μέλφος και χρυσοχώρων Π. Ωρολογάς, μαζί και με το Δ. Σ. του Πολιτικού Συλλόγου. Πρόεδρος όλων των συντεχνιών το 1914 ήταν ο έμπορος Αθ. Αντωνίου και το φινόπωρο του ίδιου έτους ο έμπορος αποκικάν Ν. Μόσχος.
5. Σ. Πελαγίδης, «Μετακινήσεις πλήθυσμάν μετά τους βαλκανικούς πολέμους. Η περίπτωση των Μουσουλμάνων της Μακεδονίας, 1913-1914», *Πρακτικά IZ' Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου (31 Μαΐου-2 Ιουνίου 1996)*, Θεσσαλονίκη 1997, 327.
6. Ανατολική Εταιρεία Διαφημίσεων, *Πανελλήνιος οδηγός*, Αθήνα 1915, 1665.
7. Ε. Αμπαζή, «Η χαμένη Κεραμοποιία Πολυμέρη. Μέσα από την Ιστορία των Σερρών», περ. *ΠΑΤΠ*, τεύχ. 318, Δεκέμβριος 2001, 51.
8. Ανατολική Εταιρεία Διαφημίσεων, ό. π., 1667.
9. Η επιστολή είναι γραμμένη στα γαλλικά. Εδώ αποδίδεται σε ελεύθερη μετάφραση, περισσότερα βλ. *Rapports et enquêtes de la commission interalliée sur les violations du droit des gens commises en Macédoine Orientale par les armées Bulgares*, Nancy-Paris-Strasbourg 1919, 37.
10. Γ. Λεφάκης, *Αι βουλγαρικά θηριωδίαι εν Σέρραις τω 1916 και 1917 και τα μαρτύρια των Ελλήνων ομήρων εν Βουλγαρία τω 1917 και 1918*, Θεσσαλονίκη 1948, 23.

11. Εφημερίδα *Μακεδονία*, φ. 2532 της 1-2-1919, σελ. 1.
12. Την επιστολή υπέγραφαν οι πρόεδροι: αμαξηλατών Αστ. Καρακώστας, αρτοποιών Απ. Χατζηαθανασιάδης, γαλακτοπωλών Απ. Κακαβούτης, ελαιοχρωματιστών Γ. Φιτιώρης, ιχθυοπωλών Θ. Ψαρράς, ιχθαλιέων Θ. Αβραμίδης, παπουτσίδων, Αθ. Μικρού, ξυλουργών Γ. Μιχαηλίδης, παντοπωλών, Δ. Τσιτίνης, κουρέων Απ. Καρακώστας, καπνεργατών Χρ. Ψαρράς, ραπτεργατών Δ. Πάχαδος, υποδηματοεργατών Ιων. Ποιμενίδης, ζαχαροπλαστών Γ. Σπυρόπουλος, υποδηματοποιών Ν. Παπαδημητρίου, σιδηρουργών Ι. Κιτσίδης, μαγείρων Πέτρος Βλάχος, ξενοδόχων Θ. Ιωαννίδης, ραπτών Γ. Αστερίδης, καφεπωλών Ν. Ζωϊδης και χορταράδων Ευαγ. Αδαμίδης, βλ. εφημερίδα *Φως* της 14-5-1920 και περ. *ΠΑΤΠ*, τεύχ. 370, Απρίλιος 2006, 17.
13. Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Σερρών, Συμβολαιογραφικό αρχείο Κ. Τριανταφυλλόπουλου, αριθμ. συμβ. 2776/20-2-1919.
14. Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Σερρών, δ. π., αριθμ. συμβ. 2790/22-2-1919 και 4233/27-4-1920.
15. Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Σερρών, δ. π., αριθμ. συμβ. 3765/21-12-1919 και 3868/28-1-1920.
16. Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Σερρών, δ. π., αριθμ. συμβ. 4131/2-4-1920.
17. Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Σερρών, δ. π., αριθμ. συμβ. 4132/2-4-1920.
18. Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Σερρών, δ. π., αριθμ. συμβ. 4153/7-4-1920.
19. Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Σερρών, δ. π., αριθμ. συμβ. 4456/18-6-1920.
20. Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Σερρών, δ. π., αριθμ. συμβ. 8256/5-11-1921.
21. Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Σερρών, δ. π., αριθμ. συμβ. 10636/5-5-1923, 11387/13-11-1923 και 11784/5-3-1924.
22. Ζ. Δεμαθάς, «Διαδικασίες αστικοποίησης κατά το πρώτο τρίτο του 20ου αιώνα», *Πρακτικά Συνεδρίου Ελεύθεριος Βενιζέλος και ελληνική πόλη. Πολεοδομικές πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις*, Χανιά 24-27/10/2002, Αθήνα 2005, 45.
23. Μ. Ρηγίνος, *Παραγωγικές δομές και εργασικά ημερομίσθια στην Ελλάδα, 1909-1936*, Αθήνα 1987, 97.
24. Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Σερρών, δ. π., αριθμ. συμβ. 10409/9-3-1923.
25. Ν. Αναγνωστόπουλος, *Ο κάμπος των Σερρών*, Αθήναι 1936, 70.
26. Λ. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου-Ελ. Παναγιωτόπουλος-Γ. Καριώτης, «Αστικοί ουνοικισμοί στα Σέρρας του Μεσοπολέμου», *Σερραϊκά Χρονικά* 4 (2006) 214 και 236.
27. Ν. Σέπτας, *Τα μεγάλα παραγωγικά έργα της Μακεδονίας*, Αθήνα 1961, 63-64.
28. Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα 1993, σ. 435. Σις εθνικές εκλογές του 1932 ο αριστερός συνδυασμός του Ενιαίου Μετώπου Εργατών και Αγροτών αναδείχθηκε δεύτερος σε σταυρούς προτίμησης μέσα στην πόλη με ποσοστό 21,35% έναντι 34,23% των Φιλελευθέρων και 15,51% των Λαϊκών. Δύο χρόνια αργότερα, στις δημοτικές εκλογές του 1934, εκλέχθηκε δήμαρχος ο κουμουνιστής Δ. Μενύχιας, βλ. Υ.Ε.Ο./ Γ.Σ.Υ.Ε. *Στατιστική των Βουλευτικών εκλογών της 25-9-1932*, Αθήνα 1932, 116.
29. Υ.Ε.Ο./ Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος, *Απογραφή των βιοτεχνικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων κατά την 18 Δεκεμβρίου 1920*, Αθήνα 1926, 96. Οι επιχειρήσεις επεξεργασίας προϊόντων γεωργίας, κτηνοτροφίας, αλειάς και δήρας αντιπροσώπευαν και πανελλαδικά το μεγαλύτερο ποσοστό του συνόλου των επιχειρήσεων της χώρας (71,80%) με δεύτερες τις επιχειρήσεις υφαντουργίας (11,65%).
30. Υ.Ε.Ο./ Γ. Σ. Υ. Ε. *Απογραφή των βιοτεχνικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων κατά την 18 Δεκεμβρίου 1920, τ. Δ'. Αριθμός, προσωπικόν και κινητήριος δύναμις των απογραφεισών εν γένει επιχειρήσεων*, Αθήνα 1927 και Μ. Ρηγίνος, δ.π., 89.
31. Χ. Ολυμπίου, «Αι κοινωνικά ασφαλίσεις και απογραφή των εμπορ. και βιομηχανικών επιχειρήσεων», *Ημερολόγιον Ανατολικής Μακεδονίας -Θράκης*, 1 (1931) 66-67.
32. Μ. Ρηγίνος, δ.π., 97.
33. Ν. Σιδέρης, «Η βιομηχανία εν Ανατ. Μακεδονία και Θράκη», *Ημερολόγιον Ανατολικής Μακεδονίας - Θράκης*, 1 (1931) 71-74.

34. Α. Γουναρόπουλος και Κ. Αθανασάκος, *Γενικός Οδηγός Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1928, 173.
35. *Επίστοιν Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Καβάλας*, έτος Ε' (1927-1928), Καβάλα 1928, 80.
36. Λ. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Το χρονικό της κατακευής της Εθνικής Τράπεζας στην πλατεία Ελευθερίας Σερρών», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την Οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη Σύγχρονη εποχή* (Σέρρες 6-9 Απριλίου 2006), υπό έκδοση.
37. Π. Πιέρρος, «Η Εθνική Τράπεζα εν τα Νομά Σερρών», *Σερραϊκόν Ημερολόγιον 1939*, Δράμα 1939, σ. 89 και Χ. Χατζηωσήφ, *Η γηραιά Σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα, 1830-1940*, Αθήνα 1993, 243.
38. Θ. Αθανασιάδης, «Αι σημειερινά Σέρραι», *Ημερολόγιον Ανατολικής Μακεδονίας -Θράκης*, 2 (1932) 55.
39. Κ. Ζαρκιάς, «Η οικονομική κατάστασης της αγοράς των Σερρών κατά το έτος 1932», *Ημερολόγιο Ανατ. Μακεδονίας και Θράκης* 3 (1933) 17.
40. Στ. Σταματίου, «Μια φωνή από τας Σέρρας», εφημερίδα *Έθνος* της 29-8-1936, 4.
41. Β. Χατζηιακώου, «Οικονομική ανασκόπησης του Νομού Σερρών», *Σερραϊκόν Ημερολόγιον 1939*, Δράμα 1939, σ. 89.
42. Γ. Γαβριηλίδης, *Μέγας οδηγός της Βορείου Ελλάδος*, Αθήνα 1939-1940, 721.
43. Με την 3209 από 23-1-1932 απόφαση υπουργού Εθνικής Οικονομίας που δημοσιεύθηκε στο υπ' αριθμ. 12 από 27 1-1932 Φ.Ε.Κ. /Δελτίο Ανωνύμων Εταιρειών.
44. Τον ηλεκτροφωτισμό της πόλης τη δεκαετία του '20 είχαν αναλάβει το 1923 ο Θωμάς Χατζηγεωργίου και Θεόδωρος Ιωαννίδης έναντι 53.000 δρχ. και από το 1924 έως το 1931 η ηλεκτρική εταιρεία «Α. Βαλτάκης- Κ. Αργυρόπουλος και Σιασ».
45. Ιστορικό Αρχείο/Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος, A1/Σ10/Y101/Φ197, Φ198 και Φ199.
46. I. A. /E. T. E., A1/Σ44/Y10/Φ68.
47. I. A. /E. T. E., A1/Y44/Σ5/Φ44.
48. I. A. /E. T. E., A1/Y34/Σ36/Φ8.
49. I. A. /E. T. E., A1/Y34/Σ53/Φ41.
50. I.A./E.T.E., A1/Y34/Σ49/Φ23.

Από το ολοκαύτωμα των Σερρών στο ολοκαύτωμα της εβραϊκής κοινότητας

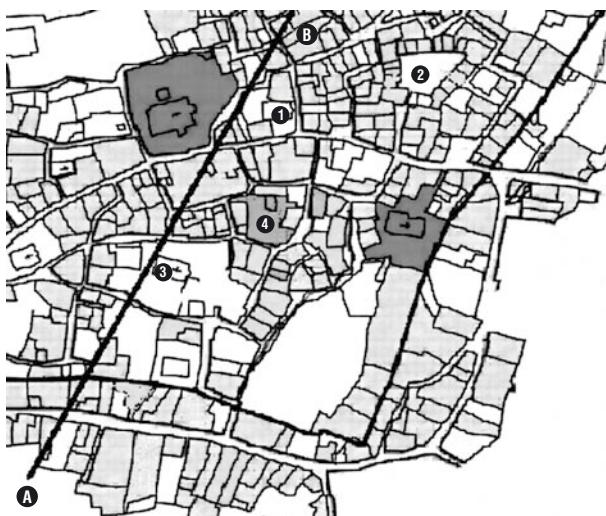
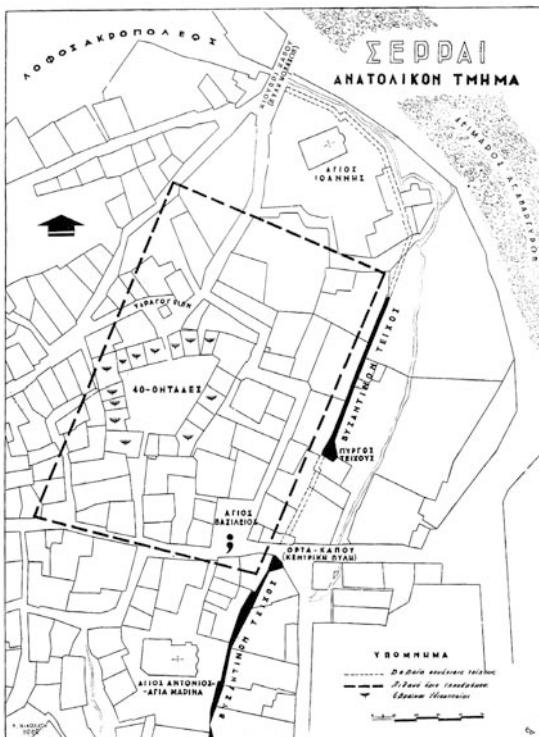
Χαράλαμπος Βουρουτζίδης

1. Στα πριν του μεσοπολέμου χρόνια

Την αποφράδα ημέρα της 28ης Ιουνίου του 1913, με την είσοδο των Βουλγάρων στην πόλη των Σερρών, εξακόσιοι Σερραίοι, για να γλιτώσουν από βέβαια σφαγή, ζήτησαν καταφύγιο στο χώρο της πατρικής οικίας των Σιμαντώβ, όπου στεγαζόταν το Ιταλικό προξενείο.¹ Το προξενικό κτίριο περικυκλώθηκε από το Βουλγαρικό στρατό. Ο υποπρό-ξενος Μεναχέμ Σιμαντώβ ανεβασμένος σ'² ένα παράθυρο του κτιρίου, ζήτησε από τους βούλγαρους στρατιώτες να χαρίσουν τη ζωή στους συμπολίτες του και όταν το αίτημά του για έλεος έπεσε στο κενό, χρησιμοποίησε την ατομική του περιουσία προκειμένου να τους σώσει τη ζωή. Πέταξε στους Βουλγάρους, που ήταν έτοιμοι να πυρπολήσουν τους πολιορκημένους στο κτίριο Σερραίους, εκατοντάδες χρυσές λίρες, ενώ τα βαρύτιμα χαλιά του αρχοντικού,² βρεγμένα, απλώθηκαν στην οροφή του, προκειμένου, να αποσοβήσουν τον κίνδυνο ανάφλεξής του από τα παραπλεύρως πυρπολούμενα οικήματα. Η είσοδος των προφυλακών του Ελληνικού στρατού νωρίς το απόγευμα της 28ης Ιουνίου του 1913 στην κατεστραμμένη πόλη, σήμανε τη λύτρωση των πολιορκημένων Ελλήνων στο αρχοντικό του Μεναχέμ Σιμαντώβ.³

Ο χρόνος εγκατάστασης των Εβραίων στην περιοχή των Σερρών μας είναι άγνωστος. Η πρώτη, βεβαιωμένη μαρτυρία ύπαρξης εβραϊκού στοιχείου σημειώνεται το 1162 στο χωριό Mitrizzi (το σημερινό Δημητρίτο), από το ραβίνο Βενιαμίν μπεν Γιονά από την Τουδέλα της Ισπανίας. Το Μάρτιο του 1333 ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ανδρόνικος Γ' Παλαιολόγος εκδίδει χρυσόβουλο, στο οποίο αναφέρεται η ύπαρξη μικρής αριθ-

ΑΠΟ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΣΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Μέρος από χάρτη του πυρικαύστου φημίματος της πόλης των Σερρών

1. Ναός Αγίας Παρασκευής.
 2. Αυλή των Εβραίων: "Γιαχουτιλέρ Χαβλιση" ή "Αυλή των Εβραίων" ή "Σαράντα Οντάδες".
 3. Ναός Αγίας Φωτεινής.
 4. Εβραϊκή συναγωγή: "kal Cabol".
- A-B. Όριο απ' όπου άρχιζε η εβραϊκή συνοικία.

μητικά εβραϊκής κοινότητας στο Κάστρο της Ζίχνης, την ύπαρξη της οποίας επιβεβαιώνει το 1345 με χρυσόβουλό του ο Σέρβος πγεμόνας Στέφανος Δουσάν. Κατά το Σερραίο Μερκάτο Κόβο,⁴ η αρχαιότερη ομάδα Εβραίων στην πόλη των Σερρών ήταν οι Ρωμανιώτες ή Βυζαντινοί Εβραίοι. Δεύτερη πληθυσμιακά εβραϊκή ομάδα, που ήλθε στην πόλη των Σερρών το 1545, είναι η ομάδα Asckenazzi, που ζούσε μέσα στο κάστρο των Σερρών στην περιοχή των «Σαράντα Οντάδων». Μια τρίτη ομάδα συγκροτούσαν οι διωγμένοι από την Ισπανία το 1487-1492 Εβραίοι Σεφαρδείμ.⁵ Ακόμη, στα Σέρρας βρήκαν προστασία εβραϊκές οικογένειες που κατάγονταν από την Ιταλία, τη Σικελία και την Αφρική. Το 1676 οι Εβραίοι που ζούσαν στην πόλη των Σερρών ξεπερνούσαν τα 280 άτομα. Η έλευση στα Σέρρας των νέων Εβραίων επηρέασε τους αριθμητικά λιγότερους Ρωμανιώτες Εβραίους. Το μεσσιανικό κίνημα του Sabbatai Sevi, (Σμύρνη 1626, Αλβανία 1676) τάραξε την εβραϊκή κοινότητα των Σερρών και επηρέασε τη συνοχή της. Το 1777 η εβραϊκή κοινότητα είναι αριθμητικά η ισχυρότερη στην ευρύτερη περιοχή, μετά την κοινότητα της Θεσσαλονίκης, ενώ οι κοινότητες Δράμας, Καβάλας, Νευροκοπίου και Ξάνθης ιδρύθηκαν από μέλη της Σερραϊκής εβραϊκής κοινότητας.⁶ Η επικράτηση της ισπανοεβραϊκής γλώσσας, που μιλιόταν στην πόλη των Σερρών έως και το 1932, είναι αδιάψευστος μάρτυρας της πολιτισμικής επικράτησης των Εβραίων Σεφαρδείμ.

Ο τόπος μέσα στο Κάστρο των Σερρών, όπου εγκαταστάθηκαν αρχικά οι Εβραίοι Σεφαρδείμ, ονομαζόταν «Γιαχουτιλέρ Χαβλισή» ή «Αυλή των Εβραίων» ή «Σαράντα Οντάδες». Κατά τον Νίκο Νικολάου η περιοχή μέσα στο κάστρο των Σερρών όπου εγκαταστάθηκαν οι εβραίοι ενδεχομένως να υπήρξε η περιοχή του αρχαίου Ιπποδρόμου, όπου την άνοιξη του 1018 ο Βασίλειος ο Βουλγαροκτόνος δέχτηκε την υποταγή των Βουλγάρων. Μαρτυρία για τη θέση του Ιπποδρόμου από αλλού δεν έχουμε. Η συμπαγής όμως οίκηση της θέσης αυτής από τους Εβραίους, σημαίνει ότι ο τόπος αυτός πρέπει πιο μπροστά να ήταν άδειος και τέτοια άδεια έκταση μόνο ο χώρος ενός Ιππόδρομου δικαιολογεί.⁷

ΑΠΟ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΣΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Το κτίριο Σιμαντώβ από τη Βορειοδυτική του πλευρά. Στο βάθος η κατοικία Γούναρη.
Σε πρώτο πλάνο η Ρίτα Ιωσήφ Σιμαντώβ (συλλογή οικογένειας Ντ. Σιμαντώβ)

Σχεδιάγραμμα εμπρόσθιας και οπίσθιας όψης του αρχοντικού των Σιμαντώβ (Λ. Θεοδωρίδου, Κ. Θεοδωρίδης, 1993-1994)

Κατά την ύστερη τουρκοκρατία, τα σπίτια της συνοικίας ήταν παρατειναγμένα στις πλευρές μιας τετράγωνης και αρκετά ευρύχωρης αυλής. Όπως συνάγουμε από τα ονόματα στον κτηματογραφικό πίνακα της πυρικαύστου ζώνης στην πόλη των Σερρών, από τα 17 οικόπεδα που έβλεπαν στην «Αυλή των Εβραίων», τα 13 ήταν εβραϊκές ιδιοκτησίες. Στα οικόπεδα αυτά υπήρχαν πολλές μικρές ξύλινες κατοικίες, γι' αυτό και η ονομασία «Σαράντα Οντάδες», στις οποίες ζούσαν οι οικονομικά ασθενέστεροι Εβραίοι, που ήταν και η πλειοψηφία της κοινότητάς τους. Στο σημερινό πολεοδομικό ιστό της πόλης των Σερρών, οι «Σαράντα οντάδες» βρίσκονται στο οικοδομικό πολύγωνο, που περικλείεται από τις οδούς Αμφιπόλεως, Κωνσταντινουπόλεως και Ορφέως (Ο.Π. 75). Ο πυρήνας αυτός περιβαλλόταν από ιδιοκτησίες Εβραίων που εκτεινόταν, σύμφωνα με τη μαρτυρία της Σερραϊας Άννας Τριανταφυλλίδου, από τη νοητή ευθεία που ένωνε τις εκκλησίες της Αγίας Παρασκευής,⁸ η οποία πριν την καταστροφή της από την πυρκαγιά του 1913 ήταν χτισμένη βορειότερα από τη σημερινή της θέση, και Αγίας Φωτίδας (Φωτεινής), καθώς και του ευρισκόμενου στην αυλή της εκκλησίας αυτής μικρού ναού του Αγίου Νικολάου⁹ και έφτανε, έως και τα όρια του ναού του Αγίου Ιωάννου (Προδρομούδι). Σε σχέση με το σημερινό πολεοδομικό ιστό της πόλης, ο κύριος κορμός των εβραϊκών αυτών ιδιοκτησιών βρισκόταν δεξιά και αριστερά της οδού Αγίου Αντωνίου και κάλυπτε τμήμα από τα σημερινά Ο.Π. 49, 50, 55 και 75. Διάσπαρτες και, πάντως όχι μακριά από τη συναγωγή «Kal Cabol», υπήρχαν οι ιδιόκτητες κατοικίες των εύπορων εβραίων, που ήταν μεγάλα διώροφα κτίσματα, «πατριαρχικά» τα χαρακτηρίζει η Άννα Τριανταφυλλίδου, που γιόρτασε στην ευρύχωρη αυλή ενός τέτοιου αρχοντικού, προσκεκλημένη αυτή και η οικογένειά της από το «σινιόρ Σαφάτιο», τη γιορτή της Σκηνοπηγίας.¹⁰ Η περιοχή αυτή σώθηκε από τη μεγάλη πυρκαγιά της 29ης Ιουνίου 1849,¹¹ όχι όμως και απ' αυτήν της 29ης Ιουνίου 1913.

Εντός των ορίων της ευρύτερης εβραϊκής συνοικίας, νότια από την «Αυλή των Εβραίων», κτίσθηκε, υπό την επίβλεψη του ραβίνου Abraham Stroussa, η μεγάλη συναγωγή «Kal Cabol». Το όλο κτίσμα ήταν επιβλητικό.

ΑΠΟ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΣΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Η καπναποδήκη των επιχειρήσεων Σιμαντώβ επί της οδού Μεραρχίας, Ο.Π. 178
(συλλογή οικογένειας Ντ. Σιμαντώβ)

Το ύψος της συναγωγής ξεπερνούσε την ανάλογη διάσταση της παρακείμενης εκκλησίας της Αγίας Φωτεινής. Εφαπτόμενα σχεδόν στην Kal Cabol, λειπουργούσαν τα ευαγή ιδρύματα της εβραϊκής κοινότητας, που ήταν: ένας χώρος για γυναίκες (Snoga), ένα ιεροσπουδαστήριο, μια ραβινική βιβλιοθήκη, σημαντική για το πλήθος των συγγραμμάτων που περιείχε, ένα άνετο αναγνωστήριο, ένας ξενώνας και ένα δημοτικό σχολείο (Melbar).

Σύμφωνα με τον κτηματολογικό πίνακα της πυρικαύστου περιοχής, ιδιοκτητες οικοπέδων στα όρια αυτής της ζώνης ήταν ένας μικρός αριθμός Σερραίων εβραϊκής καταγωγής, προφανώς οι ποιο ευκατάστατοι από το σύνολο της εβραϊκής κοινότητας. Κάτοχοι οικοπέδων, στο δαιδαλώδη πολεοδομικό ιστό της αρχαίας πόλεως των Σερρών, ήταν οι οικογένειες των: Αβαδιά Σιμαντώβ, Αβαδιά Μωυσέ Ιακώβ, Αβράμ Γαδενή, Αβράμ Χαήμ Δανιήλ, Αβράμ Σαλώμ Ιακώβ, ο οποίος διατηρούσε κατάστημα παντοπωλείου, Αβράμ Αβαδιά, Αρδίτη Ιούδα, Κλάρα Γαλμίδη,

Γιουσέφ Μπόενι, Γιουχανέ Μπενσοά, που ήταν κρεοπώλης, Γιουσέφ Νομίας, ήταν έμπορος, Γιουσέφ Ερερά, ήταν χρυσοχόος, Γουδά Μπενσουά, που ήταν κρεοπώλης, Δαυίδ Αρδίη, Εστέρ Καλδερόν, Ιούδα Αβραμανίκ, Ιούδα Σαλιέλ, η Ισραηλιτική Κοινότητα, Λιατοί Σχινατζή, Μεναχέμ Σιμαντώβ (ο μόνος από την εβραϊκή κοινότητα με επάλιον ιδιοκτησίες), Μπίτι Αβραάμ, που ήταν φαρμακοποιός, Μπουρλά Ιακώβ, που ήταν δικηγόρος, Μπουρλά Ισαάκ Δανιήλ, Μωσόν Αμπαγιού, Ροφέλη Σχινατζή, Ροφέλι Μάρκου, Σαλιέν Γκατένι, Σαμουήλ Κοέν, που ήταν αργυραμοιβός, Σολομών Φαιΐς, που ήταν έμπορος, Σολομών Καραμφίλ, Σολομών Μπόϊνο και Χαΐμ Φλωρεντίνη.

Εν τω μεταξύ οι καλές οικονομικές συνθήκες στην πόλη των Σερρών προσέλκυσαν νέους εποίκους, που συνέβαλαν στη ραγδαία αύξηση του εβραϊκού πληθυσμού. Ο περιορισμένος χώρος της αρχαίας κοινότητας στην περιοχή «Σαράντα Οντάδες» δεν επαρκούσε να στεγάσει το σύνολο του εβραϊκού πληθυσμού. Έτσι δημιουργήθηκε, περί το 1850, μια νέα εβραϊκή συνοικία στο προάστιο Arabajilar. Σήμερα, η περιοχή αυτή βρίσκεται ανάμεσα στις οδούς Αθ. Αργυρού και Ανδέων (Ο.Π. 227 και 226) και Αθ. Αργυρού και Αμύντα (Ο.Π. 218 και 220). Το 1883 η εβραϊκή κοινότητα Σερρών έχει δύο συναγωγές, μία σε κάθε συνοικία, καθώς και δύο σχολεία. Το 1906-07 και οι δύο εβραϊκές κοινότητες αριθμούν 1.420 μέλη. Το 1901 στο σχολείο της εβραϊκής συνοικίας «Σαράντα Οντάδες» λειτούργησε η Σχολή Alliance Israelite Universelle με 145 μαθητές. Η Σχολή αυτή διέκοψε τη λειτουργία της με επέμβαση των Βουλγάρων το 1912.

Στην εβραϊκή κοινότητα των Σερρών, περί τα μέσα του 19ου αι. αναπτύχθηκε ένα πολιτιστικό κίνημα με το όνομα «Los Vente y dos». Μέλη αυτού του πολιτιστικού κινήματος ήταν νέοι των μεγαλοαστικών εβραϊκών οικογενειών, που πρωτοστάτησαν στη δημιουργία πολιτιστικών συλλόγων. Πόλη των «Φιλανθρώπων και των Μαικηνών» χαρακτηρίζουν την πόλη των Σερρών οι εβραϊκής καταγωγής λόγιοι του 19ου αιώνα.¹² Οι εβραϊκοί σύλλογοι: «Φίλοι της παιδείας», «Φίλοι της Βιβλιοθήκης», «Σύλλογος Κορασίδων», «Εταιρεία Αγαθοεργιών» είχαν μέλη και από

τις δυο εβραϊκές κοινότητες, λειπουργώντας έτσι και ως συνδετικός κρίκος για όλη την εβραϊκή οικογένεια. Οι νεαροί αστοί είχαν δημιουργήσει και ένα καφενείο, που ήταν μόνο για την ελίτ της εβραϊκής κοινότητας. Η εβραϊκή ένωση «Φίλοι της Προόδου», οργάνωνε γιορτές στην πόλη των Σερρών με φιλανθρωπικούς στόχους.

Κατά την ύστερη τουρκοκρατία, στα πλαίσια μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, οι εβραίοι των Σερρών αναλαμβάνουν σημαντικές δημόσιες θέσεις, όπως ο Vital Moise Faraggi, που ήταν δικηγόρος και νομικός σύμβουλος της Γενικής Διευθύνσεως Καπνών της Οθωμανικής Διοίκησης, ο Mouchonachi Faraggi, που ήταν πρόξενος της Αυστροουγγαρίας, ο Behor Aschkenazi, που ήταν αυτοκρατορικός θησαυροφύλακας στη Νομαρχία Δράμας και ο Menahem Simantov, που ήταν επίτιμος υποπρόξενος του Ιταλικού Βασιλείου (με διερμηνέα των Αζαρία Οβαδία).

Θα σταδιούμε ειδικότερα στον Μεναχέμ Σιμαντώβ, που κυριαρχεί στην εβραϊκή κοινότητα των Σερρών, όχι μόνο για την εξέχουσα δέση του ως υποπροξένου του Ιταλικού Βασιλείου, αλλά και ως ο σημαντικότερος οικονομικός της παράγοντας.¹³ Η οικογένειά του ήρθε στην πόλη των Σερρών το πρώτο μισό του 19ου αιώνα από την Κέρκυρα, στην οποία μετακόμισε κατά πάσα πιθανότητα από την Απουλία της Ιταλίας. Το 1823 ένα κύμα κοινωνικού κατατρεγμού των Εβραίων στα Επτάνησα, υποχρέωσε έναν ικανό αριθμό ευπόρων οικογενειών να εγκαταλείψουν την Κέρκυρα και να εγκατασταθούν σε πόλεις που οι συνδήκες μιας μόνιμης διαβίωσης ήταν οι καλύτερες δυνατές. Η αύξηση του πληθυσμού της Εβραϊκής κοινότητας στην Κέρκυρα (πάνω από 4.000 μέλη στις αρχές του 19ου αιώνα) και η υποχρεωτική παραμονή τους σε αυστηρά περιορισμένο χώρο, σε συνδυασμό με τους διωγμούς των Γάλλων Αυτοκρατορικών -όταν ήρθαν στο νησί το 1807- ολοκλήρωσε τη φυγή ευπόρων οικογενειών, που από καιρό αναζητούσαν τον κατάλληλο τόπο εγκατάστασής τους και τον ασφαλέστερο τρόπο για να φύγουν από το νησί.¹⁴ Αυτήν πε-

ΑΠΟ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΣΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Η οικογένεια Σιμαντώβ στον κήπο του οπιού στις Σέρρες πριν το 1913
(συλλογή οικογένειας Ντ. Σιμαντώβ)

ρίου την εποχή εγκαταστάθηκε στα Σέρρας η οικογένεια Σιμαντώβ. Το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας, ξεκινά με τον Αβραάμ Σιμαντώβ, που γεννήθηκε στα Σέρρας το 1850, σπούδασε στο σχολείο της εβραϊκής κοινότητας και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Η επιχειρηματική του δραστηριότητα έφτανε έως και την Αίγυπτο, όπου και πέθανε το 1901 στην πόλη της Αλεξάνδρειας. Ο Αβραάμ Σιμαντώβ νυμφεύτηκε τη Ραχήλ Αμπραβανέλ, που γεννήθηκε γύρω στα 1850-1855 και πέθανε στα Σέρρας το 1925. Ο Αβραάμ και η Ραχήλ Σιμαντώβ απέκτησαν, εννέα παιδιά. Ο πρωτότοκος γιος τους Μεναχέμ γεννήθηκε το 1877 και ακολούθησαν η Φλώρα (Σέρρας 1879-Γαλλία 1957), ο Μωϋσής (Σέρρας 1881-Παρίσι 1941), ο Σαμουήλ, (Σέρρας 1883-Άουσβιτς 1942), η Σαρά (Σέρρας 1885-Σμύρνη 1933), η Ταμάρα (Σέρρας 1887- Βουλγαρία ;), ο Ιωσήφ (Σέρρας

Ο Ιωσήφ και η Νταΐζη Σιμαντώβ στον κήπο του αρχοντικού (συλλογή οικογένειας Ντ. Σιμαντώβ)

1890-Αθήνα 1947), η Τζεμίλα (Σέρρας 1892-Σέρρας;) και ο Ζάκ Σιμαντιώβ (Σέρρας 1895-Γενεύη 1956). Ο νεότερος όλων Ζάκ Σιμαντιώβ, νυμφεύθηκε τη Νταϊζη Σαλέμ και απέκτησαν δυο αγόρια: τους Μισέλ και Ντανιέλ. Ο Σαμουήλ πέθανε στο Άουσβιτς μαζί με τη γυναίκα του Ιουλία και την κόρη τους Αλήν. Από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας του Αβραάμ Σιμαντιώβ, η Σαρά Σιμαντιώβ παντρεύτηκε τον Λέων Κοντέντε και απέκτησαν τη Μαρίκα Κοντέντε ενώ, ο Ιωσήφ Σιμαντιώβ, νυμφεύθηκε τη Νταϊζη Καμπελή και απέκτησαν δύο παιδιά, τον Αλβέρτο και τη Μιμίκα Σιμαντιώβ. Ο Μεναχέμ Σιμαντιώβ νυμφεύτηκε στα Σέρρας το 1903 τη Μαρία Σαπόρια (Θεσσαλονίκη 1881-Παρίσι 1959). Από το γάμο του απέκτησε τρία παιδιά, την Ίντα, τον Λέοντα και τον Αλβέρτο. Η Ίντα (Σέρρας 1904- Αθήνα 1996) σπουδάσε στη Γαλλική Σχολή της Θεσσαλονίκης και το 1924 παντρεύτηκε τον Ισαάκ Κόβο. Το 1910 στα Σέρρας γεννήθηκε ο Λέων, που πέθανε στην Αθήνα το 1969 και τέλος το 1924 στη Θεσσαλονίκη γεννήθηκε ο Αλβέρτος, που από το 1954 ζει στο Παρίσι.

Ο Μεναχέμ Σιμαντιώβ, διακρίθηκε για την ευρυμάθειά του και πρόκοψε στην εργασία του. Το εμπόριο καπνού, ξυλείας και βαμβακιού, καθώς και ο κινηματογράφος ήταν οι τομείς της εμπορικής δραστηριοποίησης της οικογένειας Σιμαντιώβ. Ο Μεναχέμ Σιμαντιώβ και ο Αζαρία Οβαδία¹⁵ (αντιπροσώπευαν την εταιρεία Pathé-Cinema-Paris) εισήγαγαν από το 1914 τον κινηματογράφο στην πόλη των Σερρών, διατηρώντας αίθουσα προβολών στη σημερινή οδό Διονυσίου Σολωμού.

Το σπίτι της οικογένειας Σιμαντιώβ, στο οποίο αναφερθήκαμε ήδη, κυριοτέρη γύρω στα 1870. Βρισκόταν επί της οδού Αγίου Νικολάου (σήμερα, στη συμβολή των οδών Χαιζηπανταζή και Αντιόχου), έναν από τους βασικούς οδικούς άξονες της πόλης πριν από το 1913. Βρισκόταν έξω από το Κάστρο των Σερρών και ως εκ τούτου δεν μπορεί να σταθεί οδηγός για την ταπική εβραϊκή κατοικία στη συνοικία «Σαράντα Οντάδες». Τα συνορεύοντα με το αρχοντικό των Σιμαντιώβ σπίτια ήταν Σερραίων, χριστιανών το θρήσκευμα. Το αρχοντικό ήταν ένα τεράστιο συγκρότημα, όπου στεγαζόταν όλα τα μέλη της μεγάλης οικογένειας και περιβαλλόταν από εκπλη-

κτικό κήπο με συντριβάνι, φυτά και δέντρα, περιποιημένο από υψηλό μαντρότοιχο. Το κύριο αποτυπώματος λίγο πριν κατεδαφιστεί.¹⁶ Ήταν μια εξαίρεση σε σχέση με τα μονώροφα σπίτια των μεροκαμαπιάρηδων εβραίων με τη μικρή αυλή στο πίσω μέρος. Σε όλες όμως τις οικίες των εβραίων, πάνω και δεξιά από την κεντρική είσοδο, υπήρχε η «μεζουμά».¹⁷

2. Η ζωή μετά το ολοκαύτωμα των Σερρών

Η ζωή των μελών της εβραϊκής κοινότητας μπήκε σε μεγάλη δοκιμασία με την εμφάνιση του Βούλγαρικου στρατού στην πόλη των Σερρών τον Οκτώβριο του 1912. Διώξεις και δημεύσεις των περιουσιών τους, ανάγκασαν τους πιο εύπορους να εγκαταλείψουν την πόλη και να ζητήσουν καταφύγιο στη Θεσσαλονίκη. Στις 28 Ιουνίου του 1913 οι Βούλγαροι πυρπολούν την πόλη των Σερρών. Η αρχαία συνοικία των Εβραίων, η συναγωγή, η βιβλιοθήκη, το σχολείο, το νοσοκομείο, οι ευκτήριοι οίκοι γίνονται όλα παρανάλωμα της φωτιάς.

Μετά την καταστροφή της πόλης το 1913, το κέντρο βάρους της εβραϊκής δραστηριότητας μεταφέρθηκε στην εκτός των τειχών συνοικία, τα γνωστά ως Εβραϊκά, όπου σώζεται και το κάποιες ακμαίο δημοτικό τους σχολείο, στο οποίο σήμερα στεγάζονται το 6ο και 16ο Δημοτικά Σχολεία των Σερρών. Εδώ μετέφερε την έδρα της, μετά την απελευθέρωση της πόλης των Σερρών και η Σχολή Alliance Israelite Universelle, που λειπούργησε έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1930. Στο Σχολείο αυτό το 1915 φοιτούσαν 120 μαθητές εκ των οποίων οι 78 δεν πλήρωναν δίδακτρα. Ο αριθμός των άπορων μαθητών είναι ενδεικτικός της δεινής οικονομικής θέσης στην οποία περιήλθαν οι εβραϊκής καταγωγής Σερραίοι μετά από την καταστροφή του 1913. Το 1915, 1916 και 1917 οργανώνονται γιορτές στο σχολείο της κοινότητας σε ισπανοεβραϊκή γλώσσα με στόχο, τα έσοδα από την ψυχαγωγία των μελών της κοινότητας να διατεθούν για την ενίσχυση των απόρων μαθητών. Η Συναγωγή της συνοικίας, βρισκόταν στη νότια πλευρά της αυλής του Σχολείου.

Η ζωή στην πόλη των Σερρών, που μετά την καταστροφή του 1913, αργά αλλά σταδερά έβρισκε το ρυθμό της, σταματά βίαια από την αγριότητα της δεύτερης βουλγαρικής κατοχής, που άρχισε για τους Σερραίους τον Αύγουστο του 1916. Οι δημεύσεις περιουσιών και η προσπάθεια των κατακτητών για αλλαγή της φυσιογνωμίας της πόλης με την εγκατάσταση εποίκων, ανάγκασαν τους οικονομικά εύπορους Σερραίους, εβραϊκής καταγωγής, να εγκαταλείψουν την πόλη. Μεταξύ αυτών ήταν η οικογένεια του Μεναχέμ Σιμαντώβ, που εγκατέλειψε την πόλη το 1916 και ζήτησε καταφύγιο στη Θεσσαλονίκη. Ο Μεναχέμ Σιμαντώβ στη συμπρωτεύουσα ασχολήθηκε με κινηματογραφικές επιχειρήσεις, όμως, μετά το θάνατό του το 1929, τα μέλη της οικογένειάς του διασκορπίζονται. Στο πατρικό τους σπίτι στα Σέρρας, έως και το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, έμεινε η Ραχήλ Σιμαντώβ και ο γιος της Ιωσήφ με την οικογένεια του.

Σύμφωνα με την απογραφή του 1920, η πόλη των Σερρών έχει 14.486 κατοίκους, εκ των οποίων οι περισσότεροι αντιμετωπίζουν, εξ αιτίας της βουλγαρικής κατοχής που προηγήθηκε, δισεπίλυτα οικονομικά και όχι μόνο προβλήματα. Παρά ταύτα, η εμπορική κίνηση στην πόλη των Σερρών συντηρείται από την περιφέρειά της που δέχτηκε 21.000 πρόσφυγες από τη Βουλγαρία, τη Θράκη, τη Μ. Ασία και τον Καύκασο, στα τέλη Ιουνίου του 1915. Σ' αυτό το οικονομικά υποτονικό περιβάλλον πέρα από τους Σιμαντώβ δραστηριοποιούνται στο εμπόριο και στη χρηματοπιστωτική αγορά λίγο πριν και αμέσως μετά τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή, που τελείωσε το Σεπτέμβριο του 1918, και άλλοι Εβραίοι. Εποι, κατά το μεσοπόλεμο στην αγορά του βαμβακιού και στο ξυλεμπόριο δραστηριοποιείται ο εμπορικός οίκος των Σιμαντώβ και Αζαρία, στο εμπόριο των ετοίμων ενδυμάτων η οικογένεια Κόεν, στους νεωτερισμούς ο Κουνό Γιδεδαλά Ισαάκ, στον κλάδο των παραγγελιοδόχων η οικογένεια Φαραΐζή. Επιπλέον οι οικογένειες Σιμαντώβ και Οβαδία αντιπροσωπεύουν στα Σέρρας τα προϊόντα «Αλλατίνη», ενώ η οικογένεια Σαρ-

ΑΠΟ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΣΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Αριθμός	Όνομα	Ληξιαρχία	Απόστρατη	Απόστρατη	Απόστρατη	Απόστρατη	Απόστρατη	Απόστρατη	Απόστρατη	Απόστρατη	Απόστρατη
91	Βικτώρια Ευαγγελία	θύρας γι. 191-19	θύρας	15.2.1937	μεταφέρεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται
92	Σεμέρη Μαρία Δούρη	γι. 194-17	θύρας	3.6.1931	μεταφέρεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται
93	Δήμητρα Γεώργιος	γι. 192-25	θύρας	20.2.1930	---	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται
94	Σεμέρη Αθανάσιος Αθανάσιος	γι. 194-48	θύρας	19.10.1936	μεταφέρεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται
95	Δέλτα Μαρία	γι. 193-227	θύρα	11.1.1935	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται
96.	Χανιά Ιωνία	γι. 193-227	θύρα	11.1.1935	μεταφέρεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται
97	Χανιά Ιωνία Ραφαέλη	γι. 197-27	καβάλα	7.1.1938	λεωφόρος	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται	εργάζεται

Σελίδα από το ληξιαρχικό βιβλίο της εβραϊκής κοινότητας Σερρών (Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος)

φάτι αντιπροσωπεύει τα προϊόντα του αλευρομύλου Γ. Πρωτόπαπα, που έδρευε στην Αλεξανδρούπολη (Δεδέαγατς). Η οικογένεια Εσκινάτζη εμπορεύεται προϊόντα οινοπνεύματος ενώ, οι οικογένειες των Σαλιέλ και ο Φαΐς Σολομών διακρίνονται ως υφασματέμποροι.

Στη χρηματοπιστωτική αγορά δραστηριοποιούνται ως τραπεζίτες, οι Σιμαντώβ και Αζαρία, ως τοκιστής ο Φαΐς Σολομών και ως αργυραμοιβοί: οι Γκανένιος Δανίδ, Φαΐς Αβραάμ και Φλωρεντής Δανιήλ. Συμβολαιογράφοι εβραϊκής καταγωγής στα Σέρρας είναι οι Βαλλά και Γισμπρέν. Στις Δημόσιες αρχές καθώς και στα Δημόσια και Δημοτικά Ιδρύματα δεν εργάζεται κανείς Σερραίος εβραϊκής καταγωγής, ενώ εντύπωση προκαλεί και το γεγονός πως δεν υπάρχει κανείς που να ασκεί το επάγγελμα του δικηγόρου, του γιατρού και του φαρμακοποιού.

Η συντριπτική πλειοψηφία του ανδρικού πληθυσμού της εβραϊκής κοινότητας εργάζονται με σχέση υπαλλήλου σε επιχειρήσεις είτε ομδοξών τους είτε χριστιανών, ή ως καπνεργάτες και λιγνιτωρύχοι στο λι-

γνιτωρυχείο «Κατακονόζ- Μονοσπήτων», το οποίο ακόμη λειτουργούσε. Οι γυναίκες, εάν υπήρχε αδήριτος ανάγκη, ξενοδούλευαν σε σπίτια Σερραίων, κυρίως, ως πλύστρες.

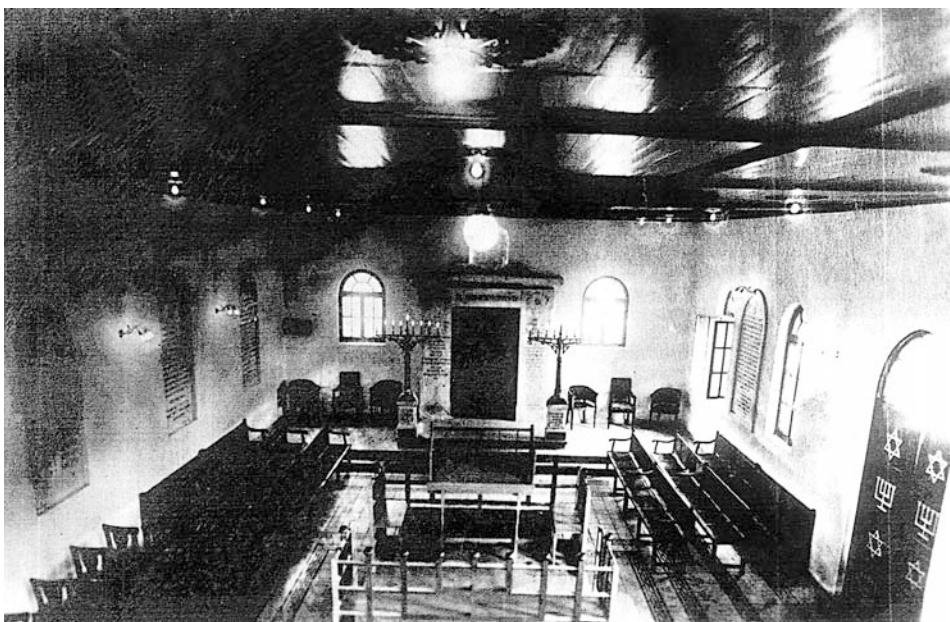
Η εβραϊκή κοινότητα, χωρίς να είναι κοινωνικά αποκομμένη από τη ζωή της πόλης, ζει και αναπτύσσει μέσα στα όρια της δικής της συνοικίας, τόσο τους κοινωνικούς της δεσμούς όσο και την πολιτιστική της δημιουργία. Κατά το μεσοπόλεμο δραστηριοποιούνται πολιτιστικά δυο Εβραϊκές αδελφότητες, η «Μπικούμ Χουλίμ» και η «Φρατερνιτέ».

3. Η εβραϊκή κοινότητα μετά την έλευση των προσφύγων

Μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, τη μικρασιατική καταστροφή και τη συνθήκη της Λωζάνης (Ιούλιος 1923)¹⁸ στο νομό Σερρών εγκαδίστανται 70.000 πρόσφυγες, από τους οποίους οι 13.534 στην πρωτεύουσά του. Έτσι ο πληθυσμός της πόλης των Σερρών αυξάνει και φτάνει, σύμφωνα με τα απογραφικά στοιχεία του 1928 τους 29.640 κατοίκους, από τους οποίους οι 15.256 είναι άνδρες και οι 14.384 γυναίκες. Η εβραϊκή κοινότητα, όπως φαίνεται από δημοτικό κατάλογο του 1934, που καταγράφει μόνο τον ανδρικό πληθυσμό της πόλης των Σερρών, είναι αριθμητικά ακμαία.¹⁹ Η Κοινότητα έχει επίσης στην κατοχή της σημαντική περιουσία σε γη, μέρος της οποίας και πουλά, σε δύο περιπτώσεις που γνωρίζουμε, στην Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων για τη δημιουργία προσφυγικών συνοικισμών και την εγκατάσταση των προσφύγων της μικρασιατικής καταστροφής.²⁰

Οι Σερραϊκής καταγωγής Εβραίοι, που είχαν φύγει στη Θεσσαλονίκη κατά τη διάρκεια της δεύτερης Βουλγαρικής κατοχής, επιστρέφουν και δραστηριοποιούνται σ' αυτήν οικονομικά. Έτσι, στην πόλη των Σερρών ασκούν το επάγγελμα του αργυραμοιβού οι: Αβαγιού Αβάδ και Καμπελή Ισάκ. Ασφαλιστικά Γραφεία διατηρούν οι: Καμπελή Ισάκ και Φαρατζή Ισάκ. Κατάστημα με έτοιμα ενδύματα ανοίγει η οικογένεια του Λεβή Ισάκ και Σία, ενώ στα γυναικεία είδη δραστηριοποιείται η εμπορική φίρμα

ΑΠΟ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΣΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Η εβραϊκή συναγωγή των Σερρών το 1933 (συλλογή Ζακίνου - Ιωάκη Ρούσσο)

Σαλιέλ Συμεών και Υιός. Στους νεωτερισμούς, η οικογένεια Κόεν διατηρεί το κατάστημά της, τον κύκλο των εργασιών του οποίου διευρύνει με τη συνεργασία της οικογένειας Μετράνη. Κατάστημα νεωτερισμών ανοίγει και ο Λαζάρ Μωύς. Στο καπνεμπόριο δραστηριοποιείται ο Φαραιζής Ισάκ και η οικογένεια Σιμαντώβ, που αντιπροσωπεύει την καπνεμπορική εταιρία "Commercial",²¹ ενώ στο εμπόριο ξυλείας ο Ιωσήφ Σιμαντώβ και ο Πέπο Καμπελή. Η οικογένεια των Σιμαντώβ δραστηριοποιείται από το 1928 και στην παγοποιία, με την εταιρεία «Γεωργιάδης - Σιμαντώβ και Σιά». Μία δεκαετία αργότερα (1939) η εταιρεία αλλάζει επωνυμία και αυξάνει τον κύκλο των εργασιών της. Το εργοστάσιο της «Παγοποιητικής Εταιρείας Σερρών Α.Ε.», με κύριους μετόχους τους Ιωσήφ και Μωύς Αβραάμ Σιμαντώβ, λειτούργησε επί της οδού Μεραρχίας.²²

Στο εμπόριο τροφίμων δραστηριοποιείται ο Σιβά Μενεχέμ, ενώ στο εμπόριο οινοπνεύματος και ποτών ο Σεββής Συμεών μαζί με τον Αδανάσιο Παπαδόπουλο, που είχαν το εργοστάσιο ποτοποιίας «Νάουσα» στην οδό Κωνσταντινουπόλεως, στη διασταύρωσή της με την οδό Ερμού. Εντύπωση προξενεί το γεγονός πως, και κατά το διάστημα του μεσοπολέμου, δεν καταγράφεται στους επαγγελματικούς καταλόγους της πόλης μας κανένας δικηγόρος εβραϊκής καταγωγής, ούτε γιατρός, ούτε φαρμακοποιός, ούτε εργολάβος και, παρά τη μεγάλη τους αριθμητικά δύναμη το 1930, στη δημαρχιακή αρχή του Επαμεινώνδα Τικόπουλου, που θεωρητικά ήταν προοδευτική, δεν υπάρχει κανένας Δημοτικός Σύμβουλος εβραϊκής καταγωγής. Αρκετοί Εβραίοι, που δεν ασχολούνταν με το εμπόριο εργάζονταν στα ανθρακωρυχεία- λιγνιτωρυχεία των: Αντωνιάδου και Σία, Αδελφών Παπαντωνίου και Ορέστη Περδικάρη.

Το θέατρο και ο κινηματογράφος ήσαν χώροι, όπου τα μέλη της εβραϊκής κοινότητας έδειξαν μια δυναμική παρουσία και κατά τον μεσοπόλεμο. Συνείζοντας το προπολεμικό παράδειγμα των Σιμαντώβ και Οβαδιά, ο Σαμουέλ Καμπελή εγκαινιάζει στην πόλη των Σερρών το 1928 μια νέα κινηματογραφική αίθουσα.

Ενδεικικό της άνθησης της εβραϊκής κοινότητας στην πόλη των Σερ-

ρών κατά το μεσοπόλεμο είναι η εγκαινίαση της νέας εβραϊκής συναγωγής «Μπετ Ιωσήφ Α. Φαραΐζη» στις 4-6-1933.²³ Όπως φαίνεται από την φωτογραφία, η νεώτερη συναγωγή των Σερρών ήταν ένα μικρό ορθογώνιο κτίριο, την εβραϊκή ταυτότητα του οποίου αποκάλυπτε το άστρο του Δαυίδ πάνω από την τοξωτή πόρτα εισόδου, τα δύο φύλλα της οποίας ήταν επίσης διακοσμημένα με εβραϊκά σύμβολα. Ο γυναικωνίτης (εσράτ νασίμ) είχε ανεξάρτητη πρόσθιαση με εξωτερική σκάλα από την αυλή.²⁴ Τα μεγάλα τοξωτά παράθυρα, που διακρίνουμε στη φωτογραφία, απαντώνται και σε άλλες συναγωγές του βορειοελλαδικού χώρου, όπως της Καβάλας, της Ξάνθης, της Θεσσαλονίκης και της Κέρκυρας. Το εσωτερικό της συναγωγής είχε την παραδοσιακή διάταξη: την ιερά κιβωτό (εϊχάλ) με τη μορφή εσοχής στον ανατολικό τοίχο και το βήμα του τελετουργικού (τεϊβά ή μπιμά) στο κέντρο της αίθουσας. Τρεις σειρές από σταθερούς πάγκους / στασίδια διατάσσονταν στις επιμήκεις πλευρές, δύο επιδαπέδιες επιτάφωτες λυχνίες και τιμητικές θέσεις εκατέρωθεν του εϊχάλ, καθώς και κινητές καρέκλες στραμμένες προς το βήμα, συμπλήρωναν της επίπλωση της αίθουσας.

4. Μετά το 1940

Την άνοιξη του 1941 οι Βούλγαροι μπαίνουν στην πόλη των Σερρών. Οι Εβραίοι υποχρεώνονται, σύμφωνα με τις νομοθετικές διαιτάξεις του Νόμου «για την προστασία του βουλγαρικού Έθνους» του 1941 και του Νόμου «περί βουλγαρικής υπηκοότητας» του 1942, σε γενική πληθυσμιακή απογραφή, προσκομίζοντας στις βουλγαρικές αρχές την ταυτότητα τους και φωτογραφία, ενώ υποχρεώνονται να φοράνε την πεντάλφα και να φέρουν πάντα μαζί τους τη νέα τους ταυτότητα, που είχε χρώμα κίτρινο και έγραφε με ελληνικά και βουλγαρικά γράμματα ότι ήταν Εβραίοι. Στην εξώμυρα των σπιτιών τους είχε αναρτηθεί ειδική ένδειξη με τη φράση «εβραϊκό οπίτι». Η παρακολούθηση της ζωής τους κράτησε έως και τη φοβερή νύχτα της 3ης προς την 4η Μαρτίου του 1943.

ΑΠΟ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΣΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

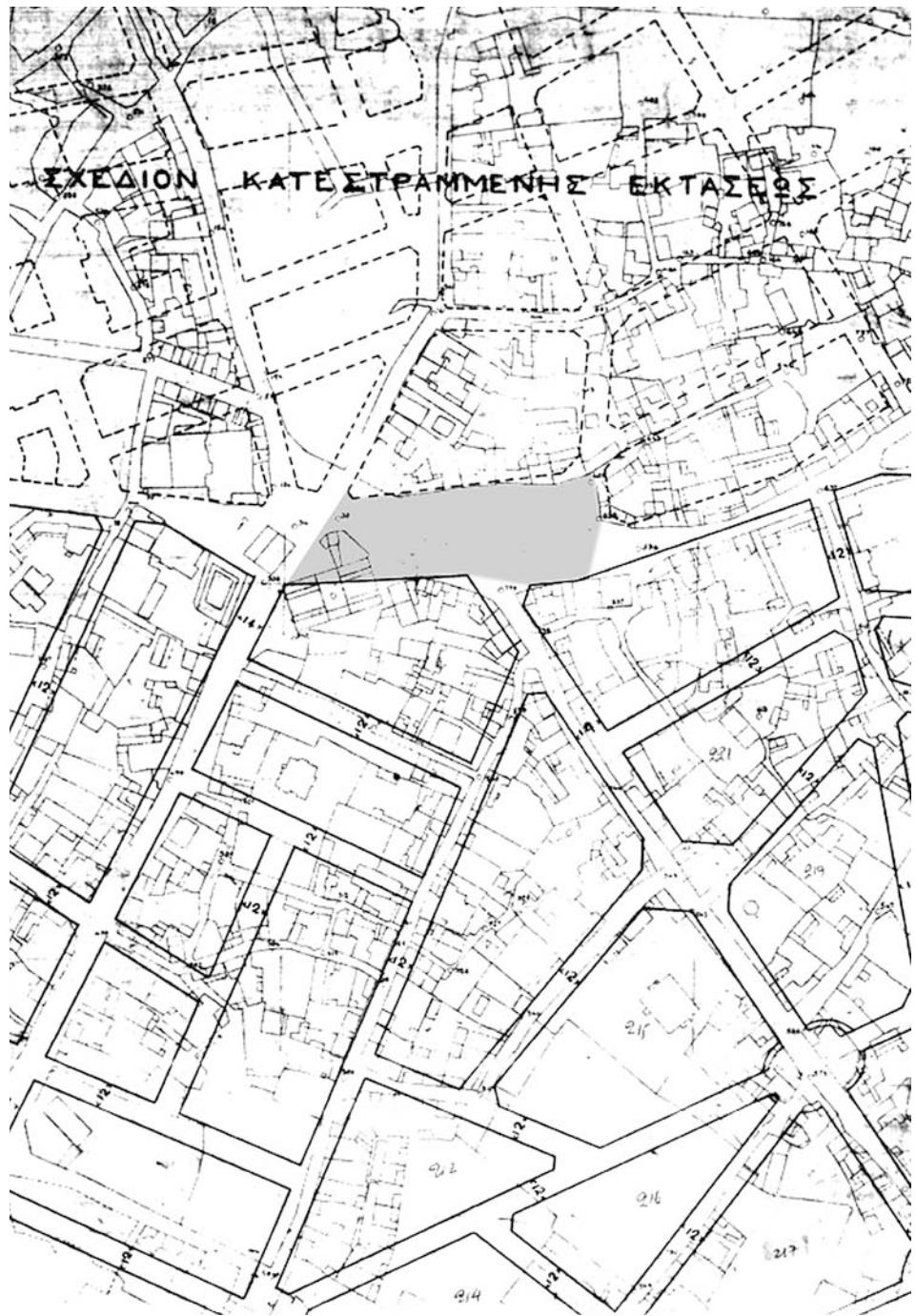
Αυτή τη νύχτα και μετά τη Συνδιάσκεψη του Wannsee (20.1.1942), καθώς και τη συμφωνία της 22ας Φεβρουαρίου του 1943 που υπέγραφαν Γερμανοί και Βούλγαροι «...για εκτοπισμό των πρώτων 20.000 Εβραίων από τις νεοαποκηρυχθείσες χώρες της Θράκης και της Μακεδονίας», δόθηκε η διαταγή της σύλληψης των 476²⁵ εβραίων που ζούσαν στα Σέρραρας. Η συγκέντρωσή τους έγινε στην πλατεία με τα πλατάνια, πλατεία που σχηματίζεται από τη συμβολή των οδών Ανατολικής Θράκης, Αθανασίου Αργυρού, Νικομήδειας, Νιγρίτης και Ζου Ιππικού Συντάγματος.

Η «οριστική λύση του εβραϊκού ζητήματος στην Ευρώπη», που αποφασίσθηκε από τους Ναζί στη διάσκεψη της Wannsee, σήμανε το οριστικό τέλος της κάποτε ακμαίας εβραϊκής κοινότητας των Σερρών. Μετά τη μεταφορά τους στα στρατόπεδα εξόντωσης, η κινητή και ακίνητη περιουσία τους μεταφέρθηκε με βουλγαρικά καμιόνια σε άγνωστο προορισμό, ενώ πράγματα του νοικοκυριού τους αρπάχθηκαν από τους βουλγάρους εποίκους και τα μέλη της μικρής αρμενικής κοινότητας των Σερρών. Με ιστορική παρουσία επτακοσίων χρόνων, μια πολυάνθρωπη κοινότητα, οικονομικά ακμαία και πολιτιστικά δημιουργική, η Σερραϊκή εβραϊκή κοινότητα, έπαψε να υπάρχει από την άνοιξη του 1943.

Σημειώσεις

1. Την 28η Ιουνίου πολλοί Σερβαίοι ζήτησαν προστασία στο Προξενείο της Αυστρίας, υποπρόξενος της οποίας ήταν ο Γεώργιο Ζλάτκος. Οι Βούλγαροι περικύλωσαν το αρχοντικό του Ζλάτκου, στο οποίο στεγάζονταν το προξενείο και απήγαγαν περισσότερες από διακόσιες οικογένειες καθώς και τον ίδιο τον υποπρόξενο. Οι αιχμάλωτοι, καθώς και όλα τα κλοπιμαία από τη λεηλασία του αρχοντικού, μεταφέρθηκαν στο χωρίο Ντουτλί όπου, μετά από την καταβολή λύτρων και την πίεση των προφυλακών του Ελληνικού Στρατού, αφέθηκαν ελεύθεροι. Σημειωτέο ότι στην πόλη των Σερρών λειτουργούσαν, εκτός από τα Προξενεία Ιταλίας και Αυστρίας και τα Προξενεία της Ελλάδας, Ρωσίας, Αγγλίας και Γαλλίας. Βλ. No. 17a. Statement of Mr. Zlatkos, Vice Consul of Austria Hungary at Serres: (*Atrocities Bulgares*, p. 23.) Carnegie Endowment for International Peace, 1914: Report to inquire into the causes and Conduct of the Balkan Wars, Appendix B.
2. Για το αρχοντικό των Σιμαντιώβ δες: Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου και Κώστας Θεοδωρίδης, «Κύριο Σιμαντιώβ στα Σέρρα», *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, 2 (1993-1994) 197-210.
3. Το περιστατικό καταγράφηκε στο: Carnegie Endowment for International Peace, 1914: Report to inquire into the causes and Conduct of the Balkan Wars, Appendix B: «*The Italian consular agency, a well-built house, surrounded by a vast garden, was saved almost miraculously from destruction; it is the only house saved in a whole quarter which was burnt down, and the Italian consular agent Menahem Simantov explained to us, that at noon on Friday several infantry soldiers ordered him to open his house, in which 600 people had taken refuge, mainly women and children. He showed himself at a window, the soldiers demanded £T400. His knowledge of Bulgarian enabled him to save them. He persuaded the soldiers to be content with £54 and to withdraw. The presence of the young Bulgarian Mavrodić, says Simantov, saved the agency from catastrophe. None the less in the course of the day it was necessary to buy off other soldiers with a fresh ransom. The agency, filled with refugees, was surrounded on all sides by flames; we were barely able to protect it.*
4. Ο Μερκάτο Κόβο ήταν Σερβαίος εβραϊκής καταγωγής. Γεννημένος το 1874 και με έφεση προς τη μάθηση ξένων γλωσσών ο Κόβο θεωρήθηκε ένας αυτοδίδακτος οσφός. Εργάσθηκε στην εβραϊκή κοινότητα των Σερρών ως δάσκαλος και αργότερα υπήρξε διευθυντής της Ισραηλινής Πανεπιστημιακής Ένωσης. Πέθανε στη Θεσσαλονίκη τον Ιούνιο του 1940. Η γυναίκα του και η μοναδική του κόρη εξοντώθηκαν στα γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης.
5. Από τη λέξη Sefarat, που σημαίνει Ισπανία. Πρώτη μνεία του προσφυγικού αυτού στοιχείου από την Ισπανία και την Πορτογαλία στην πόλη των Σερρών έχουμε σε βακουφναμέ της Μονής Βατοπεδίου, που χρονολογείται στα τέλη του Ραμαζάν 900 (15-25 Ιουνίου του 1495).
6. Σκοπός αυτής της εργασίας δεν είναι να ελέγχει τον ισχυρισμό αυτό του Μ. Κόβο. Με την ευκαιρία σημειώνουμε πως την ύπαρξη εβραϊκής κοινότητας στη Ζίχνη Σερρών βεβαιώνει Χρυσόβουλλο του 1333.
7. Αναφέρεται στο Νίκος Ζ. Νικολάου: *Σκαπανείς της ιστοριογραφίας και προβλήματα της ιστορίας των Σερρών*, Θεσσαλονίκη, Τυπ. Βαφειάδη, 1964, 35-36. Ο Νίκος Νικολάου ήταν από τους πρώτους που ενδιαφέρθηκαν για τους εβραϊκής καταγωγής Σερβαίους, βλ. «Η Εβραϊκή Παρουσία στα Σέρρας», περ. *Χρονικά, Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο, Δεκέμβριος* 1985, 15-20.
8. Τάσος Α. Καρανασάσης: «Σημειώσεις για την ιστορία του ναού της αγίας Παρασκευής στις Σέρρες», *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, τομ. Α' (1992), 152-171, Σέρρες.

9. Ο ναός του Αγίου Νικολάου καταστράφηκε από την πυρκαγιά του 1849 και το 1913 υπήρχαν μόνο τα ερείπια του.
10. Άννα Τριανταφύλλιδου, Άλλοι Καιροί, Αθήνα 1958. Η περιχαρής εορτή της Σκηνοπηγίας (Έβρ. Χαγ κασσούκωθ) διαρκεί οκτώ ημέρες. Αρχίζει τη 15η ημέρα του εβραϊκού μήνα Τίροι (αντιστοιχεί στο Σεπτέμβριο) και διμίζει στους Εβραίους την έξοδό τους από την Αίγυπτο και την κατοίκηση των προπατόρων τους σε οκτώνες στην έρημη της Πειραιάς Αραβίας.
11. Για την πυρκαγιά του 1849 δεξ: Νίκος Ζ. Νικολάου «Η μεγάλη πυρκαγιά του 1849», *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, τομ. Α' (1992), 136-151.
12. Η πνευματική και οικονομική παρουσία της εβραϊκής κοινότητας των Σερρών στην ανάπτυξη της πόλης ήταν σημαντική στο διάβα των αιώνων. Στην πόλη των Σερρών έζησε και δίδαξε η πιο οπουδαία προσωπικότητα του 16ου αιώνα, ο ραβίνος R. Joseph Taitagak. «Δάδα που φωτίζει τον κόσμο», αποκαλούσαν οι σύγχρονοι του τον Ραβίνο R. Joseph Taitagak, που πέθανε στη Θεοσαλονίκη του 1565. Ανάστημα της εβραϊκής κοινότητας των Σερρών ήταν και ο πολύς Σάμουελ-χα-Κόεν, που έγινε ηγέτης του Εβραϊσμού αντικαθιστώντας τον Σάμουελ-ντε-Μεντίγα.
13. Χαρ. Βουρουτζίδης, «Η τραγική ιστορία της οικογένειας Σιμαντώβ και η μεγάλη προσφορά της στο Σερραϊκό λαό», εφημ. *Η Πρόσδοση*, φ. 16345, 7-4-2001.
14. Οι Γάλλοι του Ναπολέοντα έμειναν στην Κέρκυρα από το 1807 έως και το 1814.
15. Ο Σιμαντώβ και ο Αζαρία ήταν συγγενείς. Η αδελφή της μητέρας του πρώτου, η Ραχήλ Αμπραβανέλ είχε μια αδελφή τη Βίτα, που παντρεύτηκε ένα γόνο της οικογένειας των Αζαρία.
16. Λίλα Θεοδωρίδου, Κώστας Θεοδωρίδης «Κτίριο Σιμαντώφ στα Σέρρας», *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, τ. Β', Σέρρας 1993-1994, 197-210.
17. Η «μεζοψά» ήταν ένα φυλακτό, κατασκευασμένο από ένα μικρό περγαμινό κύλινδρο, που πάνω του ήταν καλιγραφικά γραμμένος ο στίχος: «Ισραήλ ἀκούσε. Ένας είναι ο Κύριος και ο Θεός μας» (Δευτερ. 6, 6)
18. Η Συνθήκη της Λωζάνης υπογράφηκε στις 24 Ιουλίου 1923. Με ξεχωριστή συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας αποφασίστηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή μειονοτήτων από τις δύο χώρες και η αποστρατικοποίηση κάποιων νησιών του Αιγαίου. Με την ανταλλαγή μειονοτήτων μετακινήθηκαν από τη Μικρά Ασία στην Ελλάδα 1.650.000 Έλληνες.
19. Στον Δημοτικό κατάλογο του 1934 καταγράφονται 461 άνδρες εβραϊκής καταγωγής.
20. Πρόκειται για τα οικόπεδα, όπου αναπτύχθηκαν οι συνοικισμοί Αγίου Παντελεήμονα και Μπαΐρ μαχαλά. Η γη που πουλήθηκε βρισκόταν κοντά στα εβραϊκά νεκροταφεία. Βλ. Μ-Ε Θεοδωρίδου, Ε. Παναγιωτόπουλος Γ. Καριώτης, «Αστικοί προσφυγικοί συνοικισμοί στα Σέρρας του Μεσοπολέμου», *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, Επετηρίδα του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Σερρών, 4 (2006) 207-246.
21. Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου και Κώστας Θεοδωρίδης, ό.π., 1993-1994, 202.
22. Σήμερα, στη δέση του εργοστασίου, λειπουργεί το ξενοδοχείο «Ελπίδα»
23. Βλ. εφημ. *Η Πρόσδοση*, φ.210/11-6-1933
24. Για τη ορολογία των αρχιεκκονικών στοιχείων της συναγωγής των Σερρών χρησιμοποιήθηκε η μελέτη του Ηλία Μεσσίνα, «Οι νεώτερες εβραϊκές συναγωγές της Ελλάδας. Η συναγωγή της Βέροιας και η σημασία της», *Μνημείο και Περιβάλλον* 6 (2000) 77-97.
25. Η Βουλγαρική Επιτροπή Εβραϊκών υποδέσεων στις καταστάσεις εκτοπισμού καταγράφει 471 Σερραίους εβραϊκής καταγωγής ενώ, ο αριθμός αυτός αυξάνει στους 596 σύμφωνα με στοιχεία που προέρχονται από την εβραϊκή πλευρά.

Απόσπασμα από το χάρτη του 1925. Με γκρι χρώμα η περιοχή της σημερινής πλατείας Εμπορίου

Η ανοικοδόμηση της πόλης κατά το μεσοπόλεμο

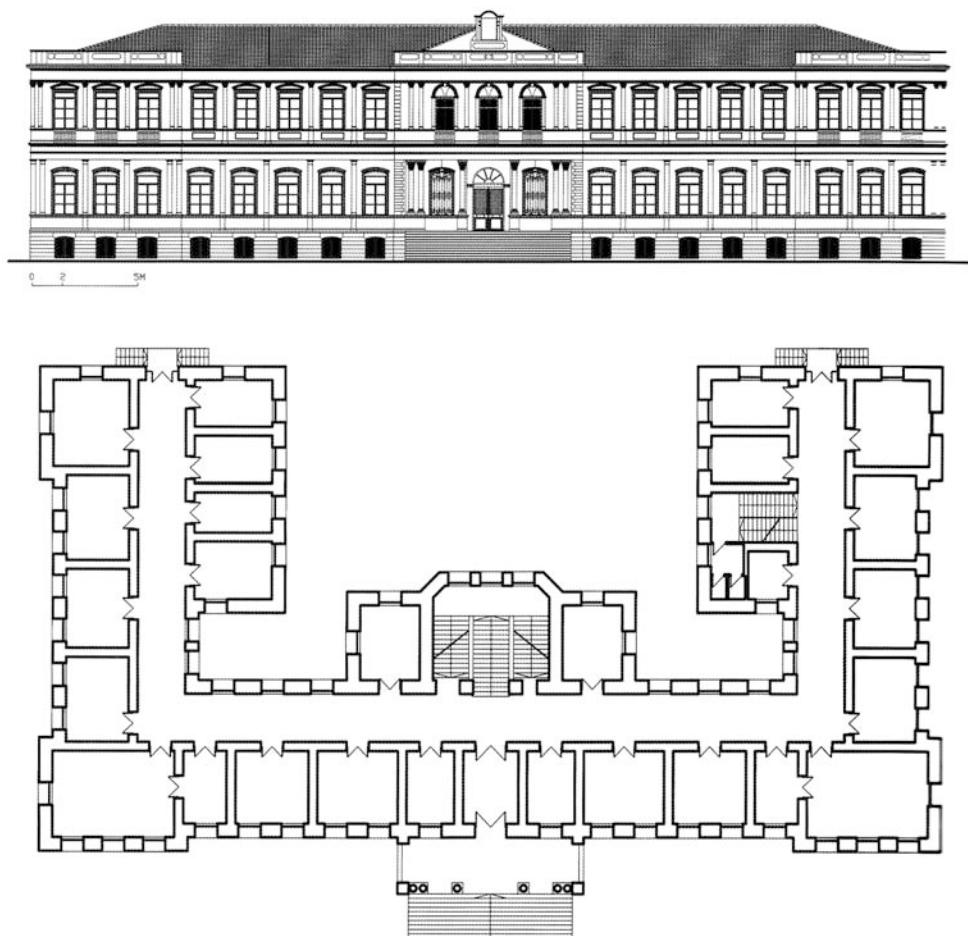
Λίλα Θεοδωρίδου

1. Η προπαρασκευή (1913-1918)

Τον Ιούνιο του 1913 ο ελληνικός στρατός εισερχόταν στις Σέρρες και οι στρατιώτες του αντίκριζαν μια πολυδαίδαλη ανατολίτικη πόλη με τα ερείπια να καπνίζουν ακόμη. Το μόνο που τους εντυπωσίασε ήταν το οδωμανικό Διοικητήριο: «Αι Σέρραι έχουν να επιδείξουν ένα θαυμάσιον Διοικητήριον. Σχεδίασμα καλού αρχιεκτονος αγαπώντος τον ελληνικόν ρυθμόν, γραμμή Ευρώπης εις την Ασίαν των δρόμων και των σπιτών της πόλεως, με ευρύν περίβολον γύρω περιφραγμένον με υψηλόν κιγκλίδωμα», παρατηρούσε ο στρατευμένος δημοσιογράφος Διονύσιος Κόκκινος.¹ Όπως ο ίδιος έγραψε, το κύριο περιβαλλόταν από ευρύ ανθώνα «ενθυμίζων τους κήπους των Αθηναϊκών πάρκων» και δύο δεξαμενές νερού «ανερχόμεναι υπέρ το έδαφος εις σχήμα καλύκων ανθέων από μάρμαρο, εκ του κέντρου των οποίων αναδύεται ύπερος τεράστιος καταλήγων εις ακινωτόν σωλήνων πιδάκων». Ήταν ένα νεόδμητο (θεμ. 1892) πλατυμέτωπο κτίριο, με τρεις κεραίες. Το κεντρικό τμήμα της όψης προεξείχε σχηματίζοντας προστώο, τονισμένο με επιβλητική μαρμάρινη σκάλα. Το προστώο στήριζαν έξι μαρμάρινοι κίονες, με κορινθιακού τύπου κιονόκρανα: δύο δίδυμοι ακριανοί κίονες εδραζόμενοι σε ενιαίο υψηλό πόδιο και δύο μεσαίοι κίονες εδραζόμενοι σε ανεξάρτητα πόδια.²

Στο ίδιο κτίριο, στα πλαίσια της νέας διοικητικής διαίρεσης της περιοχής, άρχισε να λειτουργεί το Σεπτέμβριο του 1913 η Νομαρχία Σερρών. Έν τω μεταξύ οι πυρασφαλιστικές εταιρείες έσπευσαν να στείλουν τους αντιπροσώπους τους να εκτιμήσουν τις ζημιές και οι έμποροι των Σερρών, εκτός από τη στέγαση των οικογενειών τους, αντιμετώπισαν και το πρόβλημα της επαγγελματικής στέγης, καθώς και δυσκολίες στην

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Το Διοικητήριο Σερρών (Τσολάκης, 2008)

προμήθεια νέων εμπορευμάτων, αφού οι Βούλγαροι, με το πρόσχημα των αναγκαστικών επιτάξεων είχαν λεηλατήσει τα καταστήματά τους. Και το μεν πρόβλημα της επαγγελματικής στέγης το αντιμετώπισαν με την οικοδόμηση χύλινων παραπηγμάτων στους ίδιους χώρους, όπου πριν τη φωτιά υπήρχαν τα καταστήματά τους, το πρόβλημα όμως της προμήθειας εμπορευμάτων παρουσίαζε μεγάλες δυσκολίες. Την πρωτοβουλία του συντονισμού για την έξοδο από την κρίση ανέλαβε το οκταμελές Δημαρχιακό Συμβούλιο, υπό την προεδρία του Δημάρχου Ακήλ Μουσταφά Βέη και Ανώτατη Διοικητική Αρχή αποτελούμενη από προκρίτους των Ελλήνων, Τούρκων και Εβραίων, υπό την προεδρία του Μητροπολίτη Σερρών Απόστολου Χριστοδούλου. Εκτός από τις παραπάνω διοικητικές αρχές συγκροτήθηκε, στις 8 Νοεμβρίου του 1913 μια ειδική «Επιτροπή Ανοικοδομήσεως» από έγκριτους πολίτες των Σερρών, αντιπροσωπεία της οποίας το πρώτο δεκαήμερο του Δεκέμβρη επισκέφθηκε κυβερνητικούς παράγοντες στην Αθήνα και ζήτησε την άμεση αποστολή συνεργείου από μηχανικούς, προκειμένου να αρχίσει η κτηματογράφηση της κατεστραμμένης πόλης.³

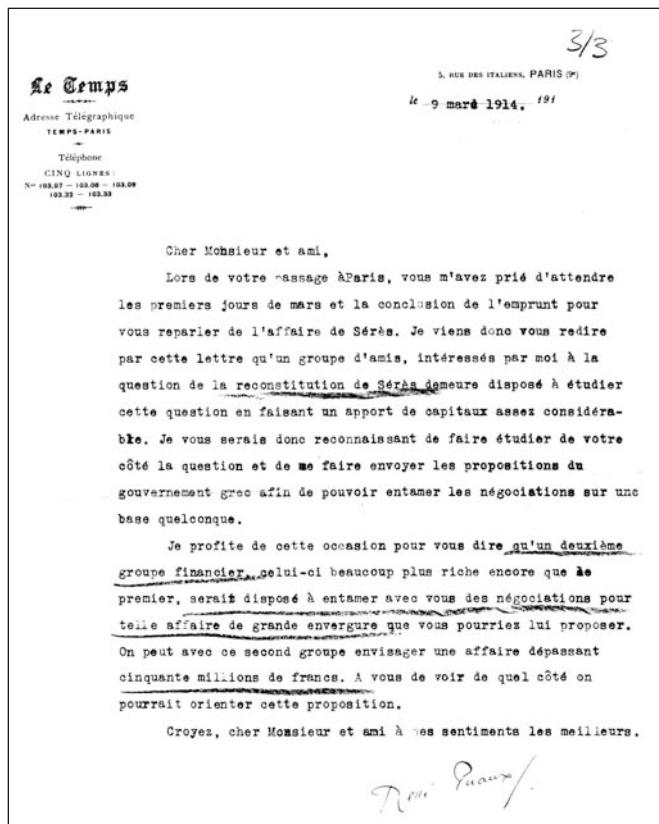
Το αίτημα των Σερραίων επιτάχυνε τις διαδικασίες αποστολής συνεργείου της χαρτογραφικής υπηρεσίας Σιρατού, που έρχεται στην πόλη τον Ιανουάριο του 1914 και αρχίζει, υπό την καθοδήγηση του χαρτογράφου Αύγουστου Κράφτ, τις εργασίες σύνταξης τοπογραφικού χάρτη της πυρπολημένης περιοχής και της συνοικίας Κατακουνόζ (Κατακουζηνού). Ταυτόχρονα με τους επιστήμονες της χαρτογραφικής υπηρεσίας άρχισε να λειτουργεί στην πόλη των Σερρών και Γραφείο Νομομηχανικού, ως τμήμα μιας γενικότερης πολιτικής ενοποίησης των διοικητικών μηχανισμών της Παλιάς Ελλάδας και των Νέων Χωρών. Αν και γραφεία νομομηχανικών υπήρχαν και στην προηγούμενη -οδωμανική- διοίκηση, οι νομομηχανικοί που στελέχωνταν τα νέα Γραφεία είναι όλοι Έλληνες και αναφέρονται στο νέο εθνικό κέντρο, την Αθήνα. Στα πλαίσια αυτά εγκαταστάθηκε στην πόλη των Σερρών -αρχές Ιανουαρίου 1914- ο έμπειρος νομομηχανικός Ανάργυρος Δημητρακόπουλος «για να

επιτρέψει μετά από την παροχή σχετικής άδειας την ανοικοδόμηση οικιών».⁴ Τον πλαισίωσαν ο Κωνσταντίνος Δημ. Κούντουρας, γόνος πλούσιας οικογένειας από τη Βλάτιση της Δυτικής Μακεδονίας. Ο Κούντουρας μεταέθηκε στο νεοϊδρυθέν Γραφείο Νομομηχανικού Σερρών από το Γραφείο Νομομηχανικού Λάρισας, όπου υπηρετούσε.⁵ Δίπλα στους έμπειρους Δημητρακόπουλο και Κούντουρα τοποθετήθηκε και ο νεαρός πολιτικός μηχανικός Δημήτριος Αριστ. Κουρουσόπουλος, γόνος σημαντικής οικογένειας των Αθηνών, που υπηρετούσε ως έφεδρος στη Χαρτογραφική Υπηρεσία Σιρατού.⁶ Κατά τις εργασίες χαρτογράφησης φαίνεται ότι έγιναν και κάποιες αποτυπώσεις κατεστραμμένων ναών. Σώθηκαν για παράδειγμα σχέδια του ναϊδρίου της Παναγίας Ελεούσας (κάτιοψη και τομή), μετόχι της μονής Κουτλουμουσίου, υπογεγραμμένα από τον Ισαάκ Δεσβίμερ, Βέλγο μηχανικό, που βρισκόταν στην πόλη εκείνη την εποχή, υπηρετώντας ως δημομηχανικός.⁷

Εν τω μεταξύ η αγωνία για την τύχη της πόλης κορυφώνεται. Στις 19 Απριλίου 1914, πραγματοποιήθηκε Γενική Συνέλευση ενημέρωσης για το έργο της Επιτροπής Ανοικοδόμησης. Στα επίμονα ερωτήματα των Σερραίων για την τύχη του αιτήματός τους για δανειοδότηση, η απάντηση κυβερνητικών παραγόντων ήταν πως, πρόθεση της Κυβέρνησης είναι να εγγυηθεί το δάνειο των Σερραίων, αλλά αυτό θα πραγματοποιηθεί μετά την επιστροφή από την Ευρώπη του Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας. Πράγματι, η Εθνική Τράπεζα αυτή την εποχή συμμετέχει στη σύναψη δανείου 110 εκατ. δραχμών, με σκοπό την εκτέλεση έργων υποδομής στις τότε «Νέες Χώρες». Όμως ο αιφνίδιος θάνατος το Μάρτιο του 1914 του Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Ιωάννη Βαλαωρίτη προκάλεσε εμπλοκές στο σχέδιο. Η διάσταση απόψεων μεταξύ της κυβέρνησης Βενιζέλου και του νέου Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Ιωάννη Ευταξία, για τον τρόπο λειτουργίας του Ιδρύματος ματαίωσε το σχέδιο ανοικοδόμησης της πυρικαύστου ζώνης των Σερρών με κεφάλαια της Εθνικής Τράπεζας. Προφανώς, ήταν άδοξη και η τύχη της «Ελληνικής Εταιρείας», που κατά πάσα πιθανότητα συστήθηκε με πρωτοβουλία του Δημητρίου Βασ.

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Γκίνη, διευθυντή της Τράπεζας Ανατολής στις Σέρρες,⁸ που με κεφάλαιο 10 εκατομμυρίων θα αναλάμβανε, με την εγγύηση της Ελληνικής Κυβέρνησης, την ανοικοδόμηση της πόλης. Ακόμη και η προσπάθεια προσέλκυσης ξένου ομίλου επενδυτών, που μπορούσε -καιά το έγγραφο της εφημερίδας των Παρισίων *Le Temps* (9 Μαρτίου 1914)- να συγκεντρώσει έως και 100 εκατομμύρια φράγκα «*για την υπόθεση της ανοικοδομήσεως των Σερρών*» δεν ευδοκίμησε για τον ίδιο λόγο.⁹ Σημ συνέλευση αυτή του Απρίλη, αποφασίστηκε η εκλογή μιας νέας «Επιτροπής Ανοικοδόμησης», αντιπροσωπεία της οποίας στις 25 Απριλίου του 1914 παρέδωσε υπόμνημα με τα αιτήματα των Σερραίων στον Ελ. Βενιζέλο.¹⁰

Το έγγραφο της εφημερίδας *Le Temps* (Ιστορικό Αρχείο της ΕΤΕ)

Λίγους μήνες αργότερα -στις αρχές Ιουνίου του 1914- ξέσπασε ένα μείζονος σημασίας ζήτημα. Το Δημοτικό Συμβούλιο, με επικεφαλής το Δήμαρχο Μεχμέτ Ακήλ Βέη, επεδείκνυε «έλλειψη πνεύματος συνεννόησης» με τη Νομαρχία Σερρών, που ως ανώτατη διοικητική αρχή επιχειρούσε την ταχύτερη δυνατή ένταξή της στο Ελληνικό Κράτος. Η όξυνση των σχέσεων ανάμεσα στις δύο διοικητικές αρχές ήταν τέτοιας έντασης που υπήρχε κίνδυνος μιας λαϊκής εξέγερσης. Αυτή η σύγκρουση δημοτικής και νομαρχιακής αρχής δεν ήταν μεμονωμένο περιστατικό. Με την απελευθέρωση των «Νέων Χωρών» και την εγκατάσταση των πρώτων προσωρινών Γενικών Διοικήσεων, ξεκινά η προσπάθεια για την αναμόρφωση του οικιστικού πλέγματος του βορειοελλαδικού χώρου. Επιγραμματικά θα λέγαμε ότι οι επιδιώξεις της ελληνικής πολιτείας εσπιάστηκαν στο μετασχηματισμό των τοπικών κέντρων μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας σε αστικά κέντρα ενός εθνικά ομοιογενούς κράτους. Ένας νέος «ενιαίος» αστικός χώρος όφειλε να αντικαταστήσει τον πολυδιασπασμένο χώρο των επί μέρους κοινοτήτων, να μεταμορφώσει την πολυκεντρική οργάνωση της πόλης σε μονοκεντρική, να αναπροσανατολίσει τις σχέσεις και τις λειτουργίες προς το Νότο. Και αυτό δημιουργούσε αντιδράσεις.

Τον Ιούλιο του 1914 το έργο της κτηματογράφησης έχει ολοκληρωθεί. Έγινε ακριβής κτηματογράφηση όλων των κατεστραμμένων ιδιοκτησιών, λιγότερο ακριβής υψηλετρική αποτύπωση και συνοπτικός σχεδιασμός του κτηματολογίου σε κλ.1/500. Όπως σημειώνεται χειρόγραφα πάνω στο σχετικό χάρτη, το Δημοτικό Συμβούλιο Σερρών, με το υπ' αρ. 49/27 Ιουλίου 1914 ψήφισμα, παρέλαβε το σχέδιο.

Η κατάσταση παρέμενε εκκρεμής και τεταμένη μέχρι τις πρώτες ημέρες του Σεπτέμβρη, όταν ο Πολιτικός Σύλλογος Σερρών «ο Φίλιππος πρώην Ορφεύς», μαζί με τις διοικήσεις των εργατικών συνδικάτων της πόλης, συντάσσουν νέο υπόμνημα προς τον Ελ. Βενιζέλο και τον ενημερώνουν για το οχύ πρόβλημα στέγης που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι της πόλης, ζητώντας την επέκταση εφαρμογής των εκδοθέντων διαταγμάτων

περί δικαιοστασίου του νόμου ΔΕΗ/ 1912 που απαγόρευε τις διώξεις για οφειλές και εξώσεις. Στην απόφαση του Συλλόγου και των προέδρων των Συντεχνιών, που έγινε ευρύτατα γνωστή στους Σερραίους με τη μορφή δημόσιας ανακοίνωσης, αναφέρονταν τα εξής: Πρώτο μέλημα των αντιπροσώπων του Πολιτικού Συλλόγου στην Εθνική Αντιπροσωπεία πρέπει να είναι η επιτάχυνση της βραδύνουσας ανοικοδόμησης της «*απυκούς υμάν Παιρίδος*». Δεύτερο, να αλλάξει η άμεση και έμμεση φορολογία. Τρίτο μέλημα, να ιδρυθεί Αγροτική Τράπεζα στην πόλη των Σερρών για να υποστηριχθούν οι αγρότες. Τέταρτο, να υποστηριχθεί το εργατικό στοιχείο με δανειοδοτήσεις. Πέμπτο, να γίνουν τροποποιήσεις των υπαρχόντων νομοσχεδίων για να ενισχυθεί το εμπόριο. Έκτο, να αξιοποιηθούν οι φυσικοί πόροι του νομού. Έβδομη προτεραιότητα των βουλευτών, που θα εκλεγούν με την υποστήριξη του Πολιτικού Συλλόγου, είναι η εδραίωση της ασφάλειας στην πόλη και στην ύπαιθρο χώρα με αναδιοργάνωση της χωροφυλακής και του σώματος της αγροφυλακής. Όγδοη προτεραιότητα η επισκευή των δημόσιων δρόμων που βρίσκονται σε ελεεινή κατάσταση. Ενατη προτεραιότητα, η δημιουργία αντιπλημψικών έργων και, δέκατη προτεραιότητα, η αναδάσωση των γύρω από την πόλη λόφων.

Τον Νοέμβριο του 1914 η κατάσταση στην πόλη περιγράφεται ως δραματική: «*Ἐν Σέρραις σήμερον οικία ἡτις πέρυσι επωλείτο δια 80 λίρες, τώρα ενοικιάζεται δια 80 λίρας. Μετά δυσκολίας ευρίσκει κανείς οικίαν με 4 δωμάτια πληρώνων 90 και 100 δραχμάς. Σπίτια, κατασήματα και μαγαζιά μετεβλήθησαν σήμερον εις χρυσοφόρα μεταλλεία*».¹¹ Τελικά με την πίεση της τοπικής κοινωνίας και έτοιμο το κτηματολόγιο, προωθήθηκε στη Βουλή και ψηφίστηκε στις 7 Δεκεμβρίου του 1914 -με εισηγητή τον τότε Υπουργό Συγκοινωνίας, Δημήτριο Α. Διαμαντίδη¹²- το νομοσχέδιο 455 για την ανοικοδόμηση του εμπρησθέντος τμήματος της πόλης για να «*μή βραδύνη η ανοικοδόμησις, καθόσον μάλιστα ἔχομεν παράπονα των κατοίκων Σερρών*». Αμέσως συστήθηκε Τεχνική Επιτροπή, με ευθύνη της οποίας άρχισαν οι εργασίες εφαρμογής του νόμου 455/1914. Η εφαρμογή συνεχίστηκε μέχρι τον Αύγουστο του 1915 οπό-

τε η Τεχνική Επιτροπή διαλύθηκε γιατί τα μέλη της επιστρατεύτηκαν. Το αρχείο και τα στοιχεία της: κτηματικοί χάρτες, κτηματικά βιβλία κ.λπ. παραδόθηκαν στο Νομάρχη Σερρών. Έτσι το σχέδιο δε θα έχει άμεση εφαρμογή, καθώς μάλιστα παρεμβάλλεται η προσωρινή ανακατάληψη της πόλης από το βουλγαρικό στρατό (1915-1918).

Ανακεφαλαιώνοντας παραπρούμε ότι κατά την περίοδο 1913-1918 λόγω των πολεμικών συρράξεων και των καταστροφών κάθε νέα οικοδομική δραστηριότητα σταματά. Στο βορινό τμήμα της πόλης κυριαρχούν τα ερείπια και τα συνεργεία της χαρτογραφικής υπηρεσίας, που εργάζονται καταγράφοντας τις κατεστραμμένες ιδιοκτησίες, ενώ το νότιο τμήμα (που δεν καταστράφηκε) γίνονται σποραδικές εργασίες. Για παράδειγμα, ο ιδιοκτήτης ενός ζυθεσιατορίου επαινείται γιατί «μη φεισθείς εξόδων ειελειοποίησεν με Ευρωπαϊκόν σύστημα το εις την οδόν Διοικητηρίου Ζυθεσιατορίου Ολυμπος Παλάς». Τον επαινεί το 1914 ο εκδότης του περιοδικού «Νέον Πνεύμα», που δηλώνει ότι το περιοδικό του εκδίδεται «επί των ερειπίων των Σερρών». Στις σποραδικές επιδιορθώσεις κτιρίων έξω από την περιοχή της πυρίκαυστου στηρίχθηκε και η οικονομική άνθηση της αποκίνητης πλινθοκεραμοποίας του Τριαντάφυλλου Πολυμέρη (1875-1936). Οι σύγχρονες εγκαταστάσεις της στην περιοχή του Αϊ Γιάννη κτίστηκαν το διάστημα 1907-1913 και το πανύψηλο φουγάρο της άρχισε να καπνίζει αμέσως μετά την καταστροφή. Δυστυχώς δούλεψε για μικρό μόνο διάσημα, γιατί οι εγκαταστάσεις ανατινάχθηκαν από τους Βουλγάρους το 1916 και ο ιδιοκτήτης οδηγήθηκε όμηρος στη Βουλγαρία.¹³

Η οδός Διοικητηρίου, η ευθύγραμμη δενδροφυτευμένη αρτηρία με μορφή βουλεβάρτου, που χαράχτηκε από την οδωμανική διοίκηση και συνέδεε το Εσκί Τζαμί με το χώρο του σιδηροδρομικού σταδιουμού αναδεικνύεται την περίοδο αυτή στο σημαντικότερο άξονα της πόλης. Από τα «σουληνάρια», το οκτάκρουνο συντριβάνι (μπροστά στο Εσκί Τζαμί), που έτρεχε νύχτα μέρα δροσερό και εύγευστο νερό και μέχρι το Διοικητήριο, συγκεντρώνεται η πόλη προσπαθώντας να ορθοποδήσει. Η ενότητα των κτιρίων του Διοικητηρίου (σημερινή Νομαρχία), Τηλεγραφείου (κατεδαφισμένο σήμερα) και

λίγο παρακάτω οι Φυλακές (σημερινό δικαστικό μέγαρο), σημαντικό διοικητικό κέντρο ήδη από τις αρχές του αιώνα,¹⁴ υποδέχεται τη νεοσύστατη ελληνική κυριαρχία. Το «κονάκι» γίνεται «νομαρχία» και κοινό σημείο αναφοράς των Ελληνορθόδοξων, Μουσουλμάνων και Εβραίων κατοίκων της πόλης. Ουσιαστικά πρόκειται για μια περίοδο μετασχηματισμών, από πολυκεντρικές χωρικές δομές σε μονοκεντρικές, χωρική μετάβαση που εκφράζει και τις κοινωνικές αλλαγές των αστικών στρωμάτων.

Το οκτάκρουνο συντριβάνι (φωτογραφικό αρχείο E. Hebrard)

2. Εν αναμονή (1918-1924)

Στις 20 Σεπτεμβρίου 1918 ο ελληνικός στρατός εισήλθε ξανά απελευθερωτής στις Σέρρες και στις 21 Σεπτεμβρίου την πόλη επισκέφθηκε για δεύτερη φορά ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Την παρέλαση που ακολούθησε, την παρακολούθησε μπροστά από την είσοδο της Τραπέζης Ανατολής, που στεγαζόταν εκείνο το διάστημα σ' ένα τριώροφο μέγαρο στην οδό

Διοικητηρίου, ιδιοκτησία του μουσουλμάνου προέδρου του Εμπορικού Ε-πιμελητηρίου Χατζή Αβδούζ.¹⁵

Μαζί σχεδόν με το στράτευμα έρχεται και η Εθνική Τράπεζα. Στις 17 Οκτωβρίου 1918 «εγκατεστάθη ήρξατο εργαζόμενον το ενταῦθα υποκαταστήμα» αναφέρει ντοκουμέντο, που δημοσιεύτηκε παλιότερα.¹⁶ Πού εγκαταστάθηκε η Τράπεζα, όταν η παντελής έλλειψη καταλυμάτων αναγκάζει ακόμη και το Γενικό Διοικητή Μακεδονίας, τον Ρακιβάν, αν και επισκέπτεται τα Σέρρας να καταλύσει στη Δράμα;¹⁷ Το οίκημα περιγράφει λίγους μήνες αργότερα ο διευθυντής του καταστήματος. Το περιγράφει με τα μελανότερα χρώματα: «Το οίκημα τουρκικού σχεδίου ερειπωμένον εσωτερικώς είναι εκτεθεμένον εις πάντας τους ανέμους. Είναι ανδυγιενόν, βρίθει πολλών ζωσφίων, ιδία κορεών και ποντικών, οίπινες κατατρώγουν καθημερινώς υλικόν και ρουχισμόν μας. Η θέσις του οικήματος είναι ήδη απόκεντρος και η εγκατάστασις μας πολύ στενόχωρος».

Πάντως η αναζήτηση αξιοπρεπούς οικήματος στην κατεστραμμένη πόλη είναι μια δύσκολη υπόθεση: «Κατόπιν των συνεχών ερευνών μας καταλήξαμεν εις μικρόν διόροφον οίκημα κείμενον εις την κεντρικωτέραν οδόν της πόλεως και παραπλεύρως του υποκαταστήματος της Τραπέζης Ανατολής, ήτις τωγχάνει κατά το πλείστον ιδιοκτήτρια» αναφέρει ο διευθυντής το Μάιο του 1919. Η μετεγκατάσταση στο μικρό διώροφο οίκημα επί της οδού Διοικητηρίου, γίνεται τελικά τον Αύγουστο του ιδίου έτους. Η δικαιολογία για την επίσπευση είναι ότι στο αρχικό οίκημα επείγεται να εγκατασταθεί ο αρχιτέκτονας Ν. Τσακίρης και το συνεργείο των μηχανικών για τη χάραξη του νέου σχεδίου της πόλης. Με την εγκατάσταση στην οδό Διοικητηρίου (7-8-1919) υποβάλλεται αίτημα για επείγουσες επισκευές με το επιχείρημα, ότι αναμένεται έλλειψη εργατικών χεριών, «ως εκ της αρχόμενης επισκευής πλείστων δημοσίων γραφείων, διοικητηρίου, τηλεγραφείου και σχολείων της πόλεως». Η ζωή στην πολύπαθη πόλη, μετά από μακρά περίοδο υπολειτουργίας, άρχιζε πάλι ορμητικά.

Την ίδια χρονιά -το 1919- στα νότια της πόλης σε άμεση γειτνίαση με το χώρο του σιδηροδρομικού σταδιου, σε μια επίπεδη έκταση χωρίς

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Το ηρώων (συλλογή Γ. Αφηλίδη)

βλάσιηση, στη μέση «εκτεταμένης πλαισίας» -κατά την περιγραφή της εποχής- ο στρατός στήνει ένα μνημείο από «*οβίδες και ξύφη*» σε ανάμνηση των νικηφόρων πολέμων του 1912-13. Πρόκειται για μια πρακτική τόνωσης της ιστορικής μνήμης εξαιρετικά διαδεδομένη κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου.¹⁸ Το αρχικό μνημείο, έργο «*αποκλειστικώς των αξιωματικών και φαντάρων*» της θρυλικής Μεραρχίας Σερρών, αντικαταστάθηκε κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1930 από «αναθηματική στήλη» φιλοτεχνημένη από το γλύπτη Γ. Δημητριάδη των Αθηναίο και ο περιβάλλων χώρος περιφράχθηκε, δενδροφυτεύτηκε και καλλωπίστηκε. Σημειώνουμε ότι, παρά τις τεράστιες αντιξοότητες, εργασίες επισκευών και επεκτάσεων αρχίζουν να αναπτύσσονται σποραδικά και στα μνημεία της πόλης, όπως η κατά το 1919 επέκταση του ναού του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, με την προσθήκη γυναικωνίη και κωδωνοστασίου.

Στα 1920 εγκρίθηκε το Σχέδιο των Σερρών και δημιουργήθηκε ένα Νομικό Πρόσωπο Δημόσιου Δικαίου, η Κιηματική Ομάδα (εκπροσωπούμενη

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

από το Δήμο Σερρών), ως συλλογικός ιδιοκτήτης όλων των ακινήτων, που βρισκόταν στην πυρίκαυστο ζώνη. Μια νέα Τεχνική Επιφροπή ανέλαβε την διεκπεραίωση του Σχεδίου και μέχρι τον Ιούλιο του 1922 διενεργήθηκαν τρεις διανομές οικοπέδων: Α' διανομή στις 28-29-30 Οκτωβρίου 1921, Β' διανομή στις 25-3-1922 και Γ' διανομή στις 20-7-1922. Ακολούθησε η Μικρασιατική καταστροφή και η πλημμυρίδα των προσφύγων.

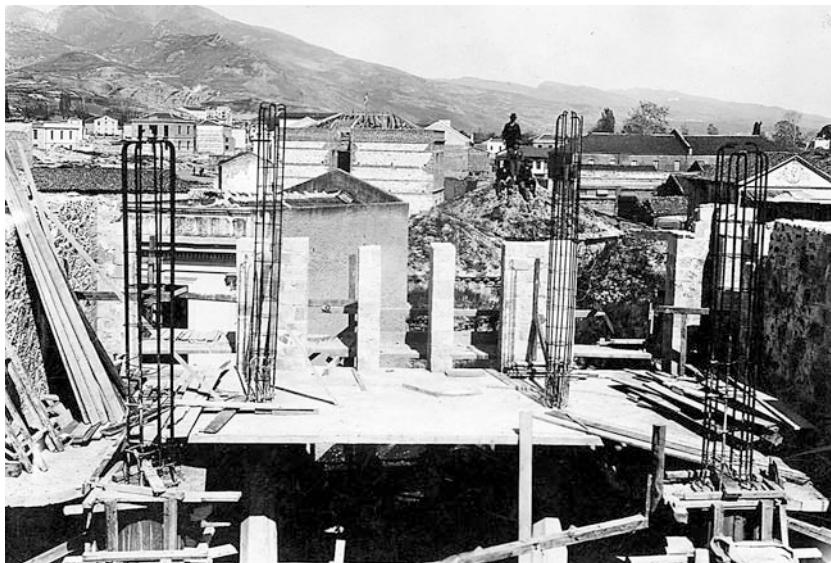
Από τις διανομές που προαναφέρθηκαν, ο Δήμος Σερρών είχε αποκτήσει ένα σημαντικό αριθμό οικοπέδων, τα οποία με πλειοδοτικές δημοπρασίες στη συνέχεια εκποιούσε σε ιδιώτες.¹⁹ Για παράδειγμα το οικόπεδο με αρ. 68/1, εμβαδού 1224,9 τ.μ., με τον υπ' αρ. 216/16-8-1923 τίτλο ιδιοκτησίας εκποιήθηκε με πλειοδοτική δημοπρασία στις 21 Ιανουαρίου 1924 και το απέκτησε η Εθνική Τράπεζα αντί τιμήματος 30.100 δρχ. Ένα οικόπεδο, που είχε προαποφασισθεί βέβαια να της δοθεί. Δεν είναι τυχαίο ότι σ' επιστολή του προς τη Διοίκηση της Εθνικής λίγους μήνες νωρίτερα [25 Ιουνίου 1923], ο τότε Δήμαρχος Σερρών Επαμεινώνδας Τικόπουλος εκδείαζε τα προτερήματα του συγκεκριμένου οικοπέδου: «*ο δια την ανέγερσιν καταστήματος της Εθνικής Τραπέζης επίτηδες υπό της Τεχνικής Υπηρεσίας του Σχεδίου της Πόλεως και του Δημοτικού Συμβουλίου προς τον σκοπόν τούτον τον καθορισθέν κείται εις το κέντρον της πόλεως και εις το κέντρον της αγοράς και από σημερινής και από μελλοντικής απόψεως*».

Τι είχε συμβεί; Όπως εξιστόρησε στην επιστολή του ο ίδιος ο Δήμαρχος, έκταση 8000 τ.μ. της πυρίκαυστου είχε παραχωρηθεί σε τρεις μεγάλες καπνεμπορικές εταιρείες με τη δέσμευση να κτίσουν σ' αυτήν καπναποθήκες. Προσδοκούσε δε ο Δήμαρχος ότι η ανέγερση αυτών των καπναποθηκών «*δέλει δώσῃ μεγάλην ώθησιν εις την ανοικοδόμησιν και γεννά την γλυκείαν ελπίδαν περί ταχείας αναγεννήσεως της πόλεως μας*». Με την ίδια λογική το με αρ. 68/1 οικόπεδο προσφέρεται στην Ε.Τ.Ε. Με την «*γλυκεία ελπίδων*» να ενισχύσει τόσο την τοπική οικονομία, όσο και τους δεσμούς με την μητέρα-πατρίδα. Έτσι η Εθνική Τράπεζα απόκτησε το πιο περίοπτο οικόπεδο της πόλης. Και απάντησε σ' αυτή τη γενναιοδωρία ανεγείροντας ένα αληθινό μέγαρο.

3. Η οικοδομική έκρηξη (1924-1938)

3.1 Η ανέγερση του υποκαταστήματος της ΕΤΕ

Οι προετοιμασίες ανέγερσης του υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος ξεκίνησαν το ίδιο καλοκαίρι με την κατάθεση αιτήματος προς το Γραφείο Σχεδίου Πόλεως Σερρών να κατεδαφιστούν τα υπάρχοντα παραπήγματα, και την υποβολή προσχεδίου χάραξης θεμελίων για να βγει η οικοδομική άδεια. Στις 18 Αυγούστου ο διευθυντής της Τράπεζας ενημερώνει τα κεντρικά ότι το Γραφείο Σχεδίου αρνήθηκε να δώσει την «αιτηθείσα» άδεια, γιατί αφενός δεν υπεβλήθησαν όλα τα διαγράμματα και αφετέρου γιατί η ορθογώνια χάραξη του κυρίου δε συμφωνούσε με το πολυγωνικό σχήμα του οικοπέδου. Θα έπρεπε -επειδή κατά τον οικοδομικό κανονισμό των Σερρών, η τοποθέτηση επί της οικοδομικής γραμμής ήταν υποχρεωτική- είτε να τροποποιηθούν τα σχέ-

Από την ανέγερση της Εθνικής Τράπεζας. Ακριβώς πίσω διακρίνεται το Εσκί Χαμάμ
(Ιστορικό Αρχείο της ΕΤΕ)

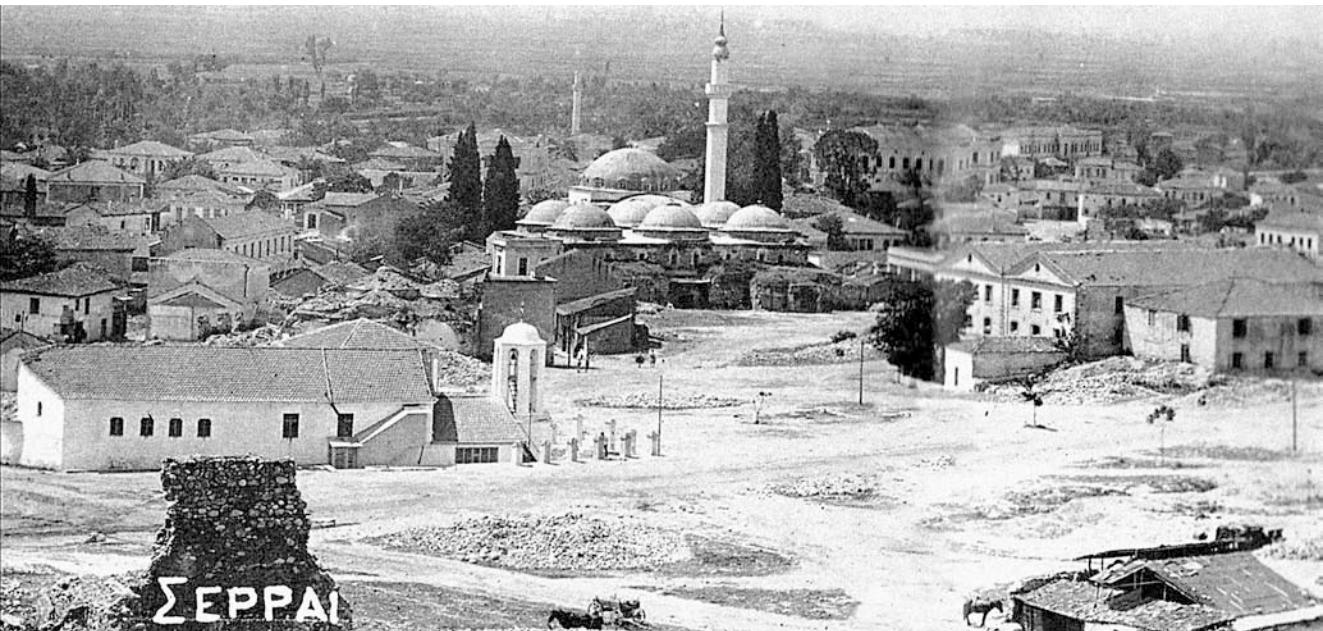
δια, είτε να δοθεί παρέκκλιση. Το έγγραφο τελειώνει με την παράκληση προς την Διοίκηση της Τράπεζας να ενεργήσει τα δέοντα προς το Υπουργείο Συγκοινωνιών, ώστε να διαταχθεί σχετικά και το Γραφείο Σχεδίου Σερρών. Πράγμα που έγινε, αν κρίνουμε από το τελικό αποτέλεσμα.²⁰

Ο διπλός ρόλος της ΕΤΕ στις διαδικασίες νομισματικής ενοποίησης των «Νέων Χωρών» με το Ελληνικό Βασίλειο, την αποκατάσταση των προσφύγων, τη χρηματοδότηση των μεγάλων υδρευτικών και αντιπλημμαρικών έργων έχει εξιστορηθεί. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, το ιδιόκτητο μέγαρο της Εθνικής στις Σέρρες, το πρώτο μιας σειράς κυρίων της Τράπεζας στο Βορειοελλαδικό χώρο, αποκτά συμβολική σημασία. Η παρουσία του στην πυρίκαυστο ζώνη έδωσε τον τόνο, απετέλεσε το έναυσμα για την οικοδομική άνθηση που ακολούθησε, χώρια που διευκόλυνε με δάνεια τους δικαιούχους.²¹

Το κύριο ελεύθερα τοποθετημένο στο οικόπεδο με περιμετρική αυλή και ανεξάρτητη είσοδο στα δυτικά για την κατοικία του διευθυντή, ήταν το μεγαλοπρεπέστερο -μετά το Διοικητήριο- στην πόλη των Σερρών. Στο ισόγειο κυρίαρχη είναι η δέση της ψηλοτάβανης κεντρικής αίθουσας συναλλαγών. Στον όροφο ήταν χωροθετημένο το λογιστήριο και πέντε δωμάτια που χρησιμοποιήθηκαν αρχικά για την στέγαση των υπηρεσιών της Αγροτικής Πίστης (1929), και της Υπηρεσίας Διαχείρισης Ανταλλαξίμων (1936). Τέλος, ο πολυτελής άνω όροφος με τα δώδεκα δωμάτια, τη μεγάλη κουζίνα και την τεράστια βορινή τραπεζαρία με τον κλειστό εξώστη ήταν η κατοικία του Διευθυντή. Στη τραπεζαρία αυτή έγιναν κατά καιρούς λαμπρές δεξιώσεις. Από τα δώδεκα δωμάτια, τα δυο δωμάτια με ιδιαίτερο λουτρό αποτελούσαν μια σουίτα, πολυτελώς επιπλωμένη αποκλειστικά για τη φιλοξενία υψηλών προσωπικοτήτων. Εκεί έμεινε ο Βενιζέλος όταν επισκέφθηκε για τρίτη και τελευταία φορά τις Σέρρες το 1930.

Η Τράπεζα αντιλαμβάνεται, ότι για να εκτελεσθεί σωστά το απαιτούμενο αυτό έργο, θα έπρεπε να ορισθεί επί τόπου αρχιτέκτονας. Έτσι δίνεται εντολή στον νεοπροσληφθέντα αρχιτέκτονα Ξ. Αιγίδη να εγκαταστα-

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Η περιοχή της πλατείας Ταξιαρχών πριν την ανοικοδόμηση (Τζανακάρης 1991)

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Από την ανέγερση της Εθνικής Τράπεζας (Ιστορικό Αρχείο της ΕΤΕ)

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

θεί στα Σέρρας και να διευθύνει τις εργασίες. Το έργο εκτελέστηκε με επί μέρους υπεργολαβίες. Για κάθε υπεργολαβία γινόταν μειοδοτικός διαγωνισμός και υπογράφονταν εργολαβικό συμβόλαιο.²² Μικρές συμπληρωματικές ποσότητες υλικών αγοράστηκαν από καταστήματα των Σερρών, όπως σάκοι τοιμέντου από το «Κατάστημα Μόσχου Ν. Μόσχου» και το κατάστημα «Σωτήριος Γ. Μασιαλάς και Υιός», ξυλεία από την «Αποθήκη Σ. Σωτηρόπουλου» και την αποθήκη «Π. Παπάζογλου & Γεωργ. Σινάνογλου». Τα δάπεδα καλύφθηκαν με εισαγόμενα ιταλικά τοιμεντοπλακίδια, του οίκου Guillard, τα ξύλινα κουφώματα σουηδικής ξυλείας ήλθαν από το ηλεκτροκίνητο αδηναϊκό εργοστασίου των αδελφών I. Μαλακατέ. Τα ανάγλυφα κοσμήματα, όπως τα τοιμεντένια κιονόκρανα και ο μαίανδρος της πρόσοψης, τα πασαμέντα, οι ροζέτες, τα γύψινα πιλάστρα, τα γύψινα στρογγυλά κιονόκρανα και η διακόσμηση της οικίας του διευθυντή, εκτελέστηκαν από το αδηναϊκό εργαστήριο του Μηνά Μιλσα-

Από την ανέγερση της Εθνικής Τράπεζας (Ιστορικό Αρχείο της ΕΤΕ)

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Ο τίτλος ιδιοκτησίας
της Εθνικής Τράπεζας
(Ιστορικό Αρχείο της ΕΤΕ)

νή. Ο εργοληπτικό οίκος Γ. Φορτούνας ανέλαβε την εγκατάσταση καλοριφέρ. Οι υαλοπίνακες αγοράστηκαν από τον υαλοπώλη Σίντο Σάδι της Θεσσαλονίκης. Πατώματα pitch pine αγοράστηκαν από το Θεσσαλονικιό Ι. Αλτίνογλου. Τα guichets ανέλαβε ο αδηναϊκός οίκος επίπλων Μιχ. Νικ. Φιλιππάκη. Γενικότερα χρησιμοποιήθηκαν εταιρείες και επαγγελματίες με έδρα την Αθήνα και δευτερευόντως τη Θεσσαλονίκη.

Σημειωτέο ότι τα περισσότερα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν, εισήχθηκαν με ατέλεια από το εξωτερικό. Η διαδικασία ήταν αρκετά πολύπλοκη και χρονοβόρα γιατί εμπλέκονταν το Τελωνείο, το Πολεοδομικό Γραφείο, οι λογιστικές υπηρεσίες και οι μηχανικοί της Τράπεζας. Τα υλικά έφταναν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκη και με τη μεσολάβηση ενός εκτελωνιστή εκτελωνίζονταν και μεταφέρονταν στο εργοτάξιο. Δεν έλειψαν δυσκολίες, παρεξηγήσεις και διαφορές. Η οικονομία ήταν μια παράμετρος που απασχολούσε τους μηχανικούς της Τράπεζας, κυρίως ό-

Από την ανέγερση της Εθνικής Τράπεζας (Ιστορικό Αρχείο της ΕΤΕ)

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Το νέο Γυμνάσιο (ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Σερρών, συλλογή Τρ. Πολυμέρη)

μως τους ενδιέφερε η υψηλή ποιότητα των εγκαταστάσεων. Όσον αφορά τα εγκαίνια, η είδηση στην τοπική εφ. Πρωία, συις 16 Ιουνίου 1927 τα λέει όλα:²³ «Από την περασμένη Κυριακή άνοιξε τις πύλες της το νέο μέγαρο της Εθνικής Τράπεζας. Η ευμάρεια και η μεγαλοπρέπεια του νέου τούτου ιδρύματος μας είναι μεγαλειώδης».

3.2 Η ανέγερση του Γυμνασίου (1926-1927)

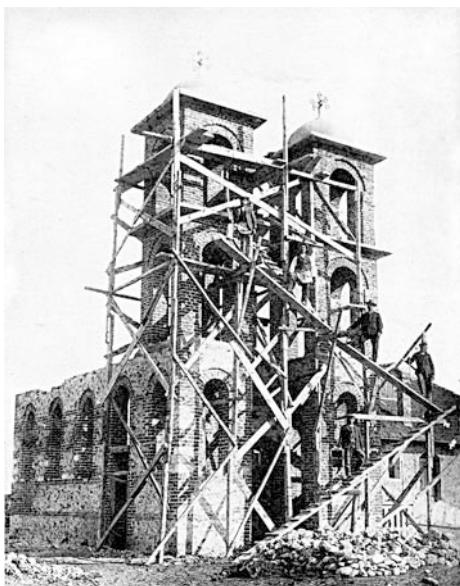
Παράλληλα με την ανέγερση του υποκαταστήματος της Εθνικής, συις 18 Ιουλίου 1926 θεμελιώνεται το κτίριο του Γυμνασίου. Ο Μητροπολίτης Σερρών με την ίδιοτητα του προέδρου της διδακτηριακής επιτροπής, στέλνει επιστολή το Δεκέμβριο του ιδίου έτους και ζητά από την Εθνική Τράπεζα να αγοράσει ένα οικόπεδο 800 τ.μ. έναντι του υποκαταστήματος, για να ενισχυθεί με τα χρήματα της αγοράς η ανέγερση του διδακτηρίου και ζητά να παραχωρηθεί δωρεάν στη διδακτηριακή επιτροπή η ξυλεία που χρησιμοποιούθηκε ήδη στις σκαλωσιές της Τράπεζας, ώστε να επαναχρησιμο-

Από την ανέγερση της Εθνικής Τράπεζας (Ιστορικό Αρχείο της ΕΤΕ)

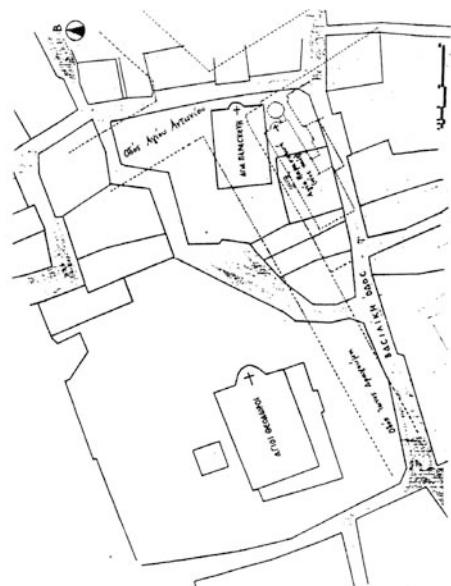
Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Το νέο Μητροπολιτικό Μέγαρο (Τζανακάρης, 1995)

Ο ναός Αγίας Παρασκευής (Τζανακάρης, 1991)

ποιηθεί για την ανέγερση του Γυμνασίου. Στο μεν πρώτο αίτημα απαντά η Τράπεζα αγοράζοντας του οικόπεδο, στο δε δεύτερο απαντά με τη δωρεάν παραχώρηση της ξυλείας, επιβεβαιώνοντας τον διπλό οικονομικό και κοινωνικό ρόλο της. Το Γυμνάσιο εγκαινιάστηκε το 1929 και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη μεσοπολεμική εκπαίδευση στην πόλη των Σερρών.

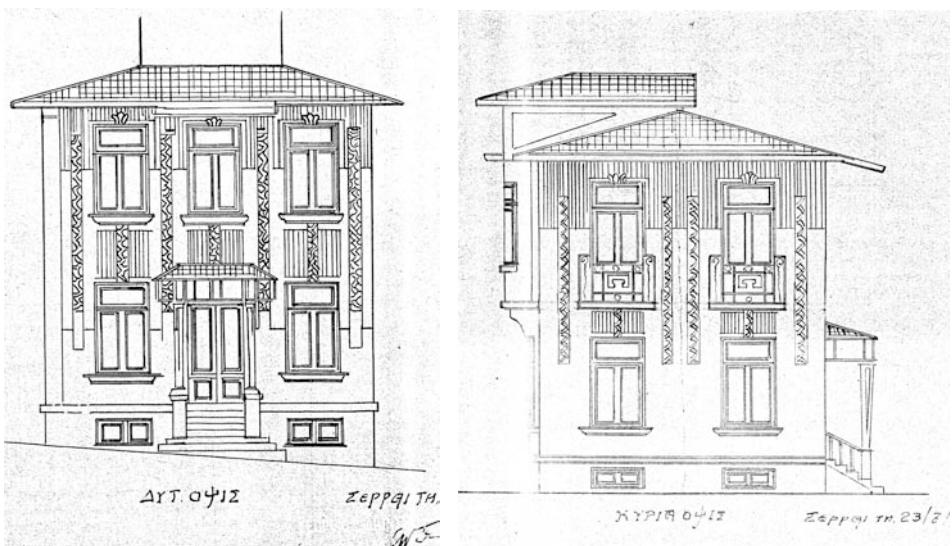
3.3 Οι ιδιωτικές κατοικίες

Έκτος από το μέγαρο της Ε.Τ.Ε. και το Γυμνάσιο, στην περιοχή της πυρικαύστου, κτίστηκαν σχεδόν ταυτόχρονα νέο Μητροπολιτικό Μέγαρο και νέος ναός Αγίας Παρασκευής. Και τα δύο κτίρια είχαν καταστραφεί κατά τον εμπρησμό του 1913.²⁴ Κατασκευαστής του ναού της Αγίας Παρασκευής (1927) ήταν ο εμπειρικός «εργολήπης και σχεδιαστής» Κ. Π. Παναγιωτόπουλος. Σε αντίθεση με τον παλιό ναό, που βρισκόταν κρυμμένος «στο μέσον μιας μικρής τοιχογύριστης οικοδομικής νησίδας», η νέα Αγία Παρασκευή αποτελεί ένα περίοπτο κύριο, που ακολουθεί τη

Τα γραφεία της γεωργικής εταιρείας Διονυσίου-Κιουτσούκη (Τζανακάρης, 1995)

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Η οικία Χρηστίδη (συλλογή οικογένειας Νικ. Χρηστίδη)

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

χάραξη του νέου σχεδίου «μέσα εις τα ερείπια των Δερρών, τα οποία
άρχισαν να διασύζονται από τα ανεγειρόμενα κύρια». ²⁵

Όσον αφορά τις κατοικίες των ιδιωτών, οι ιδιοκτήτες των διανεμηθέντων οικοπέδων στην πυρίκαυστο ενιοχυμένοι με τις δανειοδοτήσεις της Ε.Τ.Ε, έκτισαν σε σύντομο χρονικό διάστημα μια σειρά από κομψά κτίρια. Υπερυψωμένα ανώγεια ή διώροφα τα κτίσματα αυτά είχαν στη δεύτερη περίπτωση μικτή χρήση (επαγγελματική στέγη στο ισόγειο και κατοικία στον όροφο). Η ανοικοδόμηση αμιγών μεσοοαστικών κατοικιών, περιπριγμρισμένων με κήπους επικεντρώνεται στις οδούς Τινος Δραγούμη, Πλαστήρα, Δημοκρατίας, Κωνσταντινουπόλεως, Χατζηπανταζή και Κ. Σταμούλη. Από τα πρώτα κτίσματα είναι η οικία του σιεμπόρου Ηλ. Σαραϊδάρη (1924) στην οδό Κ. Σταμούλη. Με εντυπωσιακό επίπλαστο διάκοσμο σε στυλ art déco, ξύλινους γεισίποδες κάτω από το γείσο της στέγης και μεταλλικό στέγαστρο στην

Η οικία Απόστολου Παπαδόπουλου (συλλογή οικογένειας Δημ. Παπαντωνίου)

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Η οικία Γ. Μάλλιου (συλλογή Λ. Θεοδωρίδου)

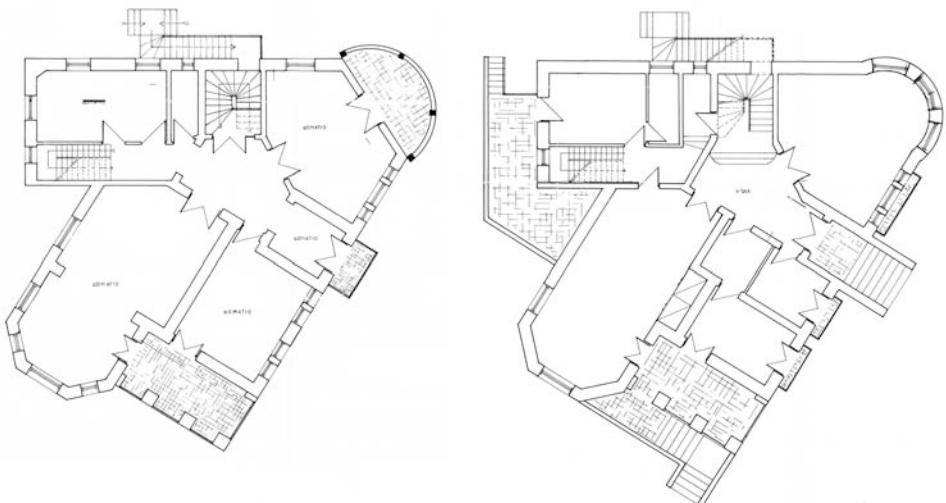

Η οικία Κων. Μαρούλη (συλλογή Λ. Θεοδωρίδου)

είσοδο σχεδιάζεται από το τεχνικό γραφείο Γ. Κιουτσούκη η κατοικία του γιατρού Χρήστου Χρηστίδη (1924). Η κατοικία του Γεωργίου Μόσχου στην οδό Πρίγκηπος Χριστοφόρου εντυπωσιάζει με τις ρυθμίσεις λεπτομέρειες του εξώστη. Η οικία του εστιάτορα Γ. Μάλλιου (1927), με τον τονισμό του διαγώνιου άξονα μέσω μιας γωνιακής ημικυκλικής απόληξης, του Π. Μουστάρδα (1924) με την εντυπωσιακή είσοδο τοποθετημένη στη γωνία του οικοπέδου, του Παιονίων με τα ημικυκλικά υπέρθυρα στα ανοίγματα και τον τονισμό του κατακόρυφου άξονα, του καπνομεσίτη Οδυσσέα Σίμογλου (1929), του ποτοποιού Δημ. Κανάκη, του φαρμακοποιού Απόστολου Παπαδόπουλου αραδιάζονται περήφανα στην οδό Ίωνος Δραγούμη και Βασιλέως Βασιλείου. Επίπλαστος διάκοσμος, ποικιλία σε στυλ και μια διάθεση δημιουργίας χαριτωμένων και ευπροσήγορων κτιρίων κυριαρχεί σ' αυτές τις κατοικίες.²⁶ Μέσα σ' αυτόν το οικοδομικό πυρετό, ο αρχιτέκτονας Ξ. Αιγίδης, παράλληλα με την απασχόλησή του στην Τράπεζα, αναλαμβάνει την ανέγερση της γειτονικής οικίας του γιατρού Χρ. Παπαθασιλείου (1928). Ένα προσεγμένο κλασικιστικό κτίριο με κομψές αναλογίες και κατασκευαστικές λεπτομέρειες. Λέγεται, ότι η μελέτη που εκπόνησε, απετέλεσε το αντίδωρο της δεραπευτικής αγωγής που δέχτηκε από το γιατρό, όταν ασθένησε σοβαρά κατά την παραμονή του στις Σέρρες.

Στα σπίτια των μεγάλων καπνεμπόρων πρέπει να γίνει ξεχωριστή αναφορά. Η επιβλητική κατοικία/γραφεία του καπνεμπόρου Δημ. Σπόντη και οι γειτονικές καπναποδήκες της εταιρείας καταλαμβάνουν ένα ολόκληρο πολύγωνο στο νέο σχέδιο της πυρικαύστου. Το κτίριο έχει ένα εντυπωσιακό ημιεξαγωνικό κλιμακοστάσιο στα δυτικά και ένα περίτεχνο ξύλινο αέτωμα στα ανατολικά. Πυρπολήθηκε το 1913 και επισκευάστηκε στη δεκαετία του 1920. Το κατεδαφισμένο σήμερα σπίτι του Κων. Τζίμου (απέναντι από το Ξενία) και η κατοικία του Κων. Μαρούλη (στο λόφο Μαρούλη) αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα της ευμάρειας και της εξωστρέφειας των καπνεμπόρων της πόλης. Ιδιαίτερο αρχιτεκτονι-

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Η οικία Ιω. Σχοινά (αρχείο ΤΥ Δήμου Σερρών)

κό ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατοικία του καπνεμπόρου Ιω. Σχοινά. Σε επαφή με την οικοδομική γραμμή του νέου σχεδίου η οικοδομή Σχοινά έχει ασύμμετρη κάτοψη, ημικυκλική διαμόρφωση της οξείας γωνίας και ημιεξαγωνική πυργοειδή απόληξη προς νότο. Στον όροφο η ημικυκλική απόληξη του ισογείου γίνεται ανοικτός εξώστης. Υπάρχει δευτερεύουσα σκάλα για το υπηρετικό προσωπικό, που καταλήγει στη σοφίτα. Εξαιρετικής τέχνης κιγκλίδωμα προστατεύει τον εξώστη του ορόφου πάνω από την κύρια είσοδο. Τα ανοίγματα έχουν τοξωτά υπέρθυρα και πλαισιώνονται από neo-mauresque πλαίσια, με εναλλαγή πλίνθων και πωρόλιθου, επιρροές από την ανοικοδόμηση της πλατείας Αριστοτέλους και Ελευθερίας στη Θεσσαλονίκη.

3.4 Καταστήματα-καπναποδήκες

Εν τω μεταξύ το 1926 διανοίγεται η εμπορική οδός Δήμητρας και οι αδελφοί Τσιάγκα κτίζουν το διώροφο (αρχικά) ξενοδοχείο «Η Κωνσταντινούπολις» (1928). Οι αδελφοί Μερτζιμέκη κτίζουν τρία καταστήματα στην

Το ξενοδοχείο «Κωνσταντινούπολις» (ΓΑΚ - Αρχεία Ν. Σερρών, συλλογή Κων. Φωκά)

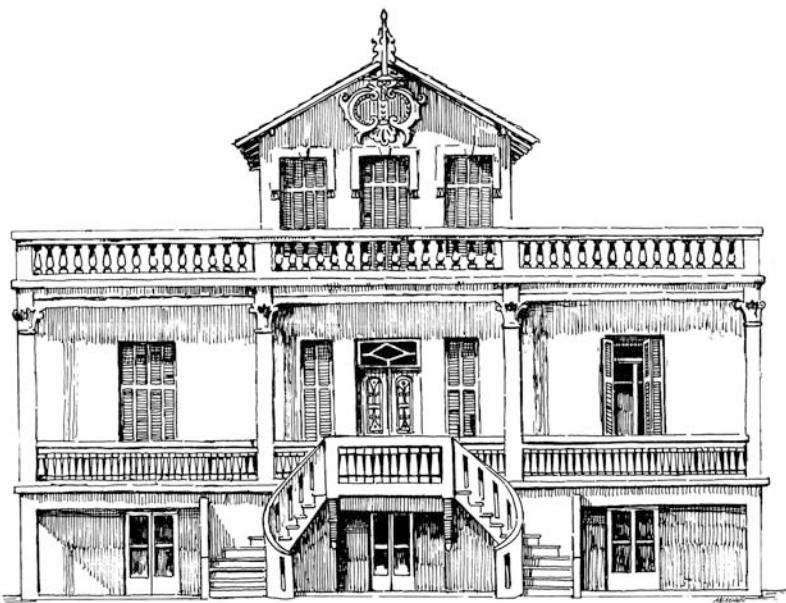
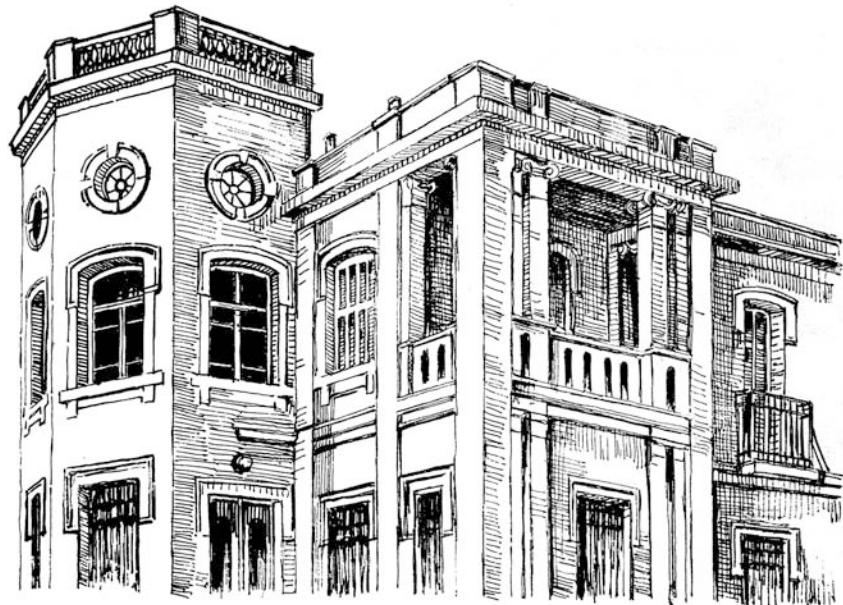
Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

οδό 11ης Μαρτίου (σημερινή Βενιζέλου): στο ένα στεγάζουν το δικό τους εμπορικό κατάστημα, στο δεύτερο εγκαδίσταται ο φαρμακοποιός Ιάκωβος Καφτανζής από την Ηράκλεια και στο τρίτο στεγάζεται η ποιοποιία των αδελφών Κ. και Β. Ζαρκιά.²⁷ Ο ποιοποιός Περικλής Κανάκης ανεγείρει στον ίδιο δρόμο διώροφο κτίριο, στο ισόγειο του οποίου στεγάζει την επιχείρησή του και στον όροφο την οικογένειά του. Το ίδιο συμβαίνει και με το κτίριο της ποιοποιίας «Η Χίος» των Ηρακλή Σπανού - Ιωάννη Μπεσίρη: αν και διαφοροποιείται ως προς την αρχιτεκτονική έκφραση από τα προηγούμενα και ακολουθεί τις τάσεις του μεσοπολεμικού μοντερνισμού. Λίγο παρακάτω στη γωνία των οδών Ερμού και Μελά ανεγείρεται το 1929 η τριώροφος οικοδομή των αδελφών Χατζηνικολάου (μετέπειτα ξενοδοχείο Majestic), σε μελέτη του μηχανικού Παναγιωταρέα και εργολάβο του μηχανικού Περικλή Σταυρίδη. Με πλούσιο art deco διάκοσμο και με τολμηρό χειρισμό της γωνίας, το ξενοδοχείο "Majestic", έρχεται σε α-

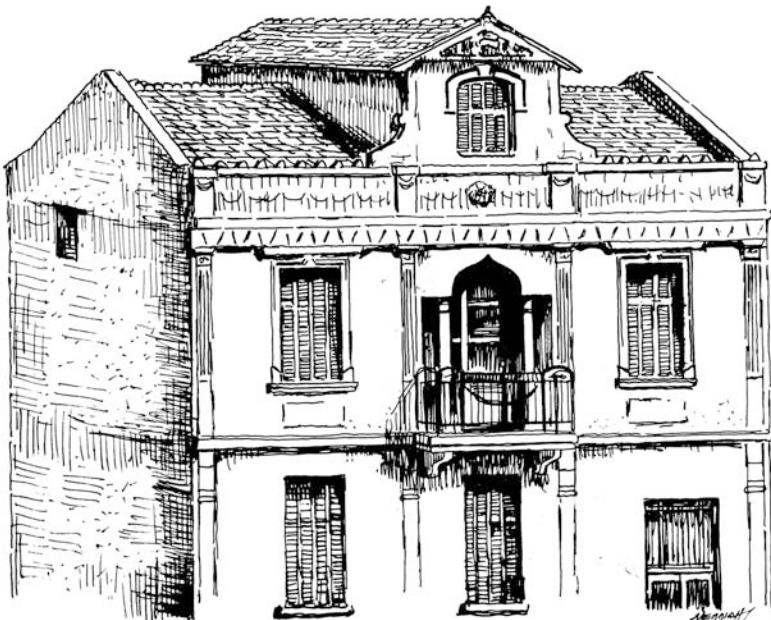
Γραφεία καπνεμπορικής εταιρείας "Αυστροελληνική" (συλλογή Λ. Θεοδωρίδου)

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Πάνω: Οικία Δημ. Σπόντη. Κάτω: Οικία Κων. Τζίμου (Μελλίδης, 1991)

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Πάνω: Οικία Γ. Μόσχου στην οδό Πρίγκηπος Χριστοφόρου (Μελλίδης, 1991)
Κάτω: Τα γραφεία της Αγροτικής τράπεζας (Μελλίδης, 1991)

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

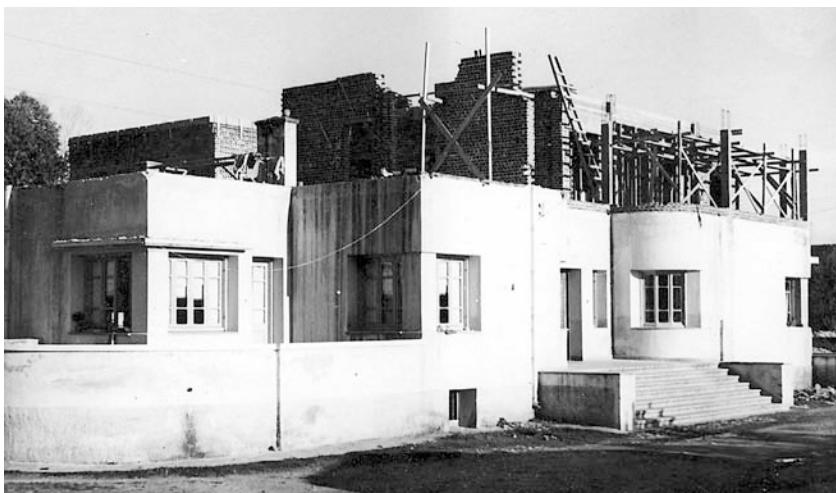
νιίθεση με το ήρεμο, κλασικά οργανωμένο πολυώροφο ξενοδοχείο "Μητρόπολις" (1932) που ανεγείρει στην πλατεία εμπορίου ο εργολάβος / επιχειρηματίας Σπύρος Σιεργίου σε σχέδια του Λαδίσλαου Ράϊζερ.

Πολυάριθμες ογκώδεις καπναποδήκες, σε επανάληψη μιας μονόχωρης ορθογώνιας κάτοψης, χωροθετούνται η μια δίπλα στην άλλη ή σε σχήμα Γ. Μια ενότητα καπναποδηκών, της «Commercial Company of Salonica Ltd», κύιστηκε -όπως προαναφέρθηκε- πίσω από το υποκατάστημα της Εθνικής στο οικόπεδο των 800 τ.μ. που πούλησε στις καπνεμπορικές εταιρείες ο Δήμος Σερρών. Μια δεύτερη ενότητα, της «Αυστροελληνικής Εταιρείας Καπνού», αναπτύχθηκαν στα βορειανατολικά, στην περιοχή του Αγίου Αντωνίου. Μια σειρά από μικρότερες καπναποδήκες, όπως αυτή του Κων. Τζίμου διεσπάρησαν στην πυρίκαυστο. Εκτός πυρικαύστου, οι ογκώδεις καπναποδήκες της «Glenn Tobacco Company» ανεγέρθηκαν σε περιοχές με υγρασία, όπως η ζώνη κατά μήκος του χειμάρρου Αγίων Αναργύρων, στο ύψος του Μεχμέτ Μπέη Τζαμί (σήμερα κύρια ΔΕΗ). Σε αδόμητες εκτάσεις στο νότο, έναντι του δημοτικού γυμναστηρίου, αναπτύ-

Γραφεία της John Monks & Ulen and Sons (Τζανακάρης, 1991)

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Προσθήκη ορόφου στο κτίριο του παλιού Γηροκομείου Σερρών
(ΓΑΚ- Αρχεία Ν. Σερρών, συλλογή Ν. Νικολάου)

χθηκαν οι καπναποδήκες της «Αμερικάνικης Ειαιρείας Καπνών Ανατολής». Στα κενά της ασυνεχούς οικιστικής επέκτασης προς νότο, επί της οδού Μεραρχίας, ανεγέρθηκαν οι καπναποδήκες των Σιμαντώβ.

Όπως προαναφέραμε, η μετά το 1922 εγκατάσταση μεγάλου αριθμού προσφύγων θα αναζωογονήσει την πόλη. Θετική ήταν και η επίδραση των μεγάλων εγγειοβελτιωτικών-αντιπλημψιρικών έργων, που ανέλαβε ο όμιλος των ειαιρειών John Monks & Sons-Ulen & Co. στην κοιλάδα του Στρυμόνα. Τα έργα αυτά, με εγκιβωτισμούς ρεμάτων, εκτροπή ποταμών, κατασκευή διωρύγων και υδροφρακτών, λειπούργησαν ως μοχλός διάδοσης τεχνογνωσίας, μετακίνησαν πολλούς επιστήμονες, ενώ συγχρόνως αποτέλεσαν μηχανισμό ανακούφισης της ανεργίας ειδικά κατά την περίοδο της κρίσης μετά το 1929. Η ειαιρεία John Monks & Sons- Ulen & Co αφήνει τα σημάδια της στην πόλη με την ανέγερση ενός πολυτελούς κτιρίου γραφείων, στο ύφος του μεσοπολεμικού μοντερνισμού (μετέπειτα κρατικό Νοσοκομείο). Στο ίδιο μοντέρνο ύφος, με καμπύλο εξώστη, σχεδιάστηκε από τους μηχανικούς της John Monks & Sons- Ulen & Co -κατά τη μαρτυ-

ρία του γιατρού Χρηστίδη- το γειτονικό κτίριο του Γηροκομείου Σερρών.²⁸ Ένα κομψό κτίριο, που αποτελείται από γραφεία στο ισόγειο και την κατοικία του διευθυντή στον όροφο αφήνει και η καπνεμπορική εταιρεία Αυστροελληνική (1929).²⁹ Το 1928 η Γεωργική Ένωση Σερρών έκτισε στη γωνία των οδών Βασ. Γεωργίου και Ρακιτζή ένα μεγάλο κτίριο γραφείων, που αμέσως μεταβιβάστηκε στην Αγροτική Τράπεζα για εξόφληση χρεών της Ένωσης, στεγάζοντας έκτοτε το υποκατάστημα της Αγροτικής στην πόλη. Η Τράπεζα της Ελλάδος έκτισε γύρω στα 1930 ιδιόκτητο κτίριο στο λιτό ύφος ενός απλοποιημένου κλασικισμού στην οδό Μεραρχίας και ο Δήμος Σερρών απέκτησε νεόδμητο Δημαρχείο στα 1931.

Αξιόλογοι μηχανικοί προσέρχονται και αναλαμβάνουν έργα, όπως ο Αυστριακός Λαδίσλαος Ράϊζερ,³⁰ που εκτός από το ξενοδοχείο "Μητρόπολις", θα κτίσει το 1931 το κινηματοθέατρον «Κρόνιον» (με ανοιγόμενη οροφή κατά τους θερινούς μήνες) και μερικά επιβλητικά μέγαρα αστών της εποχής. Ο ίδιος αρχιτέκτονας κρύβεται πίσω από ορισμένες κατοικίες με φανερές τις επιδράσεις του art déco και του πρώιμου μοντερνισμού, όπως η κατοικία Δουρδουλάκη στην σημερινή οδό Αγίου Αντωνίου. Πολλές οικοδομικές εργασίες στην περιοχή της πυρικαύστου αναλαμβάνει ο νιόπιος πολιτικός μηχανικός Περικλής Στ. Σταυρίδης,³¹ ο αρχι-

Στο δημοτικό κήπο της πλατείας του ΙΚΑ (συλλογή οικογένειας Κ. Ζαφειρόπουλου)

ιέκτονας Κ. Κωνσταντινίδης,³² οι εμπειρικοί Ευθύμιος Ντούτκας, Μαρίνοβιτς, Πέτρος Σαβίνωφ³³ και οι Θεσσαλονικείς μηχανικοί Αιμίλιος Αυδής και Αθανάσιος Ταχιανζής. Εν τω μεταξύ οικοδομικές εταιρείες, όπως «η Τεχνική», η «Τέκτων», η εταιρεία «Γενικών Επιχειρήσεων» του Δάνου και Αριστείδη Πόλατ και η εταιρεία «Γεωργικών και Τεχνικών Επιχειρήσεων και Εγκαταστάσεων» του Γεώργ. Δ. Κιουτσούκη και Σία (με κεντρική διεύθυνση το μέγαρο Μαλάχ-Βενιζέλου 26 Θεσσαλονίκη) ανοίγουν παραφτήματα στην πόλη των Σερρών³⁴ και η ανοικοδόμηση δημιουργεί συνδήκες ευημερίας, κυρίως όμως κλίμα αισιοδοξίας. Το αισιόδοξο κλίμα αντικατοπτρίζεται και στις πολυάριθμες φωτογραφίες των Σερραίων που σπεύδουν να φωτογραφηθούν στην ανοικοδομούμενη πόλη τους.

Την περίοδο της ανοικοδόμησης αφηγήθηκε με έκδηλο θαυμασμό και ο ιστορικός Π. Πέννας. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, γράφει ο Πέννας, πάνω από τα ερείπια της παλιάς πόλης «δάλλει τώρα μια καινούρια πολιτεία. Με καλλιμάρμαρα μέγαρα. Με ολόισιους δρόμους, που διασταρώνονται σε ορισμένο σχέδιο. Με κήπους ανθόσπαρτους και χλοερούς. Με πλατείες στολισμένες με αγάλματα και έργα τέχνης και πολιτισμού. Όλα σύμφωνα με τη σύγχρονη αντίληψη για το ωραίο και τις απαιτήσεις της οικοδομικής τέχνης και των ρυθμών των νεωτέρων πόλεων».³⁵

4. Κατεδαφίζοντας και επισκευάζοντας

Στην πόλη των Σερρών καιά το μεσοπόλεμο η έννοια της διατήρησης σημαντικών κυρίων δεν είχε τη βαρύτητα που πήρε τις πρόσφατες δεκαετίες. Το οθωμανικό παρελθόν της πόλης θεωρήθηκε «βάρος» που έπρεπε να εξαλειφθεί. Από τα πρώτα μουσουλμανικά κύρια που κατεδαφίστηκαν ήταν το συνοικιακό Τζαμί, στην θέση του οποίου κτίστηκε το 1926 ο σημερινός ναός Τιμίου Σταυρού. Το κεντρικό Απίκ ή Εσκί Τζαμί, δίπλα στο Μπεζεστένι, κατεδαφίστηκε (μαζί με τον πύργο-ρολόι) το 1935 χωρίς σημαντικό λόγο.³⁶ Το δε Μπεζεστένι απειλήθηκε επανειλημένα

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

από τις προσπάθειες να διευρύνουν την πλατεία Ελευθερίας ή να το οικοπεδοποιήσουν, αλλά διασώθηκε λόγω της αρχιτεκτονικής του αξίας και χάρη στις προσπάθειες του αρχιτέκτονα-αρχαιολόγου Αναστασίου Ορλάνδου.³⁷ Τα υπόλοιπα μουσουλμανικά μνημεία, όπως το σημαντικό τέμενος Μεχμέτ Μπέη στην περιοχή Χίλια Δένδρα,³⁸ εγκαταλείφθηκαν στην τύχη τους. Ακόμη και το περίτεχνο στέμμα στο σημαίο του Διοικητηρίου κατεδαφίστηκε ως παρακμιακό σύμβολο της οθωμανικής κυριαρχίας.

Αντίθετα ότι θεωρείται ότι τονίζει την ελληνικότητα της πόλης στηρίζεται και αναδεικνύεται. Είναι άξιο προσοχής το γεγονός ότι η πολιτεία κηρύσσει ήδη από το 1924 (μόλις δηλαδή έχει ολοκληρωθεί η διανομή οικοπέδων στην πυρίκαυστο) ως διατηρητέο ιστορικό και αρχαιολογικό χώρο: «το εν Σέρραις υπ' αρ. 4 οικόπεδον το περιλαμβανόμενο εν τω υπ. αρ. 48 οικοδομικώ τετραγώνω του σχεδίου της πόλεως Σερρών, ένθα η οικία του αρχιστραπήγου των δυνάμεων Μακεδονίας Εμπ. Παπά κατά το 1821».³⁹ Το 1925 κηρύχθηκε διατηρητέος «ολόκληρος ο μεμονωμένος λόφος, ένθα το αρχαίον αμυντικόν συγκρότημα της πόλεως».

Το Εσκί Τζαμί και δίπλα το ρολόι κατά το μεσοπόλεμο (ΓΑΚ - Αρχεία Ν. Σερρών - συλλογή Ν. Νικολάου)

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Πάνω: Μπροστά στα ερείπια των Αγίων Θεοδώρων (συλλογή Λ. Θεοδωρίδου)
Κάτω: Τα ερείπια του Αγίου Νικολάου στην Ακρόπολη (φωτογραφικό αρχείο Ε.Λ.Ι.Α.)

Μεγάλη προσοχή δόθηκε στην αναστήλωση του κατεστραμμένου μητροπολιτικού ναού των Αγίων Θεοδώρων, αναστηλωτικές εργασίες στον οποίο ξεκίνησαν το 1938 χάρη στη φροντίδα διακεκριμένων αρχιεκτόνων, όπως ο Αναστ. Ορλάνδος, ο Ευστ. Σύκας και ο αρχαιολόγος Στυλ. Πελεκανίδης. Προσπάθειες έγιναν για την επισκευή και άλλων χριστιανικών ναών, όπως του Αγίου Παντελεήμονα (1935) και του Αγίου Αντωνίου. Το 1930 στις εορτές της εκατονταετηρίδας της Εθνικής Παλιγγενεσίας (30 Μαΐου/2 Ιουνίου 1930) έγιναν τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Εμμανουήλ Παππά (στην περιοχή της σημερινής πλατείας Εμπορίου)⁴⁰ και η επιτροπή εκατονταετηρίδας εντοίχισε στο νότιο τοίχο του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου πλάκα με αναμνηστική επιγραφή.⁴¹ Το 1935, χρησιμοποιώντας υλικά από την κατεδάφιση του μουσουλμανικού Εσκί Τζαμί, κτίστηκε το χριστιανικό ναϊδριο του Αγίου Συμεών και το 1937 άρχισε η αναστήλωση του βυζαντινού ναού Αγίου Νικολάου στο Β.Α. άκρο του κάστρου της Ακρόπολης.⁴²

5. Η εγκατάσταση των προσφύγων

Την ίδια περίοδο, η πόλη των 29.640 κατοίκων, με αστέγους ακόμη πολλούς γηγενείς, υποδέχεται 14.950 πρόσφυγες. Το εγχείρημα της στεγαστικής αποκατάστασης των προσφύγων αναπτύχθηκε στο πρόσφορο έδαφος του συνολικού πολεοδομικού σχεδίου που εγκρίθηκε το 1925. Δημιουργήθηκαν σταδιακά δώδεκα προσφυγικοί συνοικισμοί. Στους περισσότερους έγινε οργανωμένη δόμηση κατοικιών υπό την εποπεία της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (Ε.Α.Π.) και του Υπουργείου Πρόνοιας, στους υπόλοιπους χορηγήθηκαν οικόπεδα και δάνεια για να αναγείρουν οι πρόσφυγες μόνοι τους κατοικίες και σε μία περίπτωση η ανοικοδόμηση έγινε από αστικό συνεταιρισμό με την επωνυμία «Λαϊκή Σιέγη». Στο συνοικισμό της «Λαϊκής Σιέγης» (σημερινή Καλλιθέα) οι πρόσφυγες συστεγάσθηκαν με πυροπαθείς γηγενείς, ενώ στους υπόλοιπους υπήρξε αμιγώς προσφυγική εγκατάσταση.

Από τους δώδεκα συνοικισμούς, οι εννέα χωροδειγμηθηκαν μέσα στα

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

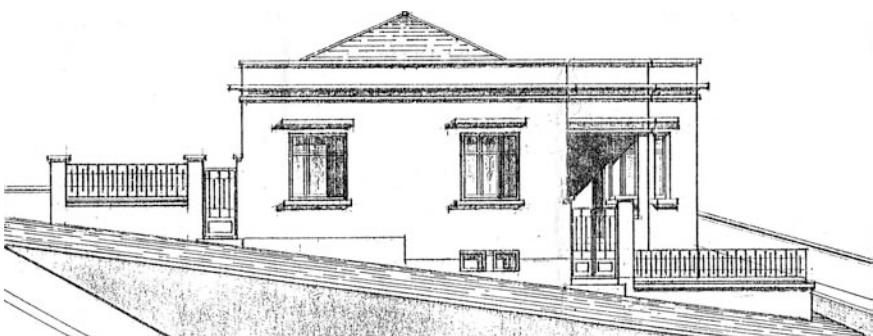
Προσφυγικές κατοικίες (Τζανακάρης, 1995)

Προσφυγική κατοικία οικογένειας Ιλανίδη
(συλλογή οικογένειας Γ. Ιλανίδη)

Σχέδια κατοικίας συνοικιού Μπαΐρ Μαχαλά
(αρχιτέκτων Ιωάννης Δημητριάδης)

όρια του εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου του 1925, ενώ οι υπόλοιποι τρεις (συνοικισμός Αγίων Αναργύρων, Αγίου Παντελεήμονα και Πυροβολικά) εκτός σχεδίου. Οι εντός σχεδίου συνοικισμοί αναπτύχθηκαν κυρίως στα νότια της πόλης, σε αδόμητες εκτάσεις με επιφάνεια μεγαλύτερη των 2.000 τ.μ., με 20 τουλάχιστον κατοικίες ανά συνοικισμό, όπως άριζε και η σχετική νομοθεσία. Η οικοπεδική κατάτμηση ήταν πυκνή με απουσία κοινόχρηστων και κοινωφελών χώρων. Η εγκατάσταση των προσφύγων έγινε κατά βάση με κριτήριο τον τόπο προέλευσής τους, ώστε να δημιουργείται «ιοπική» αιμόσφαιρα και έμμεσα να συντελείται η κοινωνική τους αναδόμηση και ένταξη. Η απλουστευμένη ευκλείδεια χάραξη των συνοικισμών συνδυαζόταν με την ομοιόμορφη και τυποποιημένη εμφάνιση των κατοικιών.⁴³ Οι τύποι που χρησιμοποιήθηκαν προέρχονταν από τις επιά βασικές τωπολογίες της Ε.Α.Π. Η παραχώρηση τους γινόταν σύμφωνα μ' ένα λεπτομερές συμβόλαιο ως δάνειο αποπληρωμένο στην Αγροτική Τράπεζα σε 20 ή περισσότερα χρόνια. Οι περισσότερες κατοικίες ανεξαρτήτως εάν κτίζονται από το κράτος ή τους πρόσφυγες (περιπτώσεις αυτοστέγασης) είχαν εμβαδόν μεταξύ 50-60 τ.μ.

Από τους εκτός σχεδίου συνοικισμούς ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο συνοικισμός Αγίων Αναργύρων στην περιοχή Κατακονόζ: 156 λιθόκιστες κεραμοσκεπές κατοικίες σε είκοσι διώροφα συγκροτήματα (δεκαοκτώ οκταπλοκατοικίες και δύο τριπλοκατοικίες). Περίπου στο γεωμετρικό κέντρο της σύνθεσης, δημιουργήθηκε μια υποτυπώδης ορθογωνική πλατειούλα, αναλαμβάνοντας το ρόλο κοινωνικού-εμπορικού κέντρου και για αυτό εξοπλίστηκε με τέσσερα καταστήματα.

Από τους εννέα εντός σχεδίου συνοικισμούς, ο συνοικισμός Νέων Κιουπλιών θεμελιώθηκε πρώτος με την παρουσία υψηλόβαθμου στελέχους της Ε.Α.Π. (1925). Σε 143 οικόπεδα ανεγέρθηκαν τυποποιημένα ομοιόμορφα κτίσματα σε στίχους. Άκολουθαν οι συνοικισμοί Νίκαιας (Αστοσηροτροφικός) και Νέας Ιωνίας, ο ένας δίπλα στον άλλο. Ο πρώτος ήταν ο μεγαλύτερος προσφυγικός συνοικισμός που δημιουργήθηκε στην πόλη με 255 ισόγειες διπλοκατοικίες σε ισάριθμα οικόπεδα σε έ-

κτιση 80.800 τ.μ. με κατάτμηση των αρχικών πολυγώνων. Ο συνοικισμός δενδροφυτεύτηκε αμέσως με μουριές και η σηροτροφία υπήρξε η βασική απασχόληση για πολλά χρόνια των Μικρασιατών προσφύγων που εγκαταστάθηκαν εκεί. Αντίθετα οι Θρακιώτες πρόσφυγες, που επίσης εγκαταστάθηκαν στον ίδιο συνοικισμό ασχολήθηκαν με γεωργικές εργασίες και μικρεμπόριο. Σε γειτνίαση με τον Αστοσηροτροφικό συνοικισμό, αναπτύχθηκε σχεδόν ταυτόχρονα, ο συνοικισμός Νέα Ιωνίας. Έχει μεγαλύτερη πυκνότητα από τον προηγούμενο (165 οικόπεδα με 256 κατοικίες σε έκταση 47.300 τ.μ.). Σε 122 οικόπεδα ανεγέρθηκαν διώροφες τετρακατοικίες εμβαδού 58 τ.μ. εκάστη (δύο κατοικίες ανά όροφο). Πρέπει να τονίσουμε ότι ο επιβλητικός όγκος των τετρακατοικιών της Νέας Ιωνίας κυριαρχούσε τόσο στα υπόλοιπα ισόγεια σπίτια του γειτονικού Αστοσηροτροφικού συνοικισμού, όσο και στις γύρω αδόμητες περιοχές, τονίζοντας έτσι με τον τρόπο του και τη φροντίδα του ελληνικού κράτους για τους πρόσφυγες. Οι υπόλοιποι συνοικισμοί (Σιρατώνων Πυροβολικού, Σιρατώνων Ιππικού, Πεισιδίας, Σιτοργή) ήταν μικρής κλίμακας. Η μοναδική περίπτωση συνοικισμού προσφύγων που αναπτύχθηκε σε πρώην τούρκικες ιδιοκτησίες ήταν ο Αστικός Συνοικισμός Ζιντζιρλί Τζαμί (1929).

Πώς επιλέχθηκαν οι συγκεκριμένες θέσεις για την ανέγερση των συνοικισμών; Η ανάγνωση των πρακτικών του δημοτικού συμβουλίου Σερρών, που δημοσιεύτηκαν στην εφ. *Η Πρόοδος* μας δίνει ορισμένες απαντήσεις. Παρατηρούμε ότι η υπόδειξη οικοπέδων για την ανέγερση των 40 προσφυγικών «διπλοκατοικιών», εισέρχεται ως επείγον θέμα στο δημοτικό συμβούλιο και με το δίλημμα ότι «*αν δεν εξευρεθούν εντός μηνός αι κατοικίαι αίται δ' ανεγερθούν εις ἀλλας πόλεις*». Ο τότε Δήμαρχος επεσήμανε ότι η δωρεάν ανέγερση ενός εξαταξίου δημοτικού σχολείου στην πόλη, προσφερόταν από το κράτος ως αντάλλαγμα για την παραχώρηση οικοπέδων στους πρόσφυγες και ότι η πόλη έπρεπε να πάψει να επεκτείνεται, γιατί ο Δήμος δεν θα μπορούσε να κατασκευάσει και να συντηρεί τα αντίστοιχα έργα υποδομής. Και ολοκληρώνεται το δημοσίευμα με το Δήμαρχο να υποδεικνύει «*επί του χάρτου μίαν τοποθεσίαν*

παρά το Τσιομλέκ-Νιερέ ανήκουσα εις την Κηφαιατικήν Ομάδα και μίαν άλλη εφ' ἡς ευρίσκονται σήμερον παράγκες. Επ' αυτής λέγει δα κπισθούν αι ημίσεις εκ των διπλοκατοικιών. Δια τας άλλας υποδεικνύει διαφόρους τοποθεσίας εντός της πόλεως «διόπι-ως λέγει-αποβλέπει εις την συμπύκνωσιν της πόλεως». Όπως αποδεικνύεται εκ των υστέρων το Δημοτικό Συμβούλιο υπέδειξε τις περιοχές Αγίου Παντελεήμονα (βόρεια) και Πεισιδίας (νότια), όπου ανεγέρθηκαν οι αντίστοιχοι συνοικισμοί.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τον τρόπο ανοικοδόμησης παρουσιάζει ο συνοικισμός Μπαΐρ Μαχαλά (1929).⁴⁴ Τα 162 μέλη του Οικοδομικού Συνεταιρισμού Αστών Προσφύγων Σερρών «Η Λαϊκή Σιέγη», που ιδρύθηκε σε εφαρμογή του Ν. 3875/ ΦΕΚ Α 7/11-02-1929,⁴⁵ με επικεφαλής έναν δραστήριο Θρακιώτη πρόσφυγα, τον αλευροβιομήχανο Κρέωνα Δ. Φλωρίδη, αγόρασαν τον Ιανουάριο του 1929 από την Εθνική Τράπεζα δύο συνεχόμενα γήπεδα συνολικής έκτασης 80.740 τ.μ. στη θέση Μπαΐρ Μαχαλά.⁴⁶ Η έκταση αγοράστηκε με απευθείας εκποίηση - όπως συνηθίζοταν τότε- και αποπληρώθηκε εν μέρει με προσφυγικά ομόλογα του 1926 (που κατείχαν οι 162 δικαιούχοι) και εν μέρει με ενυπόθηκο δάνειο που τους χορήγησε η Εθνική Τράπεζα (ως υποδήκη τέθηκε η αγορασθείσα έκταση). Αμέσως μετά, στις 7 Μαρτίου 1929, με επείγον έγγραφο η Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας δίνει εντολή στον προϊστάμενο του Γραφείου Εποικισμού Σερρών να προβεί σε σύνταξη συμβολαίου μεταβίβασης της έκτασης του Συνεταιρισμού στην Ε.Α.Π. με σκοπό την ανοικοδόμησή της. Το με αρ. 3364 συμβόλαιο «πώλησις επί εξωνήσει» (είδος υποδήκησης), μεταξύ Συνεταιρισμού και Ε.Α.Π. συντάχθηκε στις 2 Νοεμβρίου 1929.⁴⁷ Η Ε.Α.Π. ανέλαβε την υποχρέωση να κύσει και να μεταβιβάσει στο Συνεταιρισμό 162 οικίες σε ισάριθμα οικόπεδα, πράγμα που έγινε άμεσα. Οι κατοικίες του Συνεταιρισμού αυτού ήταν διώροφες, ποιοτικές, κομψές, με εξώστη στον όροφο και πολλές απ' αυτές σώζονται μέχρι σήμερα.

Παρατηρούμε ότι παρά την εντός του κάθε συνοικισμού απόλυτη ομοιομορφία, οι συνοικισμοί διαφοροποιούνται αισθητά ο ένας από τον

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Προσθήκη ορόφου στο Αγροτικό Ορφανοτροφείο Σερρών (σχεδίαση Ευθ. Γοργίας)

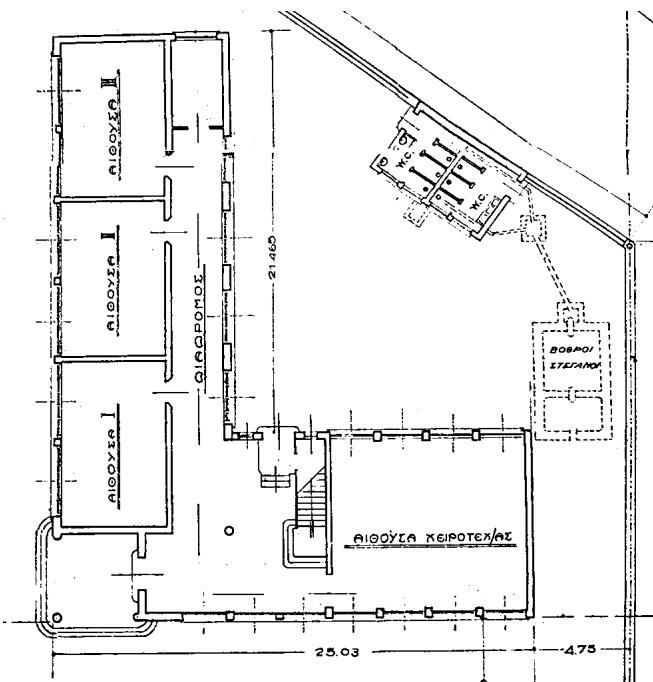
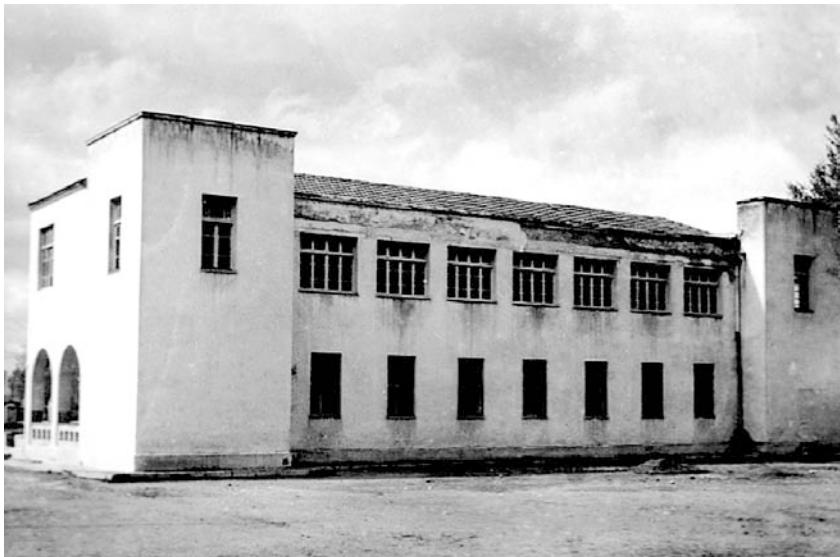
άλλο. Άλλου επιπέδου ήταν τα «Κιουπλιά» και άλλου ο «Μπαΐρ-Μαχαλά». Διαφοροποιημένες ήταν και οι κατοικίες τόσο ως προς το εμβαδόν, όσο και ως προς τη λειτουργική πληρότητα και την κατασκευή. Ήταν διακεκριμένων κοινωνικοικονομικών επιπέδων και το ανθρώπινο δυναμικό που καταλάμβανε τους χώρους κατοικίας; Είναι άγνωστος ο τρόπος με τον οποίο γινόταν η τελική επιλογή. Πάντως από τους «πίνακες οικιστών» των διαφόρων προσφυγικών συνοικισμών της πόλης των Σερρών που φυλάσσονται στην Πρόνοια, όπου εκτός του αρχηγού της οικογένειας καταγράφεται και ο τόπος καταγωγής, φαίνεται ότι και στις Σέρρες οι πρόσφυγες ομαδοποιούνται σύμφωνα με την αρχή του «ιόπου προέλευσης» που εφάρμοσε ο Εποικισμός και σε άλλες προσφυγικές εγκαταστάσεις. Στην οδό Σεβαστείας για παράδειγμα, που βρίσκεται στον Αστοσηροτροφικό συνοικισμό, ολόκληρη η βορινή πλευρά του δρόμου κατοικήθηκε από Θρακιώτες πρόσφυγες, ενώ η νότια πλευρά του από Μικρασιάτες.

Στις 10 Μαΐου του 1930, κατά τη διάρκεια μιας μεγάλης περιοδείας ο Βενιζέλος επισκέπτεται και πάλι την πόλη. Θέτει τον θεμέλιο λίθο του 1ου δημοτικού σχολείου -δίπλα στον ανεγειρόμενο προσφυγικό συνοικισμό «Κιουπλιά»- και εγκαινιάζει το ανακαινισμένο Αγροτικό Ορφανοτροφείο Σερρών. Το αμέσως επόμενο διάστημα (1931-1932) ανεγεί-

ρονταί στα νότια της πόλης δύο ακόμη σχολεία, τα δημοτικά σχολεία Ευαγγελίστριας και Ανατολής. Τα δύο σχολεία κτίστηκαν σε σχέδια του αρχιτέκτονα Περικλή Γεωργακόπουλου, που εργαζόταν το διάστημα αυτό στην Τεχνική Υπηρεσία του Υπουργείου Παιδείας. Ζώνες ανοιγμάτων, δώμα, απέριπτο ύφος, είναι τα βασικά χαρακτηριστικά αυτών των σχολείων, που αποτελούν πρώιμες παραγωγές του ελληνικού μοντερνισμού, της αρχιτεκτονικής πρωτοπορίας της εποχής, που δεν θα αναμένονταν σε μια μικρή ακριτική πόλη, αν δεν ήταν προϊόντα του συγκεκριμένου προγράμματος.⁴⁸

Η ανέγερση βέβαια των προσφυγικών συνοικισμών και η ενσωμάτωση των προσφύγων δεν ήταν μια απλή υπόθεση. Πέρα από κοινωνική, ήταν και μια μεγάλη οικονομική επιχείρηση, που δημιουργούσε προσδοκίες, αλλά και εντάσεις. Προσδοκίες για μια ειδυλλιακή αφομοίωση εξέφρασε ο τότε Δήμαρχος Επ. Τικόπουλος με την ακόλουθη δήλωσή του για το μέλλον των Σερρών στην εφ. *Μακεδονικά Νέα* (7-8-1926): «*Η κατάστασις των προσφύγων είναι από πάσης απόψεως αρίστη, ουδεμία διάκρισις υπάρχει μεταξύ γηγενών και προσφύγων. Υποδέτω ότι εντός ολιγίστου χρόνου η αφομοίωσις θα συντελεσθή πλήρως και δεν θα ακούεται πλέον η λέξις πρόσφυγος.* Ο τοπικός υπός της εποχής βρίθει ειδήσεων, που έχουν να κάνουν με διαμαρτυρίες για καθυστερήσεις των έργων και παρατηρούμενες ελλείψεις (κυρίως φωτισμού, υδροδότησης, οδοποιίας) και διενέξεις μεταξύ των κατοίκων σχετικά με την διανομή των οικημάτων.⁴⁹ Γράφει η εφημερίδα «*Η Πρόοδος*» για το συνοικισμό Μπαΐρ-Μαχαλά: «*Ο ανεγειρόμενος συνοικισμός του Μπαΐρ-Μαχαλά υπό του οικοδομικού συνεταιρισμού της «Λαϊκής Στέγης», έχει ανάγκη οικοδομικών ευκολιών δια να προχωρήσουν αι εργασίαι, όσον ο καιρός βοηθάει δια να μη ο επερχόμενος χειμώνας ανακόψη αυτάς και ο συνοικισμός μείνει χωρίς καμίαν θετική οικοδομικήν πρόοδον. Έκαπον εξήκοντα δύο μέλη του συνεταιρισμού τούτου βιάζονται να ίδουν ανοικοδομύμενα τα σπιτάκια εντός των οποίων θα στεγασθούν. Η τοποδεσία του ανεγειρομένου συνοικισμού είναι πράγματι εξαίρετος και από υγιεινής*

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Δημοτικά σχολεία του
μεσοπολέμου/Κιουπλιά (άνω)
και Ευαγγελίστρια (κάτω)
(συλλογή Λ. Θεοδωρίδου)

απόφεως ακόμη παρουσιάζει πολλά προτερήματα. Αρκεί να αποκτήσει φωτισμόν επαρκή, ύδρευσιν και οδοποιία ως του αρμόζει». Για δε το συνοικισμό «Νέα Κιουπλιά» σημειώνει η ίδια εφημερίδα: «Τα ύδατα λιμνάζουν προς το δυτικόν μέρος του συνοικισμού και εκτός που αποτελούν μολυσματικάς εστίας κατά το δέρος και τον χειμώνα δημιουργούνται λίμναι και τέλματα και εμποδίζουν την κυκλοφορίαν. Πρέπει να αποστραγγισθή εκείνο το μέρος δια το καλόν της Δημόσιας υγείας και τον ευπρεπισμόν του συνοικισμού, όστις ομολογουμένως συν τω χρόνω μεταβάλλεται εις ένα από τους καλλιέργους συνοικισμούς της πόλεως. Το κατασκευαζόμενον κατέναντι γυμναστήριον προσδίδει εις τον συνοικισμόν Ν. Κιουπλιών περισσοτέραν αξίαν».

Τις επί μέρους εργολαβίες για την ανέγερση των προσφυγικών κατοικιών ανέθετε η Υπηρεσία Διαχείρισης Αστικών Προσφυγικών Συνοικισμών (Α.Δ.Α.Π.Σ) του Υπουργείου Πρόνοιας σε εργολάβους. Ενεπλάκησαν διάφορες τεχνικές εταιρείες, όπως η εταιρεία «Γενικών Επιχειρήσεων» του Δάνου Πόλαι και Σία, που ανέλαβε την ανέγερση ενός από τα δημοτικά σχολεία, του Αγροτικού Οικοτροφείου Αρρένων και 25 διπλοκατοικιών.⁵⁰ Όμως ο κατεξοχήν κατασκευαστής των προσφυγικών οικισμών ήταν ο Αλέξανδρος Μ. Καλκάνης,⁵¹ που εκτέλεσε στην περιοχή Σερρών και άλλα δημόσια έργα (δημοτικά σχολεία, τη γέφυρα του Σιρυμόνα, το δρόμο Σερρών Θεσσαλονίκης κ.ά.). Ήιαν τέτοια η επιρροή του στις Σέρρες, που η περιοχή των συνοικισμών «Αστοσηροτροφικού» και «Νέας Ιωνίας» ονομάστηκαν αυθόρυμη από τότε μέχρι και σήμερα περιοχή «Καλκάνη». Πολλές οι ειδήσεις στο τοπικό τύπο για το συνοικισμό «Καλκάνη»: «Επιτροπή προσφύγων αστέγων διεμαρτυρήθη διότι αρκετά οικήματα του Συνοικισμού Καλκάνη τα προοριζόμενα δια τους πρόσφυγας, διετέθησαν δια τας οικογενείας των υπαλλήλων του κ. Καλκάνη» Σε άλλο σχόλιο επισημαίνεται: «Κατά το πλείστον δε ο συνοικισμός Καλκάνη κατοικείται από δημοσίους υπαλλήλους οι οποίοι ενοικιάζουν από τους ιδιοκτήτας πρόσφυγας των οικιών αυτών δωμάτια. Άλλα εκτός των υπαλλήλων και πλείστοι γηγενείς Σερραίοι διαμένουν

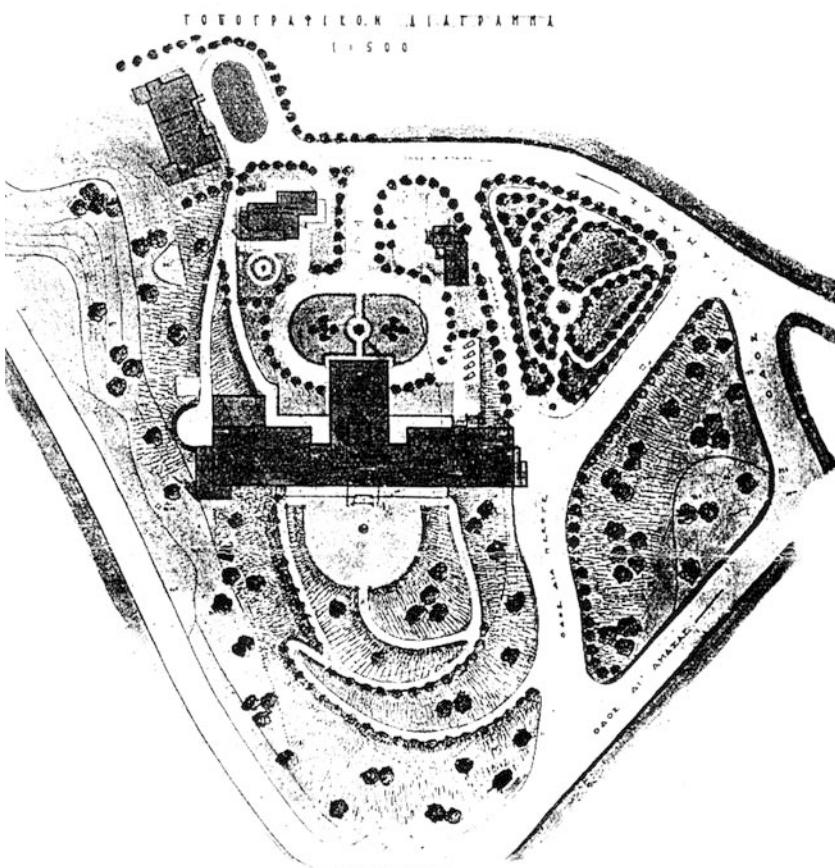
εις τον συνοικισμόν, όσης τοιουτοτρόπως ἔχει μετατραπεί εις την μεγαλυτέραν συνοικίαν των Σερρών».⁵² Όπως καταγράφουν πολλές προφορικές μαρτυρίες, το φαινόμενο αυτό, της υπενοικίασης δηλαδή τμήματος ή και ολοκλήρου του προσφυγικού σπιτιού σε υπαλλήλους του κράτους, εταιρειών ή σε στρατιωτικούς ήταν πολύ συνηθισμένος τρόπος ενίσχυσης των πενιχρών εισοδημάτων της προσφυγικής οικογένειας κατά τη δεκαετία του '30.

Ο καθημερινός αγώνας για την επιβίωση των ξεριζωμένων στη νέα τους πατρίδα δεν απαλείφει τη νοσταλγία για τις χαμένες πατρίδες και η ανάγκη να συνδέσουν το παρελθόν με το παρόν απεικονίζεται στην παρακάτω είδηση: «*Οι κάτοικοι του προσφυγικού συνοικισμού Καλκάνη παρακαλούν δ' ημών το δημοτικόν συμβούλιον όπως εις ορισμένας οδούς του τμήματος τούτου δοθούν ονομασίαι σχέσιν έχουσαι προς τον προσφυγικόν κόσμον».⁵³ Το αίτημα φαίνεται ότι εισακούσθηκε. Πράγματι ακόμη και σήμερα, οι δρόμοι στους νέους αυτούς συνοικισμούς φέρνουν ονόματα χαρακτηριστικών προσφυγικών τοπωνυμιών (π.χ. οδός Σεβαστίας, 40 Εκκλησιών, Προύσας, κ.λπ.).*

Οι προσφυγικοί συνοικισμοί, αν και χωροδειγμηκαν περιφερειακά της ήδη δομημένης έκτασης, δεν αποδυνάμωσαν, αλλά αντίθετα επιτάχυναν την υλοποίηση του εγκεκριμένου σχεδίου. Η οργανωμένη δόμηση με τις εν σειρά ομοιόμορφες κατοικίες δημιούργησε μια εντελώς νέα εικονογραφία για την πόλη των Σερρών, σε συνδυασμό μάλιστα με την ανέγερση πολυτελών κατοικιών στην πυρίκαυστο συνέβαλε στο να φημίζονται οι Σέρρες κατά το μεσοπόλεμο για την καλή τους «ρυμοτομία» σε σχέση με τις άλλες βορειοελλαδικές πόλεις, που για μεγάλο χρονικό διάστημα διατηρούσαν τον πολυδαίδαλο οδωμανικό ιστό τους.

Αποχώς την ίδια εποχή, αρχίζουν και οι πρώτες προσπάθειες τροποποίησης του εγκεκριμένου σχεδίου. Μια χαρακτηριστική περίπτωση είναι οι περιπέτειες του λόφου «μηχανικού», του εξάρματος δηλαδή στα Β.Δ. της πόλης, το οποίο διέσχιζε η βυζαντινή οχύρωση. Στο σχέδιο του 1920 η περιοχή εμφανίζόταν ως περιαστικό άλσος, η δε κορυφή του λό-

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

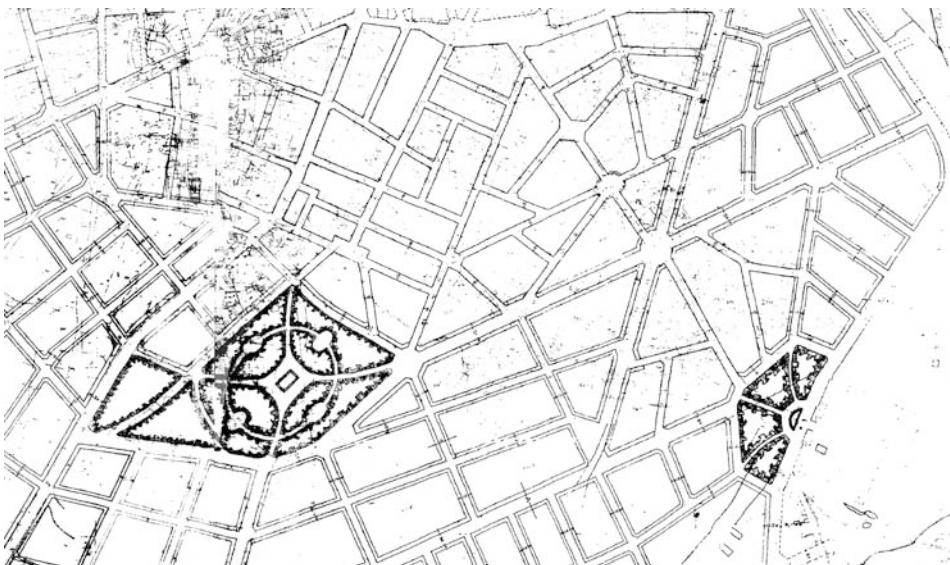
Σχέδια ανέγερσης στρατιωτικού νοσοκομείου στο λόφο Μηχανικού (Τεχνικά Χρονικά, 1933)

φου (υπό μορφή πλατώματος) προβλεπόταν να μείνει χωρίς βλάστηση, ώστε να αναδειχθούν οι αρχαιότητες. Παρόλα αυτά στην ίδια θέση προτάθηκε να κατασκευασθεί το 1933 ένα μεγάλο στρατιωτικό νοσοκομείο με ταυτόχρονη ανάπλαση της ευρύτερης περιοχής και μετατροπή δύο γειτονικών πολυγώνων σε χώρο πρασίνου.⁵⁴ Αν και η συγκεκριμένη πρόταση δεν υλοποιήθηκε η περιοχή δεν διατήρησε την αρχική της χρήση.

Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Μπροστά στο οξύ στεγαστικό πρόβλημα ο Δήμος Σερρών επέτρεψε την ανέγερση κατοικιών και προχώρησε λίγο αργότερα σε οικοπεδικές εκποιήσεις, τροποποιώντας ουσιαστικά τις αρχικές χρήσεις γης. Τα επόμενα χρόνια η περιοχή ρυμυτομήθηκε, εντάχθηκε στο σχέδιο πόλεως (Β.Δ. 24-9-1958/ ΦΕΚ 153 ίχ. Α' 7-10-1958) και με αλλεπάλληλες τροποποιήσεις του σχεδίου είναι σήμερα μια ακόμη πυκνοκατοικημένη περιοχή της πόλης.

Ημιτελές παρέμεινε μέχρι σήμερα και το μεγάλο αστικό πάρκο του εγκεκριμένου σχεδίου του 1925. Ο σχεδιασμός του κεντρικού πάρκου καθώς και μιας μικρότερης ημικυκλικής νησίδας πρασίνου απέναντι από το σημερινό στρατόπεδο Παπαλουκά παραπέμπει στο σχεδιασμό της πυρικαύστου. Θα μπορούσε δε να αποδοθεί στον ίδιο αρχιέκτονα: τον ακόμη άγνωστο σε μας N. Τσακίρη, που έβαλε τη σφραγίδα του στη μεσοπολεμική εικόνα των Σερρών.

Απόσπασμα από το χάρτη του 1925 όπου φαίνεται το μεγάλο κεντρικό πάρκο. Δεξιά ημικυκλική νησίδα πρασίνου (απέναντι από το σημερινό στρατόπεδο Παπαλουκά) που δεν υλοποιήθηκε.

6. Αντί επιλόγου

Συνοψίζοντας ότι η κυρίαρχη εικόνα της πόλης των Σερρών κατά το μεσοπόλεμο ήταν η αντίθεση ανάμεσα στην πολυποίκιλη ιδιωτική ανοικοδόμηση της πυρικαύστου και στην ομοιόμορφη κρατική δόμηση στους προσφυγικούς συνοικισμούς στο νότο. Ανάμεσα στον κλασικισμό του μεγάρου της Εθνικής Τράπεζας και το μοντερνισμό του δημοτικού σχολείου της Ευαγγελίστριας. Ανάμεσα στον εκλεπισμένο στυλ της οικίας του καπνεμπόρου Ιω. Σχοινά και την απέριτη προσφυγική τειρακοτικία της Νέας Ιωνίας.

Η ανοικοδόμηση των Σερρών κατά την περίοδο του μεσοπολέμου υπήρξε ένα σημαντικό επίτευγμα, δυστυχώς χωρίς την ανάλογη συνέχεια. Μετά από το 1964, το κεντρικό τμήμα της πόλης δομείται υπερβολικά λόγω αύξησης του ύψους των οικοδομών και του συντελεστή δόμησης. Γύρω στα 1980 στο νότιο τμήμα, στην περιοχή των «λαχανόκηπων» παρατηρείται μεγάλη ανοικοδόμηση με νέες πολυώροφες οικοδομές κατοικίας. Ρύθμιση για τις χρήσεις γης δεν υπήρξε μέχρι την έγκριση του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου το 1991. Έτσι με την αύξηση της πυκνότητας και την κυκλοφοριακή επιβάρυνση τα τελευταία χρόνια, το πρώην πλεονέκτημα της ομαλής γεωμετρικής ρυμοτόμησης και της χαμηλής δόμησης με προκήπια, το χαρακτηριστικό γνώρισμα που προσέδιδε στην πόλη χάρη και ομορφιά έχει πλέον εξαφανισθεί. Όπως εξαφανίστηκαν και οι προσφυγικοί συνοικισμοί ανοικοδομούμενοι εξ ολοκλήρου τη τελευταία δεκαετία κάθε ιδιαιτερότητα.

Όμως δα λέγαμε, ότι αυτήν ακριβώς την εποχή, της ξέφρενης μεσοπολεμικής ανοικοδόμησης, αποκτά η πόλη και το πλέον απροσδιόριστο σημάδι της, αυτό που την κάνει αγαπημένη στους κατοίκους της, πανόμοια αλλά και αλλιώτικη απ' όλες τις άλλες, αγκυρωμένη στο παρελθόν -της περιορισμένης ανάπτυξης- αλλά και στο αβέβαιο μέλλον -της τοπεδωτικής εμπορευματοποίησης- πόλη φτιαγμένη με αντιφατικές αρχιτεκτονικές επιλογές, πόλη πάντως με υπαρκτή την αστικότητά της.

Σημειώσεις

1. Διον. Κόκκινος, *Αι Βουλγαρικαί δημιωδίαι και η καταστροφή των Σερρών*, Πολεμική Βιβλιοθήκη Φέξη, Εν Αθήναις 1914, 93-96. Ο Κόκκινος σχολίασε και την επίπλωση του Διοικητηρίου: «Ο τουρκικός πλούτος είχεν αφήσει επίπλωσιν παραπετασμάτων, καναπέδων, ταπήτων, πολυτελών ειδών γραφείου. Όλα ντυμένα στο βελούδο και το μετάξ». Το πεօμένο και σκουφιασμένο σήμα του Διοικητηρίου της πρώην κραταιάς αυτοκρατορίας, μας περιγράφει εύστοχα και πάλι ο Κόκκινος: «και εις ένα σκοτεινόν διαμέρισμα κατάκειται ως πτώμα μία πελώρια ημισέληνος επί κοντού βραχυλαίμου, το σήμα του Διοικητηρίου, ακίνητος από το βάρος σκουφιασμένη πλέον, υπερηφάνεια παλαιά αιώνων, επί της οποίας κανένα ποδάρι δεν επάτησεν έως τότε παρά μόνον του πελαργού πού ισορροπείτο εκεί ασφαλώς, βραδύς, ακινητών και υψηλής όπως ο Τούρκος».
2. Π. Τσολάκης, *Οδωμανικά διοικητήρια στον ελλαδικό χώρο, 1850-1912*, Θεοσαλονίκη 2008.
3. Τα αιτήματα ήταν: α) να δοθεί για την ανοικοδόμηση της πόλης, δάνειο 12-15 δραχμών στους Σερραίους που θα εξοφλήθει χρεολυτικά σε είκοσι χρόνια. β) να αναλάβει η κυβέρνηση την πληρωμή των χρεολυτικών δόσεων για κάποια χρόνια. γ) να μην αποζημιώνονται οι παρδοίτοι, αλλά όσοι έχουν οικόπεδα να αποζημιώνονται αμοιβαία δια τημάτιος τόπου προς οικοδομή και δ) να αποσταλεί συνεργείο μηχανικών στην πόλη για τη σύνταξη του κτηματολογίου.
4. Βλ. εφ. *Μακεδονία*, 8-1-1914. Ο Δημητρακόπουλος, απόφοιτος του ΕΜΠ το 1909 ασχολήθηκε με πολεοδομικά θέματα και στη μετέπειτα καριέρα του. Υπήρξε μέλος της διοίκησης του ΤΕΕ και συγγραφέας το βιβλίου «Σχέδια Πόλεως. Πολεοδομία εν Ελλάδι», Τεχνική Επετηρίς της Ελλάδος, τόμ. Α', τχ. ΙΙ, ΤΕΕ Αθήνα, 1937.
5. Ήταν απόφοιτος του Πολυτεχνείου της Καρολούπης (1900). Στις Σέρρες εργάστηκε μέχρι τον Ιούλιο του 1917 οπότε μεταφέρθηκε αιχμάλωτος στη Βουλγαρία, ειπέστρεψε το 1919 και τοποθετήθηκε αρχικά στο γραφείο Νομομηχανικού Θεοσαλονίκης και στη συνέχεια στην Έδεσσα, Κοζάνη και Καστοριά. Οι πληροφορίες από τιδίογραφο βιογραφικό του σημείωμα στο μητρώο ΤΕΕ, φάκ. Κ. Κούντουρας (1874-1948).
6. Η πληροφορία από τον *Πανελλήνιο Οδηγό 1915*, σ. 1664. Για την οικογένεια Κουρουσόπουλου, τα μέλη της οποίας διέπρεψαν στο δικαστικό σώμα και το στρατό, βλ. Ελπ. Κ. Βόγλη, *Έργα και Ήμέραι Ελληνικών Οικογενειών 1750-1940*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 2005, 183.
7. Τα σχέδια δημοσιεύτηκαν στο Γ. Καφτανζής, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα: Αφιέρωμα*, Θεοσαλονίκη: Ορφέας Σερρών, 1985. Την παρουσία του Δεσφίμερ καταγράφει ο *Πανελλήνιος Οδηγός 1915*, 1664. Ο Δεσφίμερ βρισκόταν στην πόλη κατά τον εμπρησμό γιατί αναφέρεται το όνομά του μεταξύ αυτών που ενόρκωσαν τα θέση των αυτόπιες μάρτυρες στον υποπρόξενο της Αγγλίας στις 26-11-1913 (αρχείο ΓΔΜ).
8. Για τη λειτουργία της Τράπεζας της Ανατολής στην πόλη των Σερρών βλ. Γ. Ν. Αψηλίδης, «Το πρακτορείο της Τράπεζας της Ανατολής στις Σέρρες: Μια Ελληνική Τράπεζα των τελευταίων χρόνων της Τουρκοκρατίας», περ. *ΣΠΡΙΣ*, 5 (1996) 33-75.
9. Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας, ΜΙΕΤ, σειρά XXV. Έργα, φάκ. 120, Υποσειρά Ε', ανοικοδόμηση Οδοποιία, φάκ. 4 (549) έγγραφο από το Παρίσι οιναφερόμενο στην ανοικοδόμηση των Σερρών (9 Μαρτίου 1914).
10. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος κατά την επίσκεψή του κατέλυσε στο σπίτι του Δημητρίου Γκίνη και την επομένη παρακάθισε σε γεύμα που παρέθεσε προς την ομήρη του ο Δήμος. Το από επτά σημεία αποτελούμενο υπόμνημα των Σερρών περιλάμβανε μεταξύ των άλλων και το αίτημα να επισπευσθεί η ανοικοδόμηση, να βελτιωθούν οι τηλεγραφικές υπηρεσίες και να παραταθεί το δικαιοστάσιο.

11. Βλ. εφ. *ΤΟ ΦΩΣ*, 16 Νοεμβρίου 1914, αρ. φ. 255. Αναδημοσιεύτηκε στο Β. Τζανακάρης, *Σέρρες πορεία μέσα στο χρόνο*, Σέρρες 1984, 94.
12. Ο Δημήτριος Διαμαντίδης (1871-1926), πολιτικός μηχανικός, απόφοιτος ΕΜΠ (1891), υπουργός Συγκοινωνίας του Βενιζέλου με τη φήμη της ιδιοφυΐας «περί τα τεχνικά», ήταν πασίγνωστος στην εποχή του, αφότου εκτέλεσε υποδειγματικά το έργο εκβάθυνσης της Σταλίδας (1896-98). Ο Διαμαντίδης υπήρξε από τους ιδρυτές του Ψυχικού και μέλος του διοικητικού συμβουλίου της οικοδομικής εταιρείας «Κέκρωψ». Βλ. *Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικό Βορδούνη*, τ. 4ος, Αθήνα 1961, 333-394.
13. Αμπαζή Ε., «Η χαμένη Κεραμοποιία Πολυμέρη. Μέσα από την Ιστορία των Σερρών», περ. *Γιατί*, τεύχ. 318 (Δεκέμβριος 2001) 50-62.
14. Το περιέγραψε η Μ. Χατζηκαλού το 1909: «Από του σταδιού απέχοντος της πόλεως ημίσειαν ώραν υπάρχει αμαξωπή οδός, ευθεία, ομαλή, καλώς περιποιημένη, εκατέρωθεν δε της οδού υπάρχουν ωραίαι δενδροστοιχεία. Άμα τη εισόδω εις την πόλιν, αριστερά παραπρέπειται το Διοικητήριον, κτίριον νεόδμητον και μεγαλοπρεπέστατον με αρκετά ευρύ προαύλιον και ωραίον κήπον δεξιά δε της οδού είναι αι νεόδμηται φυλακαί της πόλεως καλώς περιποιημέναι και το ταχυδρομείον αμφότερα κτίρια νεόδμητα και μεγαλοπρεπή». Βλ. Μ. Χατζηκαλού, *Εντυπώσεις εκ της Ιεράς Μακεδονίας και Θράκης*, Αθήνα 1909, 34.
15. Εφ. *Ελεύθερος Πολίτης* 18/9/1927. Βλ. Β. Τζανακάρης, 1991, δ.π., 299.
16. Εμμ. Αλβανούδης, «Το υποκατάστημα της ΕΤΕ Σερρών», *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο (ΠΗ)*, 14 (1988) 125-136.
17. Β. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ιστορία της πόλης των Σερρών*, τ. Β', 1995, 105.
18. Συρ. Τοιάρα, *Τοπία της εθνικής μνήμης. Ιστορίες της Μακεδονίας γραμμένες σε μάρμαρο*, Αθήνα 2004. Το μνημείο καταστράφηκε εν μέρει από τα βουλγαρικά στρατεύματα κατοχής και αναστηλώθηκε το 1971. Σταδιακά ο συμβολισμός αιτόντος και η χάραξη της περιφερειακής οδού το απομόνωσε από την υπόλοιπη πόλη. Έχει σήμερα μικρή επισκεψιμότητα.
19. Η πρώτη κλήρωση των οικοπέδων έγινε στις 4/11/1921. Οι δημοπρασίες των οικοπέδων του Δήμου διήρκεσαν τουλάχιστον μέχρι τα τέλη του 1930. Όπως αναφέρει η εφ. *Πρόσδοσης*, φ. 67/ 28 Σεπτεμβρίου 1930: «Ο δήμος δια να αντιμετωπίσῃ διαφόρους οικονομικάς του ανάγκας εξεποίσης και προτίθεται να εκποιήσει όλα τα οικόπεδα της κτηματικής ομάδας. Η μεγάλη όμως αυτή περιουσία ανήκει εις πιωχούς Σερραίους, οι οποίοι ζητούν τόσον από τον Δήμαρχον κ. Τικόπουλον, δύον και από τον κ. Νομάρχην να διασφαλίσουν αυτήν δια να αποζημιωθούν εκείνοι των οποίων τα οικόπεδα έχουν περικοπεῖ. Επιβάλλεται λοιπόν να μην κατακυρωθούν αι εν απουσίᾳ του κ. Τικόπουλου διεξαχθείσαι δημοπρασίαί».
20. Λ. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Το χρονικό της κατασκευής της Εθνικής Τράπεζας στην πλατεία Ελευθερίας Σερρών», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την Οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη Σύγχρονη εποχή* (Σέρρες 6-9 Απριλίου 2006), υπό έκδοση.
21. Με τον Ν. 3323 ΦΕΚ (Α) 113 της 6-5-1925 «περί χορηγήσεως υπό της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος δανείων προς τας κτηματικάς ομάδας Σερρών».
22. Έρευνα στο αρχείο του τότε συμβολαιογράφου Κ. Τριανταφυλλόπουλου (ΤΑΚ Σερρών), εντοπίσει δέκα τέτοιες υπεργολαβίες, που αφορούσαν, είτε προμήθεια πρώτων υλών, είτε απλές εργασίες, όπως κατασκευή τοιχοποιίας, κιγκλιδωμάτων ισογείου, εξωτερικά επιχρίσματα κλπ.
23. Β. Τζανακάρης, δ.π., 1995, 169.
24. Ο ναός της Αγίας Παρασκευής κάτικε το 1913 και η αξία του υπολογίστηκε σε 2500 χρυσές λίρες. Έμειναν μόνον οι τοίχοι, που παρ' ότι δεν είχαν σταπικά προβλήματα, γκρεμίστηκαν, γιατί διερχόταν πάνω από τα ερείπια τους η νέα οδός Ιωνος Δραγούμη. Το 1927 ξανακτίσθηκε ως παρεκκλήσι πλέον, με προσωπικές δαπάνες και φροντίδα του καπνεμπόρου Ιωάννη Σχοινά και με συνδρομές των απανταχού Σερραίων. Είναι μο-

- νόκλιτη βασιλική, μολυβδοσκέπαστος, εσωτερικών διαστάσεων 14.60X5.20 με μικρό τρουύλο και δύο κωδωνο-στάσια. Δυτικά του Ναού κτίσθηκε το 1939 συνεχόμενη μεγάλη αίθουσα διαλέξεων.
25. Τάσος Α. Καραναστάσης, «Σημειώσεις για την ιστορία του ναού της Αγίας Παρασκευής στις Σέρρες», *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, 1 (1992) 152-171.
 26. Χριστ. Μελλίδης, *Ta νεοκλασικά των Σερρών*, εκδ. Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών, Σέρρες 1991.
 27. Β. Τζανακάρης, ό.π., 1995, 173.
 28. Χρ. Χρηστίδης, Το Γηροκομείον Σερρών, εφ. *Ελεύθερη Φωνή*, φ. 46/ 11-3-1958. Τον όροφο προσέθεσε πολύ αργότερα ο μηχανικός Νίκος Νικολάου.
 29. Στην γωνία της τότε οδό Λημοκρατίας και Αγίου Αντωνίου. Σήμερα Κέντρο Εργαζομένου Κοριτσιού.
 30. Ο Λαδίσιλας Ράϊζερ καταχωρείται στον ηλεφωνικό κατάλογο Σερρών του 1936. Εμφανίζεται να κατοικεί στο συνοικισμό Άγιον Αναργύρων και διατηρεί τεχνικό γραφείο (Ράϊζερ & Στεργίου) στην οδό Κουνιουριώτη. Βλ. Χ. Βουρουτζίδης, *To χρονικό των πηλεπικονωνιών στις Σέρρες*, 2005 Ο Ράϊζερ ανέλαβε εργοδαβικά την ανοικοδόμηση καποιών και στον συνοικισμό Μπαΐρ Μαχαλά. Το 1961 καταχωρείται στο Βιογραφικό Λεξικό Ελλήνων Τεχνικών (διεύθυνση Μηδύμηνς 40α, Αθήνα).
 31. Περικλής Σταυρίδης του Σταύρου (1893-), πολιτικός μηχανικός του ΕΜΠ (1918) εργάστηκε το διάστημα 1918-1921 ως προϊστάμενος συνεργείου τοπογραφήσεως και κτηματογραφήσεως Θεσσαλονίκης και το 1921-1923 ως μηχανικός στο Γραφείο Νομομηχανικού Σερρών. Ως ιδιώτης μηχανικός ασχολήθηκε το διάστημα 1923-1928 με μελέτες και επιβλέψεις κοινοτικών έργων στο νομό Σερρών (ιδίως υδρεύσεων) και με οικοδομικές εργασίες στην περιοχή της πυρικάστου. Υπρέπεσε το διάστημα 1928-1930 ως αρχιμηχανικός του Δήμου Σερρών. Από το 1930 μέχρι το 1932 Προϊστάμενος της Μηχανικής Υπηρεσίας Κοινοτήτων Νομού Σερρών (πηγή: ιδιόγραφο σημείωμα του Περικλή Σταυρίδη με ημερομηνία 5-7-1932 κατατεθεμένο στο Μητρώο ΤΕΕ).
 32. Καταγράφεται με έδρα της Σέρρες στο Ν. Γ. Ιγγλέσης, *Οδηγός της Ελλάδος*, 1925-1926. Πρόκειται για τον αρχιεκτόνα Κώστα Χαρ. Κωνοτανινίδη (1907 Θεσσαλονίκη -), που οπούδασε στη Γαλλία, από όπου έλαβε το δίπλωμα του το 1928. Στο *Βιογραφικό Λεξικό των Ελλήνων Τεχνικών* (1961) αναφέρεται ότι το διάστημα 1930-36 εργάστηκε στο ίματα μελετών της Foundation Company of New York, που είχε αναλάβει τα έργα εξυγίανσης της πεδιάδας της Θεσσαλονίκης. Πιθανότατα με αυτήν την ιδιότητα συνεργάστηκε και με την Monks and Ulen που τη ίδια εποχή δραστηριοποιείται στις Σέρρες.
 33. Οι εμπειρικοί Μαρτίνοβις και Σαβίνωφ έκπισαν την κατοικία Νικολαΐδη στην οδό Βασ. Βασιλείου.
 34. Η εταιρεία TEKTON ανέλαβε την προσδήκη ορόφου στο κτίριο του Αγροτικού Οικοτροφείου (αρχικά οδωμανικό νοσοκομείο Λοιμωδών). Βλ. εφ. *H Πρόσδος*, φ. 135, Δεκέμβριος 1931. Διαφήμιση της εταιρείας Κιουτσούκη βλ. στο N. Σφενδόνης, *Μακεδονικόν Ήμερολόγιον*, 1928.
 35. Πέτρου Θ. Πέννα, *Ταξίδι στα περασμένα. Σέρρες: η όμορφη πολιτεία της ανατολικής Μακεδονίας (σαν ιστορία και σαν παραμύθι)* στην «Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια των Νέων» Χάρη Πάτη ίμος «Ελλάς»- B', Αθήνα 1965, 308-321.
 36. Το Εσκί Τζαμί πέρασε ως ανταλλάξμην περιουσία στην Εθνική Τράπεζα, που το νοίκιαζε άλλοτε για κέντρο διασκέδασης, άλλοτε για καφενείο, άλλοτε για αποθήκη πυρομαχικών και άλλοτε για κινηματογράφο. Στις 17 Ιανουαρίου 1935 με μακροσκελή επιστολή του σε σερραϊκή εφημερίδα ο καθηγητής του πανεπιστήμου Θεσσαλονίκης Ιωάννης Παπαδόπουλος, μεταξύ των άλλων διαμαρτύρεται για το χάλι που παρουσιάζουν μερικά σερραϊκά μνημεία και φυσικά «το κεντρικό εν Σέρραις τέμενος Εσκή Τζαμί..». Για να καταλήξει ότι «η σημερινή του κατάστασης είναι οικιρά χρησιμεύει νυν ως παλαιοπωλείον, πλὴν τούτο είναι το ελάχιστον. Επὶ των δόλων του εφύτωσαν δένδρα τεράστια των οποίων αἱ ριζαὶ υποβοηθουσιν την διείσδυσιν των υδάτων της βροχῆς καὶ δεν υπάρχει αμφιβολία ὅτι η κατάπτωσις του λαμπρού τούτου κτιρίου δεν θα βραδύνει. Το 1926 εφιλοπόνητα σχέδιον διασκευής του εξωτερικού του δόλου το οποίον εφαρμοζόμενον θα κατασήη το τέμε-

- νος τούτο περίλαμψην κόσμημα των Σερρών». Βλ. Β. Τζανακάρης, *Όταν η δημοκρατία πνιγόταν στα παγωμένα νερά του Σιρυμόνα*, έκδοση περιοδικού *Γιατί*, 1999, 14.
37. Ανακηρύχθηκε διατηρητέο μνημείο με Β.Δ. στις 19-1-1938, ΦΕΚ 18/20-1-1938.
 38. Κηρύχθηκε διατηρητέο με το Β.Δ. 3-11-1936, ΦΕΚ 492/7-11-1936.
 39. ΦΕΚ 72 τ. Α, 21 Απριλίου 1924. Βλ. περ. *Γιατί*, 4-8.
 40. Συρ. Τοιάρα, ό.π., 2004, 74. Κατά την Τοιάρα η προτομή του Εμμανουήλ Παπά πρέπει να θεωρηθεί έργο του Βάσου Φαληρέα. Η πληροφορία επιβεβαιώνεται από δημοσίευμα της εφ. *Μακεδονικά Νέα* (29/6/1930). Η προτομή φυλάσσεται σήμερα στη 10η Μεραρχία Σερρών.
 41. Β. Τζανακάρης, Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών, τ. Α', 1991, 60. Για τις γιορτές της εκατονταετηρίδας βλ. Δώρα Μαρκάτου, *Τα κατάλουπα του Ιωάννη Δαμβέρη (1887-1937): Εισαγωγή-Ευρεύμα: Ι. Αρχείο της Εταιρείας της υπέρ των Πατρίων Αμύνης ΙΙ. Αρχείο Πανελλήνιων Εράνων κατά τους Βαλκανικούς πολέμους ΙΙΙ. Αρχείο Κεντρικής Επιτροπής 100ετηρίδος της Εθνικής Παλιγγενεσίας*. Βιβλιοθήκη Γενικών Αρχείων του Κράτους, αρ.30, Αθήνα 1996, φάκ. 60, υποφάκ. 2 (σ. 100), φάκ. 74, υποφάκ. 14 (σ. 108).
 42. Κτίστηκε κατά το πρώτο μισό του 14ου αιώνα (εποχή Παλαιολόγων). Ο αρχιτεκτονικός τύπος του μνημείου είναι τρίκοντας μονόκλιτος με τρούλο. Αναστηλώθηκε το 1937 με την πρωτοβουλία τριών Σερραίων κυριών από τον λαϊκό μάστορα Λάζαρο Φωτιάδη (η αναστήλωση ολοκληρώθηκε το 1948) υπό την εποπεία του καθηγητή Αναστάσιου Ξυγόπουλου. Βλ. Ευάγγελος Ασπώτης, «Το ιστορικό της ανέγερσης του επί της Ακροπόλεως των Σερρών βυζαντινού ναού του Αγίου Νικολάου», *Σερραϊκά Χρονικά*, 9 (1982) 129-146, Αθήναι. Επίσης Κυριάκος Παπακυράκου, «Ο Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου στην Ακρόπολη Σερρών», περ. *Αγιος Νικήτας*, έτος Ε' (1994), 278-281.
 43. Ως μελετητής των αστικών προσφυγικών συνοικισμών Σερρών (526 κατοικίες) αναφέρεται κάποιος Καραντζάς (1927). Το ίδιο χρόνο μελετητής ονομαζόμενος Καρατζάς (πιθανόν το ίδιο πρόσωπο) εμφανίζεται να μελετά στη Βέροια 215 προσφυγικές κατοικίες. Βλ. Ανθ. Καραμούζη, «Καταγραφή και χαρτογράφηση των προσφυγικών οικισμών στον Ελληνικό χώρο από το 1821 έως σήμερα», πρακτικά συμποσίου, *Ο ξεριζωμός και η άλλη παιρίδα. Οι προσφυγούπολεις στην Ελλάδα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, Αθήνα 1998, πίν. 3, 38-39.
 44. Ευχαριστώ το προσωπικό των Γ.Α.Κ - Αρχεία Νομού Σερρών για την υπόδειξη και παραχώρηση αντιγράφων των συμβολαίων αρ. 1837/4-1-1929 και αρ. 3364/2-11-1929 του συμβολαιογράφου Σερρών Κ. Κατσάνου και τη σχετική μ' αυτά αλληλογραφία.
 45. Ο Ν. 3875/1927 «περί συστάσεως οικοδομικών συνεταιρισμών αισών προσφύγων» προέβλεπε ότι οι συνεταιρισμοί μπορούν να συστήνονται και να κτίζουν κατοικίες μέχρι 4 δωματίων, με ολική επιφάνεια κατ' ανώτατο όριο 70 τ.μ. και με περιορισμό αξίας μέχρι 100 κιλ. δραχμές. Στις κατοικίες αυτές παρέχονταν απαλλαγή φόρου οικοδομών και υπεριτμήματος και τελωνειακή ατέλεια στα υλικά, καθώς και εγγύηση του κράτους για ενυπόθηκα δάνεια. Μέχρι το 1933 συστήμηκαν σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας 320 αστικοί συνεταιρισμοί με 10.500 μέλη. Βλ. Ανθ. Καραμούζη, ό.π., 1998, πίν. 4, 41.
 46. Ο Συνεταιρισμός είχε μόλις αγοράσει την έκταση από την Εθνική Τράπεζα (με το 1837/4-1-1929 πωλημήριο συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Σερρών Κ. Κατσάνου). Η έκταση αποτελούνταν από δύο γήπεδα με αρ. 3312 (36.090 τ.μ.) και αρ. 3691 (44.650 τ.μ.) αποτελούσε εν μέρει βακουσική έκταση και πουλήθηκε με απευθείας εκποίηση αντί τιμήματος 807.400 δρχ. Αποπληρώθηκε με ομολογίες ανταλλαξίμου δανείου 8% του 1926 (440.000 δρχ.), 400 δρχ. μετρητά που κατέβαλε ο ίδιος ο Κρέων Φλωρίδης και 367.000 συμποσούμενες με τους τόκους σε 496.884 δρχ., που καταβλήθηκαν από τους δικαιούχους εντός έξι ετών (οι 248.000 δρχ. πάλι με ομολογίες του δανείου και το ποσόν των 248.884 δρχ. σε 12 τοκοχρεωλυτικές δόσεις σε μετρητά). Η έκταση μεταβιβάστηκε με την αρ. 48956/1930 συμβολαιογραφική πράξη του συμβολαιογράφου Αθηνών Κ. Ιωάννου στο Ελληνικό Δημόσιο και δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 403, τ. Α' /29-12-1930.

47. Βλ. Γ.Α.Κ Σερρών, φάκ. Μπαΐρ-Μαχαλά.
48. Μ-Ε. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, "Το μοντέρνο κίνημα στα σχολικά κύρια των Σερρών του Μεσοπολέμου", *Σερραϊκά Ανάλεκτα, Επετηρίδα του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Σερρών*, 3 (2002) 117-137.
49. Ερευνήθηκε το αρχείο της εφημ. *H Πρόσδος Σερρών* (1929-1931).
50. Βλ. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, φάκ. Ανωνύμου Εταιρείας Δάνου Πόλαι και Σία.
51. Ο Αλέξανδρος Καλκάνης ήταν διπλωματούχος του Royal Scuola d'Ingegneria di Torino (1902). Εργάστηκε το διάστημα 1903-1908 σε τοπογραφικές εργασίες στη Θεσσαλία και στη ουνέχεια (1908-1914) ως μηχανικός γραμμής και έργων οιδηροδρόμων Βορειοδυτικής Ελλάδος. Το διάστημα 1914-1918 εργάστηκε ως ελεύθερος επαγγελματίας /εργολήπης (Ιωάννινα, Θεσσαλονίκη) και ως διευθυντής εκμεταλλεύσεως οιδηροδρόμων Βορειοδυτικής Ελλάδος (1918-1923). Από 1923 διευθυντής γραφείου (Αθήναι, Θεσσαλονίκη, Σέρραι) της ανωνύμου τεχνικής εταιρείας «Τεχνική Δημ. Καλκάνη και Σία (Βουλής 6-Αθήνα), της οποίας υπήρξε και μέτοχος. Βλ. *Τεχνική Επετηρίδα της Ελλάδος*, έκδοση ΤΕΕ, 1934 και Ιστορικό Αρχείο της ΕΤΕ.
52. Βλ. εφ. *H Πρόσδος*, φ. 23/1-12-1929.
53. Βλ. εφ. *H Πρόσδος*, φ. 25/15-12-1929.
54. Ανδρέας Κριεζής, «Το σιρατιωτικόν νοσοκομείον Σερρών», *Τεχνικά Χρονικά*, έτος Β' / III, 1η Μαρτίου 1933, αρ. 29, 221-225.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ

Νόμος 455 περί της ανοικοδομήσεως του εμπρησθέντος τμήματος της πόλεως Σερρών (ΦΕΚ 372 Α, 11 12.1914).

Προς την Βουλήν,

Προκειμένου ν' ανοικοδομηθεί η κατά τον πόλεμον εμπρησθείσα μεγάλη έκτασις της πόλεως Σερρών, δεν ήτο επιτετραμμένον ν' αφεθή η ανακατασκευή των οικοδομών επί των παλαιών ιχνών των, των καθοριζόντων οδούς ή μάλλον στενωπούς τεθλασμένας, ακανονίστους και λαβυρινθώδεις αλλ' επεβάλλετο η λήψις μέτρων αφορώντων την ρυμοτομίαν αυτής.

Προς τούτο διετάχθη ο καταρισμός μελέτης σχεδίου ρυμοτομίας της πυρποληθείσης εκτάσεως Σερρών, ήτις εξεπονήθη παρά του νομομηχανικού Σερρών εν συνεργασίᾳ μετά του παρά τη χαρτογραφική υπηρεσία γερμανού μηχανικού κ. Kraft, ανεγράφη δε και επί του κιηματικού χάρτου της εν λόγω εκτάσεως, του συνταχθέντος υπό της χαρτογραφικής υπηρεσίας.

Διά της νέας όμως ταύτης ρυμοτομίας ουδεμία οικοδομή εκ των πυρποληθειών τοιούτων και ουδέν εκ των περιλαμβανόντων ταύτας οικόπεδων, μένει ως είχεν, παρίσταται δε ανάγκη μεταρρυθμίσεως πασών σχεδίων των ιδιοκτησιών και αναλογισμού ρυμοτομίας, άνευ των οποίων ουδεμία ανοικοδόμησις οικιών ή καταστημάτων είναι δυνατή.

Η εκτέλεσις όμως των απαιτουμένων μεταρρυθμιστικών κιλ. πράξεων, επί τη βάσει των εν ισχύι διατάξεων περί σχεδίων πόλεων (Β.Δ. 1836) τωγχάνει κατά την προκειμένην περίστασιν λίαν δυσεφάρμοστος αν μη αδύνατος ένεκα των προκυψάντων διαφόρων ζητημάτων απαλλοτριώσεων, αποζημιώσεων, ανταλλαγών κιλ.

Προς όσον ενέστι ταχείαν εξομάλυνσιν της λίαν επειγούσης υποδέσεως ταύτης ελάβομεν υπ' όψει γνώμην του γερμανού μηχανικού κ. Kraft ην συμμερίζεται πλήν της καθ' ημάς αρμοδίας υπηρεσίας και η διεύθυνσις της χαρτογραφικής υπηρεσίας και η γενική διοίκησις Μακεδονίας περί καταρτισμού γενικής εφ' άπαξ μεταρρυθμίσεως και αναλογισμού των οικοπέδων, αναλόγως προς τα εφαρμοσθέντα εν Φραγκφούρτη, εν συνδυασμώ μετά της διαθέσεως των κοινοτικών κτημάτων (περιβόλων, καταργουμένων ναών κτλ.) υπέρ της ολότητος των ιδιοκτητών οικοπέδων. Και προς τον σκοπόν τούτον συνεστήσαμεν επιτροπήν εκ του διευθυντού της χαρτογραφικής υπηρεσίας, του τμηματάρχου των σχεδίων και πόλεων και του νομικού συμβούλου του καθ' ημάς Υπουργείου ήτις επεξειργάσθη σχετικόν νομοσχέδιον περί μεταρρυθμίσεως των εν τη εμπρησθείσῃ εκτάσει της πόλεως Σερρών οικοπέδων, ανταλλαγής , αναλογισμού κτλ. αυτών.

Το νομοσχέδιον τούτο μελετηθέν και παρ' ημών , λαμβάνω την τιμήν να υποβάλω υπ'όψει της Βουλής και παρακαλέσω αυτήν όπως ευαρεστηθή και κυρώση αυτό διά της ψήφου της.

Ἐν Αθήναις τη 12 Νοεμβρίου 1914.

Ο Υπουργός της Συγκοινωνίας
βουλευτής εξ Αιτικής και Βοιωτίας

Δ. Α. ΔΙΑΜΑΝΤΙΔΗΣ

Σημείωση Επιμελητηριών: Έχουν διατηρηθεί η ορθογραφία και η σύζη του πρωτού που πλην των υπογεγραμμένων και του πολυτονικού.

ΕΙΣΗΓΗΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ

Νόμος 2517 περί ανοικοδομήσεως της πόλεως Σερρών επί νέου σχεδίου (ΦΕΚ 231 Α, 9.10.1920)

Προς την Βουλήν

Ευθύς αμέσως μετά τον εμπρησμόν της Ελληνικής συνοικίας των Σερρών εν έτει 1913, η τότε αυτοτελής υπηρεσία των Δημοσίων Έργων Μακεδονίας παρά τη ομωνύμω Γενική Διοικήσει επελήφθη της επεξεργασίας σχεδίου ρυμοτομίας της πόλεως Σερρών, χρησιμοποιήσασα ως βάσιν τοπογραφικόν τι διάγραμμα της εν λόγω πόλεως υπό κλίμακα 1:2000 καταριθμένη επί τουρκοκρατίας εν ω παρίσταντο κατά προσέγγισιν αι οδοί της πόλεως.

Επί του διαγράμματος τούτου εχαράχθη σχέδιον ρυμοτομίας εκτεινόμενον καθ' άπασαν την πόλιν, όπερ και ενεκρίθη υπό της Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας, διαταχθείσης άμα της εφαρμογής αυτού κατά μήνα Οκτώβριον του 1913.

Το σχέδιον τούτο ρυμοτομίας, δεν εκρίθη εξυπηρετούν σκοπίμως την πόλιν των Σερρών, εν πάσῃ δε περιπτώσει επί τη βάσει αυτού και των ισχουσών διατάξεων της τότε Ελληνικής Νομοθεσίας, ανοικοδόμησις της πόλεως ήτο εντελώς αδύνατος και δεδομένου ότι παρίστατο άμεσος ανάγκη διαρρυθμίσεως απασών των ιδιοκτησιών, συμφώνως προς τας απαιτήσεις του νέου τούτου σχεδίου, δι' ήν διαρρύθμισιν απητείτο η κιηματογράφησις αυτών προηγουμένως και η λήψις ειδικών νομοθετικών μέτρων.

Διά τούτο η Κυβέρνησις διέταξε την χαρτογραφικήν υπηρεσία του στρατού να επιληφθή της υποδέσεως ανοικοδομήσεως της εμπρησθείσης εκτάσεως Σερρών.

Ούτο το ζήτημα διέφυγεν έκτοτε των χειρών της υπηρεσίας των Δημοσίων Έργων και απειέλεσεν αντικείμενον ενασχολήσεως της χαρτογραφικής υπηρεσίας του στρατού, ήτις εχρησιμοποίησεν ως σύμβουλον

διά την διεξαγωγή ν της υποθέσεως ταύτης τον Γερμανό τοπογράφο κ. Κράφτ όν είχε ειδικώς μετακαλέσει η Κυβέρνησης προς οργάνωσιν της κτηματογραφικής υπηρεσίας, και είναι μεν αληθές ότι κατόπιν, δυνάμει του Νόμου 455 επειεύχθη η συνεργασία μεταξύ της ειρημένης χαριογραφικής υπηρεσίας και της υπηρεσίας των Δημοσίων Έργων, αλλά πάντως η πρώτη είχε πάντοτε την πρωτιθουλία εν τω ζητήματι τούτω.

Υπό την καθοδήγηση του κ. Κράφτ συνάχθη τότε τοπογραφικός χάρτης της εμπρησθείσης εκτάσεως Σερρών και του συνοικισμού Κατακονόζ υπό κλίμακα 1:500 επί τη βάσει μικρού τοπικού τριγωνικού δικτύου και πυκνής πολυγωνικής οδεύσεως της οριοθέτησης των κτημάτων γενομένης δι' οριοδεικτών. Ή όλη εργασία της κτηματογραφήσεως ταύτης εγένετο ανεπισήμως, εκ των υστέρων δε ο κτηματογραφικός ούτος χάρτης έλαβε το νόμιμον κύρος δυνάμει των διαιτάξεων του Νόμου 455 δι' αυτής ετάχθη και προθεσμία τις εις τους ενδιαφερομένους, όπως εν περιπτώσει αντιρρήσεως ως προς την ακριβή αναπαράστασιν των κτημάτων των εν αυτώ κατά δέσιν, μέγεθος και κυριότητα, επιευχθή φροντίδι των ιδίων η εξακρίβωσις της αληθείας και η διόρθωσις του χάρτου.

Προκειμένου περί της εργασίας ταύτης θα είχε τις να παρατηρήσει τα ακόλουθα:

Η επί του πεδίου εργασία της κτηματογραφήσεως εγένετο μεδ' απάσης ακριβείας, τηρηθέντων απάντων των κανόνων της τέχνης.

Η υψωμετρική αποτύπωσις του εδάφους δεν εγένετο μετά της επιβαλλομένης λεπτομερείας προς ακριβή αυτού αναπαράστασιν υπό κλίμακα 1:500.

Η επί χάρτου αποτύπωσις του κτηματολογίου δεν εγένετο μετά της ακριβείας εις ήν απέβλεπεν η εν τω πεδίω ακολουθηθείσα μέθοδος αποτύπωσεως των ιδιοκτησιών.

Παρελείφθη η αποτύπωσις ιδιοκτησιών τινών μη εμπρησθεισών περιλαμβανομένων εις την περιοχή της εμπρησθείσης εκτάσεως ως και η αποτύπωσις ζώνης τινός περί την εμπρησθείσαν έκτασιν, ως αν ήτο δυνατόν να μελετηθεί διά την εμπρησθείσαν μόνον έκτασιν ρυμοτομία αυτοελής και ασύδοτος προς την της λοιπής πόλεως.

Η σύνταξις του κτηματογραφικού χάρτου των Σερρών και συνοικισμού Κατακονόζ αρχαμένη κατά Ιανουάριον του έτους 1914 επεραιώθη κατ' Αύγουστον ιδίου έτους και επί τη βάσει του χάρτου τούτου εχαράχθη οχέδιον ρυμοτομίας διά την εμπρησθείσαν έκτασιν των Σερρών και του Κατακονόζ.

Η σύνταξις του σχεδίου τούτου ρυμοτομίας εστηρίχθη επί των εξής δεδομένων:

α' Επί της γνώμης του κ. Kraft όπως η λόγω της νέας ρυμοτομίας καταλαμβανομένη εκ του συνόλου των ιδιοκτησιών της εμπρησθείσης εκτάσεως επιφάνεια κατανεμήθη αναλογικώς εις άπαντας τους ιδιοκήτας, χορηγουμένου εκάστω τούτων εν τω νέω σχεδίω οικοπέδου του παλαιού του τοιούτου, εκτάσεως ίσης προς το παλαιόν μείον τω αναλογούντι εις την υπό των νέων οδών καταληφθείσαν επιφάνειαν ποσοστώ.

β' Επί της επιθυμίας της πλειονότητος των ιδιοκτητών οικοπέδων εν τη εμπρησθείσῃ εκτάσει όπως η ανοικοδόμησις αυτής βασισθή επί νέου σχεδίου το οποίον θα καθώριζεν το κέντρον της πόλεως εν αυτῇ ταύτη τη εμπρησθείσῃ ζώνη και δη παρά το κέντρον αυτής (πλησίον της παλαιάς Μητροπόλεως) και όπως το σχέδιον τούτο περιορισθή εις απλήν διαπλάτυνσιν των παλαιών οδών άνευ μεταβολής των διευθύνσεων αυτών.

Προς εφαρμογήν του ειρημένου σχεδίου εψηφίσθη ο υπ¹ αριθμ. 455 νόμος, ούτινος η θεμελιώδης βάσις είναι το υπό του κ. Kraft προταθέν σύστημα διαρρυθμίσεως των οικοπέδων και ούτινος η εφαρμογή ανετέθη δυνάμει του ιδίου νόμου εις μικτήν τεχνικήν επιτροπήν εκ των μελών της χαρτογραφικής υπηρεσίας και της υπηρεσίας των Δημοσίων Έργων.

Η εφαρμογή του νόμου 455 ήρξατο κατά τον Δεκέμβριον του 1914 και εξηκολούθησε μέχρις Αυγούστου του 1915 οπότε επιστρατευθέντων των μελών της τεχνικής επιτροπής διελύθη αύτη και παρέδωκε τα αρχεία της περιλαμβάνοντα την μέχρι της εποχής εκείνης εκτελεσθείσαν υ-

πό ταύτης εργασίαν ως και τα στοιχεία εφ' ων εστηρίζετο η τελευταία αύτη κτηματογραφικούς χάρτας, κτηματικά βιβλία κλπ. εις τον Νομάρχην Σερρών. Τα αρχεία της ειρημένης επιτροπής παρέμενον κατατεθειμένα εις την Νομαρχίαν Σερρών μέχρι της εποχής της εισβολής των Βουλγάρων εις Σέρρας υφ' ων και κατεστράφησαν ταύτα.

Γενικώς ειπείν η ανωτέρω μνημονευθείσα εργασία προς ανοικοδόμησιν της εμπρησθείσης εκτάσεως των Σερρών επί νέου σχεδίου, εκτός των ατελειών τας οποίας παρουσιάζει εις τα καθ' έκαστον στοιχεία της, και εν ταξι γενικαίς της γραμματίς εξεταζομένη δεν δύναται να θεωρηθῇ ως ανταποκρινομένη προς την σκοπιμότητα. Αντί να ληφθῇ υπ' όψιν ολόκληρος η πόλις να μελετηθῇ εν γενικότητι η μελλοντική αναγκαία διαρρύθμισίς της επί τη βάσει της παρούσης της κατασάσεως και της προβλεπομένης αναπύξεώς της, η δε ανοικοδόμησις της εμπρησθείσης αυτής εκτάσεως ν' αποτελέση στοιχείον της τοιαύτης προμελέτης και να πραγματοποιηθῇ υπό όρους ους δα επέβαλεν ο αντικειμενικός σκοπός της ανακαίνησεως της όλης πόλεως, εδεωρήθῃ ότι μόνη η εμπρησθείσα ελληνική συνοικία ηδύνατο ν' αποτελέση την πόλιν των Σερρών, ότι επεβάλλετο ν' ανοικοδομηθῇ ταύτη κατά πάσαν την έκτασίν της, και ότι ηδύνατο να πραγματοποιηθῇ η ανοικοδόμησις αυτής επί νέου σχεδίου ανεξαρτήτως του περιβάλλοντος.

Μετά την ανακατάληψιν της πόλεως των Σερρών κατά τον Ευρωπαϊκόν πόλεμον υπό της Ελλάδος, ευρέθησαν επίσημα αντίγραφα στοιχείων τινών της υπό της χαρτογραφίας του στρατού γενομένης εν έτει 1914 εργασίας, διασωθέντα εις τα αρχεία του φύλακος των μεταγραφών Σερρών.

Επί τη βάσει των στοιχείων τούτων τα οποία περιήλθον εις τας χείρας του Υπουργείου της Συγκοινωνίας απεφάσισε το υπουργείον να ανακινήσῃ το ζήτημα της ανοικοδομήσεως της εμπρησθείσης εκτάσεως Σερρών, επί τω σκοπώ επιλύσεως αυτού κατά τρόπον πρακτικώτερον και σκοπιμώτερον των κατά το παρελθόν εφαρμοσθέντων.

Προς τον σκοπόν τούτον τα ειρημένα στοιχεία συνεπληρώθησαν υπό

της υπηρεσίας των Δημοσίων Έργων και επεξετάθη υπ' αυτής η κιτματογράφησις και επί του μη εμπρησθέντος τμήματος της πόλεως ήτις και θέλει περατωθή περί το τέλος του θέρους.

Επιπροσθέτως κατηρτίσθη και πλήρης χωροσταθμικός χάρτης της πόλεως και μεγάλης περί αυτήν περιοχής όπως χρησιμεύση διά την διευδέτησιν των περιβαλλόντων την πόλιν χειμάρρων και την εξυγίανσιν των περί την πόλιν ελωδών εκτάσεων.

Το κανονικόν θα ήτο να συμπληρωθώσι προηγουμένως δι' άπασαν την πόλιν των Σερρών και την περιοχήν αυτής αι απαιτούμεναι διά την μελέτην του οριστικού σχεδίου τεχνικαί εργασίαι και κατόπιν να μελετηθή ολοκληρωτικώς το νέον αυτής σχέδιον. Το τοιούτον όμως θα απήτει χρόνον, ενώ δι' ορισμένα τμήματα της πόλεως και δη το υπό των Βουλγάρων εμπρησθέν τοιούτον όπερ από του 1913 κείται εις ερείπια το ζήτημα της ανοικοδομήσεως παρουσιάζεται για λόγους εθνικούς και οικονομικούς ως απολύτιως επείγον. Δια τους λόγους τούτους η υφ' ήμας υπηρεσία των Δημοσίων Έργων ηρκέσθη εις γενικήν προμελέτην του νέου σχεδίου της πόλεως ιδίως από συγκοινωνιακής απόψεως και απόψεως διαρρυθμίσεως των διαφόρων τμημάτων αυτής και επί τη βάσει της προμελέτης ταύτης κατήρτισε την οριστικήν μελέτην του νέου σχεδίου μόνον διά το καταστραφέν τμήμα της πόλεως και υπολείπονται ειμή μόνον τυπικά διατυπώσεις προς εφαρμογήν αυτής.

Το οριστικόν σχεδίον διά την υπόλοιπην πόλιν καταρτισθήσεται κατά συνέχεια του πρώτου μέτα την συγκέντρωσιν των απαιτουμένων στοιχείων, μη επειγούσης άλλως τε τόσον αμέσως της εφαρμογής αυτού.

Διά του παρόντος σχεδίου νόμου διακανονίζεται ο τρόπος της εφαρμογής του νέου σχεδίου της πόλεως ώστε να καταστή η επί τη βάσει τούτου ανοικοδόμησις αυτής όσον οιόν τε ταχυτέρα, λαμβάνεται δε δι' αυτού μέτρον συνασπισμού των ιδιοκτησιών εις ομάδα κτηματικήν ώστε να καταστή όσον οιόν τε δικαιοτέρα η κατανομή των εκ της εφαρμογής του υπ' όψιν σχεδίου μελλουσών να προκύψουν ζημιών και ωφελειών μεταξύ των ειρημένων ιδιοκτησιών.

Διά την τακτοποίησιν των ιδιοκτησιών ήν καθιστά αναπόφευκτον η εφαρμογή ενός τοιούτου σχεδίου, δεν εδεωρήθη σκόπιμον να εφαρμοσθή η διά του νόμου 455 θεσπισθείσα βάσις, ήτις είχε ως πρόδεσιν την ύπαρξιν των οδών του παλαιού δικτύου αυτών εν τη πόλη και ήτις είτε ούτως είτε άλλως θα ηδύνατο να γεννήσῃ παράπονα. Διά των διατάξεων του παρόντος νόμου αποβλέπομεν εις λύσιν του ζητήματος τούτου πρακτικωτέραν, ήτις ενώ θέλει εξασφαλίσει την ταχύτητα περί την εφαρμογήν της τακτοποιήσεως των ιδιοκτησιών, προστατεύει άμα και τα συμφέροντα των ιδιοκτητών, νομίζομεν δε ότι προκειμένου περί εφαρμογής νέου σχεδίου δημιουργούντος εν πόλει εν η κατά το πλείστον η αξία των οικοπέδων των οποίων μικρά κατάστασιν από απόψεως συγκοινωνίας, υγιεινής, αισθητικής και εν γένει εξυπηρετήσεως των κοινωνικών αναγκών μη επιδεχομένην οιαδήποτε σύγκρισιν προς την προγενεστέραν αδλίαν τοιαύτην ήν ολοσχερώς εξαλείφει, είναι εντελώς άσκοπος και επιζήμιος αν μη ενίστε και αδύνατος η επιζήτησις της οιονεί αιτιολογίας τακτοποιήσεως εκάστου οικοπέδου ως προς το σύνολον του σχεδίου.

Κατά τα λοιπά το νομοσχέδιο περιλαμβάνει διατάξεις διά την εις το μέλλον οικοδόμησιν της πόλεως επί τη βάσει των όρων της υγιεινής και της ασφαλείας και θεοπίζει την αρχήν του δυνατού της ευχερούς καταναγκαστικής απαλλοτριώσεως των ιδιοκτησιών, αίτινες νομίμως προ της εφαρμογής του σχεδίου της πόλεως ιδρυθείσαι δεν θα ευρεθώσι μετά την εφάρμογήν ταύτην ανταποκρινόμεναι εις τους υπό του εν λόγω σχεδίου επιβαλλομένους εις τας ιδιοκτησίας περιορισμούς και της αποζημιώσεως αυτών υπό της κιηματικής ομάδος, ήτοι της ολότητος των ωφελουμένων εκ της υπαγωγής των ως είρηται ιδιοκτησιών εις τους νέους περιορισμούς του νέου σχεδίου. Το μέτρο τούτο, λαμβανομένης υπ' όψιν της επί του παρόντος ελλείψεως των οικοδομών, δεν θα εφαρμοσθεί βεβαίως κατ' αρχάς γενικώς ειμή μόνον εις μεμονωμένα σημεία χάριν ανεώξεως των σπουδαιοτέρων οδών και πλατειών, εις το μέλλον όμως οπόταν η εμπρησθείσα έκτασις αρχίση να ανοικοδομήται η γενίκευσίς του θα καταστεί απαραίτητος.

Τοιαύται αι βάσεις του υπ' όψιν σχεδίου νόμου, όπερ λαμβάνομεν
ιην τιμήν να υποβάλωμεν υπό την ψήφον της Βουλής .

Ἐν Αθήναις τη 18 Μαΐου 1920.

Ο Υπουργός της Συγκοινωνίας
Βουλευτής εξ Αρκαδίας

Α. ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Σημείωση Επιμελητριών: Έχουν διατηρηθεί η ορθογραφία και η στίζη του πρωτού-
που πλην των υπογεγραμμένων και του πολυτονικού.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

ΕΠΙΛΟΓΗ ΑΡΘΡΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ εφ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Τα επτά άρθρα που παρατίθενται στη συνέχεια, δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Makedonía* στην διάρκεια του 1914. Εντοπίσθηκαν μετά από έρευνα της αρχιτέκτονος Θάλειας Καραφύλλη στην εν λόγω εφημερίδα, για μια περίοδο που είχε την αφετηρία της στις 29.6.1913, ημέρα της πυρπόλησης της πόλης των Σερρών, μέχρι την 2a.9.1920 και καλύπτουν θέματα σχετικά με την καταστροφή και την ανοικοδόμηση της πόλης. Τα άρθρα που συνέλεξε η Θ. Καραφύλλη υπερβαίνουν τα 80 και απετέλεσαν αντικείμενο έκθεσης με την ευκαιρία του β' διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου *Oι Σέρρες και η περιοχή τους*, το 2006 στις Σέρρες. Όπως σημείωνε η ίδια στο εισαγωγικό κείμενο της έκθεσης, το αρχείο της εφημερίδας *Makedoníaς*, όπως και πολλών άλλων εφημερίδων, φυλάσσεται στην Βιβλιοθήκη της Βουλής στην Αθήνα. Καθώς, λόγω της ευπάθειας του δημοσιογραφικού χαρτιού απαγορεύεται η φωτομηχανική αντιγραφή των σελίδων, τα κείμενα φωτογραφήθηκαν ή αντιγράφηκαν χειρόγραφα. Στην συνέχεια έγινε ηλεκτρονική επεξεργασία των φωτογραφιών και των κειμένων για τις ανάγκες της έκθεσης. Έχει διατηρηθεί η ορθογραφία και η σύζη της αρχικής δημοσίευσης, εκτός από το πολυτονικό.

MAKEΛONIA, 18-3-1914
ΑΡΘΡΑ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ
Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΙΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ
ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΓΙΝΗ

Από της συνθήκης του Βουκουρεστίου, δι'ής επεκυρώθη η Ανατολική Μακεδονία εις την Ελλάδα παρήλθε χρονικόν διάστημα πλέον του εξαμήνου και το ζήτημα της ανεγέρσεως της ελληνικής συνοικίας των Σερρών δεν ελύθη έτι.

Δεν είμαι αρμόδιος δια να κρίνω κατά πόσον πιαίσυν εις τούτο τα εργαζόμενα συνεργεία δια του καταρτισμού του κτηματολογίου ή η Κυβέρνησις μη φροντίσασα όπως δοδή εν πέρας εις την υπόθεσιν ταύτην όσον το δυνατόν ταχύτερον.

Αλλά και αν καταρτισθή το ετοιμαζόμενον κτηματολόγιον και αποφασισθή να εφαρμοσθή το Α' ή το Β' σχέδιον δια την ανοικοδόμησιν της πόλεως άλλα πάλι ζητήματα αναφύονται εις το μέσον χρήζοντα επισταμένης ερεύνης και λύσεως.

Και όλοι ερωτούν:

Πώς θα κανονισθή το ζήτημα της αποζημιώσεως των ιδιοκιητών των μικρών γηπέδων τα οποία θα καταληφθώσιν υπό των χαραχθησομένων οδών ή αι προκύψουσαι διαφοράι επί της καταπατήσεως τεμαχίων μεγάλης εκτάσεως γηπέδων δια τον αυτόν λόγον; Εις την αποζημίωσιν ταύτην θα υποχρεωθώσιν οι παρόδιοι ιδιοκιήται κατά τον νόμον περί οδοποιίας ή θα επιβαρύνει αυτή το δημοτικόν ταμείον, ή θ' ανατεθεί η ανοικοδόμησις εις Τράπεζαν ή άλλο ίδρυμα το οποίον θ' αναλάβη την υποχρέωσιν της αποζημιώσεως κατά τας άνω περιπτώσεις; Κατά το ημέτερον Σύνταγμα ουδείς στερείται της ιδιοκιησίας αυτού άνευ προηγούμενης αποζημιώσεως. Επομένως ουδεμία συζήτησις χωρεί ότι αυτή είνε επιβεβλημένη δια πάντα όστις ήδελε στερηθή της περιουσίας του εν όλω ή εν μέρει.

Αλλ' η αποζημίωσις αυτή πώς θα γείνη, εις είδος ή εις χρήμα; Δύ-

νανται οι ιδιοκτήται των δια της εφαρμογής του νέου σχεδίου της πόλεως καταπαυμένων γηπέδων των να είπωσιν «ημείς δια την στέρησιν της ιδιοκτησίας μας ταύτης μόνο χρήμα δεχόμεθα,» ή δύνανται να ικανοποιηθώσι και δι' άλλων γηπέδων κειμένων εντός του σχεδίου επίσης;

Αλλά και εάν η δευτέρα αυτή λύσις δοθή δεν θα προκύψουν πάλιν αντιδράσεις λόγω της διαφοράς των γηπέδων της αξίας κειμένων εις διαφόρους θέσεις; Διότι εάν π.χ. η τιμή ενός γηπέδου κατά πήχυν κειμένου εις την Α' θέσιν και καταλαμβανομένου υπό του νέου σχεδίου είναι δραχμών δέκα, ή του δεδομένου προς αποζημίωσιν πιθανόν να είναι δραχμών πέντε και επομένως πρέπει κάριν του ακριβοδικαίου και ίνα μην επέλθει αδικία τις εις τον αποζημιούμενον να γίνει μία εξίσωσις της εν γένει αξίας αμφοτέρων.

Πώς όμως θα γείνη αυτή; Το υπόλοιπον το οποίον προκύπτει εκ της διαφοράς των τιμών θα δοθή εις χρήμα ή εις ανάλογον έκτασιν γηπέδου; Δι' όλα τα αναφυόμενα ταύτα ζητήματα υπάρχει ανάγκη νομοθετικής πρόνοιας. Φρονούμεν όμεν ότι δια νόμου δύνανται να κανονισθή όπως η αποζημίωσις των ιδιοκτητών των οπωδόποτε καταλαμβανομένων γηπέδων υπό του σχεδίου της πόλεως γένη δια παραχωρήσεως τοιούτων κειμένων επίσης εντός αυτού, η δέ διαφορά ήτις θέλει προκύψει εκ της ανισότητος των τιμών να αναπληρωθή δια παραχωρήσεως ισοτίμου εκτάσεως. Άλλα πώς θα εξευρεθούν τα γήπεδα ταύτα, τα οποία θα χρησιμεύσωσιν ως μέσον αποζημιώσεως; Ευτυχώς υπάρχουσιν αρκεταί εκτάσεις τοιούτων ανηκόντων εις τον Δήμον και την Κοινότητα Σερρών ως και άλλα βακουφικά τα οποία δύνανται να χρησιμοποιηθούν δια τις τοιούτου είδους αποζημιώσεις. Οιαδόποτε όμως λύσις ήθελε δοθή πρέπει να συντομευθή. Είναι εντροπή η πόλις των Σερρών να παρουσιάζῃ επί τόσον ήδη χρόνον τα ίχνη της Βουλγαρικής βαρβαρότητος. Δεν τιμά το Ελληνικόν κράτος η επί πλέον αναβολή αυτής. Ο τρόπος καθ' όν διαιτώνται σήμερον οι κάτοικοι των Σερρών στεγαζόμενοι εις ελεεινά και απαίσια οικοδομήματα δ' αποτελή καταισχύνην δια την ελληνικήν πολιτείαν αν επί πολύ παραταθή η κατάστασις αυτή. Το ελλη-

νικόν στοιχείον σήμερον είναι εις την διάκρισιν της απληστίας των Τούρκων ιδιοκτητών. Οικίαι των οποίων η αξία δεν υπερβαίνει τας χιλίας δραχμάς ενοικιάζεται δι' εν έτος αντί ενός ομοίου ποσού και το μίσθωμα ζητείται προκαταβολικώς. Και δια μεν τους αξιωματικούς ο μέραρχος κ. Μπαΐρας λίαν ευγενώς εφήρμοσε τον νόμον της επιτάξεως απαλλάξας αυτούς από τους όνυχας της αισχροκερδείας και της κακοήθους εκμετάλλευσεως, ενώ η Κυβέρνησις δεν εσκέψθη να λάβῃ παρόμοιον τι μέτρον και δια τας χιλιάδας Ελλήνων οι οποίοι λόγω της πυρπολήσεως των οικιών των ερρίφθησαν εις τους δρόμους.

Ἐν Σέρραις τη 15 Μαρτίου 1914
ΓΕΩΡ. ΛΕΦΑΚΗΣ
Δικηγόρος

MAKEΔONIA, 26-3-1914
ΑΠΟ ΤΑΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ
ΑΙ ΣΕΡΡΑΙ
ΠΩΣ ΘΑ ΑΝΑΓΕΝΝΗΘΟΥΝ
ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΓΙΝΗ
(ΣΥΝΕΡΓΑΤΟΥ ΜΑΣ)

Αι εργασίαι της ανοικοδομήσεως. - Σύναψις μεγάλου δανείου. - Αι δημοτικά πρόσοδοι. - Κατασκευή υπονόμων. - Ρυμοτομία, ύδρευσις, κ.λ.π.

ΣΕΡΡΑΙ, 23. Πληροφορούμεθα ότι η σύνταξις του κτηματολογίου της πόλεως των Σερρών θα έχη περατωθή κατά το τέλος του ελευσομένου μηνός Μαΐου. Εάν μέχρι της εποχής ταύτης εγκριθή και το σχέδιον της πόλεως, ψηφιοθή δέ και ο απαιτούμενος νόμος δια την ανοικοδόμησιν, δ' αρχίση αυτή ίσως προ του προσεχούς φεντινού ωρου.

Αλλ' η σοβαροτέρα και σπουδαιοτέρα εργασία δια την πρόοδον και το μέλλον της πόλεως άρχεται από της σιγμής ταύτης.

Απαιτείται μεγάλη προσοχή και λίαν φιλότιμος εποπτεία κατά την ανοικοδόμησιν, όπως αι νέαι Σέρραι καταστώσι μία υφ' όλας τας επόψεις Ευρωπαϊκή πόλις.

Και δια να γείνη τοιαύτη υπάρχουσιν όλα τα μέσα άφθονα και λυσιτελή. Η φύσις επροίκισε την περιφέρειαν των Σερρών με πάμπολλα και ανεκτίμητα προσόντα.

Η ευφορία της, η παραγωγικότης της, τα θαυμάσια τοπεία της, τα άφθονα ύδατά της, η έκτακτος φυτεία της περικλείουν εν εαυτοίς τοσαύτην και τηλικαύτην δύναμιν ώστε υπό μίαν καλήν, ειδήμονα και σώφρονα Διοίκησιν, να γείνη η πόλις αυτή εν μικρόν Τουρίνον, εν Τιζόν της Γαλλίας, ή μία μικρά Δρέσδη της Γερμανίας.

Η μεγάλη αυτή πεδιάς με την Κερκινίτιδα λίμνην υπενθυμίζει την περιφέρειαν του Μιλάνου με την Λάκκο Ματζόρε, και οι θαυμάσιοι λεωφόροι της και τα έξοχα τοπεία της αναλογούσι προς τας λεωφόρους του Ζωολογικού Γκάρντεν του Βερολίνου και προς την έξοχον φυτείαν ήτις απλούται ανά τον ανάπλουν του Ταμέσεως ποταμού εν Λονδίνω.

Η ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΡΟΣΟΔΟΣ

Αλλά προς τα φυσικά ταύτα χαρίσματα επίκουροι δια την επί το ευπροσωπότερον ανοικοδόμησιν έρχονται αι πρόσοδοι του Δημοτικού ταμείου.

Σήμερον υπολογίζεται ότι ο φόρος επί των ωνίων και εμπορευμάτων δύναται να ανέλθη εις εκατοντάδας χιλιάδων δραχμών. Αν δέ εις ταύτας προστεθή και το εισπραχθησόμενον ποσόν εν τω μέλλοντι δια της εφαρμογής του νόμου περί φορολογίας των επιτηδευμάτων και οικοδομών, αι πρόσοδοι του Δήμου Σερρών δύνανται ν' ανέλθωσιν εις σεβαστόν ποσόν, εξ ού αφαιρουμένων των απαιτουμένων δαπανών δια την Διοίκησιν του Δήμου να υπολειφθή ανάλογον τοιούτον δια την υπηρεσίαν ενός δανείου αρκετού όπως διατέθη δια της εξωραϊσμόν της πόλεως.

Ο νυν Δήμαρχος κ Ακήλ μπέης, άνθρωπος με κοσμοπολιτικάς ιδέας, και εμφορούμενος από τα αγαθότερα αισθήματα δια την ανάπτυξιν της πόλεως, μοι έλεγεν, ότι σκέπτεται να συνάψῃ δάνειον εκ 4,000,000 φρ. το οποίον να χρησιμοποιηθή δια την ασφαλτόστρωσιν των οδών, την κατασκευήν υπονόμων, την ύδρευσιν και τον φωτισμόν της πόλεως. Λίγαν ευτυχής η ιδέα, διότι τα τέσσαρα ταύτα σημεία αποτελούσι την βάσιν μιας πόλεως, ανταποκρινόμενης εις τας ανάγκας του σημερινού πολιτισμού.

Αλλ' εννοείται ότι δια να γίνουν τα έργα ταύτα δεν αρκεί μόνον η θέλησις, απαιτείται και η κατάλληλος εποπτεία και επιτήρησις, όμως μη εμφιλοοχωρήση η οιαδήποτε κατάχρησις, δυνάμενη να καταστήσῃ ταύτα ημιτελή και άχρηστα.

ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΥΠΟΝΟΜΩΝ

Το σύστημα κατασκευής υπονόμων είναι απανταχού της Ευρώπης τουσύτον τέλειον ώστε να εφαρμόζηται το λόγιον *Tout à l'égout* ήτοι τα πάντα εις τον υπόνομον, εις τρόπον, ώστε να μη δύναται πλέον να γίνηται λόγος περί δυνατού ή μη της καθαριότητος μιας πόλεως εχούσης τοιούτους.

Όλαι αι Ευρωπαϊκά πόλεις αι έχουσαι τοιούτους υπονόμους προς τούτοις απολαμβάνουσι και αρκετά εκατομμύρια φράγκων εις τας μεταποιήσεις των ακαθαρσιών εις άλλας ύλας χρησίμους δια την Βιομηχανίαν και την Γεωργίαν. Ου μόνον χρησιμοποιούνται εις λιπάσματα των αγρών, αλλά χάρις και τας προόδους τας οποίας επετέλεσεν η κημεία σήμερον, μεταβάλλονται και εις ύδαια διατιθέμενα δια πλείστας ανάγκας καθώς και εις άλλας χρησίμους τοιαύτας.

Προκειμένου λοιπόν να κατασκευασθώσιν υπόνομοι εν Σέρραις δέον να γίνει εφαρμογή του συστήματος του κρατούντος εις τα πεπολιτισμένα Κράτη.

Ένεκα της αφδονίας των υδάτων δεν θα υπάρξει ουδείς δισταγμός περί του τρόπου καδ' ον θα λειτουργώσιν ούτοι.

ΑΥΡΙΟΝ: Τι πρέπει να γίνη δια την ύδρευσιν.

MAKEΔONIA, 27-3-1914

ΑΙ ΣΕΡΡΑΙ
ΠΩΣ ΘΑ ΑΝΑΓΕΝΝΗΘΟΥΝ
ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΓΙΝΗ
(ΣΥΝΕΡΓΑΤΟΥ ΜΑΣ)

Έδρα δια την ύδρευσιν της πόλεως - Η ρυμοτομία - Σφαγεία - Η πόλις να αποκτήσῃ πνεύμονας - Πώς θα γιγαντωθή το εμπόριον.

Ο τρόπος της υδρεύσεως και της διοχετεύσεως των υδάτων πρέπει να προκαλέσῃ την προσοχήν των αρμοδίων.

Η περιφέρεια των Σερρών είναι κατάρρυτος περιέχουσα ποικιλίαν κατά ποιότητα και αφθονίαν αυτών.

Δέον όθεν να γείνη μία χημική ανάλυσις δια ν' αποδειχθή ποία εκ των υδάτων τουτων είναι τα υγιεινότερα και καταλληλότερα δια πόσιν.

Να γείνουν δέ τοιαύτα υδραγωγεία ώστε να εξασφαλισθή οιοσδήποτε μολυσμός αυτών. Η Βιέννη και το Μόναχον μακαρίζουσιν ονόματα των Δημάρχων των οι οποίοι εφρόντισαν να τας εφοδιάσωσι με αυτό το θαυμάσιον ύδωρ, το οποίον έχουσιν.

Αλλ' εκτός της υδρεύσεως πρέπει να ληφθή φροντίς και περί τελέσεως υδραυλικών έργων εξυγιαντικών της πόλεως.

Σήμερον διάφοροι οδοί και τμήματα της πόλεως κατακλύζονται υπό αφθονίας υδάτων, τα οποία μεταβάλλονται εις τέλματα περικλείοντα και αναπτύσσοντα μικρόβια πάσης ασθενείας.

Η υγεία των κατοίκων διαιτρέχει σοβαρότατον κίνδυνον εκ της παραμονής αυτών και επιβάλλεται όπως προ παντός έργου γείνη μία διοχέτευσις κατά τοιούτον τρόπον ώστε να μη υπάρχη ούτε σταγών λιμνάζοντος ύδατος.

Αλλά και ο τρόπος καθ' ον δέλουσι χαραχθή αι οδοί δέον να είναι εκ των σπουδαιοτέρων μελημάτων εκείνων, ούτινες θα συντάξωσι το σχέδιον της πόλεως.

Οι Σερραίοι πρέπει να δείξωσι γενναιότερα και μάλλον φιλοπρόσδια αισθήματα κατά την χάραξιν των οδών υποχωρούντες εις την δι' αυτών καταπάτησιν των γηπέδων των. Όσω ευρείαι είναι αι οδοί της πόλεως επί τουσούτον η όψις αυτής είναι καλαισθητέρα και έτι μάλλον εξασφαλίζονται οι υγιεινοί όροι οι απαραίτητοι δι' ένα πολυπληθή συνοικισμόν. Αυτοί οι ίδιοι κατόπιν θα καμαρώνουν την πόλιν των και θα [...] είναι δε και υλικώς περισσότερον ωφελημένοι, διότι εις μίαν τοιαύτην πόλιν αι τιμαί των ακινήτων είναι συγκριτικώς ανώτεραι από άλλα ευρισκόμενα εις υποδεεστέρας πόλεις από οικοδομικής απόψεως.

Όταν δέ αποκτήσῃ ευρείας οδούς η πόλις, δέον η ανέγερσις να γείνη κατά τους κανόνας της υγιεινής.

Δεν πρέπει να επιτραπή η ανοικοδόμησις ανηλίων, σκοτεινών και εν γένει ανδυγιεινών οικιών. Υπάρχει δέ κατάλληλος ευκαιρία σήμερον όπως εφαρμοσθή το σύστημα το οποίον εισήχθη εις την περιφέρειαν του νέου τμήματος της Δρέσδης κατά το οποίον εκάστη οικία έχει και μικρόν τυνά κήπον.

Επειδή δέ η γη των Σερρών είναι λίαν εύφορος και υπάρχει αφδονία υδάτων, όταν κατασκευασθώτι κατά τοιούτον τρόπον αι οικίαι, η πόλις θα μεταβληθή εις ένα επίγειον παράδεισον.

Άλλ' η πόλις έχει ανάγκη και όλων των άλλων μέσων τα οποία δύνανται να την καταστήσωσι μίαν τελείως ευρωπαϊκήν τοιαύτην.

Προ παντός πρέπει ν' ανεγερθή εν σφαγείον κατά το σύστημα το εφαρμοσθέν εν Ζυρίχη ή εν Μονάχω.

Βεβαίως δεν είναι ανάγκη να γίνη κατ' έκτασιν τοιαύτην καθ' ην είναι ανηγερμένα ταύτα, αλλά να επικρατήσῃ μία σχετική αναλογία και να εφαρμοσθή το ίδιον σχέδιον.

Τότε πλέον δ' απαλλαγή η πόλις από παντός είδους ακαδαρσίας εξ αιμάτων και περισσευμάτων αι οποίαι σήμερον κατακλύζουσι τον χώρον των σφαγείων και δεν θα αισθάνηται τις ούτε την παραμικράν δυσοισμάν διερχόμενος πλησίων αυτών. Απαραίτητος επίσης είναι και η ίδρυσις δημοτικού νοσοκομείου διηρημένου εις παραρτήματα κεχωρισμένα

αλλήλων και ειδικού εκάστου δι'¹ ιδίας νόσους, ως είναι το νέον νοσοκομείον του Μονάχου δια το οποίον εδαπανήθησαν 10 εκατομ. μάρκων.

Δεν πρέπει ωσαύτως να παραλειφθή και η κατασκευή δημοσίων κήπων, τους οποίους οι Άγγλοι λίαν προσφυώς ονομάζουσι πνεύμονας των πόλεων. Δύο ή τρία μεγάλα πάρκα, είναι απαραίτητα δια την πόλιν των Σερρών, υπάρχει δέ πιθανότης εντός ολίγου χρόνου χάρις εις την ευφορίαν του εδάφους να μεταβληθώσι εις τεράστιους κήπους.

Είναι περιπτών νομίζομεν να υπομνήση τις ότι υπό τοιούτον πνεύμα και υπό τοιαύτας αρχάς δέον ν'¹ ανεγερθώσι και τα Δημοτικά κτίρια, Γυμνάσιον, δημοτικά σχολεία, ναοί, γυμναστήριον, σκοπευτήριον κιλπ.

Όταν επί τη βάσει των γενικών τούτων γραμμών δοθή μία ώθησις και μία διεύθυνσις σκόπιμος κατά την ανοικοδόμησιν της πόλεως Σερρών το μέλλον αυτής είναι μέγα.

Υπό τοιούτους όρους ανοικοδομούμενη θα καταστή η πρώτη πόλις της Ελλάδος και δ'¹ αποβλέπη εις μεγάλα οφέλη και τερασίας προόδους λίαν προσεχώς. Το εμπόριον, αι συναλλαγάι εν γένει και οιαδήποτε ακίνητος περιουσία θα διατρέξωσι εν μέγα στάδιον προόδου και υπεριμήσεως, οι δέ Σερραίοι θα μακαρίζωσι την τύχη των διότι η βουλγαρική βαρβαρότης συνετέλεσεν ώστε τοιαύτα οφέλη ν'¹ αποκτήσωσι λημονύντες ούτω τα μέχρι σήμερον δεινοπαθήματά των.

Εν Σέρραις τη 22 Μαρτίου 1914

ΓΕΩΡ. ΛΕΦΑΚΗΣ

Δικηγόρος

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, 25-4-1914
ΤΑ ΑΙΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ
ΟΛΟΚΛΗΡΩΝ ΤΟ ΕΠΙΔΟΘΕΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Το υπόμνημα, το οποίον ο Λαός των Σερρών δι' επιτροπής ενεχεί-
ρησε προς τον Πρωθυπουργόν κ. Βενιζέλον έχει ως εξής:

Κύριε Πρόεδρε,

Αντιπρόσωποι του τόσον δοκιμασθέντος Σερραϊκού Λαού καθ' ην έχο-
μεν εντολήν διερμηνεύομεν την ευγνωμοσύνην αυτού, δια το ενδιαφέρον Υ-
μών, υπέρ του τόπου, ου ένδειξις τραντατάη η ενταύθα παρουσία Υμών.

Κύριε Πρόεδρε,

Πεποιθότες ότι πάσα καλή διάθεσις της ης προΐστασθε Κυβερνήσε-
ως, υπήρχε και υπάρχει προς διόρθωσιν των εχόντων ανάγκην θεραπεί-
ας, και ότι η μέχρι σήμερον από της ανακτήσεως επικρατήσασα ανωμα-
λία προέρχεται εκ των μεγίστων δυσκολιών, ας συναντά η Κυβέρνησις
όπως επαρκέση εις την διοίκησιν του διπλασιασθέντος Κράτους, θαρ-
ρούντως υποβάλλομεν τα κατωτέρω, ων την άμεσον θεραπείαν παρ' Υ-
μών αποδεχόμεθα, προς επούλωσιν τραυμάτων α μακροχρόνιος δουλεί-
α και θύελλα δύο πολέμων κατήνεγχε.

1) Η πόλις ημών, κέντρον σπουδαιότατον, εις το άκρον του Κράτους
ευρισκόμενη, διατελεί άνευ Νομάρχου του τέως τοιούτου ανακληθέντος
εις υπηρεσίαν της ειδικότητός του.

Εκ της τοιαύτης ελλείψεως Νομάρχου η τε διοίκησις των δημοσίων
χωλαίνει και το γόητρον της ελληνικής διοικήσεως εις τα όμματα των
άλλων στοιχείων υφ' ων κατοικείται η πόλις σπουδαίως επηρεάζεται.
Ανάγκη μεγίστη όπως διαταχθή ο ως εμάδομεν διορισθείς Νομάρχης,
να έλθη και αναλάβῃ την υπηρεσίαν του.

2) Λόγω της επιρροής, ην ασκεί η όμορος ταραχοποιός Επικράτεια,
επί των υπολειφθέντων εν τω υπαίθρῳ οργάνων της Βουλγαρικής προ-
παγάνδας και του επιβεβλημένου όπως δια της παγιώσεως της τάξεως
οι κάτοικοι εκτιμήσωσι την διαφοράν του νέου καθεστώτος των προϋ-
παρξάντων, ανάγκη να ενισχυθή η χωροφυλακή κατά ποιόν και ποσόν.

3) Μέχρι της τελείας διοικητικής αφομοιώσεως μετά της Π. Ελλάδος, ην παρακαλούμεν θερμώς την Κυβέρνησιν όπως επισπεύση, ανάγκη να ανασυσταθώσι τα Νομαρχιακά Συμβούλια, προς αρτιωτέραν διεκπεραίωσιν διαφόρων επιποπίων ζητημάτων, εις α θα διαφωτίζωσι τα αποτελέσαντα το Συμβούλιον υγιά στοιχεία της πόλεως, τον Νομάρχην, μη δυνάμενον να είναι γνώστης, ως ευρισκόμενον εν περιβάλλοντι διαφόρω του των πόλεων της Π(αλαιάς) Ελλάδος.

4) Ανάγκη εγκαταστάσεως πολλών προσφύγων αδελφών εις τα πέριξ εγκαταλειφθέντα Τουρκικά χωρία και ει δυνατόν και εις τα βουλγαρόφωνα και παρεμπόδισις της εκμεταλλεύσεως υπό ενοικιαστών χωρίων υποκαταστασάντων τους Τούρκους, χωρίς να διαθέτωσι τα προς ανάπτυξιν των πλουτοπαραγωγικών δυνάμεων της χώρας μέσα επί βλάβη του Κράτους και δυστυχία των δυστυχών προσφύγων.

5) Ανάγκη συντόνου μερίμνης της Κυβερνήσεως προς τερμάτισιν του ζητήματος της ανοικοδομήσεως της καταστραφείσης πόλεως. Και εν ολίγοις οι λόγοι. Της πόλεως ημών πυρποληθείσης, οι κάτοικοι κατέφυγον και ενοικίασαν αντί τετραπλασίων και πενταπλασίων των συνήθων ενοικίων, διαφόρους τουρκικάς οικίας, ένθα εν συνωστισμῷ συζώι ανά δύο ή και τρεις οικογένειαι υπό τας αδλιεστέρας των συνδηκών. Κατόπιν διαφόρων ενεργειών μερίμνη της Α. Μεγαλειότητος και της Κυβερνήσεως, απεστάλη συνεργείον μηχανικών δια την κατάστρωσιν του κτηματολογίου και κάρτου της πόλεως. Η εργασία των μηχανικών, ως μας βεβαιούσι, βαίνει προς το τέρμα της, χωρίς να βαίνη παραλλήλως και η λοιπή εργασία προς εξασφάλισιν των απαιτουμένων οικονομικών μέσων δια την ανοικοδόμησιν των Σερρών.

Η εκ της μη εξευρέσεως των ρηθέντων μέσων προβλεπόμενη βραδύτης περί την ταχείαν εξασφάλισιν της ανεγέρσεως, φέρει τους κατοίκους εις απόγνωσιν, μη δυναμένους επί πολύ να διάγωσιν ως νυν, και επαπειλουμένους υπό αδρόων εξώσεων, υπό των διαρκώς νέας και αισχροκερδεστέρας προβαλλόντων αξιώσεις τούρκων ιδιοκτητών των μη καισιών οικιών.

Εφ' ω και όλως ιδιαιτέρα εντολή των εκλεξάντων ημάς συμπολιτών επιμένομεν εις την παράκλησιν ημών περί ταχείας αντιλήψεως της Κυβερ-

νήσεως προς τε την δια της εξευρέσεως των αναγκαίων οικονομικών μέσων διευκόλυνσιν των απορούντων και προς την παροχήν αδείας άμα τη λήξει του έργου των μηχανικών, εις τους δυναμένους εξ ιδίων να κτίσωσι.

Προσέπι παρακαλούμεν την Κυβέρνησιν να λάβη υπ' όψιν ότι η σπάνιας οικημάτων εν γένει και καταλλήλων ίδια και η περί την εξεύρεσίν των σπουδή των ενταύθα εγκαδισταμένων δημοσίων υπαλλήλων και αξιωματικών γεννά προστριβάς, ων ο πολλαπλασιασμός φέρει, ως μη ώφειλε, ψυχρότητας.

6) Παράκλησιν θερμήν επευθύνομεν προς την Κυβέρνησιν όπως βελτιώση τα της τηλεγραφικής και ταχυδρομικής συγκοινωνίας. Τουλάχιστον να δύνανται να επικοινωνώσι τηλεγραφικώς και ταχυδρομικώς μετά των μερών εκείνων μεθ' ων επί Τουρκίας συνδέοντο.

7) Ανάγκη όπως, εξαιρετικώς δια την πυρποληθείσαν πόλιν ημών παραπλή το δικαιοστάσιον και μη επιτραπή παντελώς ή η λειτουργία γραφείου ακινήτων, δηλαδή μη επιτραπή η πώλησις ακινήτων προ της άρσεως του δικαιοστασίου. Το μεν πρώτον διότι η κατ' εξοχήν εμπορική πόλις ημών έχει ανάγκην αρκετού χρόνου, όπως συνέλθει και δυνηθή η εμπορική τάξις να ανταποκριθῇ εις υποχρεώσεις εμπορευμάτων πυρποληθέντων ή αρπαγέντων. Το δέ δεύτερον διότι πολλοί Τούρκοι φυγόντες εις Τουρκίαν κάτοχοι ακινήτων, και οφειλέται εις ομογενείς γενικώς, θα ηδύνατο μη αιρουμένου του δικαιοστασίου και επιτρεπομένης της μεταγραφής, δια πληρεζουσίων, να μεταβιβάσωσι τα κιήματά των προς ζημίαν τόσων ομογενών.

Ευελπιστούντες ότι η Σεβ. Κυβέρνησις δέλει λάβη σοβαρώς υπ' όψιν τα ανωτέρω, διαιτελούμεν ευπειθέστατοι.

Τα μέλη της Επιτροπής

Ιωάννης Β. Σχοινάς, Κων. Χατζηδήμου, Θεόδ. Χριστίδης, Γ. Σίμος Ιατρός, Θωμ. Καμπουσιώρας, Κ. Τενεκετζής Ιατρός, Ορ. Περδικάρης, Βασ. Χατζηστογιάννου, Ν. Νικόλισιος, Αλέξ. Τσαλίκης, Κ. Αργυριάδης, Ι. Ολύμπιος, Ι. Καράμπελιας, Δημ. Κούντιος.

Σέρραι 19 Απριλίου 1914

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, 29-7-1914
ΑΡΘΡΑ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ
Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΙΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

Πολλά λέγονται και πολλά γράφονται εν τω τύπω κατά τας ημέρας τιαύτας ως προς το φλέγον δια τας Σέρρας ζήτημα το της ανεγέρσεως των πυρποληθεισών υπό των Βουλγάρων οικοδομών.

Το σχέδιον της πόλεως κατηρτίσθη και αναμένεται παρά των κατόικων της πόλεως εναγωνίως η έγκρισης αυτού.

Αλλά και αν εγκριθή το σχέδιον τούτο, εξεταστέον τυχάνει, ήδη δύναται να αρχίση η ανοικοδόμησις; Πλείστα όσα ζητήματα αναφένονται εκ της εφαρμογής του σχεδίου και ταύτα πρέπει να λυθώσι προηγουμένως όπως επιτραπή η ανέγερσις οικοδομημάτων. Διότι δια της γενομένης ρυμοτομίας, άλλα μεν οικόπεδα καταλαμβάνονται πλήρως υπ' αυτής, άλλα εν μέρει και άλλα πάλιν μη έχοντα το εμβαδόν το οποίον ορίζει το νέον σχέδιον της πόλεως δεν δύναται να θεωρηθώσι ως οικοδομήσιμα. Και ερωτάται ήδη πώς θα ρυθμισθώσιν τα δικαιώματα των ιδιοκτητών των γηπέδων τούτων; Πώς θα γίνη η αποζημίωσις αυτών; Κατά το άρθρον 17 του ημετέρου Συντάγματος «ουδείς στερείται της ιδιοκτησίας αυτού, ει μη δια δημοσίαν ωφέλειαν προσηκόντως αποδεδειγμένην, ότε και όπως ο νόμος διατάσσει, πάντοτε δε προηγουμένης αποζημιώσεως. Η αποζημίωσις ορίζεται πάντοτε δια της δικαστικής οδού. Εν περιπτώσει δ' επειγούση δύναται και προσωρινώς να ορισθή δικαστικώς, εις ακρόασιν και πρόσκλησιν του δικαιούχου, όστις δύναται να υποχρεωθή, κατά την κρίσιν του δικαιού, εις παροχήν αναλόγου εγγυήσεως, καθ' ον τρόπον ορίζει ο νόμος.»

«Πρό της καταβολής της οριστικής ή προσωρινώς ορισθείσης αποζημιώσεως διατηρούνται ακέραια τα δικαιώματα του ιδιοκτήτου, μη επιτρεπομένης της καταλήψεως.» Άρα κατά την διαταγήν ταύτην του Συντάγματος ουδείς δύναται να στερηθή της ιδιοκτησίας του άνευ προηγουμένης αποζημιώσεως. Ήτοι οι ιδιοκτήται των γηπέδων τα οποία καταλαμβάνονται

υπό των συμφώνως με το καταρτισθέν σχέδιον της πόλεως οδών, ή εκείνοι των οποίων εν μέρει τα οικόπεδα καταλαμβάνονται ή εκείνοι, οι οποίοι διόπι έτυχε να έχωσι μικρά οικόπεδα στερούνται σήμερον τελείως αυτών, πρέπει πρώτον να αποζημιωθώσι και κατόπιν να τοις αφαιρεθώσι τα γήπεδά των. Άλλα εφόσον δεν δίδεται η αποζημίωσις εις τους ιδιοκτήτας των γηπέδων τουών, δεν είνε δυνατόν ούτε χάραξις των νέων οδών της πόλεως να γείνη, ούτε να επιτραπή εις άλλους των οποίων τα οικόπεδα ουδεμίαν ελάττωσιν ή καταπάτησιν υφίστανται να οικοδομήσωσι. Πώς όμως θα γείνη η αποζημίωσις αύτη; εις χρήμα ή εις ανάλογον οικόπεδον προς το καταπατούμενον; Θα είπωσι δηλαδή εις τους ιδιοκτήτας των μικρών γηπέδων τα οποία δεν έχουσι το εμβαδόν το αναγραφόμενον εις το σχέδιον της πόλεως «*ι ζητείτε αποζημίωσιν; σας δίδομεν άλλο οικόπεδον του οποίου την επί πλέον αξίαν οφείλετε να πληρώσητε*» Εις δε τους ιδιοκτήτας των οποίων τα γήπεδα τελείως καταλαμβάνονται υπό της ρυμοτομίας θα δοθή αποζημίωσις χρηματική ή οικοπεδική;

Εν άλλαις λέξεσιν γεννάται ήδη το ερώτημα, ποίος νόμος θα εφαρμοσθή, ο ισχύων σήμερον παρ'¹ ημίν κατά τον οποίον την αποζημίωσιν την δίδουσιν εις χρήματα οι παρόδιοι ιδιοκτήται εις τους στερουμένους τα γήπεδά των ή θα εισαχθή ο εν Γερμανία ισχύων; Κατά την γνώμην μου, ούτε ο είς ούτε ο άλλος δύναται να εφαρμοσθή απολύτως εν τη προκειμένω περιπτώσει, αλλά δέον και οι δύο να συνδυασθώσι κατά τοιούτον τρόπον, ώστε να μη αδικηθώσιν οι στερούμενοι σήμερον των γηπέδων των. Εν άλλαις λέξεσιν, έχομεν ανάγκην νόμου ειδικού κανονίζοντος τας σχέσεις των διαφόρων ιδιοκτητών των εν Σέρραις γηπέδων άνευ του οποίου είναι αδύνατον ν'¹ αρχίση η ανοικοδόμησις της πόλεως ταύτης.

Πότε και πώς θα ψηφισθή ο νόμος ούτος είναι ζήτημα το οποίον η Κυβέρνησις θα κανονίση.

Εν Σέρραις τη 26 Ιουλίου 1914

ΓΕΩΡ. ΛΕΦΑΚΗΣ

Δικηγόρος

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, 28-10-1914
ΑΡΘΡΑ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ
ΤΑ ΑΣΦΑΛΙΣΤΡΑ ΤΩΝ ΟΙΚΙΩΝ ΠΟΥ ΕΠΥΡΠΟΛΗΣΑΝ ΟΙ ΒΟΥΛ-
ΓΑΡΟΙ ΕΙΣ ΤΑΣ ΣΕΡΡΑΣ
ΝΟΜΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Μέγα και σοβαρόν ζήτημα από νομικής απόψεως γεννάται εκ της γενομένης κατά τον Ελληνοβουλγαρικόν πόλεμον πυρπολήσεως ολοκλήρου της εν Σέρραις Ελληνικής συνοικίας, ως προς το δικαίωμα το οποίον δύνανται να έχωσιν οι ιδιοκτήται των οικιών αυτής, οι οποίοι τας είχον ασφαλίση εις διαφόρους Ευρωπαϊκούς ασφαλιστικάς εταιρίας.

Τοιούτον ζήτημα παρουσιάσθη και ενώπιον των Γαλλικών δικαστηρίων κατά το 1871 - 1872 οπότε ένεκα του κατά το 1870 Γαλλογερμανικού πολέμου μεγάλες καταστροφαί είχον γίνη εις την ακίνητον ιδιοκτησίαν εν Γαλλία, διαφωνίαι δέ ηγέρθησαν μεταξύ των ασφαλισθέντων και ασφαλιστών ως προς την καταβολήν των ασφαλίστρων. Άλλα και η Αμερικανική δικαιοσύνη απησχολήθη με αυτό εκ της γενομένης προ των ειών υπό σεισμού καταστροφής της πόλεως του Αγίου Φραγκίσκου. Και αυτής οι κάτοικοι αποτάθεντες προς τας ασφαλιστικάς εταιρείας εις τας οποίας είχον ασφαλίση τας οικίας των δια να λάβωσι τα ασφάλιστρά των, έλαβον αρνητικήν απάντησιν, επί τω λόγω ότι συμφώνως με τ' ασφαλιστήρια συμβόλαια των απεκλείετο η υποχρέωσις των όπως καταβάλωσι ταύτα, διότι η καταστροφή είχεν επέλθη υπό σεισμού. Οι πρακτικοί Αμερικανοί όμως τότε εσκέφθησαν ότι εκτός της δικαστικής οδού την οποίαν ώφειλον να ηκολούθουν εν τη περιπτώσει ταύτη, υπήρχε και άλλο τελεσφορώτερον μέσον προς ικανοποίησιν των, και συνεννοηθέντες από κοινού, συναπεφάσισαν, όπως ουδείς εις το μέλλον ασφαλίση την οικίαν του εις εταιρείαν η οποία δεν ήθελε καταβάλη ασφάλιστρα.

Η απόφασίς των αυτή, ως ήτο επόμενον έκαμε πλείστους εξ αυτών να

σκεψθώσιν επίσης πρακτικώς, και λαβούσαι υπόψη, ότι θα εκέρδιζον περισσότερα από εκείνα τα οποία θα κατέβαλον εις τους ασφαλισθέντες, αν παραδέχοντο τας προτάσεις των, επλήρωσαν τ' ασφάλιστρα. Όσαι εταιρίαι δεν έπραξαν το ίδιον ηναγκάσθησαν να κλείσουν τα γραφεία των εις την μεγαλούπολιν ταύτην του Αγίου Φραγκίσκου. Άλλα τοιούτον όπλον δύνανται να μεταχειρισθώσιν οι απυχείς Σερραίοι κατά των εταιριών αι οποίαι σήμερον αποκρούουσι πάσαν πρότασιν αυτών περί καταβολής ασφαλίστρων; Είναι τόσον μικρός ο αριθμός των μελλουσών ν' ασφαλισθώσιν οικιών εν Σέρραις, ώστε αμφιβάλλω αν μία τοιούτη απειλή δύναται να έχη τα ανωτέρω αποτελέσματα.

Υπολείπεται συνεπώς εις αυτούς μία και μόνη οδός η των Δικαστηρίων. Και η οδός όμως αυτή είναι ου μόνον δύσβατος, επίπονος και σκοτεινή, αλλά και δαπανηρά. Δι' αυτό προ πάσης ελπίδος την οποίαν δύνανται να έχωσιν από την έκβασιν ενός τοιούτου δικαστικού αγώνος εξετασθέν τωγχάνει κατά πόσον η απαίτησις των ασφαλίστρων εκ μέρους αυτών δύνανται να έχη νομικόν έρεισμα και ασφαλή την βάσιν. Άλλα δια την έρευναν της λύσεως ταύτης, δέον να εξετασθώσι πρώτον οι όροι των ασφαλιστηρίων συμβολαίων τα οποία συνήφθησαν μεταξύ των Σερραίων και των ασφαλιστικών εταιριών. Και δεύτερον αι συνδήκαι και καδ' ας ετελέσθη η δια πυρός καταστροφή των οικιών των και τα παραγωγικά αίτια αυτής. Κατ' αρχήν όλαι σχεδόν αι νομοθεσίαι της Ευρώπης αποκλείουσι την ευδύνην των ασφαλιστικών εταιριών εν περιπτώσι πολέμου εκτός αν υπάρχει αντίθετος συμφωνία μεταξύ ασφαλιστού και ασφαλιζομένου. Και ο νεκρός ημών νόμος του 1910 περί ασφαλιστικών συμβάσεων εν άρθρω 207 ορίζει ότι «ο ασφαλιστής δεν ευδύνεται δια τους κινδύνους του πολέμου και δια τας ζημιας τας προελθούσας εκ στάσεως εκτός εναντίας συμφωνίας». Τοιούτος όρος ενυπάρχει εις όλα τα ασφαλιστήρια συμβόλαια τα συνταχθέντα μεταξύ των Σερραίων και των ασφαλιστικών εταιριών. Ερωτάται όμως ο όρος ούτος είναι επί τοσούτον γενικός ώστε να συμπεριλάβῃ παν γεγονός το οποίον γίνεται μεν εξ αιτίας του πολέμου, ουδεμίαν όμως σχέσιν ή συνά-

φειαν έχει προς αυτόν; Προς κατανόησιν του ερωτήματος τούτου ας λά-
βωμεν εν παράδειγμα εκ της θαλασσίας ασφαλείας. Εάν π.χ. πλοίον ει
απειλούμενον να συλληφθή ή να καταστραφή υπό του εχθρικού πυρός
και δια ν' αποφύγη τον κίνδυνον τούτον αλλάσσει ή επιταχύνει την πο-
ρείαν του και καταποντίζεται υπό της τρικυμίας την οποίαν συνήνιησεν
εις την νέαν του πορείαν, δύναται εν τοιαύτῃ περιπτώσει η ασφαλιστική
εταιρία να ειπή «δεν πληρώνω τα' ασφάλιστρα, διότι αν δεν ήλλασσε
πορείαν το πλοίον δεν θα κατελαμβάνετο υπό της τρικυμίας, ηναγκάσθη
δέ ν' αλλάξῃ τοιαύτην, λόγω του πολέμου»; Εάν τοιαύτην αρχήν παραδε-
χθώμεν η ευδύνη των ασφαλιστών εν περιπτώσει πολέμου θα περιορί-
ζηται εντός στενωτάτων ορίων, και επομένως σπανίως θα υποχρεούνται
ούτοι εις την πληρωμήν ασφαλίστρων. Διότι αν λάβομεν υπ' όψει τα
συμβαίνοντα εν τη θαλάσσῃ εν περιπτώσει πολέμου, πολλοί λιμένες
κλείονται, πολλοί φάροι σιβήνονται και επιμένω τα θαλάσσια δυστυχή-
ματα είναι κατά πολύ περισσότερα. Πρέπει λοιπόν να παραδεχθώμεν ό-
τι δεν ευδύνεται η ασφαλιστική εταιρία διότι εν πλοίον λόγω του σκό-
τους προσέκρουσεν επί σκοπέλου ή υφάλου;

Παρόμοια παραδείγματα δύναται της να λάβει και εκ της κατά ξη-
ράν ασφαλείας. Ούτω θα θεωρηθή ότι αποκλείεται πάσα υποχρέωσις
του ασφαλιστού απέναντι του ασφαλίζομένου διότι η ασφαλισθείσα οι-
κία αυτού εν καιρώ πολέμου κατεστράφη από γεγονός το οποίον ουδε-
μίαν σχέσιν έχει προς αυτόν; Οι διασημότεροι συγγραφείς του Εμπορι-
κού Δικαίου απαντώντες εις τα ερωτήματα ταύτα αποφαίνονται ότι τότε
μόνον απαλλάσσονται αι ασφαλιστικαί εταιρίαι της πληρωμής ασφαλί-
στρων όταν άμεσος αιτία της καταστροφής και της ζημίας είναι πολεμι-
κόν γεγονός.

Ούτως απεφάνθη το τε εμποροδικείον Μασσαλίας και το Εφετείον
Rouen εν Γαλλίᾳ. Και ήδη ερχόμεθα εις την ουσιαστικήν εξέτασιν του
προκειμένου ζητήματος. Ποια τα αίτια τα παραγαγόντα την καταστροφήν
των εν Σέρραις οικιών; Τοιαύτα υπήρχαν αι μάχαι μεταξύ των ημετέρων
στρατευμάτων και των Βουλγαρικών; Συνέβη δηλαδή και εν Σέρραις ότι

εγένετο κατά τον παρελθόντα μήνα εις την Γαλλικήν πόλιν Ρήμον την οπίαν κατέβαλον εις παρανάλωμα πυρός τα αντιμαχόμενα Γαλλικά και Γερμανικά στρατεύματα; Καθ' ας πληροφορίας έλαβον από πολλούς εγκρίτους Σερραίους η καταστροφή των οικιών των επήλθεν από Βουλγάρους κομιταζήδες τους οποίους αφήκεν όπισθεν του ο πανικόβλητος τότε Βουλγαρικός στρατός, και οι οποίοι αυτοί έθεσαν εύφλεκτους ύλας εις αυτάς και οι ίδιοι ήναψαν το πρώτον πυρ το οποίον μεταδόθη ανά πάσαν την ελληνικήν συνοικίαν. Και ερωτάται ήδη αυτό το οποίον διέπραξαν οι Βούλγαροι κομιταζήδες είχε καμμίαν σχέσιν με τον πόλεμον; Λέγοντες πόλεμον εννοούμεν πυρπόλησιν οικιών ανοχυρώτων πόλεων, ήτις δεν είναι αποτέλεσμα μάχης στην οπίαν δίδουν αντιμαχόμενοι στρατοί; Ουδείς νομίζω δύναται να δώσῃ καταφατικήν απάντησιν εις το ερώτημα τούτο, διότι τοιαύτη καταστροφή δεν δύναται να θεωρηθή ως πολεμικόν γεγονός. Άλλα μήπως αυτό το οποίον έπραξαν οι Βούλγαροι κομιταζήδες εν Σέρραις δεν ηδύναντο να το κάμουν και xωρίς να υπάρχει πόλεμος μεταξύ Ελλάδος και Βουλγαρίας, από απλήν εκδίκησιν κατά του Ελληνισμού ή από απειλήν όπως εξαναγκάσωσι μέρος αυτού και γίνωσιν Βούλγαροι; Και τότε λοιπόν ηδύναντο οι ασφαλισταί να είπωσιν εις τους ασφαλισθέντας δεν σας πληρώνομεν διότι η καταστροφή επήλθεν εκ φυλετικής αντεκδικήσεως; Άλλα τοιούτος όρος δεν υπάρχει εις τα Σερραϊκά ασφαλιστήρια συμβόλαια. Άπαντα τ' ανωτέρω υποθέτω ότι είναι ικανά ώστε να πείσωσι πάντα δικαστικόν, ότι οι ασφαλισθέντες Σερραίοι, αν αποδείξωσιν ενώπιον των Δικαστηρίων, ότι η καταστροφή των οικιών των προήλθεν από γεγονός μη έχον ουδεμίαν σχέσιν με τον πόλεμον, θα δυνηθώσι να λάβωσι τ' ασφάλιστρά των από τας αρνουμένας σήμερον να δώσωσιν αυτά ασφαλιστικάς εταιρίας, προς δέ να δώσωσιν και προς ευριτέραν εξέτασιν του ζητήματος τούτου από τους ειδικώτερον ασχοληθέντας εις το εμπορικόν Δίκαιον. Επί πλέον εις Γαλλικά δικαστικά περιοδικά έχουσι δημοσιευθή αποφάσεις Γαλλικών δικαστηρίων επί του θέματος τούτου, αι οποίαι αρκούντως δύνανται να διαφωτίσωσι τα μέλλοντα να επιληφθώσι της εξετάσεως αυτού δικαστήρια, έδωκα δέ προ πολ-

λού χρόνου σημείωσιν των τίτλων αυτών εις τον κ. Δήμαρχον Σερρών όπως τα προμηθευθή δια της εν Παρισίαις ημετέρας Πρεσβείας.

Εν Σέρραις 24 Οκτωβρίου
ΓΕΩΡ. ΛΕΦΑΚΗΣ
Δικηγόρος

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, 14-11-1914
Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΙΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

Μετά χαράς χαιρετίζομεν την εις την Βουλήν κατάθεσιν του Νομοσχεδίου περί ανοικοδομήσεως της πόλεως Σερρών, ως απαρχήν της πληρώσεως μιας ανάγκης, την οποίαν επ' αρκετόν καιρόν το κράτος ακουσίως παρείδε.

Δεν είναι δυνατόν να γνωρίζομεν καθ' ην στιγμήν χαράσσομεν τας γραμμάς ταύτας, τας λεπτομέρειας του νομοσχεδίου. Εν τούτοις αν κρίνωμεν εκ της συντόμου περιλήψεως αυτού, την οποίαν μας παρέχει ο τηλέγραφος, δυνάμεθα να είπωμεν ότι θα καταστήσῃ τας νέας Σέρρας την μάλλον ωραίαν και μάλλον πολιτισμένην και την μόνην ευρωπαϊκήν πόλιν της Μακεδονίας. Κατά το νομοσχέδιον η ρυμοτομία της πόλεως θα είναι όμοια καθόλα με την ρυμοτομίαν της Φραγκφούρτης, θα λάβη δέ η πόλις πολύ μεγαλειέραν έκτασιν εκείνης, την οποίαν είχε πριν.

Αλλ' από της στιγμής καθ' ην το νομοσχέδιον τούτο θα καταστή νόμος του κράτους και δ' αρχίση η ανοικοδόμησις, αρχίζει και η σπουδαιοτέρα και σοβαροτέρα εργασία. Είναι ανάγκη όπως εξασκηθή μεγάλη προσοχή και ευσυνείδητος εποπτεία κατά την εκτέλεσιν του νόμου τούτου, εις τρόπον ώστε η ανοικοδόμησις να γίνη επακριβώς ως αυτός διακελεύει και αι νέαι Σέρραι να καταστούν πράγματι ωραία, πολιτισμένη και ευρωπαϊκή πόλις.

Και υπάρχουν όλα τα στοιχεία όπως καταστούν τοιαύται. Με τοιούτον νόμον και με επαρκώς προϋπολογισθείσας δαπάνας και με τα φυσικά προσόντα των, τα θαυμάσια τοπεία, τα άφθονα ύδατα και την οπαργώσαν φύσιν των δύνανται αι Σέρραι να καταστούν αγνώριστοι.

Δεν αμφιβάλλομεν δέ ότι ο Δήμος Σερρών, όστις είναι αρκετά πλούσιος θα καταβάλῃ ιδιαιτέραν όλως φιλότιμον προσπάθειαν όπως προκισθή η πόλις με δρόμους καταλλήλως επεστρωμένους, με δίκιουν υπονόμων πλήρες, με ύδρευσιν υγιεινήν και με φωτισμόν επαρκή. Επί των σημείων τούτων, των σπουδαιοτέρων δια μίαν πόλιν, ο Δήμος Σερρών εσκέπετο, αν δεν απατώμεθα, από πολλού πολλά τα καλά. Με την ανοικοδόμησιν τω επιβάλλεται να τα πραγματοποιήσῃ.

Εις τας ούτω οικοδομηθησομένας Σέρρας διανοίγεται στάδιον προσδού ευρύ και μέγα και εξασφαλίζεται μέλλον λαμπρόν και ωραίον. Η επικαιρότης της θέσεως των, η ευφορία και παραγωγικότης της προ αιώνων χρυσοφόρου πεδιάδος, η κοινωνική ανάπτυξις και η εμπορική ιδιοφυΐα των κατοίκων των θα κατασήσουν πολύ ταχέως τις Σέρρας μίαν από τις μάλλον σημαντικάς από πάσης απόφεως πόλεις της Ανατολής.

Είμεδα δέ βέβαιοι ότι μετά παρέλευσιν ουχί πολλού χρόνου όταν η λήθη θα έχει καλύψη περισσότερον τις μεγάλας θυσίας και τα πολλά δεινοπαθήματά των, οι Σερραίοι θα ευλογούν τους Βουλγάρους διότι δια του δαυλού των εχάραξαν την νέαν των πόλιν και δια της τέφρας ανεγέννησαν αυτήν.

Ευχόμεθα και ημείς μετά των Σερραίων όπως το ταχύτερον ψηφισθή το νομοσχέδιον και αι περιστάσεις επιτρέψουν όπως το ταχύτερον τεθή εις έργον η ανοικοδόμησις.

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Νίκος Νικολάου / βασική εργογραφία

Ο Νίκος Νικολάου αρθρογραφούσε στον τοπικό τύπο των Σερρών. Τα άρθρα αυτά εμπλουτισμένα δημοσιεύοταν στη συνέχεια ως αυτοτελείς εργασίες, κυρίως, στην περιοδική έκδοση «Σερραϊκά Χρονικά» της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Σερρών-Μελενίκου.

- [1] Νικολάου Ζ. Νίκος, «Η κίτσις των Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών-Μελενίκου, τ. 2, Αθήνα 1957.
- [2] Νικολάου Ζ. Νίκος, «Το χρονικό του Μοναχού Ησαΐου», *Σερραϊκά Χρονικά*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών-Μελενίκου, τ. 3, Αθήνα 1958.
- [3] Νικολάου Ζ. Νίκος, «Σερραϊκές ιστορικές μελέτες», *Λόγος Σιρινών*, Σέρραι 1959-1960.
- [4] Νικολάου Ζ. Νίκος, «Ο Νίκος Α. Βένης και η συμβολή του στη Σερραϊκή ιστορία» *Σερραϊκά Γράμματα*, τχ. 26, Σέρραι Οκτώβριος 1958
- [5] Νικολάου Ζ. Νίκος, «Μια γωνιά των Βυζαντινών Σερρών», εφ. «Ελληνικός Βορράς», Θεσσαλονίκη 6 Δεκεμβρίου 1962
- [6] Νικολάου Ζ. Νίκος, *Σκαπανείς της ιστοριογραφίας και προβλήματα της ιστορίας των Σερρών*, Θεσσαλονίκη : Τυπ. Βαφειάδη, 1964.
- [7] Νικολάου Ζ. Νίκος, «Η πρώτη γνωστή διάνοιξη οδού στα Σέρρας τον περασμένο αιώνα», *Πνευματική Επαρχία*, τρίμηνη Λογοτεχνική και Λαογραφική Έκδοση, έτος Α' τχ. 3-4, Σέρρες, Ιούλιος Δεκέμβριος 1971.
- [8] Νικολάου, Ζ. Νίκος, «Μύσται ευσεβείς Σιρραίοι στα Καβείρια μυστήρια της Σαμοθράκης», *Σερραϊκά Χρονικά*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών-Μελενίκου, τ. 7, Αθήνα 1976.
- [9] Νικολάου Ζ. Νίκος, «*Mνήμη του M. E. Cousinery και του Voyage Dans La Macédoine (1831-1832)*», *Σερραϊκά Χρονικά*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών-Μελενίκου, τ. 9, Αθήνα 1982-1983.
- [10] Νικολάου Ζ. Νίκος, «Θησαυροί του μοναστηριού του Τιμίου Προδρόμου στο μουσείο Μπενάκη στην Αθήνα», *Σερραϊκά Χρονικά*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών-Μελενίκου, τ. 10ος , Αθήνα 1984.
- [11] Νικολάου Ζ. Νίκος, «Η εβραϊκή παρουσία στα Σέρρας», *Χρονικά*, περιοδική έκδοση του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδος, Δεκέμβριος 1985, 15-20.
- [12] Νικολάου Ζ. Νίκος, «Η Μεγάλη Πυρκαγιά του 1849», *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, 1 (1994) 136-151.

Αρχειακές πηγές

- Αρχείο Βουλής των Ελλήνων, Υπουργείο Συγκοινωνίας
- Γ.Α.Κ -Αρχεία Ν. Σερρών
- Συλλογές: Saine Yerusan, Κλεάνθη Καράμπελια, Κων. Φωκά, Τρ. Πολυμέρη, Νίκου Νικολάου.
- Ιστορικό Αρχείο της Ε.Τ.Ε, Κωδ. A1/Σ37 (Τεχνικές Υπηρεσίες)
- Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας
- Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α
- Ιστορικό Αρχείο Π.Ι.Ο.Π
- Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος
- Ιδιωτικές συλλογές: Γ. Αψηλίδη, Λ. Θεοδωρίδου, Ι. Βερβέρη, Ισαάκ Ρούσσο, Χρ. Μελλίδη, Ν. Χρηστίδη, Δ. Παπαντωνίου, Β. Ιλανίδη-Πισώκα, Ε. Ζαφειροπούλου, Ντ. Σιμαντώβ

Εφημερίδες, οδηγοί, εγκυκλοπαίδειες

- *Εθνος* (εφημερίδα Αθηνών)
- *Η Πρόοδος*, *Ελεύθερη Φωνή* (εφημερίδες Σερρών)
- *Μακεδονία* (εφημερίδα Θεσσαλονίκης)
- Ανατολική Εταιρεία Διαφημίσεων, *Πανελλήνιος οδηγός*, Αθήνα 1915.
- Γαβριηλίδης Γ., *Μέγας οδηγός της Βορείου Ελλάδος*, Αθήνα 1939-1940.
- Γουναρόπουλου Α., Αθανασάκου Κ., *Γενικός Οδηγός Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1928.
- Ιγγλέσης Ν. Γ., *Οδηγός της Ελλάδος*, 1925-1926
- Χάρη Πάτση, *Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια των Νέων* (τ. «Ελλάς», Β')
- *Βιογραφικό Λεξικό Ελλήνων Τεχνικών*, 1961
- *Τεχνική Επειηρίδα της Ελλάδος*, έκδοση ΤΕΕ, 1931

Βιβλιογραφία

- Carnegie Endowment for International Peace, 1914: *Report to inquire into the causes and Conduct of the Balkan Wars*, Appendix B (*Atrocites Bulgares*, p. 23.)
- Nicolaïdy B., *Les Turcs et la Turquie contemporaine*, t. I, Sartorius, Paris 1859.
- *Rapports et enquêtes de la commission interalliée sur les violations du droit des gens commises en Macédoine Orientale par les armées Bulgares*, Nancy-Paris-Strasbourg 1919.
- Αδανασιάδης Θ., «Αι σημεριναί Σέρραι», *Ημερολόγιον Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης* 2 (1932) 52-58.
- Αλβανούδης Εμμ., «Το υποκατάστημα της Ε.Τ.Ε. Σερρών», *Πανοερραϊκό Ημερόλογιο* 14 (1988) 125-136.
- Αμπατζή Ε., «Η χαμένη Κεραμοποιία Πολυμέρη. Μέσα από την Ιστορία των Σερρών», περ. *Γιατί*, τεύχ. 318 (Δεκέμβριος 2001) 50-62.
- Αναγνωστόπουλος Ν., *Ο κάμπος των Σερρών*, Αθήναι 1936.
- Ασπιώτης Ε., «Το ιστορικό της ανέγερσης του επί της Ακροπόλεως των Σερρών βυζαντινού ναού του Αγίου Νικολάου», *Σερραϊκά Χρονικά* 9 (1982) 129-146.
- Αψηλίδης Γ., «Το πρακτορείο της Τράπεζας της Ανατολής στις Σέρρες: Μια ελληνική τράπεζα των τελευταίων χρόνων της τουρκοκρατίας», *Σύρις* 5 (1995-1996) 33-75.
- Αψηλίδης Γ., «Προβλήματα των εμπόρων μετά την καταστροφή της πόλης των Σερρών το 1913 και ο Πολιτικός Σύλλογος "Φίλωπος πρώην Ορφέας"», περ. *Μετά*, τεύχ. 90 (Ιούνιος 2002) 17-20.
- Βόγλη Ελπ., *Έργα και Ημέραι Ελληνικών Οικογενειών 1750-1940*, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 2005.
- Βουρουτζίδης Χ., «Η τραγική ιστορία της οικογένειας Σιμαντώβ και η μεγάλη προσφορά της στο Σερραϊκό λαό», εφημ. *Η Πρόοδος*, φ. 7- 4-2001.
- Βουρουτζίδης Χ., «Χρονικό της Εβραϊκής Κοινότητας των Σερρών», *Χρονικά*, εκδ. Κ.Ι.Σ., 170 (2000) 11-22.
- Βουρουτζίδης Χ., *To χρονικό των τηλεπικοινωνιών στις Σέρρες*, Σέρρες 2005.
- Δεμαδάς Ζ., «Διαδικασίες αστικοποίησης κατά το πρώτο τρίτο του 20ού αιώνα», *Πρακτικά Συνεδρίου: Ελευθέριος Βενιζέλος και ελληνική πόλη. Πολεοδομικές πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις*, Χανιά 24-27/10/2002, Αθήνα 2005, 35-47.

- Δημητρακόπουλος Α., "Σχέδια πόλεων. Πολεοδομία εν Ελλάδι", *Τεχνική Επειγ-ρίσ της Ελλάδος*, τομ. Α', τεύχος ΙΙ, εκδ. Τ.Ε.Ε., Αθήναι 1937.
- *Επίσιον Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Καβάλας*, έτος Ε' (1927-1928), Καβάλα 1928.
- Ζαρκιάς Κ. «Η οικονομική κατάστασις της αγοράς των Σερρών κατά το έτος 1932» *Ημερολόγιο Ανατ. Μακεδονίας και Θράκης* 3 (1933) 17-18.
- Θεοδωρίδου-Σωτηρίου Λ., "Η αρχιτεκτονική της πόλης. Σέρρες". Από το χθες στο σήμερα. Δήμος Σερρών, Σέρρες 2001, 108-127.
- Θεοδωρίδου-Σωτηρίου Λ., "Το μοντέρνο κίνημα στα σχολικά κτίρια των Σερρών του Μεσοπολέμου", *Σερραϊκά Ανάλεκτα, Επετηρίδα του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Σερρών*, 3 (2002) 117-137.
- Θεοδωρίδου-Σωτηρίου Λ., «Το χρονικό της κατασκευής της Εθνικής Τράπεζας στην πλατεία Ελευθερίας Σερρών», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την Οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη Σύγχρονη εποχή* (Σέρρες 6-9 Απριλίου 2006), υπό έκδοση.
- Θεοδωρίδου-Σωτηρίου Λ., Βουρουτζίδης Χ., «Ο πολιτικός Σύλλογος "Φίλιππος πρώην Ορφεύς" και το στεγαστικό πρόβλημα της πόλης των Σερρών το 1913-1916», *Σερραϊκά Χρονικά* 16 (2007) 57-96.
- Θεοδωρίδου-Σωτηρίου Λ., Κ. Θεοδωρίδης «Κύριο Σημαντώφ στα Σέρρας», *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, 2 (1993-1994) 197-210.
- Θεοδωρίδου-Σωτηρίου Λ., Παναγιωτόπουλος Ελ., Καριώτης Γ., «Αστικοί συνοικισμοί στα Σέρρας του Μεσοπολέμου», *Σερραϊκά Χρονικά* 4 (2006) 207-246.
- Καλβίνο Τ., «Οι πόλεις και η μνήμη», στο *Οι αόρατες πόλεις*, Αθήνα 1983.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Α., *Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917. Ένα ορόσημο στην ιστορία της πόλης και στην ανάπτυξη της ελληνικής πολεοδομίας*. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995, β' έκδοση. (α' έκδοση Δήμος Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1985-1986).
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Α., «Κρατική παρέμβαση και οργάνωση των αστικών χώρων 1917-1920» στο *Αλέξανδρος Παπαναστασίου, Οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές του απόψεις*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1990, 253-268.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Α., «Μία πρότυπη πολεοδομική επέμβαση: Η ανοικοδόμηση των Σερρών, 1913-1920». Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, *Επιστημονική Επετηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής*, τόμος ΙΔ', Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Θεσσαλονίκη 1997, 161-179.

- Καραδήμου-Γερόλυμπου Α., «Ουτοπίες αρχιτεκτόνων: Η Θεσσαλονίκη του Αριστοτέλη Ζάχου (1914)». Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, *Όριον, Τμηματικός τόμος στον Καθηγητή Δ. Α. Φατούρο,* τεύχος Α, Επιστημονική Επειηρίδα, τόμος ΙΕ', Θεσσαλονίκη 1998, 331-348.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Α., «Ο ΓΟΚ και η νεοελληνική πόλη 1920-1985: Από την συνολική πολεοδομική αντίληψη στη ρύθμιση της ιδιωτικής κερδοσκοπίας», στο *Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974.* Έκδ. Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης σε συνεργασία με την Εταιρεία Μελέτης της Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας. Βόλος 2000, 151-166.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Α., «Καταβολές και εξέλιξη της νεώτερης ελληνικής πόλης» στο *Πόλεις και πολεοδομία του ελληνικού κράτους ως το 1940.* Τμήμα Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2003.
- Καραδήμου Γερόλυμπου Α., *Μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Θεσσαλονίκη και βορειοελλαδικές πόλεις στο τέλος του 19ου αιώνα.* (Τροχαλία, Αθήνα 1997), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2004.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Α., «Πόλεις της Θεσσαλίας στην περίοδο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων», στο Α. Δημόγλου, επιμ., *Θεσσαλία. Θέματα Ιστορίας,* τόμ. Α', έκδ. ΕΤΕΔΚ Θεσσαλίας, Λάρισα 2006, 99-133.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Α., «100 χρόνια χαρτογραφίας και πολεοδομικών μεταμορφώσεων», στο Π. Σαββαΐδης, επιμ., *Θεσσαλονίκης ανάδειξις. Χαρτών ανανήσεις.* Έκδοση Εθνικής Χαρτοθήκης, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 157-182.
- Καραναστάσης Α., «Σημειώσεις για την ιστορία του ναού της Αγίας Παρασκευής στις Σέρρες», *Σερραϊκά Ανάλεκτα 1* (1992) 152-171.
- Καραμούζη Ανθ., «Καταγραφή και χαρτογράφηση των προσφυγικών οικισμών στον Ελληνικό χώρο από το 1821 έως σήμερα», *Πρακτικά συμποσίου: Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγούπόλεις στην Ελλάδα,* Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1998, 15-57.
- Καυκούλα Κ., *Η ιδέα της κηπούπολης στην ελληνική πολεοδομία του μεσοπολέμου,* Επιστημονική Επειηρίδα του Τμήματος Αρχιτεκτόνων της Πολυτεχνικής Σχολής του Α.Π.Θ., παράρτ. 4 του τομ. ΙΒ', Θεσσαλονίκη 1990.
- Καυκούλα Κ., *Η περιπέτεια των κηπουπόλεων. Κοινωνική και περιβαλλοντική μεταρρύθμιση στην Ευρώπη και την Ελλάδα του 20ού αιώνα,* University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2007.

- Καφταντζής Γ., *Iστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειάς της*. Τόμος τρίτος, Βυζαντινή περίοδος - Τουρκοκρατία - Νεώτεροι χρόνοι, Θεσσαλονίκη 1996.
- Καφταντζής Γ., *Oι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, εκδ. Ομίλου «Ορφέας» Σερρών, 1985.
- Κόκκινος Δ., *Ai Βουλγαρικαί θηριωδίαι και η καταστροφή των Σερρών*, Πολεμική Βιβλιοθήκη Φέξη, Εν Αθήναις 1914.
- Κριεζής Α., «Το στρατιωτικόν νοσοκομείον Σερρών», *Τεχνικά Χρονικά*, έτος Β' / III, 1η Μαρτίου 1933, αρ. 29, 221-225.
- Λεφάκης Γ., *Ai βουλγαρικαί θηριωδίαι εν Σέρραις τω 1916 και 1917 και τα μαρτύρια των Ελλήνων ομήρων εν Βουλγαρία τω 1917 και 1918*, Θεσσαλονίκη 1948.
- Λιάκος Α., *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα 1993.
- Μαρκάτου Θ., *Ta κατάλοιπα του Ιωάννη Δαμβέρη (1887-1937): Εισαγωγή-Ευρετήρια: I. Αρχείο της Εταιρείας της υπέρ των Παιτίων Αμύνης II. Αρχείο Πανελλήνιων Εράνων κατά τους Βαλκανικούς πολέμους III. Αρχείο Κεντρικής Επιτροπής 100ετηρίδος της Εθνικής Παλιγγενεσίας*. Βιβλιοθήκη Γενικών Αρχείων του κράτους, αρ.30, Αθήνα 1996.
- *Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικό Βοβολίνη*, τ. 4ος, Αθήνα 1961, 333-394.
- Μελλίδης Χρ., *Ta νεοκλασικά των Σερρών*, εκδ. Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών, Σέρρες 1991.
- Ολυμπίου Χ., «Αι κοινωνικαί ασφαλίσεις και απογραφή των εμπορικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων», *Ημερολόγιον Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης* 1 (1931) 66-67.
- Παπαγεωργίου Π., «Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδόρου (Σωμβολή ιστορική και αρχαιολογική)», *Byzantinische Zeitschrift* 3 (1894) 225-329.
- Παπακυριάκος Κ., «Ναοί της πόλεως Σερρών καταστραφέντες και μη μη Επανεγερθέντες», *Σερραϊκά Χρονικά*, 15 (2004) 111-134.
- Παπακυριάκος Κ., «Ο Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου στην Ακρόπολη Σερρών», *Άγιος Νικήτας* 50 (1994) 278-281.
- Πελαγίδης Σ., «Μετακινήσεις πληθυσμών μετά τους βαλκανικούς πολέμους. Η περίπτωση των Μουσουλμάνων της Μακεδονίας, 1913-1914», *Πρακτικά ΙΖ' Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου (31 Μαΐου-2 Ιουνίου 1996)*, Θεσσαλονίκη 1997, 317-332.

- Πέννας Π., *Ιστορία των Σερρών*, Αθήνα 1966.
- Πέννας Π., Ταξίδι στα περασμένα. Σέρρες: η όμορφη πολιτεία της ανατολικής Μακεδονίας (σαν ιστορία και σαν παραμύθι) στην «Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια των Νέων» του Χάρη Πάτση (τόμος «Ελλάς»- Β', 308-321), Αθήνα 1965.
- Πέτροβίτς Ν., «Μορφή της παλαιάς πόλης», *Σερραικά Χρονικά* 1 (1953) 105-13.
- Πιέρρος Π., «Η Εθνική Τράπεζα εν τω Νομῷ Σερρών», *Σερραικόν Ημερολόγιον 1939*, Δράμα 1939, 99.
- Ρηγίνος Μ., *Παραγωγικές δομές και εργατικά ημερομίσθια στην Ελλάδα, 1909-1936*, Αθήνα 1987.
- Ριζαλέος Β., «Το κίνημα των Νεότουρκων και αντίκτυπος στις Σέρρες των αρχών του 20ού αιώνα», *Σερραικά Ανάλεκτα* 4 (2006) 145-170.
- Σέπιας Ν., *Τα μεγάλα παραγωγικά έργα της Μακεδονίας*, Αθήνα 1961.
- Σιδέρης Ν., «Η βιομηχανία εν Ανατ. Μακεδονία και Θράκη», *Ημερολόγιον Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης*, 1 (1931) 71-74.
- Σιαματίου Στ., «Μια φωνή από τας Σέρρας», εφημερίδα Έθνος της 29-8-1936.
- Σφενδόνης Ν., *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, 1928.
- Σχινάς Ν., *Οδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, Αθήναι 1886.
- Τζανακάρης Β., *Σέρρας πορεία μέσα στο χρόνο*, έκδ. περ. Γιατί, Σέρρας 1984.
- Τζανακάρης Β., *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*. έκδ. περ. Γιατί, τόμος Α', Σέρρας 1991 και τόμος Β', Σέρρας 1995.
- Τζανακάρης Β., *Η θυσία μιας πόλης. Χρονικό*, έκδ. περ. Γιατί, Σέρρας 1998.
- Τζανακάρης Β., *Όταν η δημοκρατία πνιγόταν στα παγωμένα νερά του Στρυμόνα (Το κίνημα του '35 στα Σέρρας)*, έκδ. περ. Γιατί, Σέρρας 1999.
- Τριανταφυλλίδου Α., *Άλλοι Καιροί*, Αθήνα 1958.
- Τσιάρα Σ., *Τοπία της εθνικής μνήμης. Ιστορίες της Μακεδονίας γραμμένες σε μάρμαρο*, Αθήνα 2004.
- Τσολάκης Πάνος, *Οδωμανικά διοικητήρια στον ελλαδικό χώρο, 1850-1912*, Θεσσαλονίκη 2008.
- Υ.Ε.Ο./ Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος, *Απογραφή των βιοτεχνικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων κατά την 18 Δεκεμβρίου 1920*, Αθήνα 1926.
- Υ.Ε.Ο./ Γ. Σ. Υ. Ε., *Απογραφή των βιοτεχνικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων κατά την 18 Δεκεμβρίου 1920, τ. Δ'*. Αριθμός, προσωπικόν και κινητήριος δύναμις των απογραφεισών εν γένει επιχειρήσεων, Αθήνα 1927.

ΣΕΡΡΕΣ 1900-1940 ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

- Χατζηιωσήφ Χ, *H γηραιά Σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα, 1830-1940*, Αθήνα 1993.
- Χατζηκαλού Μ., *Εντυπώσεις εκ της Ιεράς Μακεδονίας και Θράκης*, Εν Αθήναις 1909.
- Χρηστίδης Χρ., "Το Γηροκομείον Σερρών", εφημ. *Ελεύθερη Φωνή*, φ. 46 της 11-3-1958.

Ευρετήριο χαρτών

Κτηματογράφηση

Χάρτης 1: Κτηματογράφηση και νέες χαράξεις

Χάρτης 2: Κατανομή ιδιοκτησιών

Χάρτης 3: Αξιόλογα κτίρια - Βασικές Αρτηρίες - Πλατώματα

Χάρτης 4: Τυπολογία ελεύθερων χώρων

Χάρτης 5: Κατανομή χρήσεων

Χάρτης 6: Εγκατάσταση κατά επάγγελμα στην αγορά

Σχέδιο 1914

Χάρτης 7: Τομείς ανασχεδιασμού

Χάρτης 8: Ιεράρχηση των οδών ως προς το πλάτος

Χάρτης 9: Κατανομή ιδιοκτησιών και νέα ρυμοτομία

Χάρτης 10: Αξιόλογα κτίρια και νέα ρυμοτομία

Χάρτης 11: Χρήσεις - Κύριοι άξονες - Κύρια πλατεία

Χάρτης 12: Τυπολογία ελεύθερων χώρων

Σχέδιο 1920

Χάρτης 13: Κτηματογράφηση και ρυμοτομία 1920

Χάρτης 14: Ρυμοτομία 1914-1920

Χάρτης 15: Ιεράρχηση οδών

Χάρτης 16: Σύγκριση βασικών αρτηριών 1914-1920

Χάρτης 17: Κατανομή χρήσεων

Χάρτης 18: Αξιόλογα κτίρια και ρυμοτομία του 1920

Χάρτης 19: Κατανομή ιδιοκτησιών και ρυμοτομία του 1920

Χάρτης 20: Ανασχεδιασμός και επιχρωματισμός σχεδίου Ν. Τσακίρη (1920)

Ευρετήριο κυρίων ονομάτων

Δεν ευρετηριάζονται οι λέξεις Σέρρες, Μακεδονία, Ελλάδα, Βαλκανία, οι λεζάντες και οι υποσημειώσεις

Α

- Alliance Israelite Universelle 181, 187
Arabajilar (συνοικία) 181
Asckenazzi 177
Aschkenazi Behor 183
Αβαδιά Αβράμ 180
Αβραμανίκ Ιούδα 181
Αγία Φωτίδα (Φωτεινή) 179
Αγιος Αντώνιος 237
Αγιος Ιωάννης (Προδρομούδη) 179
Αγιος Ιωάννης Θεολόγος 237
Αγιος Παντελεήμονας 237, 239
Αγιοι Θεόδωροι 237
Αγιος Νικόλαος 237
Αγία Παρασκευή 179, 221
Αγροτική Τράπεζα 165, 233
Αγροτικό Ορφανοτροφείο Σερρών 242
Αδελφότητα "Μπικούμ Χουλίμ" 191
Αδελφότητα "Φρατερνιτέ" 191
Αζαρία 183
Αϊ Γιάννης Σερρών 143
Αιγίδης Ξ. 212, 225
Ακήλ (Μουσταφά) Βέης 143, 146, 147, 201
Αθήνα 142
Αλεξανδρίδης Δ. 143
Αλεξανδρούπολη (Δεδέαγατς) 190
Αλευράς Δημ. 162
Αλτίνογλου Ι. 217

Αμέρικαν Τομπάκο Κόμπανυ 162

- Αμερικάνικη Ετ. Καπνών Ανατολής 162, 231
Αμπαγιού Μωσόν 181
Αμπραβανέλ Ραχήλ 185
Αναστασίου Αγγελική 170
Ανατολικής Θράκης (οδός) 195
Ανδρέου Παν. (μηχανουργείο) 167
Αντωνιάδης Ξενοφών 150
Ανώνυμος Ελληνική Εταιρεία Ηλεκτρισμού
"Γαλιλαίος" 167
Αραπολάρ Τζαμί 62
Αργυριάδης Κ. 143
Αργυρού Αθανασίου (οδός) 195
Αρδίτη Ιούδα 151, 180
Αρδίτη Δαυίδ 181
Αρμένη Αγ. 144
Άρριγκτον Κόμπανυ 143
Αιτίκ ή Εσκί Τζαμί 67, 70, 101, 106, 115, 234, 237
Αιδής Αιμίλιος 234
Αυστροελληνική Εταιρεία Καπνού 162, 231
- ## Β
- Βαλαωρίτης Ιωάννης 202
Βαρόση 64, 65, 66, 73, 115
Βασίλειος ο Βουλγαροκόνος 177
Βασιλέως Βασιλείου (οδός) 225
Βασιλείου Ευθύμιος 153

Βασιλείου Λυσίμαχος 147, 151
Βενιζέλος Ελευθέριος 117, 203, 204, 242
Βεργή Ν. (σιδηρουργεία) 159
Βικέντιος Νικοσία 150
Βλατάκης Α. - Αργυρόπουλος Κ. και Σια 159
Βλάση (Δυτική Μακεδονία) 202
Βουτσά Αν. (εργοστάσια πλεκτικής) 160
Βυρσοδεψεία 70

Γ
"Commercial Company of Salonica Ltd" 231
Γαδενή Αβράμ 180
Γαλανόπουλος Ιωαν. & Βενανίδης Θ. 159
Γεωργακόπουλος Περικλής 243
Γεωργιάδης Αθ. 167
Γεωργιάδης Ιορδάνης 170
Γεωργιάδης Παντελής 170
Γιουσούφ Ζία 143
Γκαίρυ Τομπάκο 162
Γκατένι Σαλπιέν 181
Γκανένιος Δαυίδ 190
Γκέκα Β. και Χατζηκώτου Νούσκα
(αιμόμυλοι) 143, 147
Γκέκα Βασ. 143
Γκίνης Βασ. Δημήτριος 203
Γκλέν Τομπάκο 162
Γκράτσιος Αλ. 162
Γουδά Μπενσουά 181

Γούτας Αντ. 143, 159
Γούτας Β. 143, 159
Γραικόπουλος Αθ. και Σια 159
Γράτσιος Δημ. 143

Δ
Glenn Tobacco Company 162, 231
Guillardi 215
Δανιήλ Αβράμ Χαήμ 180
Δερβέτσιανη (Καζίλ Τοιαϊ) 167
Δεμερτζή Γ. (πιλοπούρα) 160
Δεοβίμερ Ισαάκ 202
Δημητρακόπουλος Ανάργυρος 52, 201
Δημητριάδης Γ. 209
Δημητρίου Δαρ. 143
Δημητρίου Π. 143
Δημοκρατίας (οδός) 223
Δημοτικό σχολείο (Melbar) 180
Διαμαντίδης Α. Δημήτριος 37, 205
Διδασκάλου Ιωάννης 170
Διονυσίου Γ. 160
Διοικητηρίου (οδός) 206, 208
Δουρδουλάκης 233
Δουσάν Στέφανος 17, 177
Δραγούμη Τωνος (οδός) 223, 225
Δράμα 104, 141, 146, 155

E

- Εθνική Τράπεζα 162, 202, 219
Εμπανουήλ Χαρ. 143
Εμπανουηλίδης Θ. 167
Εμπορικός Σύλλογος 164
Εμπράρ Ερνέστ 52
Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών 153
Επαμεινώνδας Κωνσταντίνος 150
Επιεροπή Αποκατάστασης Προσφύγων 154, 191, 237, 239, 241
Ερερά Γιουσέφ 181
Ευθυμίου Γεώργιος 151
Ευταξίας Ιωάννης 202
Εφημερίδα "Η Πρόοδος" 240
Εϊχάλ 194

Z

- Ζαγκαρόλας Δαν. 143
Ζαρκιά Κων. 244, 228
Ζαρκιά Κ. και Β. 144, 228
Ζαφειρίου Φωτεινή 136
Ζάχος Α. 74, 99, 108, 109, 110
Ζία Γιουσούφ 143
Ζιντζιρλί Τζαμί (συνοικισμός) 240
Ζίχναλη (αφοί) 162
Ζώγας Γεώργιος 170

Θ

- Θεοδωρίδης Θ. 143
Θράκη 189

I

- Ιακώβ Αβαδιά Μωσέ 180
Ιακώβ Αβράμ Σαλώμ 180
Ιατρίδη Γ. (υποδηματοποιείο) 167
Ιππόδρομος 177
Ιταλικό Προξενείο 101, 109
Ιοραηλιτική Κοινότητα 181

K

- Kal Cabol (συναγωγή) 179
Καλδερόν Εστέρ 181
Καλκάνης Αλέξανδρος Μ. 154, 245
Καμάρας Αν. 162
Καμπελή Ισαάκ 191
Καμπελή Νταΐζη 186
Καμπελή Πέπο 193
Καμπελή Σαμουήλ 193
Κανάκης Δημ. 225
Κανάκης Περικλής 228
Καραβάς Νικόλαος 150
Καράμπελιας Π. και Ι. 144, 149
Κασάπης Αχ. 162
Κατακουνόζ (Κατακουνόζ) 150, 191, 239
Καφταντζής Ιάκωβος 228
Κάφκασος 189
Κέρκυρα 183, 194
Κιουπλιά 242
Κιουτσούκης Γεώρ. και Σία 160, 234
Κλάρα Γαλμίδη 180
Κλουποπίτσα 70, 75, 97, 98, 105, 111
Κόβο Αλβέρτο 186

Κόβο Τιτα 186

Κόβο Ισαάκ 186

Κόβο Λέων 186

Κόβο Μερκάτο 177

Κοέν Σαμουήλ 181, 189

Κόκκινος Διονύσιος 199

Κονλούκι 69, 105, 111, 115

Κοντέντε Λέων 186

Κοντέντε Μαρίκα 186

Κόρδας Α. 162

Κόρδας Βασ. 162

Κουνέλης Θεόδωρος 150

Κούνιο Μ. και Υιοί 143

Κούντουρας Δημ. Κωνσταντίνος 202

Κουρουσόπουλος Αριστ. Δημήτριος 202

Κούστα Παύλου Ιων. 168

Κουτλουμουσίου (Μονή) 202

Κράφτ (Αύγουστος) 201

Kraft (Krafft) 255, 256, 259

Κρόνιον 233

Κύμη (Ευβοίας) 150

Κωνσταντινουπόλεως (οδός) 223

Κωνσταντινίδης Κ. 233

"Κωνσταντινούπολις" (ξενοδοχείο) 227

Α

Λαϊκή Στέγη (αστικός συνεταιρισμός) 237, 241

Λιατσί Σχινατζή 181

Λόριλαντ Κόμπανυ 143

Μ

Mitrizzi (σημερινό Δημητρίτοι) 175

John Monks & Sons- Ulen & Co. 232

Mouchonachi Faraggi 183

Μαλακατέ (αδελφοί) 215

Μάλλιος Γ. 225

Μάρκου Ροφέλι 181

Μαρούλης Κων. 143, 225

Μαρούλη (Λόφος) 225

Μαρούλης Λυσίμαχος 160

Μαρτίνοβιτς (Αθανάσιος) 170, 233

Μαρτίνοβιτς (Ευστάθιος) 170, 233

Μασιαλάς Σωτήριος 215

Μαυρομάτης Παν. 160

Μελένικο 141

Μέλφος 136

Μερκούρης (Βασίλειος) 151

Μεριζμέκη (αδελφοί) 227

Μεχμέτ Μπέη Τζαμί 231, 235

Μηνάς Χαρίλαος 170

Μητροπολιτικό Μέγαρο 221

Μικρά Ασία 189

Μιλσανής Μηνάς 215

Μισδρά, Κατακονόζ, Μονόσπιτα και

Μπάφη (τοποθεσίες) 169

Μπεϊλίκ Μαχαλά, Κις-πεκή, Αντά,

Γκουντελή και Σαλ Μαχαλά (τσιφλίκια) 151

Μόσχος Γεώργιος 225

Μόσχος Ν. Μόσχος 215

Μουλάκης Ιωάννης 151

Μουσιάρδα Π. 225
Μπακιρζής Αναστάσιος 153
Μπεζεστένι 234
Μπενσοά Γιουχανέ 181
Μπεσίρη Ιωαν., 165
Μπίτι Αβραάμ (φαρμακοποιός) 181
Μπουρλά Ιακώβ 181
Μπουρλά Ισαάκ Δανιήλ 181

N

Ναός Τιμίου Σταυρού 234
Νάσιουτζικ Υιοί 143, 167
Νέα Ιονία 249
Νέον Πνεύμα (περιοδικό) 206
Νευροκόπι 141
Νιγρίτης (οδός) 195
Νικολάου Αλ. 162
Νικολάου Ευστ. Πολυχρόνης 168
Νικολάου Ζαφ. 143
Νικομήδειας (οδός) 195
Νιούτικας Ευθύμιος 233
Νομαρχία Σερρών 199
Νομίας Γιουσέφ 181
Νούσης Φίλιππος 151

E

Ξενοδοχείο "Majestic" 228
Ξενοδοχείο "Μητρόπολις" 228

O

Οβαδία Αζαρίας 183, 189

Οθωμανική Μεταλλευτική Εταιρεία 150
Ολυμπιάς (ποτό) 144
Ορλάνδος Αναστάσιος 235
Ορτά Τσαροί 68, 69, 71, 97, 111, 129
Ουζούν Τσαροί 29

P

Παζαρεύσιος Αθανάσιος 170
Παναγιωταρέας 228
Παναγιωτόπουλος Π. Κ. 221
Πάνου Α. 143
Παπαβασιλείου Χρ. 225
Παπαδόπουλος Απόστολος 225
Παπάζογλου Π. 215
Παπαναστασίου Αλ. 29, 43, 45, 52, 130
Παπαντωνίου Δημήτριος 169
Παρίσης Γ. 143
Πάτρα Χ. 144
Πατσιώκας 225
Πέννας Πέτρος 234
Πελεκανίδης Στυλ. 237
Περδικάρης Ορέστης 150, 160, 169,
193
Πειρίτσι 141
Πλαστήρα (οδός) 223
Πόλατ Αριστείδης και Δάνος 234, 245
Πολυμέρης Τριαντάφυλλος και Σία
143, 147, 149, 206
Πολυχρόνης Νικ. 168
Πόρναλης Μιχ. 143
Ποτοποιία "Η Χίος" 165, 228

P

Regie 143
Ράιζερ Λαδίσλαος 231, 233
Ρακτιβάν 208
Ρωμανιώτες 177

S

Simantov Menahem 189
Sabbatai Sevi 177
Stroussa Abraham 179
Σαβίνωφ 234
Σαλέμ Νταϊζη 186
Σαλτιέλ Ιούδα 181
Σαμαρίνας Αθανάσιος 150
Σαπόρτα Μαρία 186
Σαραϊδάρης Ηλ. 223
Σαράντα Οντάδες 186
Σαρφάτι (οικογένεια) 190
Σεμεντεφέρης Ιωαν. 162
Σεφαρδέιμ 177
Σιμαντώβ (οικογένεια) 185, 186, 144, 151
Σιμαντώβ Μεναχέμ 175, 185, 189
Σίμογλου Οδυσσέας 225
Σινάνογλου Γεωργ. 215
Σίντο Σάδι 217
Σκεπαστά 115, 116
Σκηνοπηγία 179
Σκουλίδης Χρ. 167
Σολομών Καραμφίλ 181
Σολομών Μπόϊνο 181

Σπανός Ήρ. 162, 165, 228

Σπόντης Δημ. 162, 225
Σταμούλης Β. και υιοί 143
Σταμούλης Δημ. 143, 162
Σταμούλη Κ. (οδός) 223
Σταμπουλής Κων/νος 150

Σιαυρίδης Περικλής 228, 233

Σιεργίου Σπύρος 231
Σίκας Ευστ. 237
Σύλλογος "Εταιρεία Αγαθοεργιών" 181
Σύλλογος "Κορασίδων" 181
Σύλλογος "Φίλοι της Βιβλιοθήκης" 181
Σύλλογος "Φίλοι της Παιδείας" 181
Συναγωγή 187, 194
Σχιναϊζή Ροφέλη 181
Σχοινάς Ιω. 143, 225, 226, 249

T

Le Temps (εφημερίδα) 203
Ταχαντζής Αθανάσιος 234
Τέκιτων (οικοδομική εταιρία) 234
Τεχνική (οικοδομική εταιρία) 234
Τζιάκας Χρήστος 150
Τζίμος Κων. 162, 225, 229
Τζουμαγιά (Άνω) 141
Τικόπουλος Δ. 143
Τικόπουλος Επαμεινώνδας 243
Τικόπουλου (αδελφοί) 147
Τριανταφυλλίδου Άννα 179
Τσακίρης Ν. 248
Τσεκούρας Κωνσταντίνος 150

ΣΕΡΡΕΣ 1900-1940 ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Τσιάγκα (αδελφοί) 227

Τσολακίδης Δημ. 143

Τσολακίδης Ν. 143

Τσοραποτής Απ. 143, 147

Φ

Faraggi Vital Moise 191, 194

Φαΐζ Αβραάμ 190

Φαΐζ Σολομών 143, 181

Φαρατζή Ισαάκ 191, 194

Φερίντ Μπέη 143

Φέσσα Θεοδ. 144

Φιλιππάκης Νικ. Μιχ. 217

Φοριούνας Γ. 217

Φλωρεντής Δανιήλ 190

Φλωρίδης Δ. Κρέων 241

Φωτιάδης Δημ. (εργοστάσιο) 165

Χρήστου Γερονίκη 170

Χρήστου Δημήτριος 150

Χρηστίδης Χρίστος 225

Χριστοδούλου Απόστολος 201

Χριστοδούλου Κων. 165

Χριστοφόρου Πρίγκηπος (οδός) 225

W

Wannsee 195

X

Χαϊμ Φλωρεντίνη 181

Χατζή Ιωάννου Β. 143

Χατζή Νούσκα Κώτσο 143

Χατζηνικολάου (αδελφοί) 228

Χατζή Αβδούζ 208

Χατζή Σταυρόπουλοι (αφοί) 162

Χατζή Χρηστάκης Γ. 143

Χατζηαγγέλου Μιχαήλ 151

Χατζήδημου Κ. και Σια Ο.Ε. 150

Χατζηδήμου Κωνσταντίνος 160

Χατζηπανταζή (οδός) 223

Χατζηστεργίου Στέργιος 170

Τμήμα Εκδόσεων & Βιβλιοθήκης Τ.Ε.Ι. Σερρών
Επιμέλεια κειμένων: Αλέκα Γερόλυμπου - Λίλα Θεοδωρίδου
Σχεδιασμός εντύπου: Ελένη Μητρούσκα - Αναγνωστίδου
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Αλέξανδρος Κυπαρίσσης
Εκτύπωση: WIN ΕΠΕ

Το βιβλίο
Σέρρες 1900 - 1940
Χώρος και Ιστορία
έχει διπλό στόχο.

Αναλαμβάνοντας
να σκιαγραφήσει
τις αλλαγές στο χώρο
ο ανθρώπινο δυναμικό
που επέρχονται κατά¹
διάρκεια της περιόδου
0-1940, παρακολουθεί
τις «περιπέτειες»
ολεοδομικού σχεδίου
λης και τις διαδικασίες
ποίησης του συνεχώς
μεταβαλλόμενου
εικού χώρου από τους
ατοίκους των Σερρών.

Οι αγορές
οι πλατείες, τα μνημεία
και οι ανοικτοί χώροι,
δημόσια και ιδιωτικά
κτίρια, η ανάπτυξη
οικονομικής ζωής και
οι ανθρώπινες
αστηριότητες κατά το
ευρύτερο πλαίσιο,
που μας επιπρέπει
γηγηθούμε ένα κομμάτι
της τοπικής ιστορίας.

